

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Herregård og omegn

Herregårdsliv
Beretninger fra århundredskiftet

NATIONALMUSEET

HERREGÅRD OG OMEGN

*Denne samling af beretninger tilegnes alle,
der har sendt skildringer af herregårdsliv,
både de hvis beskrivelser har givet baggrundsviden,
og de hvis optegnelser er gengivet.*

JYLLAND

1. Astrup
2. Ausumgård
3. Birkelse
4. Bjørnsholm (Vitskøl)
5. Boller
6. Brattingborg
7. Buderupholm
8. Eskær
9. Gammel Estrup
10. Grinderslev Kloster
11. Grøngrøft
12. Himmestrup
13. Højris
14. Kalbygård
15. Katholm
16. Kiding
17. Knivholt
18. Lønborggård
19. Nandrup
20. Nørholm
21. Nørre Vosborg
22. Odden
23. Overgård
24. Rosenvold
25. Rugård
26. Rødslet
27. Sandbjerg
28. Skovbølgård
29. Skærso
30. Sophiendal
31. Sø
32. Søgård
33. Trinderup
34. Ullerup
35. Voergård

FYN – LANGE LAND

1. Brahesborg
2. Brahetrolleborg
3. Broholm
4. Damsbo
5. Egeskov
6. Glorup
7. Hindsgavl
8. Hvidkilde
9. Løgismose
10. Nislevgård
11. Nordskov
12. Rønholt
13. Rygård
14. Rødkilde
15. Scheelenborg
16. Skovsbo
17. Skovsgård
18. Stensgård, Fyn
19. Stensgård, Langeland
20. Tranekær
21. Tybrind
22. Wedellsborg
23. Østrupgård

SJÆLLAND, LOLLAND-FALSTER

1. Broksø
2. Dragsholm
3. Engelholm
4. Fladså
5. Gavne
6. Giesegård
7. Gisselfeld
8. Gjorslev
9. Gunderslevholm
10. Holmegård
11. Juellund
12. Ledreborg
13. Lerchenborg
14. Lilliendal
15. Lystrup
16. Nysø
17. Ravnstrup
18. Rønnebæksholm
19. Selchausdal
20. Torbenfeld
21. Turebyholm
22. Bremersvold
23. Fredsholm
24. Halsted Kloster
25. Hardenberg (Krenkerup)
26. Knuthenborg
27. Kringelborg
28. Orebygård
29. Rudbjerggård
30. Vennerlund
31. Ålholm

Ole Højrup

Herregård og omegn

Herregårdsliv 8

Beretninger fra århundredskiftet

NATIONALMUSEET 1982

Herregårdsliv VIII *Herregård og omegn*
der er sat med Aldus
er trykt hos AiO-Tryk as, Odense
Tilrettelagt af Mia Okkels
© Nationalmuseet, København 1982
ISBN 87-480-0288-7

BINDETS FORSIDE viser Orebygård
ved Saksøbing Fjord. Hans Stiesdal fot. 1964.

HERREGÅRDSLIV 1–8

Det afsluttede værk omfatter følgende bind

Elever og forvalter

Karle, piger og daglejere

Stald- og havefolk

Skovfolk og skytte

Godsinspektør og forpagter

Tjenerskabet

Herskabet

Herregård og omegn

De var nemlig allesammen
bange for godsejeren
skønt de hellere end gerne
ville ham til livs.

Jens Bech, snedkermester
om sognerådet

*Den nyanlagte Fakse Ladeplads med nybygget
kirke og et kornmagasin er et eksempel på, at
herregårdenes virke kunne strække sig langt ud.
Havnen blev anlagt af Vemmetofte og Bregentved
i fællesskab i 1860erne. Det samme gælder
kirken, som blev indviet i 1878, og greven på
Bregentved fortsatte med at investere i byen.*

Indholdsfortegnelse

UDGAVEN 12

BERETNINGERNE 12

TEKSTERNE 13

BILLEDERNE 13

HERREGÅRDEN SOM FERIEHJEM

Else Land Jensen

På ferie hos bedstemoder 15

Nørre Vosborg, Vestjylland, 1900-1928

HERREGÅRD, PRÆSTEGÅRD OG KIRKE

Gerda Hanson

Stamhusbesidderen og præstefamilien 36

Nørholm, Vestjylland, 1899-1920

Else Estrup

Spurv i tranedans 37

Højris, Mors, 1898-1911

Ejnar Wagner

Forvalteren, der blev herregårdsmissionær 39

Lolland, 1920

Niels Peter Jensen

Herregårdsmissionærernes arbejdsbetingelser 53

Vendsyssel, 1900-1920

FORSORG OG OMSORG

Hans Christian Jørgensen

I de gamle arbejderes hus 55

Wedellsborg, Fyn, 1882-1899

Harald Neergaard

De gamle i parken 57

Wedellsborg, Fyn, 1905-1906

Marius Nielsen

Om pension fra herregårdsforpagteren 59

Ålholm, Lolland, omkring 1910

Jens Jensen

Herregårdsarbejder i fattighuset 59

Rygård, Fyn, 1894

Rasmus Nielsen

Udleveringsbunker 59

Orebygård, Lolland, omkring 1900

Jens Peter Jensen

At tænke på andre 60

Rugård, Djursland, omkring 1880

Højris, Mors, 1880erne

Ejnar Wagner

Juletræ for herregårdens børn 62

Tybrind, Fyn, 1914

Maren Hansen

Julesuppe til gamle arbejdere 62

Skovsgård, Langeland, 1900-1935

Sine Frederiksen
Tolde nødder 80
Rudbjerggård, Lolland, 1880erne

Niels Ludvig
Skovfogeden holdt sig fra nøddekraattet 81
Egeskov, Fyn, 1880–1890

Thorvald Petersen
Nøddedag, en sædvane 81
Sydsjælland, 1890erne

Elna Jensen
Skolebørn fra købstaden ville samle aks 83
Falster, 1880erne

Bertel Thomasen
Godsejerens eller himlens fugle 83
Eskær, Salling, 1890–1900

HERREGÅRDEN SOM KUNDE

Christian Andersen
Tømrerne og den nedbrændte herregård 85
Lønborggård, Vestjylland, 1899

Niels Rasmussen
Stenhuggeren købte sit fæstehus 85
Østrupgård, Fyn, 1880–1900

Thorvald Petersen
Varme dage på ladetaget 92
Engelholm, Sjælland, 1900

Josephine Andersen
Om musikere i herregårdens rangorden 92
Fyn, omkring 1880

Hans Poulsen
Godsejeren købte to tyre og et par heste 95
Lilliendal, Sjælland, 1897

Emil Straarup
At sige nej til en godsejer 95
Hindsgavl, Fyn

Kirsten Hansen
Baronessens spindekone 95
Gavnø, Sjælland, 1890

Mikael Mikkelsen
Landsbyværerens store opgave 96
Rosenvold, Østjylland, omkring 1880

HERREGÅRDENS PRÆG PÅ OMEGNEN

Chr. Rasmussen
Tang eller halm midt på Lolland 100
Knuthenborg, Lolland, 1890–1907

Jens P. Jensen
Arvefæsternes ret til kridtsten 100
Gjorslev, Sjælland, 1890–1920

Peder Pedersen
Jens Langes gårde 100
Rødkilde, Fyn

Valdemar Henriksen
Byen mellem tre herregårde 100
Ullerup, Nandrup og Sø, Mors, 1890–1920

Jens Jensen
Gårdmandssønnen og havekonerne 101
Glorup, Fyn, 1890erne

Marie Larsen
Herregårdens berusede karle 102
Torbenfeld, Sjælland, 1890–1920

Elna Jensen
Stuepigen fra proprietærgården på søndagsbesøg 103
Kringelborg, Falster, omkring 1880

Ely Hansen
Plejebørn fra herregårdene 103
Katholm og Gammel Estrup, Djursland, 1918

J. Bek Pedersen efter Anna Andersen
Greven og skolebørnene 62
Brahetrolleborg, Fyn, 1904–1911

Jenny Nielsen
Konfirmationstøjet 64
Ravnholt, Fyn, 1890–1923

Ingrid Madsen
Konfirmationstøjet, der blev diskriminerende 65
Ravnholt, Fyn, 1910–1924

RESSOURCER TIL RÅDIGHED FOR OMEGNEN

Peder Mikkelsen
Hø for arbejde i kornhøsten 69
Buderupholm, Himmerland, 1890

Martinus Vestergaard
Husmænd bjærgede hø på part 70
Birkelse, Vendsyssel, 1880

Anders Andersen
Hø for penge 70
Gisselfeld og Broksø, Sjælland, 1890–1920

Thorvald Petersen
Leje græsning 73
Gavnø, Sjælland omkring 1895

H. P. Rasmussen
Leje græsning 73
Gisselfeld, Sjælland omkring 1900

Hans Peter Jørgensen
Skovauktion på en skovegn 74
Søgård, Grøngrøft, Kiding og Skovbølgård,
Sønderjylland, 1890–1920

Louise Jensen
Hente brænde 76
Selchausdal, Sjælland, 1865–1920

Kristine Weber Nielsen
Julegaven fra skoven 76
Gunderslevholm, Sjælland, 1890–1920

Jens Jensen
Pinde og stød 77
Brattingborg, Samsø, 1890–1900

Rasmus Nielsen
Tørre grene 77
Orebygård, Lolland, 1900–1920

Karen Gjødesen
Lidt grene, huggespåner og andet 77
Sophiendal, Østjylland, 1910–1920

Hanne Rasmussen
Skovmærker 78
Rygård, Fyn, 1890erne

Anders Andersen
Skovhindbær omkring Holmegård mose 78
Gisselfeld og Broksø, Sjælland, omkring 1890

Niels Ludvig
Hindbær mellem unge træer 78
Egeskov, Fyn, omkring 1880

Hanne Rasmussen
Skovhindbær til herskabet 79
Broholm, Fyn, omkring 1890

Thorvald Petersen
Skovhindbær og kvindeliste 79
Rønnebæk og Fladså, Sjælland, 1890–1920

Johanne Olsen
Tidlig morgen i skoven 79
Holmegård, Sjælland, omkring 1890

Hans Lærke Lærkesen
Herskabet først 80
Bremersvold, Lolland, 1870–1890

Sine Frederiksen
Tolde nødder 80
Rudbjerggård, Lolland, 1880erne

Niels Ludvig
Skovfogeden holdt sig fra nøddekraattet 81
Egeskov, Fyn, 1880–1890

Thorvald Petersen
Nøddedag, en sædvane 81
Sydsjælland, 1890erne

Elna Jensen
Skolebørn fra købstaden ville samle aks 83
Falster, 1880erne

Bertel Thomasen
Godsejerens eller himlens fugle 83
Eskær, Salling, 1890–1900

HERREGÅRDEN SOM KUNDE

Christian Andersen
Tømrerne og den nedbrændte herregård 85
Lønborggård, Vestjylland, 1899

Niels Rasmussen
Stenhuggeren købte sit fæstehus 85
Østrupgård, Fyn, 1880–1900

Thorvald Petersen
Varme dage på ladetaget 92
Engelholm, Sjælland, 1900

Josephine Andersen
Om musikere i herregårdens rangorden 92
Fyn, omkring 1880

Hans Poulsen
Godsejeren købte to tyre og et par heste 95
Lilliendal, Sjælland, 1897

Emil Straarup
At sige nej til en godsejer 95
Hindsgavl, Fyn

Kirsten Hansen
Baronessens spindekone 95
Gavnø, Sjælland, 1890

Mikael Mikkelsen
Landsbyvæverens store opgave 96
Rosenvold, Østjylland, omkring 1880

HERREGÅRDENS PRÆG PÅ OMEGNEN

Chr. Rasmussen
Tang eller halm midt på Lolland 100
Knuthenborg, Lolland, 1890–1907

Jens P. Jensen
Arvefæsternes ret til kridtsten 100
Gjorslev, Sjælland, 1890–1920

Peder Pedersen
Jens Langes gårde 100
Rødkilde, Fyn

Valdemar Henriksen
Byen mellem tre herregårde 100
Ullerup, Nandrup og Sø, Mors, 1890–1920

Jens Jensen
Gårdmandssønnen og havekonerne 101
Glorup, Fyn, 1890erne

Marie Larsen
Herregårdens berusede karle 102
Torbenfeld, Sjælland, 1890–1920

Elna Jensen
Stuepigen fra proprietærgården på søndagsbesøg 103
Kringelborg, Falster, omkring 1880

Ely Hansen
Plejebørn fra herregårdene 103
Katholm og Gammel Estrup, Djursland, 1918

MISFORNØJELSE MED GODSEJER OG HERREGÅRD

Karl Fjelster

Godsejeren og tiltalesystemet 105
Overgård, Østjylland, omkring 1900

Hans Jensen

Godsejeren som husmandssønnen så ham 105
Brahesborg, Fyn, 1890

Frode Kajhøj

Underdanighed og en smule opsætsighed 106
Kalbygård, Østjylland, omkring 1910

Mette Bisgaard

Godsejeren og møllerens ur 106
Ausumgård, Vestjylland, 1910

Johannes Olsen

Godsejere til Valg 107
Nordskov, Fyn

Holger Bruun

Dengang godsejere havde noget at sige 108
Buderupholm, Himmerland, 1890

Hans Vange

Hvad godsejere engang kunne tillade sig 108
Juellund og Turebyholm, Sjælland

Niels Lundblad

Hvad en godsejer ikke kunne tillade sig 109
Løgismose, Fyn, 1884

Christine Leth-Jensen

Hvad enkelte godsejere mente at kunne
tillade sig 110
Tranekær, Langeland, omkring 1910

Jens Bech

Hvad nogle mente en godsejer ikke længere
kunne tillade sig 110
Nordskov, Fyn, 1887–1894

Anna Gundestrup

Hvad væveren ikke kunne tillade sig 118
Wedellsborg, Fyn, 1882–1892

LANDSBY OG HERREGÅRD

Mikkel Christensen

At høre fra herregårdens verden 122
Vendsyssel, 1890'erne

Rasmus Vivike

Den dumme og dovne karl 122
Falster, 1890–1910

Anton Bruun

Om at blive isoleret 123
Nislevgård, Fyn, 1894–1895

Niels Ludvig

Bondekarl om herregårdskarlene 123
Egeskov, Fyn, 1880–1900

Niels Chr. Larsen

Om de Knivholt karle og Ribberholt drenge
til marked 124
Knivholt, Vendsyssel, 1900–1910

Ernst Andersen

Den selvstændige lejehusmand 125
Dragsholm, Sjælland, 1910–1920

J. Chr. Pedersen

Greven, gartneren, husflidsforeningen
og sygekassen 129
Lerchenborg, Sjælland, 1881–1890

Anna Pedersen

Højrehuset 129
Gjorslev, Sjælland, 1885–1890

Agnes Pedersen

Om herregården og det nye åndsliv 129
Stensgård, Fyn, 1904

Hans P. Larsen
Baronessens lånebogsamling 131
Nysø, Sjælland, 1882–1922

Møller Jensen
Om godsejeren som sognerådsformand 131
Voergård, Vendsyssel, omkring 1890

Alfred Johansen
Herregårdens brandsprøjte 132
Hindsgavl, Fyn, 1891–1892

Mads Jensen
Herregårdens brand og omegnens beboere 132
Stensgård, Langeland, 1889

Hansigne Nielsen
Husmanden blev kaldt op på slottet 134
Tranekær, Langeland

Lars Friis
Godsejeren og brugsforeningen 135
Vennerslund, Falster, 1889–1907

Peder Pedersen
Sadelmager, kammerherre og kammerpottemager 137
Ravnstrup, Sjælland, 1888–1900

Peder Rydbert
Hvad greven godt kunne tillade sig 137
Giesegård, Sjælland

GODSEJEREN SOM SAMLER

Jacob Lund
Godsejerens gravhøje 139
Trinderup, Jylland

NYT OG GODT FRA HERREGÅRDEN

Bertel Thomasen
Herregårdens sene høst 145
Grinderslev Kloster, Salling, 1903

Anders Risbjerg
Set og hørt over skellet 145
Damsbo, Fyn, 1881–1963

Frode Kajhøj
Herregårdens røgter som husmand 152
Jylland, omkring 1906

Hanne Rasmussen
Via herregårdens have 152
Halsted Kloster, Lolland

Henrik Larsen
Gartnerens datter som præstefru 153
Ledreborg, Sjælland, 1796–1945

Johanne Siegumfeldt
Skjersøe lagkage 154
Skærsø, Djursland, omkring 1895

Johanne Olsen
Fra stuepige til husmandskone 155
Lystrup, Gisselfeld, Sjælland, omkring 1880

Godsejere, sejlsport og strandliv 157
Rathlousdal, Østjylland, 1875–1919

MINDER FRA FORTIDEN

Martinus Vestergaard
Fra fæste til selveje 159
Rødslet, Vendsyssel

Bertel Thomasen
Forskelligt syn på hovarbejde 160
Astrup, Salling

Niels Nielsen
Det var de piger karlene syntes bedst om 162
Dragsholm, Sjælland

Lars Pedersen
Kammerherrens høje brøl 162
Schelenborg, Fyn

Peder Pedersen
Herregården blev til en landsby 164
Hjelmsø, Sjælland

J. C. Christiansen
Herregården blev til en sø 165
Himmerland

Larsine Grønning
Iagttagelse og fortælling 165
Gunderupgård, Himmerland

Kirstine Hofmansen
Den onde herremands endeligt 168
Stubbergård, Midtjylland

Bertel Thomasen
Godsejerens straf 170
Eskær, Salling

Josephine Andersen
Herremandens vilde ridt 172
Rødkilde, Fyn

Jacob Nielsen
Sypigen om sine oplevelser 174
Himmestrup, Midtjylland

Marie Jørgensen
Hvorfor skovsbokorset blev rejst igen 174
Skovsbo, Fyn

Jørgen Jørgensen
Gengangeren der var forsvundet 176
Fredsholm, Lolland

H. F. Frydendahl efter Jacob Rasmussen
Malkepigen og spaniolerne 176
Brahetrolleborg, Fyn

Laurits Pedersen
Nabosorger 177
Odden, Vendsyssel

DER ER NOGET SÆRLIGT VED DE STORE HUSE

Niels Ludvig
Uldkræmmeren om besøget på herregården 179
Egeskov, Fyn, 1885

Rasmus Nielsen
Troskabens problemer 179
Orebygård, Lolland

Anders Jensen
I parken i måneskin 181
Bjørnsholm (Vitskøl), Himmerland, 1893–1895

J. Olesen
Bakker, skov og firspand 182
Nørholm, Vestjylland omkring 1918

Elna Jensen
Det store skønne slot 182
Hardenborg, (Krenkerup) Lolland, omkring 1890

Marius Maretti
Tændte lys i alle vinduer 183
Boller, Østjylland, 1890erne

Sophie Nielsen
Den gamle baronesse og hendes selskabsdame 184
Hvidkilde, Fyn

Ingeborg Poulsen
Sommerpensionat og husholdningsskole 185
Sandbjerg, Sønderjylland, 1907–1915

Otto Sørensen
Herremanden i os alle 187
Østjylland, omkring 1900

REGISTRE

Indledning

Udgaven

I 40 år er der sendt beretninger om dagligt liv i Danmark til Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, ialt ca 38.000. De er alle skrevet af folk, der selv har oplevet de vilkår, som beskrives. Det er tanken at udgive et udvalg af disse beretninger fra tiden på begge sider af århundredskiftet og omfattende så vidt muligt alle kulturelle miljøer og egne af Danmark.

Som en begyndelse er valgt miljøerne omkring herregårdene. Vi vil gerne vise, at en herregård kunne ligne et helt samfund. I mangt og meget afspejlede dette hele det danske samfund. Hver gruppe havde sine levevilkår og sine meninger.

Første bind handler om raske unge mænd, der som landvæsens-elever var parat til at gøre næsten alt for at skabe sig en karriere inden for det store landbrug.

I andet bind er der samlet beretninger om og af tjenestekarle, der var den væsentligste arbejdskraft på de fleste herregårdes agre, og dertil om og af husmænd og deres koner, høstarbejdere og endvidere om svenske og polske sæsonarbejdere.

I tredje bind fortsættes med skildringer af arbejderne i stalde og mejeri, af herregårdens håndværkere og havefolk. I fjerde skildres skovens og jagtens folk.

I femte bind beskrives godsernes administration og tilværelsen for bestyrere og forpagtere, deres familie og tjenestefolk, medens sjette bind handler om godsejernes tjenestefolk fra køkkenpige til kusk, tjener og huslærer.

I syvende bind er samlet beretninger om godsejerfamiliernes dagligliv og børnenes opvækst i små og store herregårde, og i dette ottende bind er det forsøgt at give indtryk af forholdet mellem herregård og omegn, ligesom der findes registre til alle otte bind.

Beretningerne

Selv om NEU har mange beretninger om herregårde fra tiden 1880 til 1920, kan vi ikke fuldt ud beskrive alle herregårdens miljøer, og vi kan heller ikke garantere for, at alle beskriver noget typisk. Vi kan kun sjældent udtale os generelt. Dertil kræves både flere beretninger og inddragelse af andre kilder.

I modsætning til de foregående bind går udgiverens bestræbelser i dette 8. bind ikke ud på at belyse »sandheden«, at dele sol og vind lige, men det er forsøgt at finde udtalelser, som kan belyse holdninger og synspunkter, uanset om disse er begrundede, velovervejede eller følelsesladede. Sandheden er, at sådanne synspunkter har eksisteret.

Emnet herregård og omegn er stort. Der har kun været plads til nogle få eksempler på hvert tema, og en række temaer findes der ikke materiale om. Dette gælder således godsejerfamiliers betydning i politik og erhvervsliv, kunst og videnskab og i hovedstadens og købstæders forenings- og forlystelsesliv.

Kommentarer og rettelser til de gengivne tekster vil være velkomne. Vi har ikke kunnet kontrollere alle oplysninger, og især med hensyn til fotografierne har vi ofte måttet stole på ukendte personers notater på gamle billeder. Adressen er:

Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser
Nationalmuseet
Brede, 2800 Lyngby.

I øvrigt henvises til indledningen til første bind, hvor der tillige er en redegørelse for begrebet herregård.

Teksterne

Efter hver beretning står dens arkivnummer og det år, da optegnelsen er fuldført, hvis dette vides. Beskrivelserne er i de fleste tilfælde udarbejdet ved hjælp af NEU's trykte hæfter med spørgsmål, men kan også være skrevet ud fra vejledning i breve og i samtaler.

En omtale af NEU's arbejde findes i bogen: Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet, history and activities, 1966. Nogle skildringer er hentet fra Industri-, Håndværker- og Arbejderundersøgelser (IHA) indsamlet i 1950'erne til Nationalmuseet af David Yde-Andersen.

I brevene til NEU's berettere har vi ofte fremhævet, at det kun kommer an på optegnelsernes indhold, medens skrivemåde og stavning ingen rolle spiller. Ligeledes opfordrer vi til at skrive meget udførligt. Her i bogen er beretningerne undertiden forkortede. Skrivemåde og tegnsætning er i vid udstrækning normaliseret, ligesom der er strøget et stort antal »jo« og »så«. Når beretteren skriver om alt det, der er så selvfølgelig for ham eller hende, undskyldes dette ved at indføje et jo, selv om folkene inde fra museet har sagt, at det gælder om, at man skal kunne forstå det beskrevne om et par hundrede år.

Medens det i de foregående bind har været tilstræbt at få så lange sammenhængende beretninger, som pladsen tillod, så er de fleste i dette bind små brudstykker skåret ud af skildringer, der egentlig handler om helt andre emner.

Billederne

Denne udgave har været en kærkommen lejlighed til at låne og affotografere gamle billeder, især af herregårdenes mennesker. På Nationalmuseets 2. afdeling har vi desuden kunnet finde fotografier af de gamle herregårdes bygninger, som regel af meget fin kvalitet. Fra Det Kgl. Biblioteks billedsamling har udgaven fået et stort antal billeder, blandt andet forlæg til postkort fra århundredskiftet. Landbrugsmuseet på Gammel Estrup har leveret billeder, ligesom en række museer og lokalhistoriske arkiver har udlånt nogle meget velkomne fotografier. Det er vor bestræbelse, at billeder og beretninger skal ligge hinanden nær i tid, sted og emne, således at de to kilder kan korrigere og støtte hinanden.

Udgiveren har ønsket at give læseren mulighed for virkelig at studere billedernes indhold. Detaljer bag hovedmotivet giver ofte gode oplysninger om hverdagens herregård. Dette er forklaringen på bogens store bredde.

Selv om Lennart Larsens og Niels Elswings atelierer på Nationalmuseet og Carl Gerlis atelier på Det Kgl. Bibliotek har gjort et fornemt stykke arbejde, og trykkeriets specialister ofte har tryllet forbavsende resultater frem, kan det ikke skjules, at mange af originalerne er ikke alene gamle, men også slidte og falmende. Nogle af forlæggene til postkort er retoucherede, men ellers er en sådan ikke anvendt.

Hjertelig tak til alle der har hjulpet.

Langt fra alle herregårdens gæsteværelser var lyse og lette, og ikke alle gæster lå i en himmelseng med hvide molsgardiner, men mon ikke de fleste forestiller sig denne seng på Børglumkloster som en rigtig herregårdsseng. Den er fotograferet 1955 af Niels Elswing ved Tove Clemmensens registrering af gamle møbler på herregårde.

Herregården som feriehjem

Som omtalt navnlig i bind 6 og 7 lukkede mange herregårde døren op for et stort antal feriegæster, først og fremmest for de medlemmer af slægten, som havde forladt landlivet. Børn og gamle vendte for en tid tilbage til herregården, oplevede livet der i sin festligste form og beholdt ofte resten af deres liv en længsel efter den særlige livsform. Undertiden nød musikfolk, skuespillere, forfattere, malere eller videnskabsmænd godt af gæstfriheden og kvitterede med inspirerende samvær, og i heldige tilfælde kunne deres ophold længe kaste glans over gården. Der har således også i dette tilfælde været en påvirkning af samfundets holdning til de meget store gårde, bevidst eller ubevidst.

Men gæstfriheden kunne også få præg af forsorg. Det kunne være en falleret godsejer – for eksempel en yngre søn fra en herregård, som havde fået penge til at købe en større gård, hvis indtægter dog ikke i længden svarede til ejerens tilvante levestandard. Ofte forladt af ægtefælle og børn var han (eller hun) en hyggelig gæst i vintertiden, men ofte tenderede besøgene til at blive langvarige ophold, der i virkeligheden var en forsorg.

Også ansatte på herregården, der havde stået herskabet nær, især husets frue, kunne blive indbudt på en ferie.

Et festligt indslag var de venner, som herregårdens sønner og døtre under uddannelse fik lov at tage med hjem. Synet af glad ungdom hører til ferieminderne.

På ferie hos bedstemoder

Else Land Jensen (født 1895) kom fra det frodige Vinding i Østjylland, hvor hendes fader var arkitekt, ud til herregården i det barske Vestjylland, hvor hendes moder havde tilbragt barndom og ungdom fra 1877:

Rejsen derop tog lang tid. Især den lange strækning fra Esbjerg til Vemb, hvor vi holdt ved alle stationer – og blev trætte og gnavne. Men når vi først var forbi Ulfborg og kunne begynde at skimte »Nørre Vosborg med dit Skovbjerg«, som Valdemar Rørdam så træffende har skrevet, lavede vi svært op.

Vi kom i reglen ved aftenstid. Og der på stationspladsen holdt Peder i sort liberi med sølvknapper, blankskygget kasket og med den store charabanc, hvor der var god plads både til folk og bagage. Så gik det rask ud ad landevejen. Og aldrig glemmes lyden og fornemmelsen af vognens rumlen gennem porttårnet, over de toppede brosten, op gennem avlsgården, over voldgraven med den murede bro, og med et vældigt sving i fuld fart op foran hovedtrappen i søndre hus, hvor bedstemoder Thilde og eventuelle gæster tog imod.

Så fik vi te og verdens bedste hjemmebagte knækbrød blandt andet. Og nu var det spændende, hvor man skulle bo. Der var mange muligheder – mindst ti. Fik man familiegæsteværelset i frontispicen mod gården, kunne man ligge og fryde sig

over den spinkle springvandsstråles plasken, en lyd som heller aldrig glemmes. Fik man derimod »det fine« gæstekammer bag salen i nordre gav¹, var det skræppende gæs fra avlsgården, der vækkede én. Dejligt var det den første morgen at vågne op og tage det hele i besiddelse igen.

Selv om vi havde stor respekt for »bedstemoder Vosborg«, enke efter bryggerier Henrik Stampe Valeur (mørs far), havde vi det meget frit deroppe. Vi skulle bare passe spisetiderne. I ferietiden var der et meget langt bord i spisestuen, som havde to fag vinduer både i øst og vest i hovedbygningen¹. En kæmpetmaskine (samovar) stod ved bedstemors plads for bordenden. Efter morgenmaden var der andagt, hvor bedstemor læste et lille stykke, og hendes søster Dorthea – tante Dorthea (enke efter distriktslæge L. N. Benzon) – spillede tit til salmerne på det gamle flygel. Da der var høje konsolspejle mellem vinduerne, kunne det somme tider knibe med alvoren, når man så forsamlingen spejle sig både i øst og vest. Jeg var så heldig at kunne beherske mig, men det kneb tit for Asta og Tutte.

Så var vi parat til at tage fat. Først tårnet! Ikke nogen prydelighed for Predbjørn Gyldenstjernes anselige bygning fra 1548. Det var bedstemors far, etatsråd Evald Tang, der 1868 – foruden de takkede gavle – satte det store, firkantede trætårn midt på østre hus. Men når man først stod deroppe, tilgav man ham gerne. Først ser man ned på det lave nordre hus, hvor det

var spændende at følge familielivet i stor-kereden ovenfra. Videre ser man ned på den fint mønstrede brolægning i borggården og ud over volde, grave, parken, avls-gården og porttårnet fra 1790, bygget i stil med hollandske byporte. Lidt længere ude de fire plantager, marker og enge, og i nærheden Niels Bugges voldsted. Langt mod vest, hvor Storåen løber ud i Nissum Fjord, ser man de hvide kirketårne som sømærker, der lyser hele synsranden rundt. Ikke mange steder i det flade Vestjylland har man så vældigt et udsyn.

Som børn havde vi absolut ingen fornemmelse af, at tårnet var et stilbrud. Tværtimod var det næsten det bedste af det hele. Men det blev for vanskeligt at vedligeholde, så det og de takkede gavle blev fjernet i 1960.

Når man kom ind ad den pompøse dør midt på sydfløjen, som etatsråd Evald Tang byggede i 1838, gik man lige mod et stort spejl mellem to trapper. Den ene en attrap anbragt for symmetriens skyld. Den anden førte op til blandt andet bedstemors soveværelse, familiegæsteværel-

Nørre Vosborg ligger på det flade land ud mod Nissum Fjord. Som den østre fløj i hovedbygningen ligger et velbevaret stenhus fra midten af 1500'erne. Det er antagelig bygget af Knud Gyldenstjerne (se side 169). Evald Tang forsynede huset med et trætårn i 1868, som er en væsentlig del af beretterens ferieminder. Huset rummer repræsentative rum, øverst en stor sal.

Fra østfløjens trætårn fotograferede arkitekt Hans Henrik Engquist i 1953 borggården på Nørre Vosborg. Til venstre ses den egentlige beboelsesfløj fra 1838, der i den fjerneste ende rummer køkken, fadebur og husjomfruens værelse. Ud mod syd ligger der en række stuer. På loftet findes soveværelser og gæstekamre. Huset mod vest med de tre trapper er fra 1748 og rummede arkiv, kontor, bibliotek og billardstue og derunder kældre. Til højre ses en bindingsværksslænge fra vistnok 1642 med herskabsstald, vognport, kuskebolig og et snedkerværksted, der er omtalt i bind 3 side 108.

set og det lille ottekantede spir med løgkuppel midt på taget. Det var lettere at bestige end tårnet, men så var udsigten heller ikke så storslået. Alligevel var det spændende at se ud ad de kulørte ruder og skændes om, hvilke farver der gav det flotteste syn. På loftet lugtede der stramt af røgede skinker og pølser, måske også af løbesod? I den vestlige gavl var »det blå kammer«. Ved hjælp af en kasse bygget ind under taget kunne der stå tre senge på rad. Det var et udpræget barnegæstekammer, og vi skændtes bravt om, hvem

der skulle ligge med benene »inde på loftet«, da det gav mindre bevægelighed. Det var vist også en slags forråds-kammer; der stod altid et par store sukkersække, som vi dog ikke forbrød os mod.

Nedenunder gik en lang gang i næsten hele sydfløjens længde med vinduer mod gården. Det var en ordentlig rejse fra det store køkken med murstensgulv, vinduesbænk, bord og en kæmpevandtønde, og helt op til spisestuen i hovedbygningen. Men på en eller anden måde blev maden ikke kold. Jeg husker nogle store, buede

metallåg, som blev lagt over fadene. De var vist fra England.

I 1868 førtes sydfløjen ved en mellembygning i halvanden etage frem til østre hus' facade. Den var i »gotisk« stil med spidsbuede vinduer og balkon med balustrade. Deroppe fik mor, moster Gunild Ingerslev og moster Ingeborg Roepstorff en dejlig stue med to små sovekamre samt klaver og møbler fra deres Ålborghjem. Morbroder Hans gik på latinskole i Viborg og boede derude. Da deres far i 1877 blev gift med bedstemor og købte Vosborg af

sin svigermor Elise Tang, født Fenger, død på Vosborg 1885, fik de der et godt og trygt hjem i ungdomstiden og op igennem alle årene, især da bedstefar Valeur døde allerede i 1880. Deres egen mor døde juleaften 1867 kun 26 år gammel fra de tre små piger på 4½, 3 og 1½ år og Hans, som blev døbt ved hendes kiste. Bedstemor Vosborg var 39 år, da de blev gift, og fik ikke selv børn. Det var måske ikke så let at tage imod de store piger, men der udvikledes et nært venskab mellem dem, især jo ældre de blev, så hun virkelig blev

I stueetagen i det gamle stenhus ligger »kongestuen«, hvor Frederik VII boede under et besøg i 1861. Siden har man hæget om rummet.

deres mor og vores kærlige bedstemor, som altid tog så godt imod os.

I sydøsthjørnet af beboelseshuset, sydfløjen, var der først »karnapstuen«, som var den egentlige opholdsstue med to lange sofaer og bæk rundt i karnappen samt bedstemors skrivebord, hendes sybord med mere. Der var plads til mange, når vi samledes til højtlesning, sang eller holdt mørkning, mens bolchedåsen gik rundt, og bedstemor fortalte. Efter karnapstuen kom »skabsstuen« med store hollandske skabe og bedstefars store skri-

vebord. Derefter et par værelser og en havevestue, hvor bedstemors mor boede til sin død i 1885. Så kom jomfru Smidstrups værelse helt nede ved køkkenet. I alle rummene var der – selv om de var mod syd – et mærkeligt dæmpet lys, da den indre vold i fem til seks meters højde gik tæt ind på huset. Der var kun lidt blomster og en havegang imellem. Den endte i et muret lysthus åbnet mod øst, »Mollys Hvile«, hvor vi tit spiste eller drak kaffe, når vi ikke var så mange. Tingene kunne let rækkes ud ad spisekammervinduet.

Der samledes man til højtlesning og håndarbejde, og der blev bælget i spandevise ærter for køkkenet, der i mange, mange år blev styret godt og kærligt af jomfru Johanne Smidstrup. Hun holdt meget af mor, så Asta og jeg arvede hver et hundrede kroner, da hun døde.

For enden af den lange gang gennem sydfløjen førte en bred hvidskuret trappe op til salen i østfløjen, der var bygget 1548. Den spændte over fire fag vinduer mod øst og fire mod vest. Jeg ved ikke, hvor lang salen var, men bortset fra et par værelser i gavlen, var det hele den store bygnings længde, så der kunne dækkes nogle lange borde ved festlige lejligheder. Gulvet var hvidskuret, og på de steder i begge ender af salen, hvor der før havde været kaminer, stod store skabe. Over det ene hang et skummelt billede af Niels Bugge, som havde bygget det første Vosborg ca 1332. Langs væggene stod mange kønne, gamle møbler, som også bedstefar Valeur havde været med til at skaffe på egnens auktioner. Bag salen i nordvest lå »det hvide kammer« med en stor himmelseng. Og mod nordøst »det fine værelse« med gardiner for en lille afdeling med to senge. Der var et mørkt, grønt lys i stuen fra de kæmpestore lindetræer ved indkørselen. I sydvest lå »lærerindeværelset«.

Forneden i hovedbygningen fra 1548 var der, foruden omtalte spisestue, »kongestuen« af samme størrelse og også gennemgående med vinduer i øst og vest. Den var meget smuk med fine, gamle møbler, som Niels Kiær Tangs hustru, Marie Cathrine Meinert, »grandmama«, fik til sit bryllup i 1797, og i det lille gule kabinet bagved stod de fine empiremøbler fra 1805 fra Molly Elise Tangs hjem på Christianshavn. I både spise- og kongestue var der meget smukke gamle døre, og i spisestuen to kønne hjørneskabe. Desuden en meget

I kontoret havde godsejeren et pengeskrin, som ifølge familietraditionen blev brugt til at hjemføre pengene i, når gårdens mange stude var solgt på et marked syd på i marsken et sted. Det er studeopdrættet, der har fået herremændene til at lægge deres gårde tæt rundt om Nissum Fjords store græsgange. Peder Tang, der købte Nørre Vosborg 1786, var købmand i Ringkøbing, og handelstalant var nødvendigt på en sådan gård.

Da Evald Tang i 1838 havde bygget en ny beboelsesfløj, indrettede han sig et kontor i vestfløjen med en mahognifineret skrivepult.

Fra kontoret kan man gennem en lem stige ned i vinkælderen. Da Niels Elswing fotograferede rummet i 1946, var det blevet til frugtkælder.

Ved siden af kontoret var der indrettet et bibliotek, hvis gamle indhold dog var borte i 1946.

22 fin gammel kakkellovn med billede af Neptun på siden. Bag kongestuen – mod øst – lå et stort værelse, som engang havde været kapel. Her og i kongestuen og kabinettet boede Frederik VII og grevinde Danner, da de med følge besøgte Vosborg i fire dage i 1861. Gartner Sørensen, som oplevede fem generationer Tang på Vosborg, fortæller, at der inden den store begivenhed blev ryddet op som aldrig før. Og han var med den kongelige vogn og

røde kusk rundt til egnens præstegårde for at skaffe de jordbær, køkkenet havde forlangt.

Vestre hus er nok den kønneste af de fire længer, der omslutter borggården. Det er bygget 1748 af Christen de Linde Leth, landsdommer og byfoged i Holstebro. Huset er opført på grundmurene af et tidligere hus, så de stensatte uhyggelige kælderrum er meget ældre. Dernede havde taterkvinden »Lange Margrete« engang

siddet lænket til muren. Hun mente, at når hun havde spist syv barnehjerter, kunne hun flyve, men hun nåede kun de fem, inden hun blev brændt som heks. Her sad også Jørgen fra H. C. Andersens fortælling »En Historie fra Klitterne«, som har flere gode beskrivelser fra Vosborg. Fra den sydlige dør kommer man ind i et lille museum med mange mærkelige ting og bagved det et kontor med høje skrivepulte og mange gamle regnskabsbø-

Den nordre fløj fra 1642 så allerede lidt forfalden ud, da Hugo Mathiesen fotograferede den i 1931.

Nu er den atter restaureret. Man aner en vogn bag de åbne porte. For en vestjysk godsejer var det særlig vigtigt med heste, vogn og kusk af god kvalitet. Der var langt at køre, og vejene var dårlige. Der kørtes tidligere med firspand, men da var herskabsstalden indrettet i avlsgården. I den gamle fløj var der dengang blandt andet skolestue.

På loftet i bindingsværkslængen var der indrettet værelser, der brugtes af familiens drenge på sommerferie. Dette gamle fotografi skal vise kammeret i gavlen.

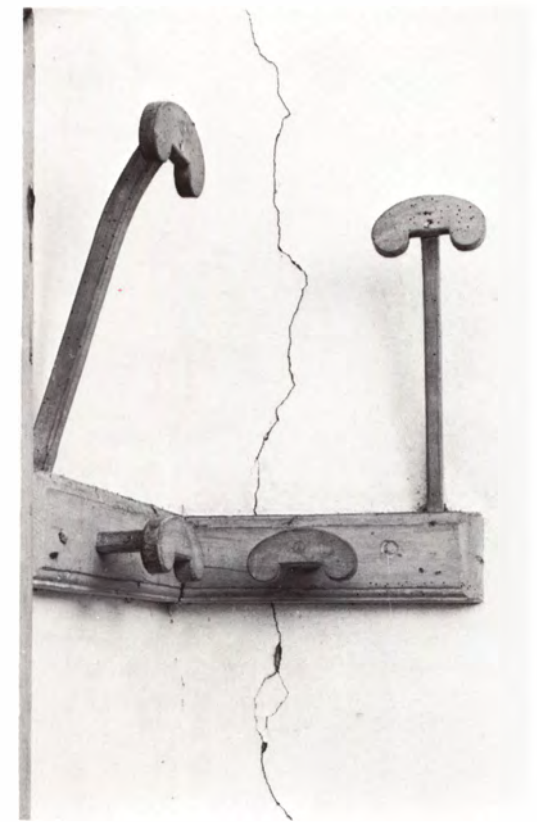
ger. Hele midten af huset var bibliotek med bøger, mange værdifulde, fra gulv til loft i mange afdelinger. Der kunne vi godt lide at være, men der var mørkt, da to kæmpelindetræer skyggede mod øst, og mod vest gik den høje vold helt tæt på huset. Der var en mærkelig hengemt lugt af gamle bøger. I nordgavlen var billardstuen, hvor vi lærte spillet af ældre gæster og skændtes meget, men morede os dejligt. Jeg tabte som regel og fik en stor gæld, som blev indfriet i kager hos bageren i Vemb.

Nordre hus fra 1689² var et kønt lavt bindingsværkshus. I den østre gavl ovenpå var »overkammeret«, et hyggeligt lille rum med to alkover. Det var gerne drenge, der sov derovre. Nedenunder var der stryge- og rullestuer, hvor der også blev redt op af og til. Så var der et værksted, hvor »Karl Snedker« regerede. Han

hørte hjemme i Ulfborg, men boede lige så meget på Vosborg. Han kunne »standre« alt, og der var altid nok, der skulle ordnes og repareres på den store gård, så han var helt uundværlig. Han døde kort tid før bedstemor i 1928 og har nok været på gården næsten lige så længe som hun. Så var der vognport med to lukkede vogne og den store charabanc, og der boede kuskens Peder ved siden af hestestalden. Han og de to brune heste var lige velnærede, selv om de blev brugt meget.

På taget boede den sidste storkefamilie. Der havde ellers været mange par før i tiden, 20-25. Jeg mindes i hvert fald 12-13 på hovedbygningen, avlsgården, porttårnet og Vosborglille. Forpagterboligen uden for voldene var også en meget gammel bindingsværksbygning, men i de senere år blev der bygget en køn forlængelse i gavlen mod syd. Lige uden for porttårnet med den pæne teglstensmur, der afsluttede den østlige ende af den lange avlsgård, byggede etatsråden i 1853 »Vosborglille« i stil med hovedbygningen, da hans ældre bror præsten Peder Tang blev emeritus. Han døde 1876, og huset blev senere overladt til bedstemors næstyoungste søster, »tante Molly«, som oprettede et børnehjem. Der var altid godt at komme, og mange af de ældre feriegæster sneg sig tit ned til en kop formiddagskaffe hos hende og hendes gode medhjælp gennem mange år – Louise Meder.

Nede i »Nørrehaven« blev der bygget et lille hus til gartner Sørensen, født 4.11.1830. Han kom til Vosborg i grandmamas tid og var ældre end bedstemor og hendes søstre. Han var gårdens trofaste ven og en stor beundrer af slægten. Han var en meget dygtig gartner gennem de mange år, og der var nok at se til. Nørrehaven var mest urte- og blomsterhave, og der skulle meget til af begge dele. Jeg ser endnu det »læs« af afskårne blomster, der

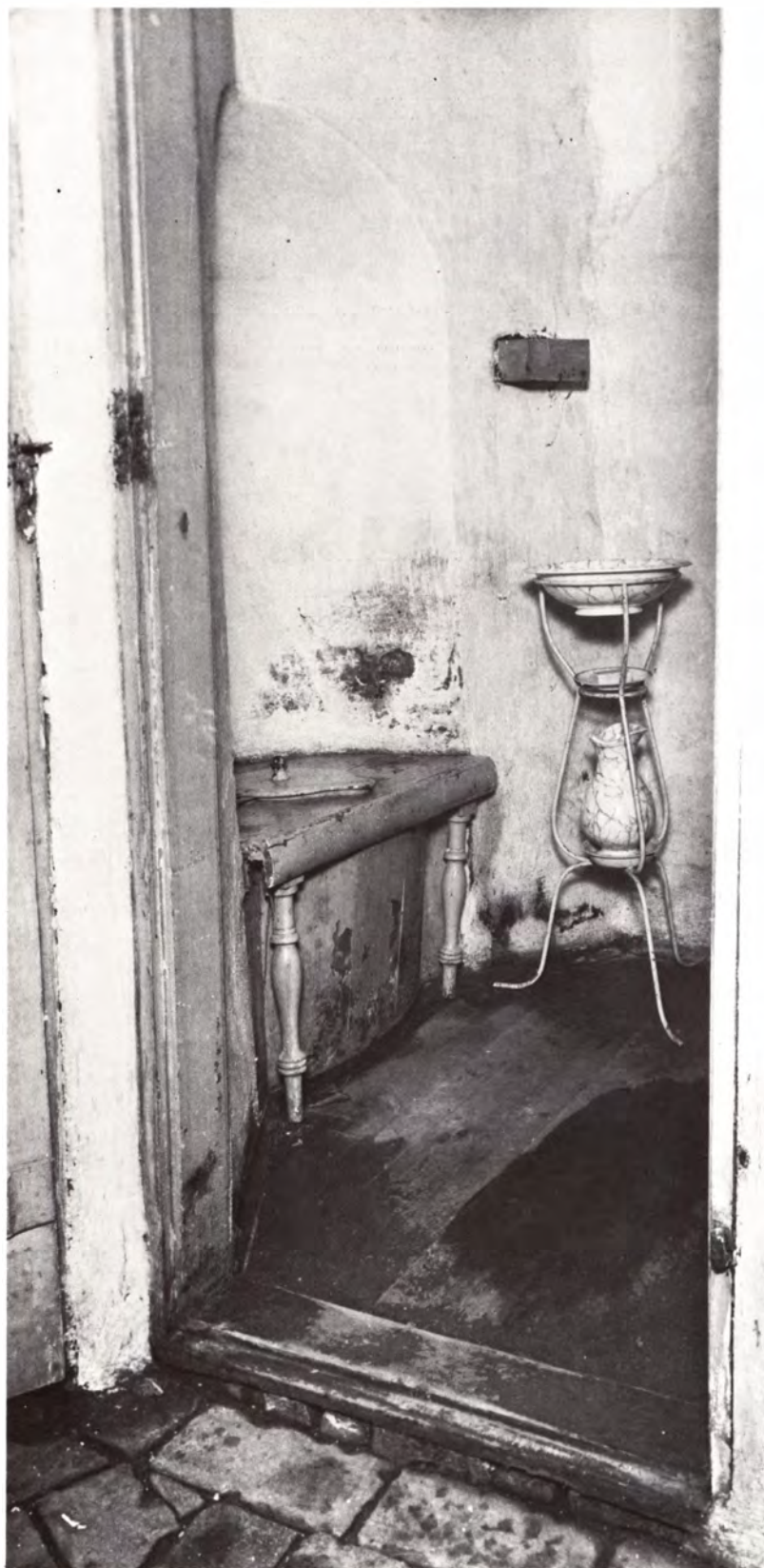

Nørre Vosborgs hovedindgang er ad en trappe fra gårdspladsen til en dør midt på sydføjens nordside. I den store forstue sidder der endnu knager af særpræget form. De langhalsede skal være til høje hatte. Mon de korthalsede har kunnet bære en kørekappe?

Sydfløjens lokummer er nummererede. Nummer 2 er til to personer, en voksen og et barn. Nummer 3 er af tarveligere udstyr, blot en kvadratisk kasse med spand.

Lokum nummer 1 skal være indrettet til etatsråd Ewald Tang personlig. Vaskestativet må dog være yngre.

kom om morgenen og skulle fordeles i mange vaser til de mange stuer. I 1910 på hans 80 års fødselsdag skrev mor et lille vers til ham med en flaske champagne:

Kære gamle Sørensen,
vore Vosborgdages ven.
Altid midt i travl debat
til en lystig spøg parat.
Endnu klinger Deres latter,
og skønt vi det knap nok fatter,
skaber De ét blomsterflor,
pryder dermed mangt et bord.

Kære gamle Sørensen
– endnu vores gode ven.
På den store festdag vi
beder Dem at skænke i
festlige champagnebrus,
den skal ikke give rus,
men kun sige vores ven,
altid frisk De var som den!

Ja, ham skulle vi altid ned at snakke med, når vi var kommet. Somme tider vankede der et lille glas vin eller en særlig fin rose, jordbær eller andet. Og så sagde han »tak for nærværendet«.

I »Sønderhaven«, som lå godt i læ bag de meget lange lader, som Peder Tang lod bygge af norsk tømmer i 1788-1790, var der frugttræer og bærfrugt. I stikkelsbærtiden måtte man ikke begynde at spise, inden modenheden var godkendt af bedstemor, og vi skulle gå lidt forsigtigt frem i starten. Så var reglen, at man måtte forsyne sig to gange om dagen.

»Fruens have« lå bag ved det nordre hus, hvor volden mod nord var trukket væk fra huset, og hvor der var en rest af østre vold, så der blev en lille fredelig plet. Hvis man derfra gik op på volden, kunne man gå hele volden rundt og ende ved den sydlige ende af voldanlægget, hvor der stod to små kanoner, som vist aldrig hav-

de været i brug³. Uden for voldene lå hele den store have – eller rettere park. Der var en stor plads, som i Evald Tangs tid blev brugt til store folkemøder en gang om måneden om sommeren. Der var åbent hus med foredrag, sang og taler, og der kom mange. Jeg har da også oplevet en stor basar på pladsen med en mængde mennesker. En sommer spillede vi der »Abekatten« i ældgamle kulisser til stor fornøjelse – især for os selv, Vosborglillerne og gårdens folk. Der kom mange mennesker om søndagene, hvor der var fri

Hovedbygningens fire fløje er mod syd, vest og nord beskyttet af høje volde. Gennem århundreder har de værnet beboelsen mod blæsten fra havet. Træerne blev alligevel præget af den.

»Eremithytten« blev bygget i Evald Tangs tid som ejer af Nørre Vosborg (1825–68), og det fortælles, at hans søster traf aftale om at forlove sig med en ung teolog på besøg i hytten engang i 1830'erne. Det lille bedehus var bygget af tagrør syet på et træskelet.

adgang til park og have; man skulle bare gå til døren og spørge om lov. Vi børn var slemme til at vigte os med, at vi hørte til stedet og skulle rigtigt vise os for de fremmede. Engang vi var roet ud i båden i den anledning, kom jeg mindre godt fra det, da jeg plumpede i den mudrede voldgrav, da jeg skulle springe rigtig elegant i land. Det havde gæsterne nok megen glæde af, men jeg var færdig med at vigte mig foreløbig. Men det hørte nu til feriens orden, at man enten faldt i voldgraven eller springvandet i gården. Voldgraven om-

sluttede hele den store park, og i gamle dage kunne man sejle hele vejen rundt, men nu var kun vestre og delvis nordre grav fremkommelig. Foruden båden var der vandski: Et par lange pontoner forbundet med et højt sæde, hvor man så sad og padlede og kunne skyde en ret god fart. De var meget yndede. De og båden lå fortøjet ved et andet gammelt lysthus »No og Nanna«. På en lille ø overfor var rejst en mindsten for etatsråd Tang. Der var en halv snes broer over voldgravene. Den flotteste var højenloftsbroen for enden af

vestre grav. Lige til venstre for den i en lun krog inden for ydervolden stod H. C. Andersens bænk, hvor han skrev det lille vers 10.7.1859:

Her under det blomstrende Hyldetræ
vi sidde mod Vinden i dejligt Læ
og ser over Buske og Træers Top,
smukt Nørre Vosborg løfter sig op
med Taarn og med Gavl som i gamle
Dage,
og gennem vor Tanke Minderne drage
om Bugge om Podebusk til Peder Tang.
Sært Tankerne svulme og blive til Sang.

Længere nede ad nordre grav var en smal vindebro, næsten kun et gangbræt. Derfra kom man over til »eremithytten« – en miniaturekirke eller kapel, hvor det eneste lys kom fra ruderne i et lille spir over alteret. Ydersiden og taget var strådkækket. Indvendig var væggene beklædt med mos i brede hvide og brune striber. En lille hvid mosdue svævede over alteret. Både bedstemor og hendes mor brugte stedet til andagt. Vi andre syntes, der var lidt mørkt og uhyggeligt. Det lå op ad vestre vold og var næsten begravet i buske og bregner. Kapellet er nu fredet ligesom hele ejendommen.

I fornyet form stod bedehuset endnu i 1946, da Nationalmuseet fotograferede gården som et minde om en tid, da godsejer-fruer søgte ensomhed, når de ville i forbindelse med deres gud.

I bedstefar Valeurs korte tid på Vosborg nåede han at udrette meget, selv om han beholdt bryggeriet »Urban« i Ålborg. Han anlagde blandt andet fire plantager på en snes tønder land mellem gården og Storåen ved Skærum Mølle.

Neden for kirkeplantagen lå i min tidlige barndom et badehus anbragt på fire tønder ude i Storåen, som var dyb og med stærk strøm, så vi badede inde i huset, måske på en rist? Det var frisk og koldt, men våde blev vi da. Vi måtte ikke komme udenfor og kun gå derned sammen med voksne.

Skærum Mølle og Teglværk hørte til Vosborg, men blev 1905 solgt til den mangeårige bestyrer Niels Villemoes (død 1936). Han var en fin og dygtig mand og fuld af beundring over, hvad bedstefar nåede at få udrettet i den korte tid, han var på Vosborg. Han holdt meget af mor, og det smittede af på mig. Der skulle vi altid på besøg og blev meget vel modtaget og beværtet af hans elskelige kone Johanne Villemoes. Det var meget spændende, når Villemoes tog os med rundt og viste os hele gangen i teglværket lige fra lergraven, hvor vi kørte ud med tipvogne, til de færdige sten. Med ham fik jeg min første rigtige biltur 1911. Vi var på besøg hos

Indvendig var kapellet beklædt med puder af mos og lav. Det tunge snelag i vinteren 1981–82 fik det spinkle hus til at styrte sammen, men det bliver forhåbentlig rejst igen.

hans bror på »Teglgården« i Lemvig, og så fik jeg lov til at køre med hjem i bilen, mens bedstemor og de andre damer pænt måtte tage med toget. Turen tog »kun« en time de 28 kilometer. Det var en stor dag for mig.

Hos »Knud i Broen« (Høgsberg), hvor der i gamle dage havde været gæstgiveri ved åen, var vi også til mange kaffegilder. Engang fik vi en tur i motorbåd helt ud til

Nissum Fjord, som vi ellers ikke kunne nå ud til over enge, kær og kanaler, selv om vi syntes, at afstanden var kort, når vi så den fra tårnet. Mor fortalte, at der en vinter var oversvømmelse, så havet eller fjorden gik helt ind til ydervolden, så de kunne løbe på skøjter derude. Da har der nok været højvande i kanaler og voldgrave, men de var nok anlagt for det samme, da borgen blev flyttet længere ind mod

Et gammelt fotografi viser voldgraven, der omgiver hovedbygningerne på alle sider. Den hvide obelisk er rejst til minde om Evald Tang, beretterens bedstemoders fader. Huset på den modsatte bred er et lysthus med udsigt langs voldgraven.

Fra østfløjens tårn ser man på et gammelt fotografi ud over sydfløjen og ud over oversvømmede enge mod Nissum Fjord. Man skimter en ringvold. Her lå gårdens forgænger indtil 1532, da ifølge traditionen en stormflod fik Predbjørn Podebusk til at flytte gården længere ind i land.

land, efter at »manden i den blå kappe« (havet) havde ødelagt Niels Bugges borg. Det blev Predbjørn Podebusk, der efter en stormflod flyttede den i 1532.

I 1911 var jeg i tre måneder på Vosborg fra 11.6. til 12.9. Mor har nok ikke rigtig vidst, hvad hun skulle sætte mig til, da Asta nok var på højskole den sommer. Jeg skulle gå til hånde i ferietiden og underholde bedstemor med videre. Hun var sød

og kærlig mod mig og prøvede på at beskæftige mig. Det var ikke så let, da den meget dygtige husjomfru, frøken Camilla Mikkelsen, var bange for, at jeg skulle gå hende i bedene, så det gjaldt om for hende at vise, hvor unødvendig og uduelig jeg var, og det var jeg nok også.

Alligevel var det en dejlig sommer, hvor jeg kom bedstemor meget nærmere end i de korte ferier. Jeg tegnede lidt,

spillede endnu mindre, læste meget – også somme tider højt for de andre. Syede lidt for bedstemor (missionsforklæder til hedningebørn) og mig selv. Hjalp lidt med strygning efter den halvårige storvask, som stod på i mange dage. Gik lange ture med bedstemor både i park og plantager. Hun var meget interesseret i både dyr og planter. Hun viste mig den sjældne »abeblomst« nede ved voldgraven, som kun findes vildt ganske få steder i landet. Lagde utallige kabaler, som var bedstemors afslapning i stedet for middagssøvn, og når hun ellers skulle hvile lidt. Desuden skulle jeg tage mig af mindreårige gæster. I tiden fra 1. juli til 20. august 1911 var der 36 skiftende gæster, så tiden gik hurtigt. Vi var gerne opstillet på trappen, når gæsterne kom eller rejste. Det sidste foregik gerne om morgenen. Når vi så havde vinket længe til den hårdt læsede vogn, kunne vi lige nå at løbe op til bommen ved ledvogterhuset og råbe og vinke en gang til. Det forlyder, at morbror Hans dagen efter moster Gunilds bryllup 3.7.1890 rev en fin dug til sig for at vinke med den, og det blev ikke så nådigt optaget.

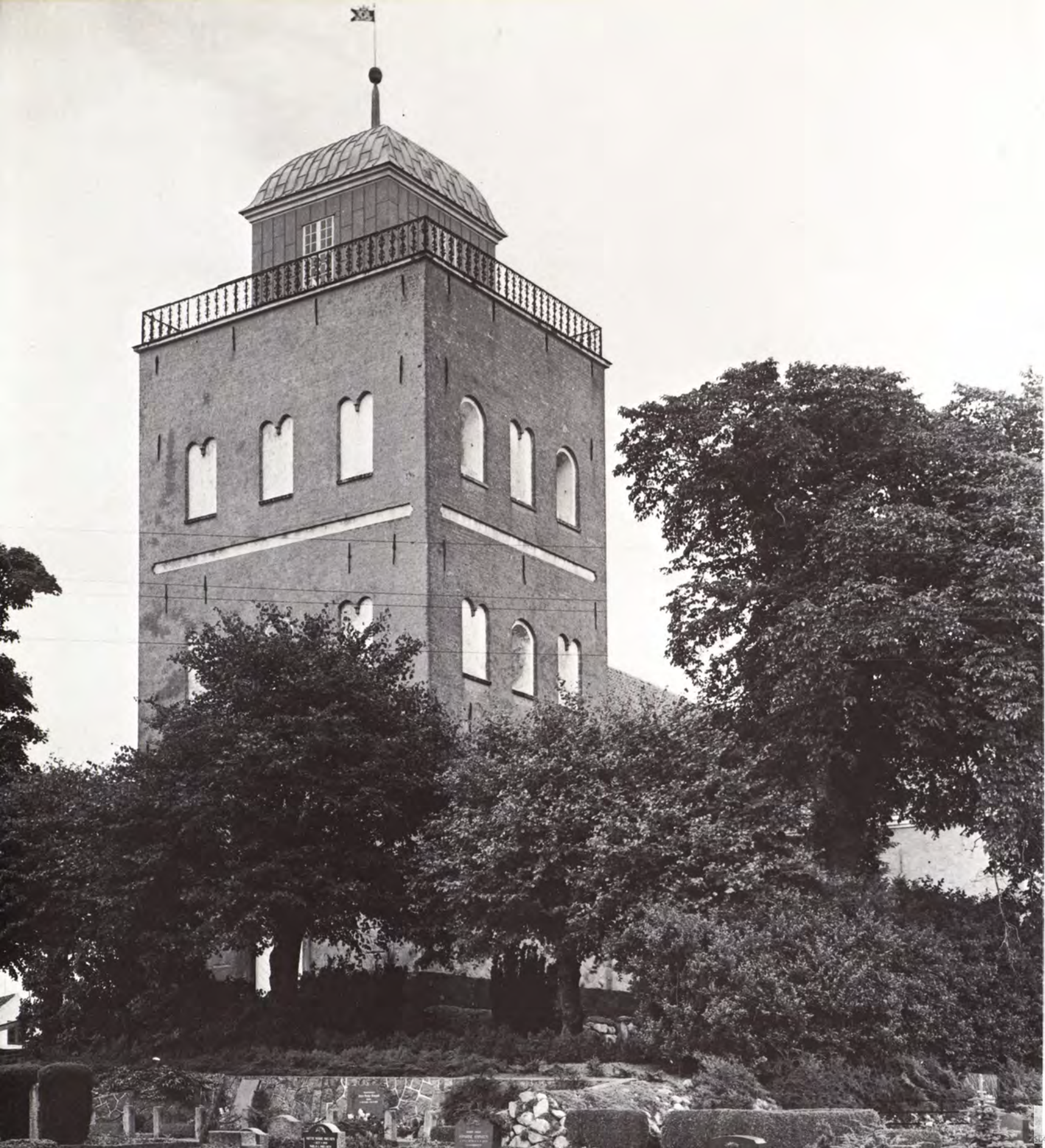
Bedstemor var en glimrende fortæller og vidste jo alt om slægten, gården og eggen, så vi lyttede gerne. Især når hun hentede sin »spændende skuffe«. Der var mange breve fra kendte personer og politikere: Blicher, Orla Lehmann med flere og først og sidst H. C. Andersen og de mange berømte papirklip, han lavede, især til bedstemors lidt evnesvage yngste søster Mathilde, »Thilde«, født 1846, som blev ved at være »barn« på Vosborg til sin død 1916. Hun var nem og morsom. En del af papirklippene blev givet til H. C. Andersens hus i Odense. Han var flere gange gæst på Vosborg, i længere tid i sommeren 1859. I et af brevene sender han »Jylland mellem tvende have«, som han havde digtet på rejse mellem Viborg og Randers. »Jeg skriver den straks til Dem, kære etatsråd (bedstemors far), De som først varmt og kærligt modtog mig i Jylland«. Det største klenodie var den fine guldsnustobaksdåse, som Evald Tang fik af Frederik VII efter besøget i 1861. Den var aflang med et miniaturebillede af kongen på låget, indrammet af en række perler. Vi var lige betaget hver gang, den kom frem.

Hver sommer fik vi alle en heldagstur til havet. Enten til Vedersø eller Husby Klit. Vi kørte afsted om morgenen klokken ni i to vogne. Der var tre mil (ca 20 kilometer), så de, der sad på fjæl i arbejdsvognen, kunne nå at blive temmelig ømme hist og her. Men det gik med sang og højt humør. Vi havde kæmpemadkurve med, og jeg mener, vi fik kaffe i en af de kønne mørkerøde gårde derude. Når vi trætte og forblæste kom hjem, fik vi skinke, løgsovs og ny kartofler til aften. Der blev også gerne en hedetur en eftermiddag med saftevand og kager til »Vosborg Lyng«. I sommeren 1911 kom jeg med bedstemor, Thilde og frøken Mikkelsen på mange ture, både før og efter de mange gæster

kom. Vi var flere gange på besøg i Ulfborg, i Holstebro, Ringkøbing, Lemvig og på Kvistrup, hvor fru Olufsen var mors gode veninde fra ungdommen, på Bækmark, hvor onkel Ludvig Ingerslev var huslærer for Tranbergs børn i sine unge dage. Og en dejlig havtur til Bovbjerg med storm og store bølger helt op over skrænten. Når jeg prøver at tænke på de allerførste besøg på Vosborg, ved jeg, vi engang var der i julen – far, mor, Asta og jeg. Vistnok ikke selve juleaften? Det har nok været omkring 1899-1900. Jeg var i hvert fald ikke begyndt at gå i skole. Juletræet – en meget stor ædelgran – stod i kongestuen og spejlede sig i de lange konsolspejle mellem vinduerne, så der var tre juletræer, så det syn gjorde indtryk på os. Bagefter spillede vi »gnav« i spisestuen. Jeg husker slet ikke, om der var koldt og mørkt på de lange trapper og gange, men det må der da have været! Jeg kan da huske det batteri af petroleumslamper, husjomfruen skulle gøre i stand hver morgen. I den lyse sommer kunne vi jo sagtens klare os. Men da gæsterne var væk i 1911, og det begyndte at blive mørkt om aftenen, var jeg slemt ked af det, når jeg skulle i seng. Jeg boede på jomfru Smidstrups værelse, og der var meget mørkt på grund af volden tæt udenfor. Og så var der meget langt til de andre damer. Vi lå næsten i hver sin ende af det store hus, som var fuldt af lyde. Så da musene begyndte at holde mig vågen om natten, og oven i købet også var i min seng, fik jeg lov at flytte op til frøken Mikkelsen de sidste nætter. Det var en stor lettelse. – Jeg ved, at mor som ung var meget bange om natten, og hun boede dog sammen med sine søstre. Det var helt ufatteligt for bedstemor, for hvem Vosborg var det tryggeste sted på jorden, hvor hun levede i næsten 90 år.

(NEU 34312, skrevet 1973).

1. I østfløjen fra 1548.
2. I Trap opgives byggeåret til 1642.
3. Det var små salutkanoner fra strandede skibe. Tidligere blev der skudt, når en særlig højtidelig skål blev udbragt ved et selskab på Vosborg.

Herregård, præstegård og kirke

Efter reformationen blev sognekirkerne en handelsvare. Velstående godsejere købte kirker med tilhørende indtægter af staten, med den forpligtelse at vedligeholde kirken. Ligeledes købte mange godsejere ret til at udpege præsten, som dog skulle godkendes af bispnen. Der var endnu i den beskrevne tid ofte et nært forhold mellem herregård og præstegård. Måske havde præsten begyndt sin karriere som huslærer for godsejeren selv eller hans børn. På de almindelige herregårde var præstefamilien ofte deltagere i selskaberne, og præstens døtre kunne blive gift til herregården, og en præst kunne også få en godsejerdatter til kone.

Rundt om i landet kan man se gamle landsbykirker, som har fået et ejendommeligt udseende. Dette skyldes som oftest, at kirkerne ejedes af godsejere, som havde købt dem sammen med den afgift, som sogneboerne betalte til kirkens vedligeholdelse. Nogle godsejere beholdt pengene og vedligeholdte kirken nødtørftigt. Men enkelte godsejere tog sig kærligt af kirkebygningerne. Dette gælder således på Frijsenborgs store gods. Et markant eksempel på en herregårdspræget kirke er Dreslette middealderlige landsbykirke, som købmand og godsejer Niels Ryberg på Flenstoftelod ombyggede i tidens smag i 1780'erne. Også Kong kirke på Sjælland har han taget sig af. Niels Elswing har taget billederne af Dreslette kirke i 1956.

Stamhusbesidderen og præstefamilien

Gerda Hanson er født 1899 i Hodde præstegård:

De fire kirker Torstrup og Horne, Hodde og Tistrup hørte under Nørholm. Stamhusbesidder, frøken Rosenørn-Teilmann blev en god ven, både af onkel Carls i Torstrup og af far og mor, og fulgte begge familier og deres børn med interesse og

venlighed, så længe hun levede. Frøken Rosenørn boede om vinteren nogle måneder i sin lejlighed i København. Også der blev kontakten holdt vedlige, ikke mindst da far i 1918 blev sognepræst ved Marmorkirken i København, til hvis menighed frøken Rosenørn hørte. Hos denne kundskabsrige, begavede personlighed kunne man altid være vis på at møde venlighed og forståelse, både når det gjaldt kirkelige spørgsmål og andre ting. Hun udgav flere digtsamlinger under pseudo-

Nørholm blev fotograferet engang i 1890'erne af C. A. Beck. Det er antagelig godsejer frøken I. K. Rosenørn-Teilmann og hendes sommergæster, der er dekorativt anbragt på plænen. Hovedbygningen lod hendes tipoldefader opføre i 1779 efter egne tegninger.

nymet I K R. Frøken Rosenørn havde i lange perioder som fast gæst sin gode veninde frøken Elisabeth Boisen, datterdatter af Grundtvig. Frøken Boisen var meget musikalsk, komponerede forskellige ting, særlig melodier til sange, også til nogle af frøken Rosenørns digte. Jeg husker, at jeg til min seks års fødselsdag af frøken Rosenørn fik et meget fint udstyret stereoskop, en slags kikkert med to glas, hvorigennem man ser på to ens billeder, som smelter sammen til et meget klart, levende billede.

Hos godsforvalter Johansens på Nørholm kom vi jævnligt, særlig husker jeg en årlig tur til noget, der hed »Simon Sande«, et naturskønt sted, hvortil de tre familier, onkel Carls, Johansens og vi kørte med hestevogn, børn og medbragt mad og havde en morsom og dejlig dag.

Noget af det bedste, vi vidste, var at komme over til Torstrup præstegård. Om sommeren legede vi i den store have, hvorigennem der løb en bæk; om vinteren husker jeg især besøg ved juletid. Vi kørte dertil med hestevogn, blev modtaget med varme, lys og juletræ og havde det festligt og sjovt og dejligt, indtil vi kørte hjem, indpakket i tæpper, pelse og sjaler, faldt i søvn på turen og vågnede op, når man blev løftet ned af vognen med en modbydelig, utilpas fornemmelse, som først forsvandt, når man lå lunt og godt i sin seng.

(NEU 35569, skrevet 1979).

Spurv i tranedans

Else Estrup er født 1898 i Lørslev præstegård på Mors. Faderen var sognepræst, og farfaderen var skolelærer i Vendsyssel. Hun har skildret sin barndom i den gamle præstegård, hvor hun boede til 1911, og her har vi udvalgt de træk, som belyser forholdet mellem præstegården og herregården Højris, der ligger godt et par kilometer fra præstegården. Det kan tilføjes, at beretteren var næstældst i en børneflok på tre, og at hendes tre år ældre søster var smuk og havde sorte krøller:

Herregården Højris, beliggende i Lørslev sogn og den eneste rigtige herregård med yndigt slot på Mors, var for os børn et non plus ultra af alt stort, rigt og ædelt. Ejeren, hofjægermester, senere kammerherre Steensen de Leth og oldfruen, med stort ansvar på slottet, Marie Engell, sønderjysk præstedatter, var de to af mine fornemste faddere i den lille dejlige Lørslev kirke, som på denne tid endnu tilhørte Højris. Dåbsdagen faldt på en hverdag, hvor dog en del af byens folk havde givet møde for at overvære højtideligheden, og ikke uden en vis stolthed kan nævnes, at begge lukkede vogne i dagens anledning var stillet til tjeneste fra Højris. Husjomfru Harder fra Højris var kommet til stede i præstegårdens køkken til hjælp for præstefruen, noget der af og til indtraf, når den adelige herre fra Højris bærede den ældgamle, kære præstegård som gæst. Et smukt, hamret sølvbæger med indgraveret navn samt dato for dåbsdagen er i min besiddelse, hvor skønt og rigt!

Vi kom i både gårde og huse, især var vi meget glade, når vi skulle over til Johanne, en virkelig fiks og sød lille pige, der snart efter sin konfirmation måtte ud at tjene. Hun havde tre smukke ældre brødre. Det var hos Søren Mathiesen, så det

var »Johanne til Søren Mathiesen«, et lille hus med det aller nødtørftigste indbo. Manden boede ikke hjemme til daglig, men på Højris, hvor han arbejdede. Konen var elsket af os alle, og hvor var der godt at komme. Vi følte os fribårne og glade derovre. Konens gamle forældre havde boet der også. Den gamle mand var vores lappeskomager for en tid, og jeg troede, at hans beggryde var fyldt med skrå. Måske boede de gamle der også før de yngre, men hvor kunne ofte alt for mange familiemedlemmer få plads på lidet gulvareal og dog leve, gamle og unge, i stor fordragelighed med hverandre.

Som lille havde jeg som andre børn nogle mærkelige forestillinger om mangt og meget, for eksempel turde jeg en tid ikke lade mig fotografere, heller ikke når vi til skolens eksaminer med vore forældre var indbudt, og skolebørnene skulle fotografes. Jeg havde fået den idé, at hvis man først sad på billedet, var al frihed berøvet en. Jeg græd og råbte: »Jeg vil ikke sidde fast på papiret«. En ældre kunstmaler Jepsen, der ofte opholdt sig på Højris som gæst, aflagde af og til en visit hos os, og for at glæde mine forældre ville han male mig, men jeg lavede altid et forsvindingsnummer op i plantagen på grund af skrækken for at sidde fast for stedse, selv på et maleri. Jeg kan endnu se denne lille fine herre vandre i alleen. Hvor ville det have været skønt at eje ens eget barnehoved på et maleri. Jeg har dog et yndigt lille maleri af kirken, jeg er døbt i, som han forærede mine forældre. Samme kunstmaler har også malet et dejligt motiv af far på prædikestolen i Lørslev kirke med sin menighed i kirkestolene, men dette ejes af andre.

Vi blev af og til indbudt, vore forældre og vi børn, til en eftermiddag på Højris, og så blev vi hentet i den lukkede vogn med Peter Kusk, gammel og kær i gårde.

Peter Kusk var i liberi, og de dejlige røde heste havde blinkere i panderne. Kun adelig måtte udstyre hestene med sådanne små spejle, som blinkede, når hestene bevægede hovederne. Flot så det ud. Som børn følte vi os i dette herskabskøretøj. Jeg ligefrem ønskede, at især vore kammerater, flest muligt, ikke skulle gå glip af synet! På Højris havde frøken Engell sørget for en såkaldt skolestue til vores rådighed. En lille veninde måtte vi invitere med. Husjomfruen havde forsynet bordene med forskellige ingredienser til alle mulige former for madlavning samt en kringle med vore forbogstaver, K. E. M. Tit var jeg kejtet og uheldig i min opførsel. Her gik det da også galt til sidst. Det skete nu ikke på grund af et støjende eller dristigt temperament. Vi var velopdragne, såmænd også jeg, og lidt generte over for fremmede voksne, men nok er det, fra en stol – vist stående – kommer jeg helt uforsvarende til at træde ned i en spand med rent, koldt vand, beregnet til en slags opvask af de ting, vi lavede mad i, men ak! Min kjole og min hele iklædning med sko og strømper blev inderlig vådt, som en druknendes blev det. Mor og frøken Engell, min gudmor, kom til samt en af de meget fikse stuepiger, hvis medlidende lille smil ikke huede mig. Jeg var yderst flov, og ydmygelsen forstærkedes, da de af mangel på børnetøj iførte mig blandt andet selve kunstmaler Jepsens uldtrøje til udvendigt brug, medens mit eget tøj tørrede. Ellers oplevede vi mange dejlige besøg på Højris, hvor vi børn blev proppet med alt muligt godt. Engang havde jeg med frøken Engells bistand ikke holdt begrænsning med hensyn til min appetit på karamelbudding, så i »den lukkede« hjem kom jeg til at »ofre«, kastede fælt op, så far måtte lade Peter Kusk ske sin fulde ret med en ekstra drikkeskilling! Peter Kusk bestod også her prøven som vor gode ven

med: »Det skal jeg nok ordne, hr pastor!« Min store søster, der altid lod mig mærke min underlegenhed, sørgede for, at den tildragelse i den lukkede vogn hin mørke aften ofte blev ihukommet.

I sommerferierne hændte det også, at vi var bedt på Højris og var sammen med ritmester Castenskiold. En af kammerherrens døtre var gift med samme. Sønnen, Jørgen Castenskiold, var for stor dengang, men broderen, Carl, legede vi med. Han roede os engang i kanalen om slottet og i fjorden. At Carl var officersøn fornægtede sig ikke. Min søster og jeg skulle være prinsesser, og Carl var udstyret som skibsvagt og skulle gøre honnør for os! Engang legede Castenskiolds »medbragte« barnepige med os. Det var frierleg, og Carl spurgte: »Må jeg fri til en af Deres døtre?« i al sin barnlighed.

En noget plagsom måde for præsterne på landet var det at skulle modtage en del af gagen på den måde, at både gårdmænd og husmænd i deres sogne skulle betale en slags tiende af størrelsen på deres jord (hartkorn) til sognepræsten, dels i præstegården, dels som højtidsoffer i kirkerne. I forvejen var der sendt sedler ud angående tienden til hver husstand, de kunne vist være kulørte, blå for eksempel. På en tiendedag i Lørslev præstegård stod køkkenet i røg og damp med brygning af kaffe. En stor bagerkurv var ankommet fra Ørding bageri fyldt med »snegle« og snitter, begge slags bestrøet med sukker. Serveringen foregik i studereværelset ligesom offeret. Der var dækket et bord, hvor mændene successivt mødte op. Præsten var yderst imødekommende, og mændene mødtes og pratede – samtalede. Tobak var der også sørget for, vel især cigarer, intet var der sparet på i anledning af den tiende, der tilflød det ret magre embede: 1200 kr i årlig indkomst, vistnok alt i alt. Studereværelset var en sådan dag

næsten tilsløret af røg, selv røg præsten ikke. Helbredsmæssige årsager tillod ikke sligt. Kaffeduften forenede sig broderligt med tobaksosen. For os to småpiger, Karen og jeg, var dagen imødeset med stor spænding, og os skuffede den ikke. Vi fik lov at varte mændene op, og engang havde vi lavet små kapper til håret af kulørt silkepapir med flagrende bånd ned ad nakken. Formålet med denne udhaling var at ligne de fikse stuepiger på Højris, og børns fantasi har næppe nogen grænse. (NEU, skrevet 1980).

Den alvorligt udseende unge mand i midten er Ejnar Wagner, der 1918–19 var underforvalter på Wedellsborg. I 1920 tog han opgaven op som herregårdsmissionær på Lolland. Hvorfor og hvordan har han selv berettet om.

Forvalteren, der blev herregårdsmissionær

Ejnar Wagner er født 1895 i et hedehusmandssted på Skrejborg hede i Hørmested sogn i det nordlige Vendsyssel. Her sled forældrene med at få hedelodden opdyrket, samtidig med at faderen gik på dagleje. Det lykkedes, men da var faderen også slidt op. Ledegigt tvang ham til at sælge stedet. Faderen kunne ikke lide missionsfolk, hvorimod den dybt religiøse moder så med sympati på deres virke. Ejnar Wagner blev landvæsenselev og nåede 1918 at blive underforvalter på Wedellsborg. Dette var en ønskestilling, men han var selv grebet af Indre Missions bestræbelser for at vende folks tanker fra udelukkende at bekymre sig om det materielle. Han tog på Haslev højskole, og da en organisation søgte en ung mand, der havde større mulighed end de lokale præster for at få herregårdens husmænd, karle og piger i tale, meldte Ejnar Wagner sig:

Mennesket har, såvidt det kan efterforskes, altid været religiøst. Vi ved, at fortidens mennesker her i Norden har tilbedt øksen, solen og senere tænkte personer for eksempel Odin. Vi ved også, at der hos mennesket her i Norden var en frygt for at gøre guderne imod. Dette kunne få alvorlige følger i en tilværelse i det hinsidige. Menedere skulle vandre i underverdenen et sted, hvor edder og andre pinsler skulle plage dem i evighed. Modsat skulle alle, som overholdt spillets regler, komme til Valhal, hvor de havde den vidunderlige gris, som man kunne skære flæsk af, uden det blev kendt på dyret. Men alt dette er fortid, og med kirkens komme til Danmark skete der en forandring, om end det gik langsomt.

Kirken fik i mit hjem indflydelse på os børn ikke så meget fra fars side som fra

40 mors. Far var meget dygtig, men en noget streng far. Men det hang sammen med den kamp, han kæmpede for tilværelsen. Vort første hjem var en hedelod på Skrejborg hede, Hørmested sogn i Vendsyssel. Denne hedelod dyrkede far og mor op, og her fødtes de syv af vi børn. Vi har været tolv i alt. Far gik på arbejde på en gård, der lå 5-6 km fra vort hjem. Daglønnen var 50

øre pr dag om vinteren, 1 kr pr dag om sommeren, men dertil kom rug til brød og græs, som far slog med le, så der blev hø til den ko, vi havde på ejendommen. Endvidere lånte far gårdejerens heste til at pløje med og til, hvad der kunne komme af kørsel. Foruden den nævnte dagløn fik far også kosten på gården. Far havde ikke megen tid til at tale med os børn, men vi

Dette smukke kirkerum blev indviet i 1728. Det findes i den sydsjællandske herregård Holsteinsborg i den nordlige del af vestfløjen. Lensgreve Christian Christopher Holstein (1856–1924) trådte i 1890erne ind i Indre Mission, 1897 kom han i bestyrelsen og fra 1906 i forretningsudvalget. Selv har han rundt i landet talt i missionshusene, og han var særlig ivrig for at udbrede den alvorlige religiøsitet også blandt søfolk og herregårdsarbejdere.

elskede høm, og han var glad ved os og behøvede ikke at slå os. Det var nok, når far så bestemt på os. Men far var ikke uden varme følelser for os. Jeg kan huske, engang jeg stod og så ind i et rum i huset. Jeg var ked af et eller andet og drog et suk. Far kom forbi i det samme. Han tog mig om skulderen og sagde: »A tøks do sukker så dybt, bette Ejnar«. Den arm om min skulder og de ord kan jeg aldrig glemme. Jeg var vel dengang 6 eller 7 år.

Far kunne ikke lide missionsfolk. Dem holdt han øje med, sagde han. Der var en nabo, som var missionsk, og han måtte ikke levere mælk til mejeriet om søndagen, men så måtte han til gengæld bære det rundt om huset for at stille det i skygge ved det hushjørne, hvor solen ikke skinnede. Far sagde: »Det mælk bliver da noget halvsurt plamper, der ikke duer til at kærne smør af om mandagen. Det var bedre at give det til de fattige, mens det var frisk«. Far var streng mod uretten, især når der var børn med i spillet. Der var engang vi var mange hjemme, og et barn blev sendt til bageren efter 5 øres kager. Nu havde bageren haft det uheld at brænde 5 øres kagerne den dag, men han puttede dem i posen, tog pengene, og barnet kom hjem med de brændte 5 øres kager. Da far så kagerne, tog han posen og gik op til bageren og hældte dem ud på disken. Bageren sagde: »Hvad er det for noget?« Far svarede på sit skarpe vendelbomål: »Kender du dem ikke. Den slags skal du ikke putte i posen, særlig ikke til et barn.« Bageren kendte godt nok kagerne, da han havde set lidt på dem.

Selv om far ikke var åbenbar religiøs, så havde han en forestilling om, at der hinsides dette liv fandtes gengældelse for det onde, man havde bedrevet i livet her. En udtalelse af far bekræfter dette. Der var en gårdmand i Vendsyssel, hvis gård var brændt. Alle kreaturer var indebrændt, og

manden var mistænkt for ildspåsættelsen, men dette blev aldrig bevist. Når far talte om sagen, sluttede han gerne med at sige: »Har han stukken ild på og vil ikke være ved det, så skal han en anden dag komme til at annamme det«. Han tænkte uden tvivl på den dag, alle mennesker skal stå for Guds domstol og drages til ansvar for, hvad de har øvet af godt og ondt.

Far kæmpede en kamp med Skrejborg hede for at gøre den til brugbar agerjord. Det lykkedes også for ham, og det var en stor dag for far, da han kunne spænde sine egne heste for redskaber og vogn. Det var en stor begivenhed, da landmænd fra egnen kom for at overrække ham diplom for veldrevet husmandsbrug. Men da dette mål var nået, var fars helbred nedbrudt. En ondartet leddegigt gjorde ham uarbejdsdygtig. Far solgte så ejendommen til en nabogård. Ejendommen blev nedbrudt, og jorden blev lagt ind til gården, og da jeg for nogle år siden var i Vendsyssel, var jeg i Skrejborg for at se mit gamle hjem, og på den jord, som vi børn også havde været med til at opdyrke, stod der korn, som kunne måle sig med afgrøderne på den fynske jord. Arbejdet tog sin mand, men slægter, som fulgte efter, fortsatte arbejdet og nød godt af, hvad der var udført.

Der er et udtryk, som hedder »De gode gamle dage«, men historien om de gamle dage siger os, at der var meget ondt i de gamle dage, men der var også noget værdifuldt. Når far kunne stå og betragte marken med en god afgrøde, sine heste og kreaturer, så var det et resultat af arbejde, og det gav arbejdsglæde, men det gav også livsglæde. Jeg er bange for, at vor tid er fattig på arbejds- og livsglæde.

Mor var en klog, dygtig og gudfrygtig kvinde. Hun var påvirket af Indre Missions tankegang, men gik sjældent til møde eller i kirke, og kristelige bøger var der ikke mange af i vort hjem. Men mor var i livets

skole, og som mor til 12 børn vidste hun en del om, hvad livets kamp var, og i denne kamp var Gud hendes styrke og tilflugt. Mor lagde aldrig tryk eller tvang på os børn, men hendes tanker og bøn fulgte os på alle vore veje. Jeg husker særlig en sætning, som mor udtalte, engang vi talte om, hvordan vi søskende havde det hver især på de pladser, hvor vi var sat. Så sagde mor på sit jyske mål: »A samler jer ol sammel, nær a legger mæ«. Vi børn blev hentet frem i mors erindring, før hun lagde sig til hvile for natten. Vi blev hentet frem i mors erindring enkeltvis for så at blive lagt i Guds stærke hånd for tid og fremtid.

Det er måske meget sagt, at mor lagde sig til hvile, for i mange år stod den gamle vugge ved siden af sengen, og der lå som regel et barn i vuggen, som var på gænger, så den kunne gå fra side til side, og så havde mor en snor bundet i vuggen, så at mor kunne ligge i sengen og trække i snoren og på den måde holde vuggen i gang. Vi blev alle sammen vugget på samme måde, og når vi var nogle år gamle, så passede vi hverandre, også hvad vugning angik. Jeg husker, engang mor var hjemmefra, og det blev min opgave at passe min bror Oskar, som dengang lå i vugge. Jeg var vel 5 år gammel, og lillebror var meget utilfreds med sin barnepige. Han græd lidt, og jeg rokkede vuggen så småt, som mor havde sagt jeg skulle. Men Oskar satte gråden op til de helt uanede højder, og jeg satte farten på vuggen op, indtil den væltede om på gulvet, og bror Oskar trillede ud i dyne og puder. Nu var gode råd dyre, men der var ingen til at give mig råd, så der måtte tages fat. Først rejste jeg vuggen, ordnede halmen, som var i bunden, og lagde underlagen og hovedpude ovenpå og så lillebror ovenpå og til sidst overdynen. Der faldt faktisk ro over Oskar efter den omgang, og da mor

kom hjem og spurgte, hvordan det var gået, syntes jeg, det var gået helt godt. Jeg gik uden for huset og var ikke helt rolig, før Oskar var vågnet og tog næring til sig og opførte sig roligt og godt, så han havde ingen skade taget. Dog hvem ved. Han giftede sig aldrig, og jeg har somme tider tænkt, om det skyldtes den væltetur, jeg gav ham. Det vil jeg helst anse for usandsynligt.

Mor kunne og skulle nå en mængde arbejde. Hun malkede koen, så længe der kun var en, og da der senere blev flere, malkede mor også disse, og før vi kom i mejeriet, kærnedede mor smør af mælken, det vil sige af fløden, som blev skummet af sødmælken. Til skumningen brugtes der en stor flad ske, og kærnen var en lille høj tønne, som fløden hældtes i, og så var der en stang med en rund træskive på den ene ende. I træskiven var huller, og så blev skiven og stangen sat ned i kærnen, og mor trak op og ned, indtil der kom smør ud af fløden. Jeg forstod ikke, hvordan det gik til, men vi børn kunne godt lide smørret, når det kom på brødet. Og så var der kærnemælken. Den drak vi, eller den blev på anden måde brugt i husholdningen.

Da far gik på arbejde til stadighed, fik han rug, vistnok som en del af hans løn. Når der så skulle bages, tog far rugen med til møllen, som lå på vejen hjem. På møllen blev rugen malet til mel, og far bar det på skulderen hjem. Det gik til på følgende måde. Når rugen var malet, puttedes melet i en sæk, og der bandtes for den ene ende af sækken. Når det var gjort, deltes melet ligeligt i hver ende af sækken, og der bandtes et bånd om midten af sækken. På den måde kunne vægten deles passende mellem ryg, skulder og bryst. Der var en vinterdag med snevejr. Det blev aften, og far skulle komme med mel. Brødet var ved at slippe op, og mor skulle lægge til bag-

ning. Men far var ikke kommen hjem, og det sneede stærkt. Vi var alle urolige, og det blev sent. Men så pludselig gik døren op, og en stor hvid skikkelse stod i stuen. »Godaften«, sagde en stemme. Vi kendte nu alle far, og så blev der lagt til bagning, det vil sige melet blev hældt i dejtruget, og der blev så vidt jeg husker hældt vand på, og så kom surdejen, som var et levn fra forrige bagning i, og så stod det hele natten over, og næste dag blev ovnen fyret op, og dejen blev bearbejdet og brødene formet med mors flittige hænder. Jeg husker tydeligt de store smukke brød, der stod på bordet og ventede på at blive sat i ovnen. Brødene var rugbrød, og vi kaldte dem »grove kager«. De grove kager var en hovedbestanddel af vor ernæring, og vi gik aldrig sultne i seng, og klæder og fodtøj manglede vi heller ikke. Men om sommeren gik vi naturligvis barbenet. Så gjaldt det om at passe på ikke at træde på hugormene, når vi gik i heden. Jeg husker tydeligt, en dag jeg gik i lyngen. Da stod jeg pludselig over for en hugorm. Den var ligesom snoet sammen, og hovedet var rejst til angreb. Jeg løb skrækslagen min vej, men det hele står klart i min erindring. Det er ca 70 år siden.

Det var ikke alene maden og vor beklædning, der var lagt i mors hænder. Hun hjalp også til i marken, og så var der ekstra travlt, og når det var tilfældet, skulle vi ikke stille os i vejen, og hjalp vi til, skulle vi være på pletten, når det var tid, ellers blev mor streng, og så var det ikke godt vejr.

Det var en dag i høst. Vårsæden var moden og skulle høstes. Far gik sin skår med sin le, og mor bandt negene efter ham. Det kaldte vi at binde op. Men da vårsæden var kort, blev det nødvendigt at binde negene med strå fra rugen, som var længere. Jeg fik til opgave at gå med et bundt rugstrå og række mor et bånd, hver

gang hun havde et neg færdigt. Negene trilledes med en kratte, som er en smal rive med fire lange tænder. Det hele gik programmæssigt, indtil jeg fandt en »nop« på jorden. En nop er en del af en tobakspibe af den lange type sammensat af flere dele. Først var der pibehovedet, og så kom det, vi kaldte »krukken«, en beholder, som opsamlede pibesovsen. Fra krukken gik der et bevægeligt rør, som vi kaldte »bevæget«. I den øverste ende af bevæget var der et lille rør, som vi kaldte noppi. I denne var pibespidsen anbragt. Det var sådan et lille rør, jeg fandt på jorden, og da der var hul igennem noppi, gik jeg og blæste i hullet. Det gav en lyd fra sig, men samtidig måtte jeg naturligvis passe mit arbejde med at række mor bånd til negene. Men så indtraf det skæbnesvangre øjeblik. Jeg rakte mor noppi i stedet for båndet. Mor sagde ingenting, men stak mig en øretæve på den højre kind. Resten af tiden fik mor båndene, når negene var trillet.

Missionsfolkene fra Lendum kom til fars og mors sølvbryllup. Det var i vinteren 1915. Jeg lå i Ålborg som soldat, men fik orlov til festen. Vi var samlet far, mor og 11 børn. Den tolvte, en bror, var ude at sejle, og af den grund var han fraværende. Så skete det, som jeg aldrig glemmer. Da bordene var dækket, og vi sad i vore to små stuer, kom de troende fra Lendum. Der var nogle af alle samfundslag. De blev budt til sæde i den forreste stue, og da vi alle sammen var kommen til sæde, foldede mor sine hænder og sagde: Nu er vi samlede alle sammen. Skal vi så ikke bede i Jesu navn: Velsign os Gud Fader, velsign os Guds Søn og Helligånd. Jeg følte, at vi var på hellig grund, og der var et øjeblik stilhed i stuerne, men så stemte de troende i og sang bordverset: I Jesu navn går vi til bords, at spise, drikke på dit ord, dig Gud til ære, os til gavn, så får vi mad i

Når en herregård ligger alene ved siden af en gammel kirke, betyder det i reglen, at gården engang har ligget i en landsby, hvis gårde efterhånden er lagt under herregården. Hugo Mathiessens fotografi fra 1939 viser Engestofte på Lolland. I 1641 nedlagdes fire bondegårde i Engestofte by, og jorden lagdes under herregården, og nu ligger den tidligere landsbykirke alene ved siden af den store gård.

Jesu navn. Jeg holder meget af dette bordvers, men det krænkede mig, at det blev sunget efter mors bøn af fremmede i vort hjem. Men det var naturligvis gjort i en god mening, og vi kan alle begå en taktløshed.

Som soldat i Ålborg kom jeg i berøring med K.F.U.M. gennem soldatermissionen og kammerater, som kom på soldaterhjemmet. I kirken kom jeg også og lyttede

til forkyndelsen der. I foråret 1915 kom jeg til Sjælland tildelt 26. bataljons 2. kompagni, som dengang lå i Næstved. I Næstved missionshus hørte jeg blandt andre den nidkære, pågående missionær Ravens. Det var ham, der blandt sine tilhørere havde en dame med mange fjer i hatten. Det havde åbenbart vakt hans misfag. Derfor henvendte han sig direkte til damen med ordene: Du kommer ikke i

himlen, selv om du sætter aldrig så mange fjer i din hat. Det kan vel siges at være til en slags eftertanke. Samme Ravens sagde i Maribo missionshus foranlediget af, at unge præster, som han ikke anså for troende, var kommen ind i Indre Missions bestyrelse: Nu er døden gået ind i Indre Missions bestyrelse. Nu skal vi se Indre Mission gå til helvede med bestyrelsen i spidsen. For denne udtalelse satte apoteker Ruge i Maribo ham strengt i rette, og Ravens lovede bedring. Foråret 1916 kom jeg på korporalskolen i Roskilde og fandt kammerater, som søgte kirke og K.F.U.M. for at finde et holdepunkt for livet. Efteråret 1916 kom jeg tilbage til min afdeling i Næstved, hvor jeg som korporal var med til at uddanne et hold rekrutter. Derefter blev jeg hjemsendt foråret 1917 og kom tilbage til Tybrind som magasinforvalter. Efteråret 1917 kom jeg til Karen Brahes gamle gård, Østrupgård ved Fåborg. Der var jeg til foråret 1918, da jeg fik plads som ledende underforvalter på Wedellsborg avlsgård. Det var en god plads, som jeg tænker tilbage på med særlig glæde. Der var mange mennesker at sætte i arbejde. Der var 15 landvæsenselever, en del husmænd, en avlsforvalter, køkkenpersonale og stuepiger, malkepiger, fodermester, underfodermester og andre medhjælpere i stalden.

Men der var noget, jeg stadig havde i tankerne. Det var: Trængte vi herregårdsfolk til at kende og eje andre værdier end vort arbejde og vort daglige brød, og hvor var disse værdier. Kunne det kristne evangelium bringe os en værdi, der rakte videre og op over det daglige arbejde, og var der i evangeliet en kraft, som kunne være til hjælp for mennesker på alle sociale trin og bringe disse mennesker nærmere sammen. Ja, dette var der uden tvivl. Når evangeliet kunne bringe mig en livsværdi og glæde, som blev for mig en

rigdom, så kunne det også blive en værdi for andre. Og nu tog jeg den beslutning at sætte noget ind på at lære kirkens og skrifternes budskab nærmere at kende. Jeg forlod da min plads og rejste til Haslev Udvidede Højskole for at øge mit kendskab til livet og livets Gud.

Haslev Udvidede Højskole var en skole, der tilhørte Indre Mission. Dens hensigt var foruden at undervise i almindelige skolefag at undervise i bibelkundskab, kirkehistorie og dogmatisk kristendomsundervisning. Målet var at bibringe eleverne en kristen viden, som kunne være en hjælp i menighedsarbejdet på forskellige områder. Bibelen var i ældre missionskredse en ufejlbarlig bog, hvor hvert ord var indblæst af Gud, og blev på den måde en slags rettesnor, som på ufejlbarlig måde gav svar på alle livets spørgsmål. Dette bibelsyn blev særlig fremhævet af lægmandsprædikanter og var i grunden også mit syn på de hellige skrifter i den første tid af min søgen efter et fast kristent livssyn og standpunkt. Men på Haslev Udvidede Højskole var der lærere, hos hvem jeg kunne mærke, at de mente bibelen også havde en menneskelig side. Den var skrevet af mennesker og til mennesker, men indeholdt et budskab om Guds kærlighed åbenbaret i Jesus Kristus, som blev fremstillet som et sonemiddel for al verdens synd. Det blev et fast holdepunkt i mit liv, og det blev det budskab, som jeg gerne ville forkynde for de mennesker af alle klasser, som jeg levede og arbejdede sammen med på herregårdene.

Herregårdsmissionen blev sat i gang af landmænd, der selv drev større eller mindre gårde. Økonomiske midler til arbejdet kom ind ved frivillige gaver og indsamlinger ved missionærerens møder, når disse talte andre steder end på gårdene. Herregårdsmissionens bestyrelse var ved min antagelse følgende:

1. Proprietær A. Galsgaard, Lille Købelev, Købelev, formand.
2. Proprietær K. Møller, Ulriksdal pr Orehoved, kasserer.
3. Herregårdsmissionær Frands Pallesen, Maribo.
4. Forpagter Lavaetz, Løvegård, Høng.
5. Proprietær J. Rasmussen, Hammel.
6. Inspektør Nielsen, Rosenholm, Hornslet.
7. Proprietær Erhardi, Sølyst pr Brand.
8. Rentier L. Juhl, Påskehøj pr Dalager.
9. Sognepræst Bachevold, Rubbelykke pr Ryde.

Af bestyrelsens sammensætning fremgår det, at de store gårde var stærkt repræsenteret. Af den grund blev der sagt om herregårdsmissionærerne, at de tjente og gik storlandbrugets interesser. Noget sådant var aldrig i mine tanker. Mit ønske var at bringe evangeliet om Jesus Kristus til alle, som var tilknyttet de store gårde, og min tro var, at evangeliet ville virke demokratisk og skabe ansvarsbevidsthed hos alle, som var tilknyttet gårdene, ikke mindst ledere og ejere.

Men hvilke betingelser havde jeg så for at bringe budskabet til de mennesker, der toges sigte på. Noget, som havde praktisk betydning, var, at jeg temmelig nøje kendte deres livsvilkår og praktiske arbejde. Der var intet arbejde, som var mig ubekendt. Dog har jeg aldrig prøvet at være greve, men erfaret, at disse mennesker også trængte til evangeliet og gerne drøftede åndelige spørgsmål, når lejligheden var passende. Der hvor et godt herskab sad på gården, var forholdene gode. Det mærkedes på hele ånden, man mødte. Det gamle ord: Som herren er, så bliver hans svende, er ikke helt ved siden af.

Men hvad så med den åndelige side af sagen. Der vil jeg driste mig til at sige, at

Sammen med den erfarne missionær Pallesen holdt beretteren sit første møde på Bådesgård. Den blev drevet af forpagter Andersen, der havde problemer med malkefolkene, men alligevel serveredes der kaffe for tilhørerne. C. A. Beck tog fotografiet engang i 1890'erne.

jeg troede på evangeliet, som det fremgår af Nye Testamente, og min erfaring var, at Kristi tanker, når de blev modtaget, havde en omskabende evne i menneskelivet. Mit teologiske kendskab til skriften var naturligvis ringe, men min mors kristendom var praktisk og overbevisende, og hendes indflydelse var større, end der regnedes med. Dette har haft betydning for mig, og mor har fulgt mig i tankerne som altid, også i gerningen som missionær.

I foråret 1920 efter endt kursus på

Haslev Udvidede Højskole rejste jeg til Lolland og fik bopæl i Søllested. Efter et prøveår fik jeg bolig i Maribo missionshus og blev gift. Med Søllested som udgangspunkt begyndte jeg arbejdet sammen med min forgænger, herregårdsmissionær Pallesen, som en årrække havde arbejdet på herregårdene og havde skaffet indgang på så godt som alle Lollands store gårde, hvilket var en stor fordel for mig. Sammen med Pallesen holdt jeg mit første møde på en gård, som hed Bådesgård ved Nakskov. Den blev drevet af en forpagter

Andersen, som var en flink mand med begge ben fast forankret i den fede lollandske jord, men der var noget, der gik ham imod. Det var landbrugsstrejken, som kom i 1920. Nu var driftsherrerne vant til, at malkepersonalet om morgenen – om sommeren ved halv fire tiden – kørte ud i marken uanset vejr og vind for at malke den lange række af køer. Dette arbejde varede i reglen to timer. En dygtig malker kunne malke 10 køer pr time og var forpligtet på indtil 20 køer. Når så det var endt, var det godt med lidt morgenmad. Morgengymnastik var overflødig. Men en skønne dag blev malkefolkene hjemme. De gik i strejke. Ja, hvad var der så at gøre. Nu var gode råd dyre. Køerne stod i mark og i stald med spændte yvere klar til at levere den kostbare og nyttige vare, men der var ingen øvede og trænede mænd og kvinder til at besørge malkningen. Men så tog andre fat: piger, karle, elever, fodermestre, jomfruer og frøkner. Hele sagen bragte forstyrrelse i den vante rytme, og det var det, der havde bragt forpagteren i dårligt humør. Da vi sad ved aftensbordet, talte han og missionær Pallesen om sagen. Jeg som ung mand hørte opmærksomt efter. Pallesen, som ville dreje samtalen ind i andre baner, valgte at bruge tanken om fredsriget, som så mange folkeslag har trøstet sig med i onde tider. For at tænde nyt mod hos forpagteren citerede han profeten Esajas, kap. 11, vers 1-9. I vers 4 står der: Han dømmes de ringe med retfærdighed, fælder redelighed over landets arme. Voldsmanden slår han med mundens ris, gudløs dræber han med læbernes ånde.

Vers 5: Og retfærd er bæltet, han har om sin lænd, trofasthed hofternes bælte.

Vers 6: Og ulven skal gå hos lammet, panteren hvile hos kuddet, kalven og ung-løven græsse sammen, dem driver en lille dreng.

Vers 7: Kvien og bjørnen bliver venner, deres unger ligger side om side, løven æder strå som oxen.

Vers 8: Den spæde skal lege ved øglens hul, den afvante række sin hånd til gift-slangens rede.

Jeg tror, at Herren kommer snart, sagde Pallesen. Forpagteren sad og lyttede, medens han så ned i sin tallerken. Pludselig så han op og spurgte: Hvad er det, De siger, han gør, hr Pallesen? Denne gentog så citatet, og forpagteren siger: Så vil jeg sgu ønske, han snart vil komme, så vi kunne blive fri for al den spektakel! Ja, vi mennesker har så mange ønsker. Måske er det godt, at de ikke alle bliver opfyldt.

Efter aftensmåltidet kom karle og piger, mænd og koner ind i stuerne, og vi sang nogle salmer, hvorefter Pallesen og jeg talte. Hvad jeg sagde, husker jeg ikke, men jeg har sikkert forsøgt at vidne om Gud, der stiftede fred ved Jesus Kristus. Efter at der var talt, blev der serveret kaffe til alle, og derefter sang vi igen en sang eller to, og vi skiltes. Det var mit første møde som herregårdsmissionær. Det var en hjælp, at jeg var kendt med herregårdsforhold og vant til at færdes blandt den type af mennesker, som jeg talte til. Men man bliver ofte grebet af en følelse af mangel på ord, som kan være en hjælp for dem, der tales til.

Hvordan tilrettelægges møderne? Det første var at indhente tilladelse hos ejer eller driftsleder på den gård, der skulle besøges. Det skete gennem telefon eller ved personlig henvendelse. Når tilladelse var givet og tiden for mødets afholdelse bestemt, tog jeg ud til gården og hilste på driftslederen og på herskabet, såfremt der var lejlighed dertil og var ønske derom hos herskaberne. Det var meget vigtigt, at ingen af dem, der havde indflydelse eller ansvar, blev forbigået. Når så det var overstået, fik jeg tilladelse til at færdes

overalt på gården for at tale med folkene, uddele traktater og indbyde til mødet, som altid holdtes samme aften i de lokaler, som blev bestemt til benyttelse. Når det var overstået, gik jeg ud i husene, lagde en traktat og bød beboerne, som i reglen arbejdede på gården, til mødet. Der var i reglen nogle hjemme i husene, i mange tilfælde kun børn, men det var en glæde at tale med børnene. De lyttede både med øjne og øren. Men i roetiden var der ofte ingen hjemme i husene. Så var hele familien på roearbejde, og jeg gik fra bytte til bytte og talte med dem, der arbejdede der. Et bytte er i reglen 10 roerækker, som er overladt til hver arbejder, og så hjalp, mand, kone og de store børn hverandre med arbejdet, og havde de små børn, stod de i barnevognen ud for det bytte, som forældrene arbejdede i. Så gik jeg hen til vognene og så ind i disse. Sov barnet, gjaldt det om ikke at vække det, men var de vågne og forstod, hvad der blev sagt til dem, sludrede jeg med dem i et sprog, som de forstod, og var de uden evne til at forstå, hvad der blev sagt, talte jeg smilets sprog, som alle børn forstår. Det gjaldt om at bevæge sig i ærbødighed ved barnevognene. Det var fremtiden, der lå i disse.

Engang i en roemark havde jeg en samtale med en kvinde, som mente det var tvivlsomt, om Kristus havde levet her på jorden, og når det blev forkyndt, var det blot for at holde arbejderne nede i undertrykkelse. Det var en opfattelse, som man ofte mødte, og måske har evangeliet været brugt på den måde, men så er det ikke rent evangelium mere.

Højbygård hørte under De Danske Sukkerfabrikker og blev drevet af bestyrer Jensen, som var velvilligt indstillet over for herregårdsmissionen. Det sidste møde, jeg holdt der, var om sommeren i høtiden. Der blev arbejdet med at køre hø hjem.

Jeg gik ud i marken, hvor der arbejdedes med at læsse hø på vogn. Der var to mand til at række høet op til den mand, der stod på vognen for at læsse. Da jeg bød dem til møde, antydede de ironisk, at jeg vist kunne trænge til at læsse hø sådan bare for at prøve. Jeg bad om at låne den ene fork, og den fik jeg omgående, og manden, der gav mig forken, tog tømmen og kørte hestene frem fra stak til stak. Når der var to mand til at række hø på herregårdene, satte vi begge to forkene i stakken på en gang og rakte, hvad vi fik på forkene, op til manden på vognen. Det var en stærk mand, jeg rakte sammen med, og der kom hø på vognen, så det forslog noget. Så brød den ene af mændene tavsheden og sagde henvendt til mig: Det har De prøvet før, hvortil jeg svarede: Ja, men hvis De vil holde missionsmøde i Mohaveskoven i aften, så er det ikke sikkert, at De har prøvet det før. Det havde han ikke prøvet før, sagde han. Fra hørkørslen gik jeg op mod gården. Der traf jeg en mand, der stod ved en traktor, en Fordson-model, som jeg kendte. Jeg bød ham til møde, men han tog nærmest køligt mod indbydelsen. Vi kom så til at tale om traktoren, og det endte med, at jeg startede den for ham. Det var i nogle tilfælde en opfattelse, at en mand, der tog fra sted til sted og prædikede, ingen forstand havde på arbejdet, som beskæftigede de mennesker, han søgte at få i tale. Den opfattelse modarbejdedes ved at vise, at man kendte og kunne udføre deres praktiske arbejde.

En vigtig del af arbejdet var husbesøgene. Der var til Højbygård 15 arbejderhuse, og i et af dem lå en gammel mand i en seng. Han var mager og havde et stort hvidt skæg. Vi kom i samtale om åndelige ting, og til min overraskelse begyndte han at citere fra bibelen Jesu ypperstepræstelige bøn, som står i Johannesevangeliets

kap. 17. Han dvælede særlig ved vers 20-21, hvor der står: Ikke alene for disse beder jeg, men også for dem som ved deres ord kommer til at tro på mig, at de alle må være ét, ligesom du Fader! i mig, og jeg i dig, at også de må være ét i os, så verden må tro, at du har sendt mig. – Den gamle mand kan jeg aldrig glemme. Han havde en datter, som var malkepige inde på gården. Hun var medlem af Frelsens Hær, og da vi var samlet i skoven, og der var valgt sange, kom hun i fuld uniform og stillede sig ved siden af mig og sang med høj og klar stemme til støtte for sangen.

Der står i missionærernes instruks, at de ikke må slå følge eller samarbejde med personer, der står uden for kirken, men skal om muligt henvende sig til sognepræsterne for om muligt at indlede samarbejde med disse. Nu skelnede Indre Mission mellem troende og vantro præster. Det var altså tilladt at samarbejde med en vantro præst, men ikke med en troende frelsersoldat. Men ét er et søkort at forstå, et andet skib at føre. Jesus bad til Gud om, at alle, som kom til tro på ham, måtte være ét i Faderen og Sønnen. Det var lidt om et besøg på Højbygård.

Nakskov Ladegård var et af de steder, hvor jeg ikke fik lov til at holde møde. Gården dreves vistnok af en inspektør, og da jeg kom i nærheden af gården, som lå et stykke uden for Nakskov, fik jeg øje på en mand, der stod ude i en stor mark. Han lignede den type, som var leder af en stor bedrift. Jeg gik ud i marken til ham, sagde hvem jeg var, og hvad jeg ville. Holde møde på gården, nej unge mand, det går ikke. Får De dem, jeg har, samlet, så river de Dem ihjel. – Jeg forsøgte at forklare, at jeg ikke var bange for skindet. Nej, det går ikke at samle dem, sagde han, der bliver ballade, og det skal vi undgå. Jeg spurgte så om lov til at besøge husene og gå ind på

gården og dele traktater ud. Ja, det må De, men De må ikke begynde at samle folkene, for så får vi ballade. Jeg kom ind på gården lige ved middag, og alle, som spiste på stedet, var i folkestuen, hvor der blev serveret middagsmad. Der stod det almindelige lange bord med tilhørende lange bænke. Der kunne vel sidde 8 til 10 mand på hver side af det lange bord, og jeg vil antage, der var 16 mand ialt, og nu var jeg sammen med de mennesker, som forpagteren mente ville rive mig ihjel, hvis de blev samlet. Jeg blev budt middagsmad, som jeg takkede for og spiste sammen med folkene ved det lange bord uden på nogen måde at blive forulempet. Nu er det heller ikke sikkert, den samme appetit havde været til stede, såfremt der blev serveret en indremissionsk prædiken, men jeg fik jo ikke lov at være vært, men nøjedes med at dele traktater ud i spisestuen, på værelser og i husene.

Da jeg forlod gården, rykkede hestefolkene ud, og alle sad på den nærmere hest i deres spand. Jeg slog følge med dem og talte nogle ord med enkelte iblandt dem. Der var en ung svensker imellem, et kvikt hoved var han, men han ville ikke tro på Gud. Derimod holdt han meget af at danse. Han opbyggedes både legemligt og åndeligt under dansen, sagde han. Nu skiltes vore veje, og jeg håber, at den unge svensker må møde evangeliet om Jesus Kristus, inden han skal til afdansningsbal i dette liv.

Fredsholm ejedes af en godsejer Rasmussen, men blev drevet af en bestyrer Jensen. Det var en stor herregård, veldrevet og med gode folkeforhold. Frøken Nielsen, som var K.F.U.K.-sekretær i Nakskov, var med ude på gården, og vi holdt mødet i haven uden for hovedbygningen. Der var en del mennesker med til mødet, og det var et af de steder, som det var en glæde at besøge.

48

Frederiksdal ejedes af godsejer F. D. de Maire. Jeg besøgte gården to gange i den tid, jeg arbejdede på Lolland. Vi var velkomne der, og der kom altid en del mennesker til møderne. At de unge mennesker så kunne lave lidt skæg under mødet, var vist en naturlig ting, men det var aldrig sådan, at mødet ikke kunne gennemføres. Missionær Pallesen og pastor Fjord Christensen fra Askø holdt møde på Frederiksdal engang før min tid, og Pallesen fortalte, at pastor Fjord, som var en streng prædikant, talte om aristokratiet i himlen. Det var modsat her på jorden,

hvor det bestod af grever, godsejere og så videre, men i himlen bestod aristokratiet af frelste malkekoner, røgttere, daglejere osv. Pallesen sad og blev helt bange. Han tænkte, at den tale kan da ikke andet end fornærme godsejeren, men da mødet var slut, kom godsejeren hen og takkede pastor Fjord for den trøsterige tale. Da de senere blev ene, sagde Fjord: Hvorfor sagde han sådan? Der var da ikke trøst i min tale. Nej, sagde Pallesen, men godsejeren hører aldrig noget, uden når han er til begravelse, og så takkes der altid for trøsten.

På den store herregård Frederiksdal ved Nakskov var herregårdsmissionæren velkommen, selv om de unge tilhørere kunne holde lidt sjov med den unge missionær.

Rudbjerggård ved Nakskov ejedes af grevinde Reventlow. Det var en meget stor gård, med gode forhold. Gården blev drevet af en bestyrer, som hed Andersen. Han var en original type. Et par småtræk i hans karakter viser dette. Min bror Helmer tjente på gården som underfodermester, og han fortalte, at Andersen aldrig skældte folkene ud, men kunne på en ejendommelig måde sætte i rette. Det var en tør sommer, og både folk og fæ sukke- de efter regn. Så en nat gik nogle spasmagere ud og hældte nogle millimeter vand i regnmåleren, og da inspektøren om morgenen så, der var vand i måleren, trods alle ting var tørre, gik han ned i spisestuen og hilste høfligt god morgen og sagde: Det var en dejlig regn, vi fik i nat. Er der nogen af jer, der ved, hvor meget der er kommen? Det var der ingen, der vidste. Men der kom ikke mere vand i regnmåleren, før det kom fra himlen. Et andet morsomt træk fra livet på Rud- bjerggård havde noget med jordbær og fagforeningsbog at gøre. En af karlene, som var meldt i fagforening, var en aften gået i haven for at smage på jordbærrene, men han havde det uheld at tabe sin røde bog i jordbærrækkerne, hvor Andersen fandt den. Da der var navn i bogen, var

Grevinde Benedicte Reventlow er her fotograferet den 3. august 1892 af feriegæsten Paul Bergsøe på verandatrappen. Hun var enke, da beretteren besøgte den veldrevne gård med gode forhold for folkene, og grevinden talte interesseret med den pæne unge mand, der ville udbrede evangeliet.

sagen klar, og Andersen gik ind i spisestuen og henvendte sig til karlen og sagde: Den bog fandt jeg ude i jordbærrene. Det er da vist din. Jeg ved ikke, om karlen sagde tak.

Familien Andersen var gæstfri og tog godt imod herregårdsmissionærerne, og møderne blev holdt i deres private stuer, hvor folkene samledes og blev trakteret med kaffe efter mødet. På bogreolen stod skrifter og bøger af kirkeligt indhold, og mit indtryk var, at han hørte hjemme i den gamle grundtvigske lejr. Grevinde Reventlow, som ejede gården, boede på hovedbygningen, som lå tæt ved avlsgården. Grevinden var en ældre dame, men åndsfrisk og med forståelse for evangeliet. Vi talte sammen om jødefolket og dets betydning som Guds ejendomsfolk, fra hvem Jesus Kristus stammede, og det sidste af vor samtale som jeg husker endnu, var grevindens ord, som lød: Jeg håber, at mine bønner og sukke må nå ind til Vorherre. – Jeg vil her minde om Augustins ord: Gud har skabt hjertet til sig, og det hviler aldrig, før det hviler i ham. – Det gjaldt i hvert fald også en ældre dame, som jeg besøgte i et hus, som vistnok hørte til en gård, som hed Binnitse. Vi

Godsejerfamiliens lille enkle bedehus ved Sanderumgård på Fyn stod fint vedligeholdt i 1956, da Niels Elswing fotograferede det. Det bærer navnet Tankefuld. Kulturhistorisk er sådanne kapeller udslag af den søgen tilbage til naturen og det primitive, som Jean-Jacques Rousseau inspirerede Europas overklasse til fra slutningen af 1700årene, og som er slået igennem i næsten hele befolkningen i nyeste tid.

talte sammen om almindelige ting, som hørte til det fællesmenneskelige og daglige liv og endte med at tale om kristendom og troen på Kristus, og jeg forstod, at Gud var hendes tilflugt i livets strid, og hun bad mig synge salmen O Helligånd mit hjerte, nr 645 i salmebogen. Desværre kunne jeg ikke melodien. Jeg var jo opdraget på herregårdene, og der sang vi ikke mange salmer, men så sang den ældre dame salmen for mig til glæde for os begge. Lad så være det lød mere sjældent end kønt, men sindene fik luft, og det er meget vigtigt, når et menneske er ene og beklemt i sin ensomhed.

Saxfjed er en gård, som ligger i nærheden af Rødby. Den blev drevet af en forpagter Sørensen. Han var jyde og var vistnok jyde for Vorherre også, tror jeg. Da jeg kom til gården, bød han mig velkommen og sagde: De må gå overalt på gården og tale med hvem De vil, og så samles vi i spisestuen i aften, og efter mødet skal vi have kaffe. Det får vi betalt mange gange i morgen. – Han mente, at arbejdet gled bedre dagen efter. Jeg ved ikke, om det var Vorherres jyde, der så sådan på det. Min tekst den aften var Luk. 14, 15-24: Indbydelsen til den store nadver. Mange var indbudt, men de havde ikke tid. En havde købt en mark, som skulle tilses. En anden havde købt fem par øksne, og han ville gerne ud og prøve. Den tredje havde taget sig en hustru til ægte, og derfor kunne han ikke komme. Men de var alle tre høflige mennesker, der bad undskyldte, at de ikke fulgte indbydelsen. Men da blev husbonden vred og lod indbydelsen gå ud til mindre værdige mennesker fra gader og stræder: fattige, blinde, vanføre og lamme. Sådan skete det på Jesu Kristi tid, og sådan skete det også på Saxfjed den aften, jeg talte der. Så var spørgsmålet, om vi alle var fattige nok til at tage imod indbydelsen.

Efter mødet drak vi så den kaffe, som forpagteren ventede sig så meget af dagen efter. I min rejsetaske havde jeg nogle små gudelige skrifter, som jeg uddelte eller solgte. Blandt disse skrifter var der et, som hed: Er du ret vendt. Forpagteren så det og sagde: Jeg skal have en ny forkarl. Han skal komme i aften. Tror De ikke, det vil være godt, om jeg købte den lille bog og lagde op på hans værelse, så han kunne se spørgsmålet, Er du ret vendt, når han kom i aften? Nå ja, vi er alle præget af ufuldkommenhed.

Efter besøget på Saxfjed skulle jeg besøge Strandholm ved Rødby, men det kunne ikke lade sig gøre før den 5/5, og derfor tilbød forpagter Sørensen, at jeg kunne blive hos ham en dag over, hvilket jeg tog imod på betingelse af at gøre lidt nytte til gengæld for venligheden. Ja, sagde forpagteren, De kan komme med underforvalteren ud at så roer. Roesåningen foregik med hestekraft. To heste forspændt en såmaskine, som såede seks rækker. Maskinen var med forstyr, det vil sige, at man gik foran ved det forreste hjul, hvor der var anbragt en styreanordning, som kunne skiftes fra side til side, når maskinen blev vendt. Man gik altså i maskinens hjulspor, og opgaven var at holde en absolut lige retning. Det var et krav, som stilledes til enhver forkarl eller underforvalter. Derfor hed det, når der søgtes forkarl i aviserne: En ung mand, der kan pløje og holde en lige retning med en radsåmaskine, kan få plads.

Underforvalteren på Saxfjed hed Skovby. Han styrede, og jeg gik bagefter maskinen og kørte hestene for samtidig at påse, at der var frø nok i maskinen, og at såtraktene ikke stoppede, men som gammel herregårdsforkarl kunne jeg ikke andet end bede om at få lov at styre. De må gerne prøve, sagde Skovby. Og vi byttede så plads, og retningen var lige som den

skulle være. Jeg såede roer som så ofte før på vore danske herregårde. Himlen var klar, og vejret smukt. Det giver et glad sind, og frøene, som vi lagde i jorden, fik gode betingelser for at spire og give afgrøde.

Hvordan det ord, jeg havde talt aftenen før, blev modtaget, ved jeg ikke, men det vendte ikke tomt tilbage, fordi evangeliet har Guds forjættelse over sig.

Strandholm ved Rødby var en mindre herregård, som ejedes af en hr Messerschmidt og blev drevet af hans søn, som var katolik, hvilket han i vor korte samtale fortalte og sagde: Jeg er katolik og kommer ikke til Deres møde, men mine folk må De gerne holde møde for, og De er velkommen til at spise til aften sammen med os. Det var unge og venlige mennesker, som var glade ved livet og morede sig over livets små harmløse begivenheder. Der var tre arbejderhuse til gården, som jeg besøgte og indbød husenes beboere til mødet. Der var 13 mennesker til mødet, deriblandt en ung forvalter. Min tekst var Math. 21, 1–11, Jesu indtog i Jerusalem, billedlig hans indtog i tidens menneskers liv. Under mødet var der et vækkeur, der ringede i stuen ved siden af. Det var måske sat i gang for morskabs skyld. Det skete jo, der blev lavet lidt knas for at forstyrre møderne, men det var næppe af ondskab, snarere af trang til at få lidt morskab ud af aftenen.

Sæddingegård ved Rødby ejedes af godsejer Nymann. Da jeg kom til gården og traf godsejeren og forklarede ham mit ærinde, blev han forbavset og sagde: Har De påtaget Dem dette, unge mand. Det vil blive vanskeligt for Dem, og så må De sandelig bruge snakketøjet, men De må gerne prøve, og De må også holde mødet i haven. Der var syv huse til gården, og som sædvanlig blev husenes beboere besøgt og indbudt. Alle som var tilknyttet

og boede på gården, blev også indbudt, og samtidig med indbydelsen lagde jeg gerne en traktat med en kortfattet tekst i husene og på værelser og opholdsstuer.

Det var en smuk sommeraften i august måned. Haven, hvor mødet blev holdt, var velplejet og smuk, og jeg havde indledt et samarbejde med pastor Lejbølle, som dengang var præst i Nebbelunde. Han ville tale ved mødet, og det var naturligvis en fordel. Da klokken var otte, begyndte folk at indfinde sig i haven, og der kom 150 mennesker. Jeg talte først, og min tekst var Efeserbrevets 5. kap. vers 6-14. Tema: Vågn op, du som sover, stå op fra de døde, og Kristus skal lyse for dig. Når jeg skulle tale, skrev jeg ikke talen op, men udvalgte nogle hovedpunkter, som noteredes ned på et stykke skrivepapir, som jeg lagde i min bibel, således at det kunne støtte hukommelsen, og for at der kunne være en tråd i, hvad jeg sagde, og for at undgå for mange gentagelser, som næsten altid virker trættende. Læg en disposition og byg sproget samtidig med, at du holder talen, så kommer det som frisk brød fra ovnen. Det var, hvad jeg forsøgte at gøre. Men det hele beror på kendskab til de mennesker, der tales til, deres livsvilkår, tankegang, sorger, glæder osv. Men fremfor alt at Kristus i kærlighed har givet sit liv for os alle. Godsejer Nymann sagde, at jeg

I herregårdenes parker kunne ikke alene små bedehuse kalde på vandrers religiøse følelser. Også sten med indskrifter kunne tale til den forbigående. Denne står ved den sjællandske herregård Løvenborg.

skulle bruge munden for at klare den. Det var det, jeg forsøgte den dejlige sommeraften på Sæddingegård. Forhåbentlig har ordet været en hjælp for en og anden.

Herregårdsmissionens økonomi hvilede på frivillige gaver, som i hovedsagen kom fra Indre Missions venner, men da disse var knyttet særlig til kirke og missionshuse, kunne disse gaver ikke holde herregårdsmissionens kasse i orden. Jeg blev bedt om at træde tilbage en tid, også for at styrke mit helbred, som var blevet nedbrudt, for så senere at træde ind i Indre Mission som missionær. Dette ønskede jeg imidlertid ikke. Min kone og jeg fik en gård på Fyn, som vi drev nogle år. Jeg holdt dog ikke op med at holde møder og deltage i kristelige arbejder, men det var mig en tilfredsstillelse at ernære familien med, hvad jeg tjente ved egen virksomhed.

Nu er jeg enkemand og bor hos min søn og svigerdatter. Jeg er 77 år gammel og mærker alderens indflydelse.
(NEU 29080, skrevet 1972).

Herregårdsmissionærernes arbejdsbetingelser

Niels Peter Jensen er født 1898, og han voksede op hos bedsteforældrene, der havde en landejendom i nærheden af Voergård i Vendsyssel. Han blev uddannet som mejerist, og som ung mand tilsluttede han sig afholdsbevægelsen, som ikke var særlig velkommen blandt herregårdernes arbejdere i det østlige Vendsyssel:

Som herregårdsmissionærer var der også mennesker, såvel mandlige som kvindelige, der følte sig kaldet, men det var et lidet misundelsesværdigt hverv, thi den tids folk, der beskæftigede sig på de forskellige herregårde og større bøndergårde, var ikke altid lige diplomatiske såvel i væremåde som i udtale, og stemningen i folkestuerne var ofte lidt ubehersket og flabet, hvilket ikke gjorde det lettere for en missionær at få indpas. Vedkommende måtte ofte døje både ukvemsord og opleve at blive rent ud sagt generet, medens de tilstedeværende hørte derpå, for slet ikke at tale om, hvad der blev sagt, når vedkommende var gået. Tit er det hændt, at der blev regulært slagsmål blandt tilhørerne, for der var dog undertiden en og anden, der følte sig ramt af det nys hørte foredrag eller prædiken og ville tage prædikanten i forsvar, og så skulle han selvfølgelig kanøfles og ikke prøve på at bryde »tonen i hæren«.

Men med skam at sige har en samtalestund i en folkestue mange gange haft større virkning på de ubehøvede og flabede herregårdskarle end en vel tilrettelagt og fint formet prædiken fra en prædikant, thi mange af datidens herregårdsbørster nåede kun at komme i kirke to gange i hele deres liv, ved dåb og død. Som kuriosum kan nævnes, at på herregården Hørbylund i Vendsyssel, hvor en kvinde-

lig missionær havde sit virkefelt, havde hun indgået en aftale med fru, at når hun kom til sine månedlige møder på gården, så blev der serveret ekstra kaffe til tilhørerne. Dette fif var et enestående trækplaster, som ingen af gårdens folk kunne modstå, for selv om ingen måske havde særlig stor evne til at fordøje den kost, der skulle passere hjernen, så havde maven så meget desto større evne til at vurdere det kulinariske. Herved opnåede taleren at få ro i stuen, så længe talen stod på, for man havde dog så megen æresfølelse i livet, at man kunne da ikke være bekendt at lave ballade, når der fulgte gratis kaffe bagefter.

Selv om de åndelige evner måske var middelmådige, så var der ofte en eller anden, som naturen havde beriget med en god sangstemme, og her var der jo en fin lejlighed til at prøve stemmebåndet, selv om vedkommende dagen efter fik prædikaten »messepete«. Man fristes til at tro, at fællessangen har haft større virkning blandt tilhørerne end selve talen, men hvorom alting er, så var her et tilfælde, hvor det gik fredeligt til, og så skulle det gå mærkeligt til, om ikke nok så lille et frø af det gode har sat spirer, måske ikke lige i øjeblikket, men så senere hen i livet.

(NEU 28543, skrevet 1970).

Forsorg og omsorg

Dette tema er berørt i samtlige bind af Herregårdsliv, og alle er enige om, at der var et stort behov derfor. Godsejerens børn har som et af deres bedste minder de gamles taknemmelighed og glæde ved at få en gave af madvarer til jul. Men af glæden og taknemmeligheden kan man også skønne, at der var god brug derfor, og man tænker uvilkårlig på alle de andre dage i året. Det er givet, at ikke mindst mange fruer på herregårdene gjorde et stort arbejde og ofrede mange penge på forsorg og omsorg. Det hørte til de konservatives politik i perioden at være socialt bevidst som modvægt mod den voksende socialisme, men der var utvivlsomt også en gammel tradition for, at adelskab forpligter.

Læser man skrifter fra 1700årene, slår det en, at mange godsejere var utrolig langmodige, når en bonde ikke kunne betale og ikke orkede at vedligeholde sin

En allegorisk fremstilling af barmhjertigheden findes som loftsfigur af gips på Førslevgård på Sjælland. Den er lavet engang i 1720erne. På den tid var det almindeligt, at godsejeren i egen interesse i år med en ringe høst udlånte såkorn og undertiden også korn til føde for mennesker og husdyr til fæstebønderne. Ofte var disse ikke istand til at betale tilbage, men godsejeren var helt afhængig af, at hans fæstebønder havde evne til at udføre deres arbejdspligt på herregården. Jo mere storsindet godsejeren var, des bedre arbejdskraft kunne han ivotrigt sikre sig i det lange løb. Hvornår er der tale om barmhjertighed, og hvornår klogskab og selvisk beregning.

gård. Ud fra beretningerne er det derimod ikke muligt at skønne om, hvor meget herregårdens forsorg battede, og helt uvist er det, når en forpagter stod for landbruget. Ifølge tidens tankegang var en arbejdsulykke mere et forhold mellem Vorherre og den tilskadekomne end mellem arbejdsgiver og arbejder. Farligst var arbejdet i skoven i sne og kulde, men med landbrugets mekanisering blev også landbrugsarbejdet farligere, og det undertiden umådeholdne forbrug af brændevin øgede risikoen væsentligt og gjorde det vanskeligt at placere et ansvar.

Megen omsorg fra herregårdens side foregik i fuld offentlighed. Der var imidlertid også godgørehed i det stille, men hvor megen får vi nok aldrig at vide.

I de gamle arbejderes hus

Følgende er indledningen til en smedevends historie, og den starter for 100 år siden:

Hans Christian Jørgensen er mit navn, og jeg fødtes 1882 den 13. september som uægte søn af Karen Dorthea Jørgensen, datter af arbejdsmand Frits Jørgensen og hustru Marie Jørgensen, begge af Kærum sogn ved Assens, i et af grevens huse på godset Wedellsborg, Husby sogn. Min rigtige far har jeg aldrig kendt, kun ved jeg, at han rejste til København før min fødsel og kom ind i postvæsenet. Hans

navn var Hans Jørgensen. For øvrigt betalte han til mit underhold, hvad han skulle.

Hos mine bedsteforældre, to gamle elskelige mennesker, i hvis lille stue jeg første gang så dagens lys, tilbragte jeg de første 6 år af mit liv, og jeg husker endnu mange detaljer fra denne min kæreste barndomstid. Huset, vi boede i, var som sagt grevens og var opført til gamle, udslidte arbejdere, som ikke kunne arbejde strengt mere. Det var opført i grundmur, men med stråtag og bestod af fire lejligheder med to stuer i hver. Midt i huset var der en stenbrolagt gang med halvdøre i begge ender samt en skillemur på midten, forside og bagside af huset var således adskilte, og mine bedsteforældre boede på forsiden. Når man nu kom fra denne gang og skulle ind i lejligheden, var der først forstuen, der på en gang var både køkken, spisekammer, vaskehus og klædeskab. Madlavningen foregik i skorstenen ved åben ild, hvorfor gulvpartiet deromkring var brolagt, medens resten var bræddegulv. I den næste stue, der var både opholdsstue og soveværelse, var der en kakkelovn, to alkovesenge, en bornholmer, en kommode, et bord og fem stole, den ene med armlæn og halmsæde. Det var bedstefars. Stuerens størrelse var ca 12 kvadratmeter hver og med et torammes vindue. For alkovesengen var anbragt blomstrede bomuldsforhæng, og det var min største fornøjelse, så snart jeg kunne skønne, om vinteraftenerne, når jeg var

kommet i seng, at trække forhænget lidt til side og titte ud i stuens lampeskær og se de to kære gamle og lytte til, hvad de talte om, hvad jeg vel næppe forstod ret meget af. Undertiden kunne der også være fremmede. Så var det endnu mere spændende. Imidlertid faldt de små glugger i, og bedstemor trak forhænget helt for.

Jeg skulle også fortælle lidt om, hvad de to gamle levede af. De var allerede gamle, inden jeg lærte dem at kende, men jeg

husker dog, at bedstefar arbejdede i enkegrevindens have på Tybrind slot, og at jeg – så snart jeg kunne gå – løb ned ad vejen om aftenen for at tage imod ham, og gensynet var hjerteligt på begge sider. På den tid – midt i firserne – var daglønnen 66 øre om dagen på egen kost året rundt for bedstefars vedkommende. Arbejdstiden rettede sig efter dagslyset, dog var den aldrig længere end fra 6 morgen til 7 aften de lange sommerdage. Og så ikke at forglemme vankede der tit kaffe i grevin-

Baron E. Rosenkrantz på Liselund har givet dette fotografi fra 1889 til Møns Museum i Stege. Man ser gartner Riis, havemanden Niels og en havedreng. Til højre står Ane Christoffersen og til venstre Bodil Stine, der tjente deres brød i parken.

P. M. Kristiansen har bearbejdet »Jens Vejmand«, således at sangen kom til at handle om herregårdsarbejderen. Knud Larsen har indsendt en samling avisudklip om herregårde, og der imellem også dette. Her kan det minde om en helt anden kilde til omgivelsernes syn på de store gårde.

Herregaards-Arbejderen

Mel.: Jens Vejmand.

Hver Morgenstund, naar Klokken
paa Væggen den slaar fem,
da vandrer gamle Søren
vemodigt fra sit Hjem.
Mens højt mod Sky der lyder
en Lærkes glade Sang,
da gaar mod Herregaarden
han sin den vante Gang.

Og der har Søren trofast
i mange, mange Aar,
de lange Furer pløjet
der, hvor nu Kornet staar.
Ja, han har slidt og døjet,
hvad mange ej forstaar,
mens Aarene har graaet
hans stride Skæg og Haar.

Og naar saa Tiden kommer,
da Søren ikke mer
til Gaarden kan sig slæbe,
da vist man sjældent ser,
at han, som højt har levet
af Sørens Arbejdskraft,
skal række ham en Kærne,
som blev paa Marken skabt.

Nej, nu er Søren svækket
og gør ej mere Gavn,
nu sejler han paa Dybet
mod Fattiggaardens Havn.
Mon nogen vel vil sørge,
om han led bitter Nød,
nej, Søren han kan gnave
sit tørre, tørre Brød.

Og fra sit Hjem paa Heden
nu Søren drage maa,
alt med sin Hustru Lene
den Gang er tung at gaa.
Nu lukker Fattighuset
sin skæve Dør paa Klem,
for der skal Søren sammen
med Lene ha' sit Hjem.

Men I, som ejer Penge,
har Jordlag, Gods og Guld,
I kommer ej til Stede, naar
han sænkes under Muld.
Nej, hist i Glemmebogen,
der har I Søren sat,
nu sænkes han i Graven,
hans Arbejdshaand er mat.

Saa sænker Natten stille
sit Mørke over Jord,
og over liden Tue,
hvor gamle Søren bor.
Men Du, som høster Frugten,
vær ærlig, ren i Sind,
og sæt en Sten paa Graven
hist under tavse Lind.

P. M. Kristiansen.

dens køkken. Bedstemor var kogekone og kom som sådan noget ud til egnens folk ved barnedåb, bryllup eller begravelse, og hendes arbejde bidrog ikke så lidt til at holde det lille hjem oppe. Pengelønnen var kun ringe, 50 øre om dagen for en arbejdstid på en 14–15 timer, men naturlier var det ikke så knapt med. Hun kom mangan gang hjem med en god kurv gildesmad. Når de to gamle således begge var ude, blev jeg overladt til en nabokones omsorg.

Men så blev bedstefar syg. Han fik ledevand i begge knæ og kunne ikke mere gå den lange vej – over tre kilometer – til sit arbejde, og smalhans holdt sit indtog i det lille hjem. Bedstefar var på det tidspunkt – det var i 1889 – 66 år og tillige udslidt. Der havde været syv børn i hjemmet at føde op. Deraf var en død som voksen, en var udvandret, og de andre sad alle i små kår herhjemme omkring i landet, så hjælp fra børnene var der ikke tale om. Der gik et par år. Så til alt held for dem trådte loven om alderdomsunderstøttelse i kraft i 1891, og selv om hjælpen var lille, holdt den dog den værste nød ude. Kravene til livet var kun små. Bedstefar var veteran fra treårskrigen, og ved 50-års jubilæet 1898 vedtog rigsdagen at give de gamle veteraner fra nævnte krig en jubilæumsgave på 100 kr. Da var bedstefar død året før, men så kom den bedstemor til gode. Samfundet var begyndt at erkende sin pligt.

Imidlertid var min mor blevet gift. Det var 1885, og hun tog mig til sig 1888, og jeg havde nu stedfader, en lille stedsøster var der også sørget for. Vi var således nu to børn, og der kom ikke flere i det lille hjem, der ikke adskilte sig meget fra mit første ud over at være endnu en kende mere fattigt. Min stedfar, der i øvrigt var tålelig over for mig, arbejdede i Wedellsborgs skove, hvor han tjente 1 kr om dag-

en de 8 måneder af året og 66 øre om dagen de fire vintermåneder ved hårdt slid, særlig om vinteren ved at rive i de kolde og våde træstammer, der blev fældet og slæbt sammen uden synderlig brug af hestekræfter. Han var da også allerede udslidt i 45-års alderen og døde. Jeg var da 17 år.

(IHA 488, skrevet 1951).

Moderen hjalp til ved at arbejde i herregårdens roemarker, og også børnene måtte hjælpe, men 10 år gammel fik beretteren helårsplads hos skolelæreren, og han kunne derefter forsørge sig selv. Han blev konfirmeret i nye, gode klæder og kom ud at tjene et par år på bøndergårde. Derefter kom han efter eget ønske i lære som smed, og i dette fag arbejdede han til 1937, da han blev mælkehandler.

De gamle i parken

Om forsorg på Wedellsborg nogle år senere har Harald Neergaard nogle bemærkninger. Hans beretninger om oplevelserne som landvæsenselev er gengivet i bind 1. I 1905 kom han til Wedellsborg som landvæsenselev, og gårdens smukke beliggenhed og omgivelser gjorde et uudsletteligt indtryk på den unge thybo, der indtil da aldrig havde set en bøgeskov:

Til Wedellsborg hørte en mægtig park, som efter min mening var anlagt meget praktisk. Det var nærmest en naturpark. Selvfølgelig var der gange, der skulle holdes rene, men midt i parken fandtes en stor eng, hvor køerne var tøjret. Det så meget smukt ud en stille sommeraften med disse græssende eller hvilende køer. Kun oppe omkring slottet var der store plæner og store blomsterpartier, alt holdt i fineste stand af en parkmester med hjælp

af ældre folk, som i mange af deres bedste år havde arbejdet enten i skovene eller på avlsgården. Blev de uarbejdsdygtige af en eller anden grund under sygdom, ulykke og så videre, var der det, man kaldte hospitalet, et ret stort hus, hvor der var indrettet små lejligheder eller stuer til enlige. En dame, som havde en smule forstand på sygepleje, passede så det hele. Men der var pænt, rent og hyggeligt, og beboerne befandt sig vel, såvidt jeg ved.

På Wedellsborg fik alle børn af husmændene konfirmationsudstyr. Nogen

tid før højtideligheden blev de tilsagt at møde på slottet sammen med deres mødre, hvor komtessen da uddelte tøj til både piger og drenge. Lensgrevinden var død mange år før min tid, så komtessen repræsenterede altid slottet på spindesiden. Med den lille løn, folk havde dengang, var det jo en stor hjælp med en sådan opklædning, som det blev kaldt. Folk i vore dage ville vel kalde det »nådegaver«, men jeg mener absolut ikke, folk dengang følte mindreværd ved modtagelsen. (NEU 21127, skrevet 1966).

Ved Selchausdal var der indrettet en stiftelse af frøken Michelle Selchau. Her havde enlige tidligere ansatte fortrinsstilling til at få bolig. Alma Pedersen har sendt fotografiet fra omkring 1920 af de gamle damer på stiftelsen i fint tøj flankeret til højre af gartneren og til venstre af tjeneren. I bind 6 side 100 er der et billede af konerne i arbejdstøj, idet de hjalp til med at vaske tøj fra hovedbygningen.

Om pension fra herregårdsforpagteren

Af en rigtig herremand forventedes det fra gammel tid, at han skulle være gavmild mod sine ansatte. Derfor søgte man helst tjeneste hos den mest velhavende. Men hvad så, når de fleste var ansatte under en forpagter, som kun stod for driften i nogle år. Herom fortæller Marius Nielsen, der 1903 til 1904 var ansat under forpagter L. Ulrich, som roses for at være en helt usædvanlig hensynsfuld mand, hvorom der kan læses i 1. bind:

Syv eller otte år efter, at jeg forlod Ålholm, var jeg forvalter på Aggerup ved Saksøbing. Jeg fik en dag lyst til at gense Ålholm og tog en tur til Nysted. Jeg traf blandt andet den gamle fodermester, der boede i nærheden, men som for øvrigt forlængst var holdt op at virke i faget. Han havde i en lang årrække været fodermester hos forpagter Ulrich og forlod gården samtidig med ham. Ved den lejlighed henstillede han til forpagteren at yde ham en lille pension for lang og tro tjeneste – altså på frivilligt grundlag – hvilket forpagteren godhedsfuldt gik med til, så længe han levede. Men den menneskelige egoisme er stor. Han søgte nemlig at få ordlyden ændret til, at han – fodermesteren – fik pension, så længe han levede. Han var nemlig væsentligt yngre end forpagteren. Men hertil erklærede forpagteren bestemt: Jeg vil Fanden gale me' ingen forpligtelser have efter min død! – Det standpunkt var forståeligt. (NEU 9698, skrevet 1952).

En forpagters overvejelser om gamle og syge medarbejdere se bind 5 side 136–137.

Herregårdsarbejderne i fattighuset

Jens Jensen fortæller her om en ungdomsoplevelse, der antyder sognerådernes problemer, når en herregård anvendte den billigste arbejdskraft. Han er født 1875 i en fæstegård under Rygård i Langå by på det østlige Fyn. Moderen var enke, og derfor måtte sønnen køre pligtkørsel for sognerådet:

Alle bønder og husmænd, som havde jord, havde mad og arbejde, men for lidt penge mellem hænderne. De, der dengang havde det dårligst, var herregårdsarbejderne, som havde en lang arbejdsdag og fik en lille dagløn, og som skulle købe al maden og ikke havde gris. Det blev en mager kost, de fik, og det var da også strengt for dem, der havde så mange børn, at de ikke kunne holde sig fri af fattighjælp. Langå by havde to fattighuse, men måtte bygge et tredje. Det ene af de gamle huse lå afsides ved en stor lergrav, som kaldtes Storkebanken, og dette hus var indrettet med fire stuer, to på hver side af huset med en dør i hver side af huset, og når vi kom ind ad døren, stod der midt i huset en stor, åben skorsten, som forinden var delt i to halvdele med en jernstang, som var indmuret i skorstenen med to kroge til at hænge gryder i, når der skulle koges mad, og en jern-trefod til at sætte stegepanden på, og i denne åbne skorsten måtte man fyre med brænde og tørv, som var slemme til at ryge.

Da jeg var 19 år, blev min mor sagt til at køre sognekørsel for et medlem af sognerådet, som hed Jens Simonsen, og det blev en køretur, som jeg aldrig glemmer. I dette fattighus boede en mand og kone. Manden hed Hans Sten og var slem til at drikke brændevin, som dengang kostede 16 øre for tre pægle. Manden arbejdede på

Rygård og havde to små piger, som gik i skole, og deres mor var en stakkel¹, som ikke kunne holde dem rene, så læreren ikke kunne have dem sammen med de andre børn i klassen. Sognerådet havde så fået en kone til at rense børnene og fået dem klædt pænt på, og da vi så kørte med børnene, stod moderen i døren og sagde farvel til børnene og græd, så tårerne løb ned ad ansigtet på hende, og jeg tror ikke, hun kunne se noget, for hendes øjne var røde og løb med vand og var ødelagte af brænde- og tørvørøg, og vi kørte så børnene til Gislev til en landpost og hans kone, som sognerådet havde fået børnene i pleje hos for betaling. (IHA 1471, skrevet 1955).

1. Med stakkel menes sikkert, at hun var svagt begavet.

Udleveringsbunker

Rasmus Nielsen er født 1893 i et husmandssted i skovkanten i Majbølle på det østligste Lolland. Skovfogeden var nærmeste nabo, og der boede en række arbejderfamilier, og selv om Rasmus Nielsens fader var landbruger, så har han som dreng fulgt skovarbejderne i Orebygårds store skove, og han har i en beretning gjort rede for arbejdet i skoven med sorteringen af træet. Toppen blev lagt i store bunker. Men der var en særlig slags topbunker:

Der lagdes også gerne hvert forår nogle såkaldte udleveringsbunker, beregnet til omegnens fattige mennesker uden vederlag. De bad da skovejeren om en lille smule brænde til den kolde vinter og fik anvist en sådan bunke med både stort og småt brænde. Selvfølgelig blev der takket for en så stor gave. (NEU 19369, skrevet 1964).

At tænke på andre

Gårdejer Jens Peter Jensen er født 1881, og han voksede op på en gård i Homå på Djursland. Som ung tog han til Mors som tjenestekarl, og her slog han sig ned som gårdmand. Derfor bringer han i sine beretninger oplysninger fra begge egne:

Omkring 1875 fik daglejerne på herregården Hessel brød med hjem til julen. Husmændene kunne også for arbejde få et

stykke eng eller andet græs, for eksempel et hjørne, hvor man ikke altid kunne komme med redskaberne. En fordel var der for dem, der havde været dygtige arbejdere på de store herregårde, selv om de på deres gamle dage ikke kunne gøre ret meget arbejde, så fik de altid kosten, og var deres kone syg, fik de mad med hjem til hende, og godsejeren – kammerherren, hofjægermesteren, greven eller baronen – gik ikke forbi en af de gamle arbejdere

uden at tale venligt med ham. Var nogen syge, ville herren også have besked om, hvordan det stod til. Min fader havde en mand til at hente bøgetræ i Rugård Skov. Rugård er beliggende 7 kilometer nordøst for Ebeltoft, og kammerherre Mourier Petersen var ude hos »skovmændene«, der omhuggede de på auktionen købte træer. Kammerherren savnede da en af mændene og spurgte til ham. De fortalte da, at han var syg, og at det vist også kneb

Trøstens Bolig i Radsted bestod af en tofags stue i hver ende af huset. Billedet viser kvindernes stue.

Midt i huset var der en forstue og bag den et fælles køkken. Huset var åbenbart nyistandsat, da museumsmanden fotograferede det i 1906.

Ved Radsted kirke på Lolland lå fra 1641 en stiftelse tilhørende Krenkerup. Den kaldtes Trøstens Bolig, og da den 1906 blev fotograferet af Christian Aksel Jensen, stod den i den skikkelse, som huset havde fået i 1817.

med brændsel, og kammerherren sagde da: I skulle rigtignok have givet mig besked om det. Vi må jo have mad ud til dem og et læs brænde. Det var omkring år 1870.

Her på Mors havde vi herregården Højris. Hos kammerherre de Steensen-Leth gik aldrig nogen forgæves om et måltid mad i køkkenet, og Johan Bisgaard, født 1881, har fortalt mig om sin moder, at hun var enke og sommetider ikke havde

mad. Så gik han som 5-6 årig sammen med sin lidt ældre søster til Højris. De havde en to-øret krukke med en snor bundet fra øre til øre, som de så bar mellem sig. De skulle være der ved 12.30-tiden. De gik ind i køkkenet og bad, om de kunne få lidt mad, og fik altid noget. Var det for eksempel kål, blev der også lagt et godt stykke flæsk i krukken. Johan Bisgaard og hans søster gik fra Fredsø til Højris. (NEU 12816, skrevet 1956).

Juletræ for herregårdens børn

Ejnar Wagner var 1914–15 andetårs landvæsenselev. Han var den eneste af eleverne, der ikke havde juleferie, men det var han ikke ked af, for i hovedbygningen tjente en pige, der senere blev hans hustru:

På slottet boede grev Julius Wedell og grevinde Inger Wedell født Friis samt deres søn Tido, den nuværende grev Tido til Frijsenborg og Wedellsborg med mere. Han var dengang ti eller måske tolv år gammel. Deres tjenerskab bestod af en hovmester, en ungjtener, en kammerjomfru, to stuepiger, en husjomfru, en husholdningselev, en kokkepige, en ridedknægt eller kusk samt en stalddreng, en gartner og en gartner elev og endelig en havemand. Dette personale havde ingen egentlig forbindelse med avlsgården, men der blev holdt juletræ og uddelt gaver til dem alle, og for børnene på avlsgården holdt grevinden juletræ. Det foregik i den store spisestue på avlsgården, den stue vi kaldte slyngelstuen. Grevinden holdt fælles julefest for de unge på slottet og børnene fra arbejderhjemmene. Bagning og andre forberedelser tog køkkenpersonalet sig af. Juletræet tog grevinden sig af assisteret af sine unge kvindelige medhjælpere. Grevinden gik rundt i hjemmene, talte med forældrene og indbød børnene til festen.

Nogle af børnene mødte en hel time før tiden, de opholdt sig så i det store slotskøkken, hvor de sad og gjorde store øjne, medens de fulgte arbejdets gang. Når så døren til julestuen gik op, udløstes forventningen i glæde, og alle tog hverandre i hånden, børn og voksne. Først af grevinden gik alle rundt om træet og sang vore kendte julesalmer. Mens salmerne blev sunget, brændte lysene ned, og så kom turen til chokoladen, og da den var druk-

ket, kom det store øjeblik, hvor gaverne skulle deles ud. De var valgt med omhu, så de passede efter barnets køn og alder. En stor dreng fik en pæn kniv, som han var glad for, en lille dreng så til og sagde: Jeg vil også have en kniv! Grevinden imødekom hans ønske og hentede en kniv, som måske tilhørte hendes søn. Nu var gaverne uddelt, og legene begyndte. Legen bestod blandt andet i den kendte sangleg: Bro, bro, brille. Det ender med en kraftprøve mellem de to parter, som danner den sorte gryde. Nu blev børnene delt i to parter, som trak til hver sin side. Det var vældig sjovt, især for de stærkeste. Så kom afslutningen, og den sidste sang Højt fra træets grønne top blev sunget. Nu fik børnene lov at plyndre træet, og det var meget festligt. Mødrene kom så og hentede deres børn. En god fest var forbi, men mindet lever sikkert videre.

(NEU 27777, skrevet 1969).

Julesuppe til gamle arbejdere

Herom fortæller kogekone Maren Hansen, der er født 1891.

Her i Humble sogn, hvor jeg bor nu, er der ingen kalkmalerier i kirken, men her er en lukket degnestol, medens stolerækkerne er åbne, og der har før været specielle stole til greverne og godsejerne, for dem var der mange af her omkring. Her er jo ikke mindre end seks store herregårde i fem til seks kilometers omkreds, hvor jeg bor, men nu har de ikke mere specielle pladser i kirken. Langeland er jo ikke så stor en ø, men jeg ved da ingen steder, der er så mange herregårde som her. Og som kogekone igennem 15 år har jeg været på dem alle. De hedder Hjortholm, Rødbjerghavn, Frederiksberg, Vestergård, Skovsgård og Mariendal. Skovsgård er det

sted, jeg lavede mad i længere tid foruden til selskab ca 10 år. De havde fra gammel tid en skik ved juletid, som blev holdt i hævd til omkring 1935.

Den bestod i at koge suppe og dele ud til de gamle arbejdere, som havde arbejdet på gården. De brugte også at koge risengrød til nisserne, som så blev sat op på lofterne over stald og lade. Den åd katte og rotter. Fru Fuglede og hendes datter spiste selv risengrød juleaften, men først fik de et stykke klipfisk med sennepsmør.

(NEU 21089, skrevet 1965).

Greven og skolebørnene

J. Bek Pedersen har nedskrevet Anna Andersens beretninger fra en lang række herregårde, hvor hun har tjent som kokkepige og husjomfru. Hendes fader var landpost, og Anna Andersen er født 1896 i Nybo i Brahetrolleborg sogn. Senere flyttede faderen til et husmandssted med fire tønder land jord i nabobyen Hågerup:

Skolen i Hågerup hed Ludvigsmine. Den var opført 1804 og var opkaldt efter grev Ludvig Reventlow, der døde 1801. Anna Andersen har én gang oplevet, at lensgreve Reventlow overværede eksamen i skolen. Besøget var i forvejen anmeldt, og greven kom kørende i karet med to heste for. Annas fætter var dengang andenkusk på slottet, og det var ham, der kørte. Seletøjet var med sølvbeslag, og hestene havde blinkere på hovedlagene. Grevens våben var i sølv på karetens døre.

Børnene var i forvejen instrueret om at rejse sig op, når lensgreven kom ind i klassen. Greven hørte på, at børnene sang. Derefter var der overhøring, og han ønskede at se, hvordan børnene skrev. Anna Andersen var en af dem, der måtte op for at præsentere sin tavle. Lensgreven

Skovkusken var med Gammel Estrups stueforspand en dag i 1906 på vej til hospitalet (stiftelse) ved Auning kirke med et læs risbrænde.

Her boede et par gamle kvinder, som fik gratis husly, en skæppe rug til brød og nogle rigsdaler årlig. Legatet har sikkert været godt, da det blev stiftet. Da var pengene noget værd, skriver Anton Madsen, søn af skovkusken, der har udlånt billedet. Drengen ved siden af kusken var søn af vægteren på Gammel Estrup. Billedet er taget af fotograf Chr. I. Dørge i Auning Stationsby.

lagde armen om hendes skuldre og sagde: »Har du skrevet så pænt?« Børnenes opmærksomhed var mere henvendt på skolepladsen. Derude var karetten med hestene for. Kusken kunne ikke få de fyrige heste til at stå stille, og han måtte hele tiden køre rundt på skolepladsen. Greven overværede ikke hele eksamenen. Børnene rejste sig alle op, da den fine person forlod skolen.

I den lille landsby spillede herskabet på slottet en stor rolle. Det blev beundret,

når det kom kørende med fire heste for karetten. Mange på egnen tjente også deres brød hos herskabet. En stor omvæltning skete, da fortælleren var 15 år. Da fik de elektrisk strøm. Årsagen var, at en komtesse på slottet skulle have bryllup. Lensgreven skulle have sagt, at fik de ikke elektricitet ved den lejlighed, så ville han ikke have det. Slottet og kirken var et gammelt munkekloster, og kirke og slot var bygget sammen. Bruden kunne derfor gå gennem en dør lige ind i kirken. Men

det ville hun ikke. Det skulle gå stands-mæssigt til. Bruden kørte i karet med fire heste for fra hovedindgangen rundt om slottet og til kirkens hovedindgang. Fæterten var dengang på bukken. Ved kirken var rejst en stor æresport, og der var elektriske pærer i. Der var så stor sammenstimlen af egnens folk for at se på herligheden, at politiet havde mas med at holde styr på menneskemængden. (NEU, skrevet 1980).

De følgende oplysninger om skolebørnernes julefest på Brahetrolleborg har Anna Andersen givet til Folketidende 22.12.1965. Her refereres artiklen i forkortet form:

Der var børn fra tre forskellige skoler, der blev indbudt til juletræsfest på slottet. Der var vel 70, der blev udpeget hvert år, og det var en stor dag, den dag vi kunne fortælle, at netop vi skulle på slottet. Børnene blev budt velkommen i slotsgården, og inde i strygestuen var der dækket op med risengrød og æbleskiver. Børnene spiste to og to af hver tallerken, og medens de spiste i hold, blev juletræerne tændt, og lærerne og præsten budt ind i salen. Endelig kunne en tjener lukke børnene ind til noget af stadsen, ikke ind til selve træet, men ind til de bunker af pakker, der var beregnet til børnene. For enden af salen sad komtesse Ermegaard klædt i hvidt og med lange, hvide handsker. Komtesse var omgivet af sine selskabsdamer, og skønt kun 17 år besad hun den værdighed, komtesser dengang burde have.

Nu fandt uddelingen af pakkerne sted. Hver pige fik i pakken tøj til en bomulds-kjole, tre blå lommetørklæder og lærred til tre chemiser. I drengenes pakker var der tøj til tre skjorter, tre lommetørklæder og et halstørklæde. Hvert barn måtte efter modtagelsen af pakkerne hele raden

rundt for at takke hver enkelt voksen for gaverne, og komtessens handskeklædte hånd var ganske sort efter de mange håndtryk.

Endelig var det store øjeblik kommet, hvor dørene ind til juletræet kunne smækkes op. De mange børns øjne funkede om kap med lysene på de to store juletræer, som rakte fra gulv til loft. Træerne var smukt pyntet med kagemænd og -koner samt med anden julepynt. Der var så mange børn, at man ikke kunne gå rundt om træerne, men på lange stiger plyndrede tjenerne træerne, og de mange børn rakte medbragte spånkurve frem, for at disse kunne fyldes med godter.

Julefesten var derefter slut, og mødrene kunne afhente børnene. Dog skulle de mange kvinder først trakteres i køkkenet med kaffe, og det blev sent, inden man forlod Brahetrolleborg. Juletræsfesterne blev holdt for midlerne fra et legat. Det var husmandsbørnene beskåret at komme tre gange til juletræsfest, medens gårdmandsbørnene kun kunne komme een gang. Sidste gang Anna Andersen var til juletræ på slottet, var den vinter, hun skulle konfirmeres. Der var da tøj i pakken til den lange, sorte konfirmationskjole, ligesom der var et smukt brunt sjal. (NEU, skrevet 1965).

Konfirmationstøjet

I en beretning om tjenestepigers forhold fortalte Jenny Nielsen om, at hun i 1923 blev konfirmeret i en sort kjole, som hun havde fået tøjet til fra Ravnholt på Fyn. Derfor den sorte farve, som ellers de fleste steder forlængst var afløst af hvidt til konfirmationskjoler. Jenny Nielsens fader var husmand, men arbejdede ikke på godset:

Tak for brevet. Ja jeg må skynde mig at skrive igen. De har da vel ikke fået den opfattelse, at jeg selv har gjort mig fortjent til det omtalte legat. Ork nej. Det fik de fire piger ud af fem, jeg blev konfirmeret sammen med. Kun en skrædderdatter var i hvidt. Min sidekammerat, som var den eneste tykke, fik to kjoler, glatte, ud af det. Min var med wienerlæg og læg på blusen og lange ærmer med sort silkebesætning og en stor rose midt på maven. Den var meget flot. Jeg havde den i mange år. Nå, men det var jo ikke det, De spurgte om. Mine store søstre fik det også, og de skulle stille nede på Ravnholt til fremvisning bagefter for herskabet. Den skik var faldet væk, da min tur kom. Jeg ved heller ikke, om der blev uddelt tøj mere, da vi var rejst fra egnen, da mine to yngste søskende blev konfirmeret. Jeg mener da også, min mor fik. Det er sikkert fra meget gammel tid. Jeg tror, det var mindrebemidlede i hele Hellerup sogn, der har fået det, måske lige fra konfirmationens indstiftelse. Det var jo næsten umuligt for småfolk at få nyt tøj dengang.

Kender De ikke godset Ravnholt nede på Midtjylland, hvorunder hørte Hellerup, Stubbendrup, Lykkesholm og Sofienlund; de to sidste ligger ved Ryslinge, ja der er da også kun tre kilometer fra Ravnholt til Ryslinge. Jeg har en bog med herregårde. Der står, at den var den smukkeste i Danmark. Jeg syntes den så sådan lidt forfalden ud, da jeg cyklede til Fyn, Langeland, Tåsinge og Ærø 1972-73. Der boede stadig den gamle Elise Sehested Juul, kammerherreinden fra min barndom. Hun døde 104 år gammel. Og tænke sig – det var hende, min bedstemor tjente hos. Mine bedsteforældre tjente der i over 50 år. De elskede deres herskab. De betragtede det nærmest som deres eget. Der boede en gammel kone i samme hus som dem. Hun havde været amme for hofjægerme-

steren. Han blev senere udnævnt til kammerherre. Hun var næsten blind (84 år), men hun kunne høre, når vor nabo nærmede sig i jumben. Så råbte hun ud ad vinduet: Er det dig Lavs? Ka' dut' lige købe en flaske brændevin, du ska' vel te' Røsselje (Ryslinge). Han var stenhugger og pumpemager på godset og lige så gammel dengang, som jeg er nu. Han var festlig, når han kom ind til os, og han og far fik et par små »sorte« og noget hjemmebrygget øl. Hans fantastiske historier var ikke lige troværdige alle sammen. For eksempel, da han havde været på Ringe sygehus. Han påstod, at de ikke fik det, de kunne spise. Men så sagde jeg til dem: Må jeg lige låne telefonen? Hvad vil De med den, Lars Hansen? Jeg vil snak' med kammerherri' på Ravnholt. Hvad vil De tale med ham om, Lars Hansen? Jeg vil den onde hjulme spørg', om vi et' æ' på fuld kost her. Så kom der bå' op, om vi ville ha' kovt to'sk eller te. Jeg vil den unde, som je' ku' ba'nn ha' kovt to'sk, og je å' det, de kom me' te' hel' stov'en!

Gamle Krestin, som vi kaldte hende, havde engang strikket et par strømper til kammerherren. Hun smak dem op på skulderen af ham: Væsgo' Kristian, det æ sku' nov ånjt end de silkhoser! Hun havde tjent på gården, fra hun var 17 år, havde passet tre generationer som små. Hun har været 10-12 år ældre end bedstemor, som var fra 1848.

De skriver, jeg er åbenhjertig. Uha, bare jeg nu ikke helt har udleveret mig selv, men jeg tror det ligger til fynboer. Jyderne svarer gerne med et spørgsmål, og så siger de: Du ska it gi for goe beskjøn¹. Man kan nu ikke løbe fra sin identitet. Nu er der jo nok en hel masse jyder derinde.

(NEU, 36052, skrevet 1980).

1. Jenny Nielsen har været husmandskone i Jylland.

Konfirmationstøjet der blev diskriminerende

I Jenny Niensens foregående beretning oplyses, at Ravnholt gods stadig 1923 uddelte sort tøj efter gammel skik til pigerne, der skulle konfirmeres. Mange beretninger viser, at det for familier med lav indkomst var et stort, meget stort problem både på land og i by at skaffe passende tøj til børnenes konfirmation. Den dag skulle deres søn eller datter stå frem for alles øjne i kirken, det vigtigste sted af alle.

I konsekvens heraf har mange godsejere (på øerne vist de fleste) indstiftet konfirmationslegater eller årligt af egen kasse betalt konfirmationstøj til daglejerens børn og undertiden også til andre i de nærliggende landsbyer. Det vidner om et klart blik for den socialt-kulturelle situation. Heraf giver Ingrid Madsen et godt indtryk i indledningen til en beretning om at være tjenestepige:

Mit navn er Ingrid Madsen, født Knudsen. Jeg er født den 1. november 1910. Min far Jens Chr. Otto Knudsen er født i Ollerup den 17. maj 1885 (død i 1968). Min mor Nanny Nathalie født Søndergaard, født i Thy den 5. august 1887 (død af tuberkulose i 1914). Jeg er født i et daglejerhus tilhørende godset Ravnholt. Min far var forkarl på Ravnholt, og min mor var kokkepige på avlsgården. De blev gift 14. november 1909. Min far fortsatte som forkarl, og min mor var på roearbejde i sæsonen og ellers hjemmegående; men så fandt godsinspektøren ud af, at hun skulle malke, men det ville min far ikke høre tale om, og så blev han fyret. Han fik dog job som skovarbejder, da skovene var uden for godsinspektørens domæne. De fik en lille lejlighed i Herrested. Senere blev far skovløber, og så flyttede de ind i

et skovløberhus, der lå inde midt i en skov i en såkaldt lysning. Der var lidt landbrug til med 3 køer, lidt grise og fjerkræ, som min mor passede til sin død 1914. Der var ikke kornavl men høhøst. Jorden egnede sig bedst til kartofler. Vi dyrkede også lidt roer. Køerne gik løse, og »den gamle« havde klokke om halsen.

I 1916 giftede min far sig med sin husbestyrerinde nr 2. Jeg var kun hos dem i 5 måneder efter deres bryllup, for hun havde selv en pige 3 år yngre end jeg, så jeg var just ikke elsket og i vejen. De havde også købt eget hus. Jeg kom til min farmor og farfar. Min far gik nogle år på hvad man kalder løst arbejde. Ravnholt havde eget elektricitetsværk drevet af vindmølle og dampmaskine. Det kom min far senere til at passe, efter at han havde været til uddannelse i Ringe. Jeg kan huske, jeg var så glad for at gå inde i maskinhuset og se på alle de akkumulatorer og sager. At han så gik omkring og lod, som om jeg ikke eksisterede, gjorde ikke så meget, blot jeg var i hans nærhed. Min fars kone hjalp til i høsttiden og var ellers hjemmegående.

Mine bedsteforældre arbejdede også på Ravnholt. Min bedstefar var daglejer, lige til han var oppe i 70erne. 73 år tror jeg han var. Bedstemor var nede at vaske, brygge øl og så videre, når der var brug for hende. Hun var også med i roer og høst. Så snart jeg kunne kende forskel på roer og ukrudt, var jeg også med i roerne. I begyndelsen gik jeg bagefter min bedstefar og lugede. Jeg var meget stolt, den dag jeg fik mit eget roejern og satte ud til een med det samme. Om efteråret skulle roerne så trækkes op og toppes af. Det kunne til tider være surt. Min bedstemor var også med til at binde korn op i høsten. Det duede jeg ikke til, men kunne så slæbe til travet. Bagefter var jeg med ude at samle aks til vore høns. Da var vi mange,

så der blev også tid til snak og leg. Det var jo ikke arbejdstid. Bortset fra bedstemors søster og svoger kom vi ellers ikke sammen med nogen. Min bedstemor var en stout kvinde, kunne sætte sig i respekt både hos sine ligemænd og overordnede, nød stor agtelse hos kammerherrens, og hun var aldrig grov. Det var også hende, der stod for hjemmets økonomi. Det var vist nok det gængse i de forskellige hjem, men hvad, mændene var jo også på arbejde fra 6 morgen til 6 aften. Bedstemor havde to ønsker: at hun måtte leve, til jeg blev konfirmeret, og at hun var den, der levede længst, da hun mente, hun nok var den, der bedst kunne klare sig alene. Ingen af disse ønsker fik hun opfyldt. Hun døde af cancer, da jeg var 12 og hun 67 år gammel.

Bedstefar var sådan et elskeligt væsen. Han havde en prægtig sangstemme, men vi kunne kun få ham til at synge juleaften. Min faster og onkel boede i samme sogn. I deres hus var der to lejligheder. Så snart den udlejede kunne blive ledig, fik bedstefar og jeg den, og der fik bedstefar en god alderdom, og jeg fik et nyt og dejligt hjem til for nogle år siden. Nu er også de borte. Og så fik jeg endda også søskende. På det tidspunkt var der tre børn, og efter at jeg kom hjemmefra, kom der to mere. Jeg er altid blevet behandlet som værende deres egen, selv om jeg ikke var adopteret, er blevet betragtet som en storesøster. Min faster har ikke været udearbejdende efter sit bryllup. Hun syede altid tøjet til os børn. Min onkel var vognmand, så der var jo kun de huslige pligter og havearbejde. Disse to prægtige menneskers data er Valdemar Rasmussen, født i Bred den 30. juni 1885 (død 1968) og Marie Knudsen, født i et daglejerhus på Ravnholt den 13. januar 1893 (død 1976). De var medlem af husmandsforeningen og stemte på det radikale venstre, men var ikke medlem af

Diernisse Hospital blev fotograferet i 1908 af Mourits Mackeprang fra Nationalmuseet. Et tilsvarende fandtes i Katterød, som nu er flyttet til den Fynske Landsby, frilandsmuseet ved Odense. Begge stiftelser skyldes ejeren af Holstenshus. De er bygget midt i 1700'erne af kløvede kampesten sat i ler og fuget med kalkmørtel. Nogle sociale foranstaltninger bliver med tiden forældede og kan da komme til at virke mod den oprindelige hensigt.

Margrethe Levetzow på Lundsgård lod i 1736 den lille stiftelse ved Revinge kirke på Fyn bygge. Niels Elswing fotograferede den i 1955. Den står som et minde om en tid, da de gamle fortrinsvis blev forsørgt af deres børn eller af efterfølgeren i hus eller gård. Stiftelsen har antagelig især været bestemt for ugifte medlemmer af herregårdens tjenerskab, som ofte blev gamle langt borte fra deres hjemstavn og slægt efter mange års arbejde for herskabet. Ofte fik de dog lov at bo et sted på selve gården, kan man se af skifteprotokollerne. Dette foretrak de gamle, er udgiveren blevet fortalt, for på gården var de omgivet af mange folk, som kendte dem, hilste på dem og snakkede med dem. Oppe i landsbyen var de fremmede.

partiet. Økonomien var vel nærmest at regne ved sådan en landsbymiddelstand. Selvfølgelig var det da også til det bedre, da jeg kom ud at tjene, og bedstefar kunne få værelse hos dem, og lejligheden igen lejes ud. Som ung havde onkel været kusk på Ravnholt, og da de fik bil på Ravnholt, måtte han til København for at få kørekort, men det var i 1910, før jeg blev født.

Jeg gik i Herrested skole fra april 1917 til min konfirmation i oktober 1924. Jeg var meget glad for at gå i skole og syntes godt om alle fag. Skulle jeg fremhæve nogle, må det være at skrive stil og genfortælling og geografi. Jeg ville meget gerne have gået længere tid i skole og havde altid den tid, jeg skulle bruge til lektielæsning. Piger og drenge gik i samme klasse, og vi legede lænketagfat sammen med drengene. Jo, en del forskel kunne sådan set ikke undgås, men det var mest blandt kammeraterne, at det var fremherskende, gårdfolks og håndværke-

res børn kontra os »herregårdsbisser«. Vi rangerede jo lavest på rangstigen. Vi, der fik konfirmationstøj fra godset, var også i sorte kjoler, ellers kunne det jo ikke ses i kirken, om vi havde stået i hvidt som de »bedre folks« børn. (NEU, skrevet 1982).

Den nye mode krævede, at pigerne skulle have en hvid kjole (senere også hvide strømper og sko), ikke som deres mødre og bedstemødre en mørkeblå eller sort kjole med tilsvarende strømper og sko. I ældre tid var farvning kostbar og blå og sort var dengang det dyreste. Den nye mode havde været længe undervejs, men op mod første verdenskrig slog den igennem for alle lag af befolkningen de fleste steder, selv om mange ældre stadig syntes, at det var en dårlig nyhed. Om dette var tilfældet hos herskabet på Ravnholt, eller om uddelingen af mørkt kjolestof blot var fortsættelse af gammel skik, ved udgiveren ikke. At det skulle være en bevidst diskrimination, som beretteren følte det, er næppe troligt. Det strider mod den good-will effekt, som ofte anes bag herregårdes rundhåndethed ved højtidelige lejligheder. Det gjaldt jo om at holde på stemmerne ved de politiske valg og om at sikre sig en god arbejdskraft.

Ressourcer til rådighed for omegnen

Gennem århundreder havde godsejerne været som små lokale fyrster, der havde mulighed for at sikre sig retten til en lang række ressourcer, der kunne være af særlig betydning for herregårdens drift. Dette gælder fiskevand, skov, eng, grusgrav, lergrav, tørvegrav. Disse blev ikke udnyttet fuldt ud af herregården, og de blev stillet til rådighed for de ansatte eller alle omegnens beboere på forskellig vis, varierende fra fuld betaling til gratis udnyttelse.

Herregårdens salg af hø og græs

I ældre tid, da husdyrene fodredes med landets egne produkter, spillede høet en meget stor rolle som vinterfoder for heste, køer og får. Efterhånden som agerjorden kom i bedre kultur ved hjælp af mergel, kalk og kunstgødning, kom meget af høet fra kløvermarken, der gav et næringsrigt vinterfoder. Hvor ageren var i mindre god kultur, vedblev eng- og mosehøet dog at spille en stor rolle, selv om næringsindholdet ikke var så stort. Ved udskiftningen omkring 1800 fik hver gård så vidt muligt tildelt eng, hvor der kunne bjærges hø. Men med den hastigt stigende befolkning i 1800årene blev der udskilt mange husmandsbrug, der manglede hø. Herregården havde fra gammel tid sikret sig store engstrækninger, og drænings- og tørlægningsarbejder øgede fra 1800årene udbyttet på disse enge, således at adskillige herregårde kunne sælge græsning og hø på forskellig måde. Græsning til en ko eller et par får kunne bruges som gave eller som del af lønnen til en husmand, hvilket der er givet eksempler på i foregående bind.

Murermester E. Frederiksen har skænket dette fotografi fra 1890erne til Møns Museum. Det forestiller en auktion i Klinteskoven under Klintholm. Da der er blade på træerne, er det velsagtens græsning eller høslæt i en lysning, som mændene byder på.

Hø for arbejde i kornhøsten

Peder Mikkelsen er født 1877, og da han var fire år, købte forældrene et lille landbrug i Skørping ved Rold skov, hvis ringe jord de sled for at få i kultur. Som så mange af tidens dygtige unge valgte Peder Mikkelsen at gå til jernbanerne, og som stationsforstander skrev han om det daglige arbejde i Skørping, som han huskede det fra barndom og ungdom:

Ejendommen havde intet tilliggende af eng eller kær, men da det var nødvendigt at skaffe enghø som supplement til det sparsomme agerhø for at kunne vinterfodre kvæget, måtte der findes udveje for at få det. Hovedgården, Buderupholm, havde så store engarealer på begge sider af Lindenberg Å, at gården med den besætning, der fandtes, ikke selv kunne bruge høet og heller ikke skaffe arbejdskraft til at få det høstet og hjemkørt. Ejeren lod derfor to gange hvert år afholde »licitationer«, hvor der af både første slæt og efterslæt bortauktioneredes bestemte stykker af gårdens engareal, som køberne så selv måtte høste. Betalingen herfor bestod ikke i penge, men i høstdage. Det vil altså sige, at den, der bød de fleste høstdage for det opråbte engstykke, fik det. Køberne var så forpligtet til, når der om høsten kom bud fra herregården, at stille med en mand til høstarbejde på gården i det antal dage, de skyldte for engarealet. (NEU 2823, skrevet 1944).

Husmænd bjægede hø på part

Martinus Vestergaard er født 1867 i Vestergård i Haldager i den vestligste del af Vadum sogn i Vendsyssel. Gården lå ud til engene, der kantede det lave vand, som dengang skilte øen Gøl fra Vendsyssel. Her udmundede Rye Å, og i forbindelse med en beskrivelse af det langvarige arbejde i fødegården med at slå, tørre og hjemkøre enghøet beretter Martinus Vestergaard om, hvor nemt Birkelse fik deres hø slået, tørret og sat i vejningsstakke:

I vor by gav enghøet meget arbejde. Dette skyldtes, at der var store, lavtliggende enge til alle gårdene imod Rye Å. På den modsatte side af åen var der endog større engarealer, som for størstedelen tilhørte stamhuset Birkelse. En stor del af høet hørte dog under hovedgården Birkumgård på Gøl, medens bønderne der også havde deres parceller. Nu har staten inddæmmet og udtørret disse arealer, og mange nybyggere har nu smukke og frugtbare smågårde der. I min barndom lod stamhuset Birkelse det meste af sine arealer licitere ud på part. Husmænd fra de omliggende byer mødte frem til en sådan licitation for at bjærge hø til deres husmandshjem. Det kunne være en hel begivenhed for os store knægte at overvære en sådan bortlejlning. Godsforvalteren forestod den. Det gjaldt for ham – som for enhver auktionsholder – at få bydelysten frem. Det mest almindelige var, at parcellerne blev udlejet på tredje part. Dog kunne enkelte være så gode, at de blev på fjerde part, sjældent anden part.

Dog kunne godsforvalteren blive betænkelig, om en husmand bød for mange parceller ind, af frygt for, om han nu også kunne nå at få høet bjærget til den fastsatte tid. Således husker jeg en husmand fra Biersted, som bød det tredie stykke ind. Godsforvalteren spurgte, om han tro-

ede, han kunne få alt dette slået. »Jow, de ka' a nok, ner a blot ka få de røvven«. ¹ »De vil måske først have det revet?« Denne vittighed af godsforvalteren lønnedes med et kor af latter fra de andre.

Når høet var tjenligt til det, blev det sat i stakke. I enge på anden part blev høstakke sat to og to, hvoraf bjærgerne fik hveranden. I tredje parts enge tre og tre og i fjerde parts fire og fire. Det gjaldt om at få stakkeene lige store, så avlsforvalteren, der foretog fordelingen, ikke skulle forbeholde sig de største. Han var dog human nok, så bjærgerne som oftest fik de bedste.

(NEU 8219, skrevet 1950).

1. Joh, det kan jeg nok, når jeg blot kan få det revet. Bonden udtrykte sig præcist. Sammenrivningen følger efter slåningen. Alligevel fik godsforvalteren latteren frem.

Hø for penge

Anders Andersen er født 1877 i Aversi mellem Næstved og Ringsted, hvor hans fader var herregårdshusmand, se bind 2, side 183-200. Selv blev han husmand på den samme egn i Spragelse, og skønt han ejede sin ejendom, havde han stadig kontakt med herregården som lejer af høslæt:

Jeg agter nu at berette lidt om høslæt til salg fra tre store godser. Særlig skete salget fra Gisselfelds og Broksøs enge til en stor omliggende kreds af mindre jordbrug, et salg der var påbegyndt længe før min tid og holdt sig mange år efter, at jeg havde startet husmandsbrug. På Broksø havde man opdelt engen i parter fra een til cirka tre tønder land, markeret ved nedgravede egepæle. Prisen kan jeg ikke med nogenlunde sikkerhed opgive, da den var bestemt af mange faktorer som forskelligartet voksested, der gav meget uensartet afgrøde. Den bestemtes tillige af vejrligets indflydelse på de hjemlige markers afgrøde. Grundet på den ringe tilførsel af gødning var vejret i langt højere grad end i nutiden bestemmende for en lille eller større høst. Var udsigten til hjemlig avl lille, blev engslættens pris høj. Englodderne blev solgt ved auktion på åstedet, hvor man gik fra eng til eng til beskuelse af de derpå stående afgrøder. Auktionen blev afholdt i juli måned, lidt forskellig dato i henhold til tidlig eller sen høst. Købet gav kun ret til een slæt, og når denne var høstet, lå engen urørt hen til næste års salg. Engbunden var i høj grad påvirket af vandstand, og andre bonitetsforhold havde stor indflydelse på afgrødens størrelse og dermed på prisen. Da køberne for størstedelen var småbrugere, var det hovedsagelig manden selv, der slog græsset og ved konens og børnenes hjælp rev og hjemkørte høet. Jeg var i en lang årrække

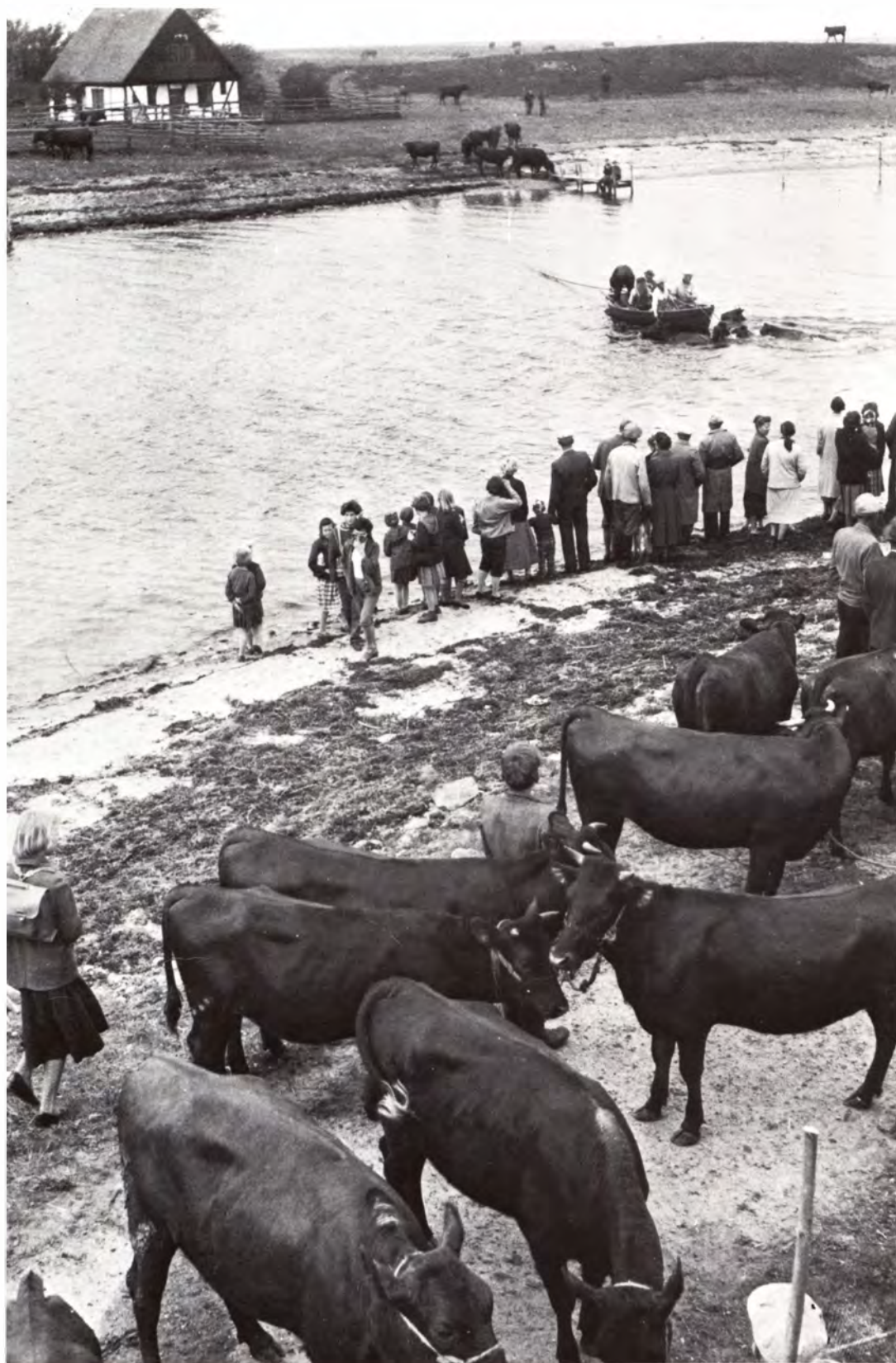

Høstakke i Holmegård Mose fotograferet i september 1905. Det er antagelig groft hø, som blev solgt til glasværket til pakning af glasvarerne. Mosen var på den tid ved at springe i skov, medens den tidligere havde ligget hen uden træer og buske, se bind 2 side 190.

personligt køber af een eller flere af de omtalte slætter og har derved høstet erfaringer af forskellig art. Som regel gav de meget fugtige enge den største slæt. Sammen med andre ligestillede har jeg været med til, at vi – når høet var tjenligt til rivning – måtte samle det i en bred rumpe¹ og med hest og vogn køre i den og læsse vognen bagfra.

Et lille træk af mere komisk karakter blev jeg engang vidne til ved en hjemkørsel af enghø. I mange år havde jeg i Spragelselille en nabo Ole Jensen, som var fast

arbejder på Tybjerggård og ejer af et fire tønder land stort husmandsbrug. Omkring århundredskiftet var det ikke noget særsyn at se en husmand bag en plov trukket af køer. I en kort periode anvendte man på Tybjerggård to brogede stude som trækdyr, særlig i en fugtig eng og et fugtigt område i skoven, hvorover der skulle transporteres brænde. Studenes klove – forskelligt formede fra hestenes hove – bevirkede, at studene ikke var så tilbøjelige til at »gå omkuld«, men lettere end hestene kunne trække benene op af dyn-

det. Ole Jensen fik drevet sin lille jordlod fra Tybjerggård, og dertil fik han tit udleveret studene (mest om søndagen). I sommertidens varmelumre dage var fluer og bremser undertiden meget generende og særligt i engene. Et regnfuldt år, hvor det var særlig besværligt at bjærge enghøet, havde Ole Jensen og jeg hver en engpart ved siden af hinanden. Grundet fugtigheden havde vi måttet sætte høet i små stakke, som vi skulle køre hjem og til yderligere tørring sprede på vore hjemlige marker. En søndag får Ole Jensen overladt studene til hjemkørsel af sit enghø. Vi havde cirka fire kilometer mellem eng og hjem, og for at skåne Ole Jensens kone for at køre med den lange vej og hjælpe manden med at læsse høet, aftalte vi, at jeg skulle læsse første læs til Ole Jensen. Jeg og min kone var kørende med hestekøretøj og skulle derefter læsse til os selv. Før jeg fik fraspændt og tøjret hesten på et højere liggende parti mellem engen og en op til liggende skov og nåede ud til engens modsatte ende, hvor Ole Jensen var kørt til en stak, blev studene så kraftigt angrebne af fluer og bremser, så de blev bisselystne. De stak halerne lige i vejret, virrede med hovederne, og i vildt raseri for de af sted med vognen til nærmeste stak, som de jog hovederne i og væltede, og derfra til den næste, som fik samme medfart. Stakkene stod jo i række midt ad engen fra ende til ende, og der var kun få af dem stående, da Ole Jensen endelig fik styr på studene². Det med Ole Jensen var

På øen Dybsø i Karrebæk Fjord har man gennem længere tid kunnet leje ungdreter og goldkøer i græsning af Gavnsø gods. Olaf Ibsen fotograferede i 1968, at dyrene blev svømmet over fra Svinø land.

et særtilfælde, og kørsel i rumpen anvendtes kun i få tilfælde og i meget regnfulde somre. Derimod brugte vi tit at binde en gammel sammenlagt kornsæk om hestens bagben. Man lagde sækken dobbelt, løftede hestens ben, samlede sækken oven for hestens hov og snørede bånd omkring. Det var et meget virksomt middel til at hindre hesten i at træde gennem den bløde overflade.

Rammed var en selv voksende, grovere græsart end det almindelige enggræs. Det groede mest på sur vandholdig bund. Kreaturerne åd det ikke gerne, men da det var både grovere og længere end almindeligt enggræs, anvendte man det til at rygge hø- og kornstakke med, ja undertiden også huse. På Gisselfelds og Broksøs mosearealer var voksestederne kun små pladser mellem buske og lave træer, men på den store Holmegårds mose var der store, åbne pladser, hvorpå der groede rammed, som man på glasværket anvendte til pakning af glas, hvorfor det her betegnes som »pakkfoder«. Det blev slået, revet og stakket på samme måde som enggræs, dels af fabrikkens egne arbejdere og dels af andre arbejdere fra omegnen. Hjemkørslen fra mose til fabrik blev foretaget af nogle af omegnens småbrugere med een stor eller to små heste. På Broksøs og Gisselfelds områder høstede der kun små mængder, mest ved at vi omboende småbrugere ved henvendelse til de stedlige skovfogeder, der også var tilsynsførende med moserne, og ved et lille kontant gratiale fik tilladelse til at høste et lille parti.

(NEU 22385, skrevet 1966).

1. Rumpen er det sjællandske fagudtryk for en stribe af sammenrevet hø.
2. I Vestjylland, hvor brug af stude var almindelig, ville man have kørt høet ind om natten og tidlig morgen, mens det var køligt.

Leje græsning

Udlejning af græsning forekommer ret ofte på de store landvindinger, som mange godsejere iværksatte i sidste halvdel af 1800'erne. Men også øer blev udlejet. Her følger to beretninger om at sætte ungdyr i græsning på Dybsø syd for Næstved. Den første er givet af Thorvald Petersen, født 1879. Beskrivelsen går vistnok ud fra en gård i Bårse vest for Præstø:

Græsning til løsdrift kunne lejes. En bestemt dag omkring 20. maj var der indbrænding. Da mødte byens smed og indbrændte græsgangens mærke i et af dyrets lår. I forvejen havde dyrets ejer selv sørget for sit eget mærke enten brændt i hoven eller klippet i dyrets øren. Hvor græsningen var på en ø, var der en pram med to mand, en til at ro og en til at holde et par kvier eller plage. Et par mand skubbede bagpå, til dyrene pludselig ikke kunne bunde. De svømmede da roligt efter prammen til næste bred. Således foregik det ved græsning på Dybsø, en ø under Gavnø. Kun fårene blev sejlet over, da deres uld tog så meget vand, at de ville drukne. Lå en ø så langt fra land, at dyrene ikke kunne svømme over, blev de sejlet i store pramme. At sætte dyr på græsgang var festdage med medbragte madkurve med meget øl og brændevin samt mange og store løgnehistorier under spisningen.

Prisen for et unghoved eller plag var 10-15 kr. Hjemhentningen fandt sted omkring mikkelsdag, 29. september. Det foregik ikke samlet, men efter hver dyreejers bestemmelse. Dyrene blev trukket fra hjemmet til græsgangen. Jeg har deltaget i trækninger på over tre mil. Et par stordrenge blev, når der var så langt, sendt af sted ved tretiden om morgenen. To til tre timer senere kørte bonden

hjemmefra med fetalje. Når han nåede os, holdt vi hvil i vejgrøften, helst et sted hvor der var vand til dyrene i nærheden. Når hvil og spisning var forbi, drog vi videre, hvilede af og til. Bonden så vi ikke mere før bestemmelsesstedet. Han var kørt forud. Vi var tit fra flere gårde, men der var kun eet køretøj til at tage os hjem. (NEU 9927, skrevet 1952).

På Dybsø boede en mand, som kaldtes amtmanden, og han så efter dyrene. Næste skildring er skrevet af H. P. Rasmussen, der er født 1883 i Tybjerg sogn:

Der var en stor fællede her i Tybjerglille, hvor husmænd sendte deres ungmøddere hen om sommeren for at græsse løsgående, og bønderne sendte deres unge plage. Det foregik gerne således, at man mødte sidst i maj eller først i juni måned med kreaturerne ved indgangen, hvor de blev brændt med mærke i låret, hvorefter de blev sluppet løse. Dyrene fik lov at gå til september, så blev de atter hentet hjem. Fællede tilhørte Gisselfeld Kloster, og det kostede 10 kr for en kvie og 20 kr for en ko eller en plag. En enkelt ungtyr fik lov at komme med.

Ligeledes havde man i Sjælland en ø, Dybsø, hvor man også havde kreaturer på græsgang og betalte for dem, men her blev de svømmet over. Dyrene blev koblet sammen, og så red man disse over med heste. Der var ikke dybt vand, så hestene svømmede kun et kort stykke. Når de så var kommet over, blev de sluppet i land, og så blev det vogterens tur at passe på dyrene, så de ikke fik i sinde at svømme over igen. (NEU 11594, skrevet 1955).

Herregårdens skov

Næppe nogen ressource har der gennem tiden været så megen uenighed om udnyttelsen af som herregårdens skov. Bønderne godkendte ikke godvilligt dens eneret dertil, selv om godsejeren havde købt og betalt den og udredte skat af den. Indtil udskiftningen fra slutningen af 1700'erne var skoven et vigtigt græsningsområde, og svinene samlede flæsk på siderne ved at æde olden og bog i skoven. Bøndernes betaling herfor var en god indtægtskilde for skovejeren. Samtidig såede svinene ved deres roden i jorden efter orme og larver ny skov. Alt dette var dog forlængst ophørt. Det blev forbudt i skovloven af 1807, og selv om græsningen i skoven ikke helt ophørte, så mistede den sin gamle betydning. Skoven skulle efter skovloven – som gælder endnu – fortrinsvis skaffe brænde og tømmer til bygning af huse og skibe. Den vedblev dog at rumme produkter ud over træet, som de følgende beretninger vil vise. I bind 4 omtales jagt, krybskytteri samt fiskeri.

Herregårdens udstrakte kornmarker gav anledning til at samle aks efter høst, først og fremmest for herregårdens egne arbejdere, men lejlighedsvis også for andre. I bind 3 side 211 er der omtalt en konflikt derom. Stranden gav derimod ikke mange problemer.

Skovauktion på en skovegn

Gårdejer Hans Peter Jørgensen er født 1884 i en gård i Tombøl, Felsted sogn på Sundeved. Den beskrevne skovauktion foregik på en egn, hvor alle marker var omgivet af tætte hegn, der blev skåret af med mellemrum til risbrænde. Mange bønder havde desuden selv et lille stykke skov, men nogle tog til skovauktion for at

købe noget godt brænde til kakkelovnen og til gavntræ, som Hans Peter Jørgensen benævner med det lokale ord nøddelstræ, nyttetræ.

Her var herregårdens skovvæsen ikke så udbygget, som det var almindeligt nord for Kongeåen. Til gengæld havde bønderne forstand på træ. Egnens herregårde var Søgård, Grøngrøft, Kiding og Skovbølgård, se bind 1 side 114-125, og bind 2, side 62-67.

Hvert år om ved nytårstide var der forskellige skovejere, der afholdt skovauktion. Da var der ikke den rift om træ, som der er i dag, hvor træ er en meget efterspurgt vare og derfor meget dyrt. Vel købte karetmagerne en del træ, ligeledes brugte bønderne en del nøddelstræ ved siden af brændet, men det var kun begrænset, hvad der således blev bestilt. Derfor afholdt skovejerne en skovauktion. Den blev bekendtgjort ved annoncer i dagspressen. Den bemeldte dag mødte der så folk fra de omliggende landsbyer frem for at få deres behov for træ dækket. Skovejeren anviste, hvilke træer der skulle sælges og afmærkede dem, hvorefter auktionsholderen tog dem under hammeren. Til tider var træerne mærkede forinden, idet skovejeren da havde haft en skovkyndig til at vise ud, hvad der skulle fældes. Træerne blev solgt på roden, så køberen måtte selv fælde dem.

For køberen gjaldt det om at kunne taksere et træ, hvor mange læs det indeholdt, for dette var afgørende for prisen. Vel kunne en karetmager, for hvem det var afgørende at få så meget nøddelstræ som muligt ud af et træ, lægge vægt på en smuk og lige stamme fremfor en knudret eller en, der var fuld af knaster. Men for bonden, hvis hovedformål var at få billigt brænde, var kvantiteten mere vigtig end kvaliteten. Men kunne man få en stor bøg

til antagelig pris, så var det kun godt. Det gjaldt om at kunne bedømme højden, hvor mange længder blokke der var, og så hvor mange læs kvas toppen og grenene gav. Men også drøjden kom det an på. Et træ af god tykkelse kunne godt give henimod en seks-syv læs. Der står endnu en gammel eg nede i Syvmandsskoven i Felsted, og det påstås, at den indeholder tredive kubikmeter fast træ. En hel kæmpe. Den, der holdt det sidste bud, fik tilslaget. Kunne man få et træ med en pæn stamme til nøddelstræ, og som indeholdt cirka 4 læs træ til cirka 20 mark, så var det godt. Et til op over 30 mark kunne godt give overraskelser både til den ene eller den anden side, idet det kun gav seks læs, men også kunne give otte til ni læs. Man skulle tage sig i agt for, om træet stod højt eller nede i en lavning. Træer, der stod højt, skuffede, når de kom ned, mens de, som stod i lavningen, gav bonus. De sidste var altid længere, end man regnede med. Eg og bøg var de dyreste, efterdi træet var bedre til brænde og også som nøddelstræ. Vel var der også en del nøddelstræ i ask og elm, men som brænde var det mere udrøjt og gav ikke den varme som det hårde træ. Bøg var den mest begærede vare. Ege var gerne knudrede med en mængde grene. Skulle man have en del hegnspæle, så måtte det være en eg, hvoraf der også kunne udkløves »jæggere« (eger) til hjul.

Det var gerne fader, der tog til skovauktion, men da jeg var 18-19 år, sendte han mig, hvad jeg selvfølgelig var meget stolt af, og jeg tror heller ikke, jeg skuffede ham. Og så skulle man passe på, at man fik træ, der var nogenlunde tilgængeligt, efterdi mange af træerne stod på meget utilgængelige steder. De blev jo selvfølgelig billigere. Men der havde man så den risiko, at man kørte vognen i stykker. Et sådant træ kunne man ikke få ud i blokke, men det måtte saves og kløves i

Skovfoged Chr. Petersen var ude at se til arbejdet i Klinteskoven på Møn i marts 1899. Han står med sine to hunde. Til venstre holder Peter Tækkemand hestene Dagmar og Dragomir. Midt i billedet er Peter Tømrrer og Sømarke Tømrreren i færd med at save en bøgestamme over. Til venstre er det Frederik Hindborg og Jørgen Hindborg, som trækker saven. Peter Hindborg er i færd med at kløve et afsavet stykke. Tilnavnene kan tyde på, at landhåndværkere har taget skovarbejde som vinterarbejde. Det fine fotografi er taget af Knud Sehested i Stege. Det er udlånt af Møns Museum.

favntræ på stedet, hvor det lå.

Auktionen begyndte henad klokken 10 om formiddagen og varede til ud på eftermiddagen. Det gik fra træ til træ rundt i skoven, ihvor de nu stod. Efterhånden som man var forsynet, tog folk af sted hjem. Bagefter var der megen diskussion om, hvem der nu havde fået godt købt, idet naboernes køb især skulle takseres. En sådan tur var altid til fods dengang, og man skød genvej ind over markerne. Vi mødte gerne til auktionen i Syvmands-skoven og i Hestknack, der begge hørte til Felsted kommune. Men vi har også købt på auktioner i Søgårdsskov. Det lå læn-

gere væk, men kunne godt være billigere, efterdi der hørte et skovareal på 1000 tønder land ind under Søgård gods.

Når vinteren slog ind, så skulle vi til skovs at fælde træerne. Så tog vi af sted om morgenen, to mand stærk, og havde brød med til hele dagen. Den første dag var fader med til at vise, hvor træerne stod. Det tog gerne et par dage at få træerne fældet og parteret, omend vi kun brugte en ti til tolv læs. Foruden brødtejen havde vi øl og snaps med og så redskaberne, den store skovøkse, skovsaven, håndøksen, et par jernkiler og en buesav. (NEU 14404, skrevet 1959).

Hente brænde

En meget stor del af landbefolkningen havde kontakt med herregårde ved at hente træ i herregårdens skov. Herom skriver Louise Jensen, der er en af NEU's første og ældste berettere, idet hun er født 1855 i Kirke Helsing ved Storebæltsky- sten, hvor hendes fader var husmand og hendes ægtefælle tækkemand:

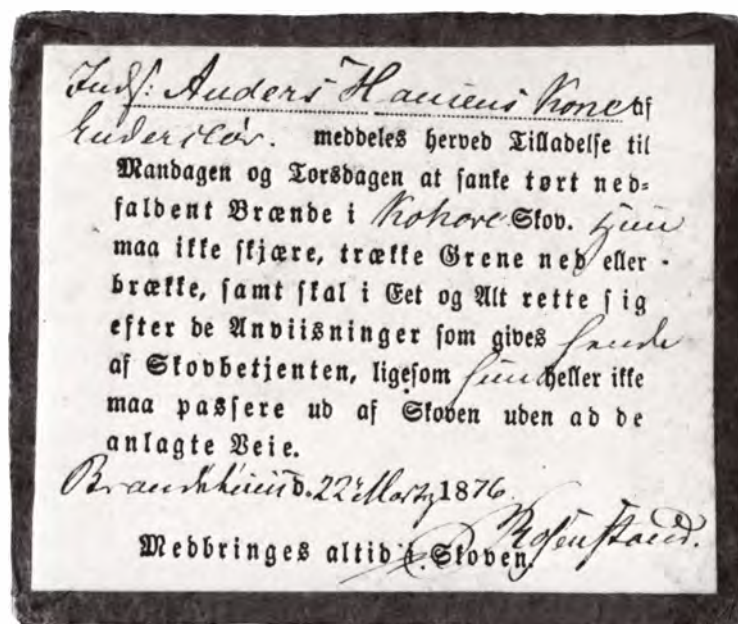
Gilderne dengang var jo noget helt andet end nu, og der var mange af dem. Der var skovgilderne om vinteren. Dengang var der intet, der hed at købe favnebrænde. Nej, mændene gik eller kørte til skovauktion og købte træet på roden eller somme tider fældet. Så måtte folk hente brændet i skoven, og da vi fra Kirke Helsing havde 1¼ mil til den nærmeste skov, Selchausdals skov ved Tissø, var det næsten en hel dags rejse. Der kørte gerne flere vogne på een dag, for der skulle være mange om at læsse de store kævler. Gårdmændene kørte altid med mindst to vogne ad gangen, men husmændene og håndværkerne skulle jo også have hentet brændsel hjem. Det gjorde gårdmændene også. Træet blev altid hentet om vinteren, når det var frostvejr, for det var svært at køre med så store, tunge læs, når vejen var dårlig, som den tiest var henad jul og fastelavn. Når så brændelæssene var læsset af henimod aften, kørte mændene hjem med heste og vogne, og når de så kom tilbage igen, havde de konerne med, hvis der havde været flere vogne i skoven, og så begyndte skovgildet. Det bestod i reglen af hønsekødsuppe eller suppe, kogt på fårekød. Så blev der spillet kort, og der var altid nogle naboer eller gode venner med. Ud på aftenen vankede der kaffepuns og æbleskiver og naturligvis øl, som altid var hjemmebrygget. Kvinderne drak kun kaffen uden noget i. (NEU 3856, skrevet 1945).

Julegaven fra skoven

Kristine Weber Nielsen fortæller i sine erindringer om faderen bødker Hans Sørensen, der var husmandssøn fra Vinstrup i Tystrup sogn på Midtjylland. Han kom i bødkerlære i 1873, og da han var udlært, ville han gerne ud at sejle. Han var imidlertid yngste søn og følte, at han måtte tage hjem for at forsørge sine gamle forældre. Han startede et bødkerværksted i hjembyen, og det var på et heldigt tidspunkt, idet der byggedes det ene mejeri efter det andet, og dertil skulle der bruges store mælkekar foruden smørdritler. Bødkerværkstedet blev større og større. Der blev anlagt et savværk, og omkring 1890 arbejdede der 15 mand i virksomheden, hvoraf de tre var karle, som kørte i skoven efter bøge- og egetræ eller kørte bort med de færdige bødkervarer. Husmandssønnen var blevet en god kunde i skoven:

I de første år gik min far på de almindelige skovauktioner i Lorup Skov, Kastrup Dyrehave, Granskoven og Tvedevænge – og enkelte gange i Næsbyholmskovene på den anden side af Tystrup Sø. Ved vinter-tid blev materialet derfra slæbt hjem over isen, hvis denne var stærk nok. Fra de andre skove blev det transporteret hjem på vore vogne.

Senere meddelte skovfogden, når der var materiale til salg, og far gik med ham i skoven, vurderede træet og købte, hvad han havde brug for. Fars evne til at vur-dere træ var enestående. Vi fik hvert år til jul foræret et dyr af skovrider Lindberg i Tokkeruphus med tilladelse fra godsejeren på Gunderslevholm, og far måtte selv gå ud i Kastrup Dyrehave og skyde det. I efteråret 1977 var jeg på tur til langdyssen i Borup Ris og så da en smuk mindesten rejst til skovrider Lindbergs ære. (NEU 33561 og 33756, skrevet 1977).

Sankekort af pap udstedt til indsidder Anders Hansens kone Enderslev af skovrider C. Rosenstand på Vallø gods i 1876.

Pinde og stød

Murermester Jens Jensen er født 1880 i Brundby på Samsø, hvor også faderen var murer. En del af barndommen tilbragte Jens Jensen hos farforældrene, der havde et lille landbrug i Brundby, 4 kilometer fra øens eneste skov ved Brattingsborg:

På en af markerne havde bedstefader en stor mose med megen god tørvejord. Med en lille, billig vindmølle blev mosen tømt for vand. Med trillebør blev tørven lagt op på en græsmark, æltet og i et fire tommer tykt lag bredt ud på marken, tørret og ridset i passende størrelse, rejst på kant og senere stablet op i små stakke for at tørre. Det var nøjsomme tider dengang. De folk, som ikke selv havde tørvemose, fik lov at skære tørv til halvs. De måtte selv behandle tørven som ovenfor beskrevet, men fik kun halvdelen med hjem. Det samme foregik i Brattingsborg skov. Når store træer var fældet, kunne arbejdsfolk få lov at hugge rødderne op. Det var et hårdt arbejde. Der skulle bruges spader, økser og jernkiler. De fik så halvdelen af det ophuggede brænde i store stykker med hjem til tørring.

I skovrider Nyhldorfs dagbøger står der »særlig pindeindsamling«. Et sted står der: »særlig pindeindsamling, der var mødt 39 koner«. En gang årligt var det tilladt småfolk at samle et læs tørre pinde og nedfaldne grene. Det var mest konerne, unge og gamle, der fra et stort område gik i skoven. Hver familie skulle så stille en dreng i to dage til klapjagt. Mine bedstemødre gik ikke i skoven, men jeg gik med som klapper for andre. Vi var fra vor by otte til ti drenge, der glædede sig til klapjagten, havde mad med hjemmefra og drog syngende af by, inden det blev lyst. Ved Brattingsborg blev vi forsynet med klappe-kæppe og nogle ledere, der førte os gennem skov og krat. Der var ti til tolv

grever og baroner inviterede af Dannekiold-Samsøe. Hos familien, vi gik for, spiste vi gerne æbleskiver om aftenen, og jeg fik 10 øre. I huse og gårde gik intet brændsel til spilte. Grene og kviste blev bundet i knipper og sat til tørre og sammen med affaldshalm fyret med i skorsten og bageovn. (NEU 35837, skrevet 1979).

Tørre grene

Rasmus Nielsen er født 1893 i Soesmarke, Majbølle sogn, på det østlige Lolland. Hans fader var fæstehusmand under Orebygård, og Rasmus Nielsen overtog senere fødestedet, samtidig med at han var postbud. Hans hjem lå i skovkanten, og da han fortæller om skoven og beboerne, omtaler han de unges nøddedag og konernes plukning af hindbær til eget brug og til salg. Men fattige kvinder hentede også brændsel:

Af andre goder, man dengang kunne og måtte hente i skoven, var lidt jord til urtepotter, men vigtigst var dog de tørre, nedfaldne grene fra efterårs- og vinterstormene. Huggespåner fra træfældning var gode til sommerbrændsel i køkkenet, og lidt ærteris kunne man også få brug for. Men de nedfaldne grene var nok de vigtigste. Dem måtte man samle og bære hjem, ikke køre. Havde man tid, fik man skovrebene frem, travede til skovs, samlede grene, bandt dem sammen og fik dem på nakken, og så gik turen atter hjemad. Om søndagen eller om aftenen – ofte med lygten tændt i brændeskuret – kunne »vor far« så save grenene itu, og man havde så på den måde lidt billigt brændsel til hjælp til vinteren. (NEU 26495, skrevet 1969).

Lidt grene, huggespåner og andet

Karen Gjødese kommer i en skildring af sit barndomshjem blandt meget andet ind på en række småting, som husmandsparret måtte hente på herregården Sophiendals område. Herom handler følgende uddrag af en meget større beretning:

Mine forældre ville gerne selv have lidt landbrug, da de skulle sætte bo, og købte en gammel forfalden ejendom på 18 tøn-der land en kilometer fra Venge ved Skanderborg. Der blev holdt bryllup, og mine forældre begyndte at dyrke jorden. Det var et slidsomt arbejde, og de måtte hen at låne penge hos en gårdmand til køb af en hest og en ko. Der var en stor bakke, hvor træerne først skulle fældes og rødderne fjernes, før de kunne begynde at pløje, harve og så korn. Ligeledes var der mange sten, der skulle samles op. Min far gik også på arbejde på Sophiendal for at tjene lidt penge, så det var aftenarbejde og søndagsarbejde, der måtte bruges til at dyrke deres egen jord. Efterhånden blev jorden forbedret, så den kunne give lidt, og der blev råd til et par køer mere og en hest samt nogle høns. Min mor solgte æg til Brugsen i Venge og kunne købe købmandsvarer for pengene. Der kom to pigebørn og senere kom der to piger til med ti års mellemrum. De ældste og min søster og jeg var jo ikke sådan børn sammen. De to ældste er døde nu. Skønt vi alle var piger, måtte vi hjælpe til med alt både ude og inde, i kostald og hestestald. Når vi kom fra skole, måtte vi klæde om til det gamle tøj og straks ud at hjælpe til med alt. Skulle der køres gødning ud, måtte min søster og jeg sprede gødningen. Far kørte det ud og satte det af i nogle små toppe. Min far havde fået lov til at slå noget græs i baronens eng ved herregår-

den. Der var en del vand, så det måtte bjærges med to stænger, der blev sat under hver høstak, og så bar vi det op på det tørre. Der kunne godt blive et par læs godt hø. Det hele skulle jo tages i betragtning. Ligeså havde vi en genvej til Venge. Den kaldte vi Møllevejen, den gik nemlig forbi møllen. Der var dejligt græs, og der trak vi kærne hen til, så de kunne få et godt foder, inden de skulle hjem, og så sparede vi på vores eget græs. Om høsten når kornet var kørt ind på Sophiendal, måtte vi samle aks på marken i sække, det havde vi så til hjælp til hønsene. Vi skovede også træ til vinteren. Vores ejendom lå lige op ad en stor bøgeskov. Om sommeren måtte vi hente de tørre grene, der var faldet af i løbet af vinteren. Grenene kostede ikke noget, for det var baronens skov. De var nemme at hugge over og dejlige at fyre med i komfuret. Pinde til optænding måtte vi også hente i skoven.

Til jul slagtede vi en god gris, og dagen før gik vi op til et dige og hentede slåen. På disse pinde var der spidse torne, dem skrabe vi, tørrede i ovnen og brugte dem til at sætte i enden af blodpølserne. Der blev lavet pølser, leverpostej og forskelligt pålæg. Skinker og flæsk kom i saltkarret og blev saltet, og når det havde ligget en tid, blev det taget op og blev røget. Hertil hentede vi ellespånær i skoven.

(NEU, skrevet 1982).

Skovmærker

Gennem århundreder har kongen og godsejerne stræbt efter at hindre omegnens bønder i at jage og fælde træer i kronens og godsejernes skove. Helt blev bønderne dog ikke lukket ude fra skovene. Blomsterne var til fri rådighed, også sådanne som kunne indbringe en lille skil-

ling eller velvilje. *Hanne Rasmussen beretter fra Østfyn, hvor hun er født 1885. Hun voksede op i Galdbjerg, Hesselager sogn, i et husmandssted, der intet havde med herregårde at gøre:*

Når skovmærkerne var fremme i Rygårdskoven, der var nærmeste skov ved Galdbjerg, gik vi børn ud og plukkede. Min bror, som var 10-11 år, og jeg på 6-7 år fulgtes til skoven og plukkede. Vi ordnede dem i hånden først, og hver håndfuld blev så anbragt i en rund vidjekurv. Min bror satte en pind for hver række, der kom i kurven. Når der var et lag skovmærker i bunden, blev der sat et lag ovenpå, ordnet på samme måde med pinde for.

Når vi kom hjem med skovmærkerne, bandt min mor små kranser deraf. Disse blev foræret bort til nogle bedrestillede hjem, som havde ydet mine forældre tjenester. Når vi børn bragte kransene, fik vi 25-50 øre pr styk. Vi solgte ikke kranser, men der fortælles, at i Tårup gik børn og solgte skovmærkekransene. Der er en skov i nærheden, kaldet »Tåruplunde«. Der var ligesom i Rygård skov mange skovmærker. I Falled skov, som dengang nærmest var hasselskov, voksede ikke skovmærker. Efter at vi var flyttet til Falled skov, bandt min mor ikke kranser. Her blev skovmærkerne blot sat i en skål.

Min mor bandt undertiden en større og en mindre krans. Den lille blev sat inden i den store, og det kaldtes en dobbeltkrans, altså på tværs inden i den ydre. Skovmærkekransene blev hængt op under bjælken i stuen. Det skulle betyde lykke at have en sådan krans hængende, altså når den var foræret.

(NEU 14741, skrevet 1959).

Skovhindbær omkring Holmegård mose

Anders Andersen, som side 70 har fortalt om mosehø og pakfoder, har også berettet om skovhindbær. Han er født 1877:

I de skove, hvor jeg som barn har færdes, har der overalt været fri adgang og ret til plukning af skovhindbær i modningstiden uden vederlag til skovejeren, og jeg ønsker her at indskyde den bemærkning, at jeg efter konfirmationsalderen har haft stort kendskab til skovområderne i alle de tre sogne, mine optegnelser stammer fra, og overalt har – mig bekendt – været samme regler gældende indtil for få år siden. Nutiden tør jeg ikke udtale mig om. Mange koner har med børnene til hjælp gennem årene suppleret fattige hjems indtægt med plukning og salg af skovhindbær. For fuldstændighedens skyld må jeg tilføje angående vederlag for plukningen, at jeg har hørt om skovfogeder, der satte pris på at få foræret en vis portion af de plukkede bær, men som sagt, jeg har aldrig personligt været vidne dertil.

(NEU 19099, skrevet 1963).

Hindbær mellem unge træer

Niels Ludvig er født 1870 i et mindre landbrug i Volstrup, Ringe sogn, hvortil der hørte en stor, gammel have med frugtbuske og træer, således at der kunne sælges af frugten:

På skovrige egne var hindbærrene en eftertragtet vare. Det var særligt i de store herregårdsskove, de fandtes. På pladser, hvor der opfiredes unge bøge eller aske, groede hindbærrene mellem planterne. På

sådanne pladser skulle der skovfogedens tilladelse til for at plukke hindbær. Man skulle da være påpasselig og ikke beskadige planterne. Der toges sjældent betaling for tilladelsen. Mange fattige tjente sig en dagløn ved at plukke hindbær og sælge disse i velstillede hjem. Jeg var som barn enkelte gange i skoven at plukke hindbær til moder til syltning. Bedstemoder havde lov at plukke hindbær i den lille skov ved vores hus. Ungdommen fik ikke lov at plukke hindbær i herregårdsskovene. Skovhindbærrene havde og har den ulempe, at der i næsten hvert eneste bær er en lille hvid orm, der skal vandes ud, før bærrene er appetitlige, men er ellers et velmagende og godt bær.
(NEU 12006, skrevet 1955).

Skovhindbær til herskabet

Hanne Rasmussen er født 1885 i et husmandssted i Gudme sogn, og hun har tilbragt hele sit liv på Østfyn:

I en skov, Skelmose, under Broholm blev skovarbejdernes koner beordret til at plukke skovhindbær til herskabet på godset, da de, som der blev sagt, havde en langt finere aroma end havehindbær. Konerne fik naturligvis betaling for plukning.
(NEU 14741, skrevet 1959).

Skovhindbær og kvindelist

Thorvald Petersen er født 1878 i et husmandssted i Snesere sogn. Han har tilbragt det meste af sit liv i Sydsjælland og har i lange perioder boet i Næstved:

Skovhindbær plukkedes i skovene og solgtes privat til syltning. De var meget

saftholdige og plukkedes derfor i krukker eller spande. Det var nærmest arbejderkonernes arbejde. De måtte af sted om morgenen ved tretiden. Så sent som i 1920'erne har jeg købt skovhindbær, som blev falbudt her i Næstved ved dørene til 25 til 30 øre pr pund, når vi ville tage 10 pund. Plukkerne havde den akkord med skovfogederne på for eksempel Rønnebæk og Fladså godser, at de skulle aflevere den halve part af det plukkede kvantum til disse. Om godset fik ret meget af dette, tvivler jeg stærkt på, og at konerne afleverede det, de skulle, tvivler jeg endnu mere på. Efter hvad jeg selv har set, havde det gamle ord ret: Mandemod er velbehænde, men kvindelist er uden ende.
(NEU 12313, skrevet 1956).

Tidlig morgen i skoven

Johanne Olsen er født 1883 i et husmandssted med jord op til Stenskovene ved Holmegårds mose nord for Næstved. Her var der et marked for de fine skovhindbær, som kunne plukkes i herregårdsskoven:

Vi boede lige op til skoven, og derinde havde vi vores daglige legested, så snart vi havde tid, og den plet i skoven elsker vi alle den dag i dag, men det blev på en måde også en slags arbejdsplads, for der gik vi jo ud fra, når vi skulle på bærjagt, men det var nu ellers meget tidligt om morgenen, at det meste bærplukning foregik. Mor kaldte på os klokken 4. Det var slet ikke for tidligt, for vi skulle jo gerne være de første, som kom højt op i skoven, hvor de bedste hindbær altid voksede, for det var hindbær, det drejede sig om, så længe de var fine, og da havde min far et par dage før taget bestilling på mange pund til flere fruer i Næstved, og far

spadserede så den trekvarte mil bærende på alle disse fine hindbær, som mor og vi børn var kommet hjem med, og dem fik far 25 øre for pundet af hos fruene, som havde bestilt dem. Og når far så var gået, måtte vi børn hen og have noget tørt tøj på, før vi skulle i skole, for der var en mægtig dug i græsset oppe i skoven så tidligt om morgenen. Jo, De kan tro, det var sandelig et strengt arbejde og ikke for fornøjelse, og når man så i dag tænker, hvad min far havde ud af det i penge! Men så købte min far jo lidt varer med hjem for pengene. Jordbær samlede vi børn også mange af og spiste mange, og mange trak vi på strå og tog med hjem. Jordbærrene blev ikke solgt. Dem spiste vi selv, og der var slet ikke de mængder som af hindbær. Hyldebær var der også en del af i skoven, hvor vi plukkede hindbær, men de var modne senere. Så snart de blomstrede, plukkede vi en del af blomsterne, som blev tørrede, og som vi brugte til hyldethe om vinteren. Der blev sagt, at det var godt for forkølelse blot at drikke hver en kop om aftenen, og det troede vi jo på.
(NEU 24182, skrevet 1967).

Herregårdens hasselskov

Hassel var i ældre tid en af de nyttigste vækster, og det havde den været siden stenalderen. Nødderne var et lækkeri, koncentreret næring, og så kunne de let gemmes. De lange, slanke hasselgrene var velegnede til skafter, og de blev anvendt til bøjler i mange træredskaber og til bånd om tønder, baljer, spande og alle de andre beholdere, som før blev lavet af stave. På øerne og i et område mellem Århus og Randers og på Djursland bandtes halmtagene fast på husene ved at lægge hassel- eller pilegrene over tækkehal-

men – lag for lag – og surre grenene fast til lægterne. Indtil midt i 1800'erne flettede man hasselgrene mellem stolperne i bindingsværket til at kline vægleret fast på, og ville man have et tæt og pænt havehegn, kunne det vindes (flettes) af hassel. I egne med god jord kunne hasselskov være en vigtig indtægtskilde for skovejere, og mange steder fik hasselbuste i det mindste lov at stå, hvor de ikke generede det rationelle skovbrug.

Fra middelalderen og fremefter er der oplysninger om, at godsernes fæstebønder kunne blive pålagt at plukke nødder til klostret eller herregården. Men med de store parkanlæg ved slotte og herregårde blev dette overflødig, da der så vidt muligt blev plantet nøddege, hvor gartnerereleverne plukkede nødder til herskabet, kravlende i toppen af de tætstående hasler. Men hasselnødder var stadig en god salgsvare, og godserne kunne have noget forskellig holdning til bønderne, der gerne ville plukke nødder.

Herskabet først

Lærer Hans Lærke Lærkesen er født 1863 i en bondegård i Vester Ulslev på Lolland, hvor han har været med til at plukke nødder, antagelig i Bremersvolds skove:

I forbindelse med høsten fulgte der en fridag for tjenestefolkene, den såkaldte »nøddedag«. Navnet skrev sig fra, at man sædvanligvis brugte den til nøddeplukning, og den indtraf derfor, når nødderne var modne. Når herskabet, som ejede nøddeskoven, havde forsynet sig med nødder, blev den ofte frigivet til almindelig plukning. Men tit vovede man sig ud til plukning forinden, og så var der en vis spænding forbundet dermed som til anden vovelig færde.

(NEU 3937, skrevet 1945).

Tolde nødder

Sine Frederiksen er født 1872 i Arninge på det sydvestlige Lolland, hvor hendes fader var væver. Der var langt til den nærmeste skov. Hindbær spillede ingen rolle, men nødder:

I gamle dage, da der var megen skov, var der selvfølgelig også mange flere hasler, og mange flere tog til skovs for at plukke. Det var skik, at tjenestefolkene fik en fridag efter høst til at plukke nødder i. Det kaldtes en nøddedag, og den blev også

Hassel var i ældre tid en vigtig skovplante. De fleste steder stod den i skovens udkanter, men i nogle skove blev den dyrket som en bestand. Billedet viser hasselskoven Davidshave på det sydlige Langeland fotograferet 16. maj 1954 af Kai Uldall.

brugt dertil, men ikke i min tid. Jeg kan dog godt huske, at tjenestefolkene i min barndoms- og første ungdomstid havde en søgnedag fri efter høst, og at det kaldtes en nøddedag, men den blev benyttet som andre fridage til besøg, arbejde for sig selv og lignende. Jeg har selv været med til at plukke nødder i min barndom. Alle skove heromkring tilhører herregårdene, og der, hvor vi plukkede, skulle vi spørge skovfogeden om lov om morgenen og stille hos ham med vor nøddepart om aftenen for at få toldet, det vil sige, at han tog et kvantum af nødderne. Dette fik herskabet. I den tid vandrede han så om i skovene. Var der nogen, der ikke havde spurgt om lov, blev de omgående varpet ud.

Vi skar en kløftet gren af haslerne og lavede en krog til at trække grenene ned med. Det kaldtes en nøddekrog. Der var også en del skovkoner, det vil sige husmandskoner, som boede nær ved skoven (vi boede seks kilometer borte). De drev det som forretning og plukkede hver dag, så længe der var nogen. De gik til byen og solgte dem, cirka 9 til 10 kilometer. Så langt kunne folk gå dengang for at tjene et par skilling. Disse koner gav en skæppe nødslede nødder til skovfogeden. Så måtte de plukke, så meget de ville. Når nogle af nødderne nemt kunne tages ud af hasen, var de modne og skulle plukkes, ellers faldt de ud og ned på jorden. Man plukkede i en pose, kom dem i en balje og dækkede dem til. Når de havde stået således i en uge, kunne de nemt tages ud af haserne, det kaldtes at nødsle nødder.¹ Derefter blev de tørret i solen og opbevaret på et tørt sted.

(NEU 12051, skrevet 1955).

1. At tage haserne af nødderne, at hase af, har flere betegnelser. At nødsle brugtes på Lolland og Falster. I Sønderjylland taltes der om at affajse, idet hasen der kaldtes faise.

Skovfogeden holdt sig fra nøddekrattet

Niels Ludvig fra Midtfyn (født 1870 ved Ringe) fortæller om hasselnødder:

Nøddebuskene (haslerne) voksede dels i kratskove og dels på hegnene, hvor de var plantet ud fra kratskoven. Nødderne blev indsamlet lejlighedsvis. Dog havde de fleste en større eller mindre beholdning af hasselnødder, de selv havde plukket. Havde man ikke selv hasler, måtte man enten søge tilladelse til at plukke nødder hos hasselejere, eller man plukkede uden forlov, hvad de fleste gjorde. Det var sjældent, at nogen blev tiltalt eller straffet for ulovlig nøddeplukning. Skovfogederne i herregårdsskovene drev alle ulovlige nøddeplukkere ud af skoven, men meldte dem sjældent til herskabet. Mange af skovfogederne holdt sig fra nøddekrattene i den tid, der var nødder. Det var almindeligt, at tjenestefolk havde en nøddedag efter høst, men de fleste brugte dagen på anden måde, enten til en rejse eller til et besøg hos slægtninge. Enkelte brugte dagen til nøddeplukning. Fælles udflugt til nøddeplukning kendes ikke på Midtfyn.

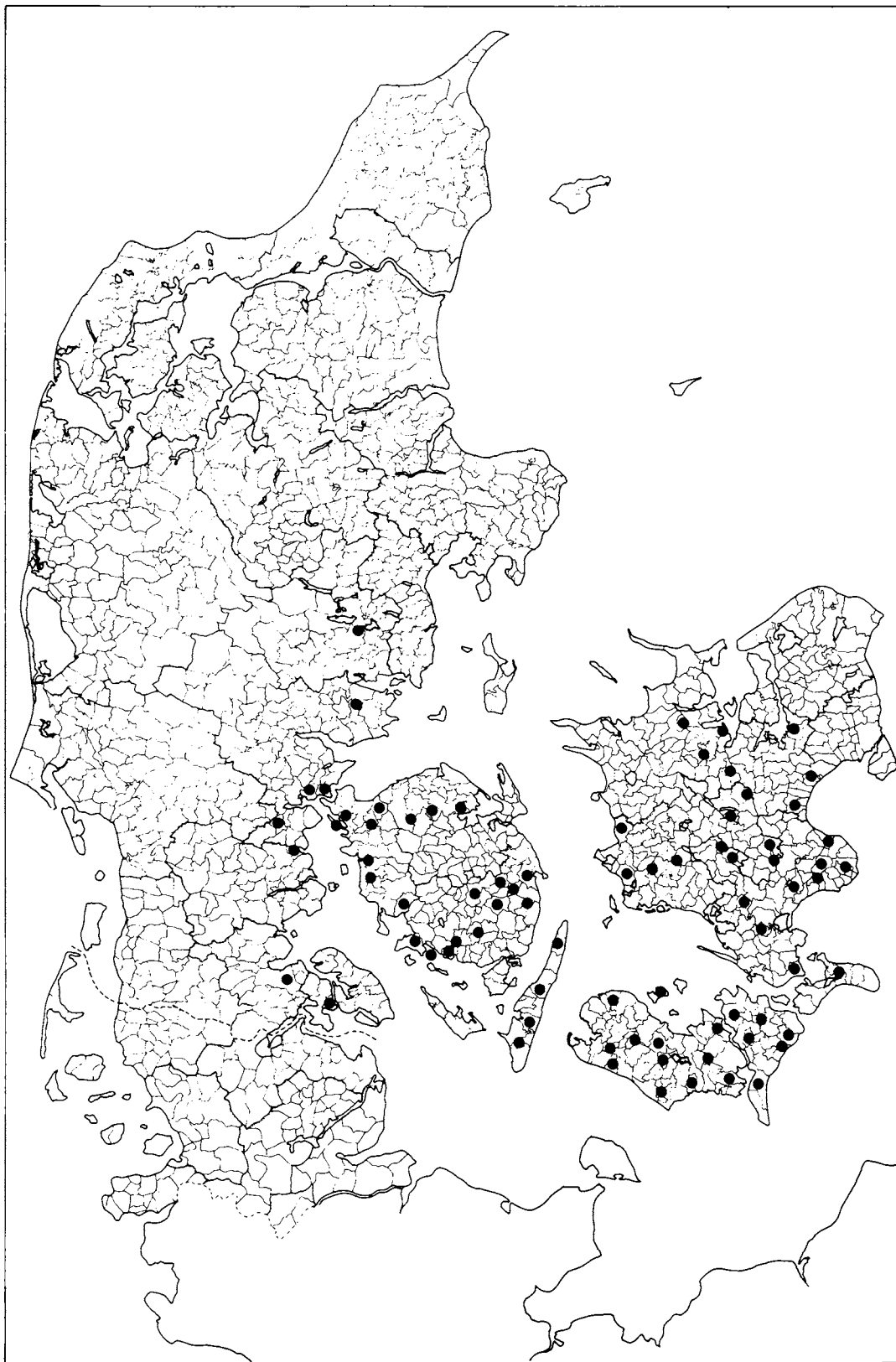
For at få hasselgrenene bøjet ned, så man kunne nå nødderne, havde man en nøddekrog. Det var en kløftet hasselstige. Var vi to om at plukke nødder, holdt den ene grenen ned, mens den anden plukkede. Til at plukke nødderne i brugte vi en lille pose med en snor i hver side til at hænge over nakken og en pind i posens åbning til at holde den åben. Det var meget almindeligt at bruge en mulepose, den pose hesten åd af, til at plukke nødder i. Nødderne blev tømt af på loftet til tørring. Når nødderne var blevet brune og kunne slippe »hossene«, var tørringen endt. Derefter fjernedes hossene, ved at man tog klasen i venstre hånd og med højre

hånd gned hen over nødderne, så de faldt fra hossene. Nødderne blev derefter samlet i kasser og sat på et tørt sted. Nogle blev solgt til handlende. Det var gerne henimod jul, det skete.
(NEU 12006, skrevet 1955).

Nøddedag, en sædvane

Thorvald Petersen, der er vokset op mellem de sydsjællandske skove, fortæller også om hasselnødder:

Hasselnødder plukkedes, når de var så modne, at haserne kunne pilles af med fingrene. De groede på store jordvolde ved skoven eller som hegn mellem marker og i større krat, særligt ved herregårde. Der hvor de groede, havde ejeren selvfølgelig ejendomsretten. Der blev dog aldrig fra hans side lagt nogen hindring for plukning, når der intet blev brækket eller ødelagt. Alle var dengang mere hensynfulde end nu. Der kunne være et stykke mærket af til ejerens eget forbrug. Det blev selvfølgelig også respekteret. Vi havde, når tiden var inde til nøddeplukning, en eftermiddag, som kaldtes nøddedag, som regel hver gård for sig. Vi kørte da af sted, så mange der kunne undværes på gården. Vi havde midaften med, snaps og gammelt øl i lange baner. Vel ankommet til stedet blev hestene spændt fra, og plukningen begyndte i små kurve, som, når de var fulde, blev tømt af i en sæk eller høkurv. Vi spiste, hvad vi kunne. Ved fire-tiden spiste vi midaften og plukkede så videre, til vi skulle hjem. Det foregik, så vi var hjemme ved seks til seks en halv tiden. Der skulle jo malkes, og dyrene røgtes. At det blev lidt senere den dag, var der ingen, der tog sig af. Vi havde haft en god og gemytlig eftermiddag. Resultatet blev afleveret til madmor, som så sørgede for, at vi de følgende aftener

hasede nødderne. De blev så soltørret i sold og senere hengemt på loftet på et tørt sted og kom så ikke frem før til jul, hvor vi så spillede kort om dem. Nøddeknekkeren var enten en gammel knibtang, en lille hammer og en sten til at slå dem på, i de fleste tilfælde vores gode tænder. Jeg er nu 77¹/₂ år og kan da med mine tænder knække nødder endnu. Vi var ikke svæklinger dengang som nutidens mennesker hverken på den ene eller anden måde.

Om nødder uden kærne og med hul i blev der sagt, at enten havde en heks eller huldren, Grethe, pisset i dem. Nødder med to kærner i måtte en kvinde eller pige ikke spise, da de da inden et år ville føde tvillinger. Det samme gjaldt også for kirsebær eller andre frugter, som imod naturens orden var tvillingeformede. (NEU 12313, skrevet 1956).

Når Thorvald Petersen taler om huldren, er det ikke dansk tradition. Han må enten have læst derom eller hørt en tilflyttet svensker fortælle. Grethe var hverken en heks eller huldre (overnaturligt kvindeligt væsen i skoven), men en god katolsk helgen, en martyr fra kristendommens første dage i Syrien. Når det regnede midt på sommeren på hendes helgendag, 13. juli (tidligere den 20. juli), ville det ifølge almanakken gå ud over nøddehøsten. I folkeligt sprogbrug havde Margrethe pisset i nødderne, men dette kunne jo misforstås, og der blev fabuleret videre derover.

Kort over oplysninger om, at det i slutningen af 1800'erne var sædvane, at bøndergårdes tjenestefolk og unge fik en friestermiddag efter høst, som kaldtes nøddedag.

Nøddedag som fridag efter kornhøstens travle tid var en nogenlunde almindelig sædvane på øerne og mere spredt i Østjylland syd for Skanderborg til Sundeved, selv om den de fleste steder hen mod århundredskiftet var blevet til en almindelig fridag. Sædvanen gjaldt bøndernes unge, medens den ikke er omtalt i nogen af NEU's beretninger om herregårdes tjenestefolk. Det hed sig i øvrigt, at var der mange nødder et år, ville der også blive født mange børn næste år.

Børn fra købstaden ville samle aks

Elna Jensen er født 1872 i København, hvor faderen var smed. Omkring 1880 flyttede familien til Nykøbing på Falster i håb om bedre arbejde. Det kneb imidlertid:

Vi samlede aks på markerne. For hver 10 pund korn fik vi et tipunds rugbrød, så vi havde lang tid sigte- og rugbrød. Nu havde skolebørnene fået at vide, at der var indhøstet på en stor herregård, og vi, som gik ud og pillede aks, fik vores mødre til at lave madpakke og saftevand, og så skulle vi have os en skovtur. Der var langt at gå, og vi var såmænd trætte, da vi nåede marken. Vi mødte en meget rar herre. Vi spurgte: Må vi pille aks på Deres mark? Ja, det må I meget gerne, det skal pløjes ned alligevel, så jeg vil ønske for jer børn, at I får noget ud af det. Det var godsejeren selv, sagde de. Vi kom i gang og pillede sækkene og poserne fulde. Hurra, sagde vi, nu skal vi spise. Vi var godt svedige og trætte, så vi nød det rigtigt. På marken kom der en herre med spidsbukser, lange støvler, en stor hund og en stok svingende hen imod os. Hvor vover I tyvepak at stjæle kornet på marken? Vil I fluks tøm-

me sækkene og poserne på marken. I skal blive meldt til politiet. Det kan blive jer en dyr historie. Vi har fået lov af godsejeren, sagde vi. Det rager ikke mig. Jeg er forvalteren, og jeg råder her og skal sørge for det hele. Der stod vi alle grædende med vores tømte poser og sække, men der var ikke noget at gøre uden at liste hjem. Vi mødte en mand, der sagde: Hvad græder børnene over? Vi fortalte, hvad der var sket. Han sagde: Det er dog en forfærdelig mand, men han får nok sin straf engang. Nu har han fået ren såsæd til en stor mark. Der bliver ikke en smule ukrudt, hvor det bliver sået, og det er meningen for ham. Han får æren, og godsejeren ved ikke, hvordan han har båret sig ad med at behandle folk sådan. Han var en flink mand, sagde de om godsejeren. Nu rejste vi fra Nykøbing til Stubbekøbing. Vognene kom og hentede vores løsøre, og vi børn lå alle fire i dynerne i en åben vogn. Koldt var det, og der var ikke fyret i, hvor vi flyttede ind. Dengang var der altid lejligheder at få.

(NEU 13894, skrevet 1958).

Godsejerens eller himlens fugle

Bertel Thomasen er født 1880 i en gård i Grinderslev sogn i Salling, hvor hønsene forsynede husholdningen med æg, men han kan fortælle om andre, som fik æg på anden vis, således som det har været tilfældet ved store dele af vore kyster:

Der var til tider nogle, som tog over til den ubeboede ø, Rotholm (eller Rokholm, som den i almindelighed blev kaldt af sallingboerne). Øen er på 10 til 11 tønder land. Den ejedes af herregården Eskær. Den ligger lidt nord for Hvalpsund. I gamle dage havde Eskær nogle får gående på øen i sommerhalvåret. Der var fersk-

vand derovre, ellers kunne græsningen jo ikke udnyttes. I min ungdomstid blev øen udlejet til et jagtselskab. Dette forbød alle uvedkommende adgang til øen. Dette kunne dog ikke forhindre, at mange i æglægningstiden, forsommeren, foretog små udflugter derover for at samle mågeæg. Indsamlingen blev foretaget for æggenes skyld. Det var ikke således, at rederne blev regelmæssigt eftersat, og de blev hver gang kun delvis tømt for æg. Der var ingen af indsamlerne, der havde ret til at samle æg derovre. Der var vist heller ingen, som tænkte på, at de dermed begrænsede mågernes antal. Forøvrigt var der altid måger i rigelig mængde i Salling. Det var som regel voksne mænd, der forestod indsamlingen, men ofte havde de store børn med derovre for at hjælpe til. De kunne, når de vendte tilbage, have en hel kurv æg med hjem. Æggene blev anvendt i husholdningen derhjemme. Jeg hørte aldrig nogen sige, at æggene også kunne være en salgsvare. Det var i almindelighed fiskere og mænd fra småkårs-hjem, der sammen med deres børn tog til Rokholm for at samle æg. Dette kunne være af betydning i et fattigt hjem, således en gang eller to hver sommer at blive overforsynet med gode, spiselige æg. Der var vist ingen, som tænkte på, om de nu også havde juridisk ret til disse æg. Det var den almindelige opfattelse af dette spørgsmål, at ejerne og lejerne af øen ikke havde mere ret til de æg, som himlens fugle bragte til øen, end enhver anden.

(NEU 21144, skrevet 1965).

Herregården som kunde

I tiden efter midten af 1800'erne havde herregårdene haft en god tid, der blandt andet gav sig udslag i, at bygningerne blev gjort i stand. Under de dårlige konjunkturer i 1800'ernes første halvdel var bygningerne ofte blevet noget forsømt, men nu blev de enten gjort i stand, ombygget efter tidens mode eller helt nybygget. Det var ofte de mindre herregårde af bindingsværk, der blev fornyet i blanke nye røde mursten, der gav gården et solidt og nypudset udseende. Selv om den store byggeaktivitet var taget noget af i perioden 1880 til 1920, som vi her sysler med, så spillede den stadig en rolle for omegnens bygningshåndværkere og for hovedstadens arkitekter, store håndværksmestre og kunsthåndværkere. Om ikke andet så hændte det ikke så sjældent, at avlsbygningerne til en herregård brændte.

Men også på mangfoldige andre områder kunne de handlende i nærmeste købstad eller hovedstaden mærke, når der var penge i godsejerens og forpagterens kasse.

Kammerherreinde de Neergaard ser til, at der blev indrettet en stue med nye paneler og gyldenlæder på Gunderslevholm. Fruen sidder ned, snedker og billedskærer Peter Jensen står, og på stigerne ses Alma Pfaff (til venstre) og Anna Baumann, der dekorerede gyldenlæderet. Når en ny generation flyttede ind i hovedbygningen, ville fruene i det mindste gerne have et par rum »efter sin egen smag«. Rolf de Neergaard har udlånt fotografiet.

Tømrener og den nedbrændte herregård

Tømremester Christian Andersen i Velling beretter om faderen Kjeld Andersen (født 1865), som var uddannet både som snedker og tømmer i Ringkøbing. Selv om Løborggård var blevet til en lille herregård, så var den alligevel en stordrift på den egn. Løborggård ligger en snes kilometer fra Kjeld Andersens hjem syd for Skernåens udløb i Ringkøbing fjord:

1893 etablerede far sig i Velling, hvor han byggede mange huse og landbrugsbygninger. Undertiden arbejdede han sammen med kollegaer, for eksempel da mejeriet blev bygget i 1904. I sløje perioder tog han længere ud. Han arbejdede en del på Brejninggård. Det var en spadseretur på ca 18 kilometer med ranselen på nakken. Han gik dog ikke hjem hver nat.

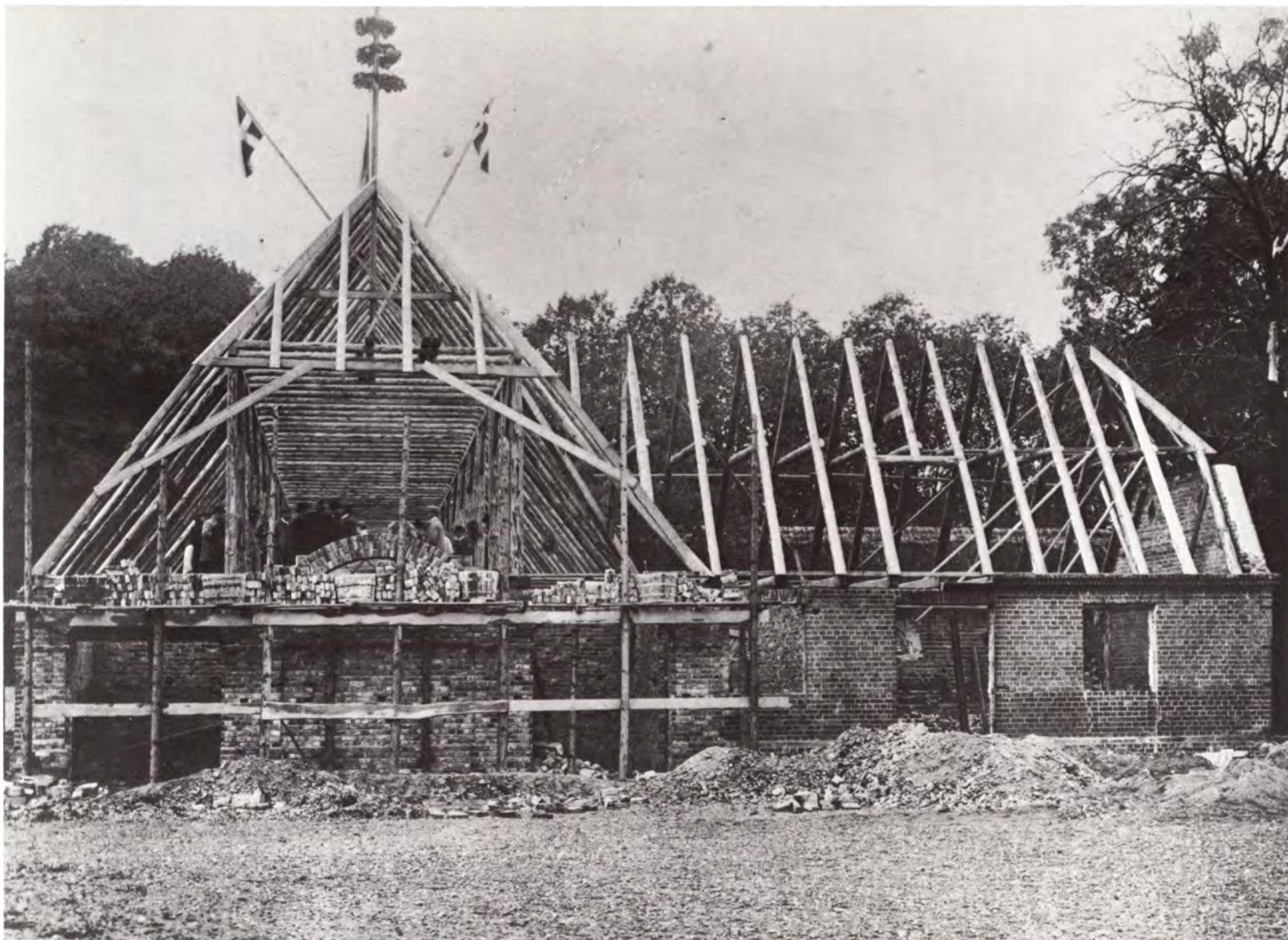
1899 var Løborggård brændt, og da det ikke var særlig godt med arbejde her hjemme, besluttede far at tage til Løborg og prøve at få arbejde der. Han gik over Stavning, hvor han traf tømmer Mads Aarup, som heller ikke var særlig glad for det arbejde, han havde, så han tog en rask beslutning, pakkede ranselen og tog med far til Løborg. Her henvendte de sig til tømmer Hans Akselsen, der havde arbejdet med opførelsen af den nye Løborggård. Mads Aarup fortrød og gik hjem til Stavning igen, men far kom i arbejde og blev meget glad for at være der. Hvor længe

han var der, ved jeg ikke, men jeg ved, at han arbejdede der i flere perioder, og han sagde, at når han arbejdede der, så kunne man mærke, at det gav anderledes penge, end når han arbejdede hjemme. Her tjente han 1,50 kr om dagen, men ved Hans Aksel fik han 2 kr, og de arbejdede sjældent over 10 timer daglig. (NEU 34889, skrevet 1978).

Stenhuggeren købte sit fæstehus til selveje

Gartner Niels Rasmussen har i bind 3 fortalt om sin egen læretid som gartner på Østrupgård. Nu kaldes gården Østruplund, og den ligger på vestsiden af Odense Fjord. Her berettes om barndomshjemmet og faderens erhverv som stenhugger. Niels Rasmussen er født 1883:

Mit hjem var et lille jordløst hus beliggende i Daugstrup by. Det var et fæstehus under Østrupgård, indtil min far købte det sidst i 1880'erne. Det var opført i bindingsværk, men helt hvidkalket med stråtag. Gangdøren førte ind i en langstrakt gang, der var brolagt med rå kampesten, og den gjorde nytte både som frams¹, køkken, vaskehus, og der var opgang til loftet ved en stige, som kunne hejses op under loftet, når den ikke blev benyttet. Komfur kendte vi ikke. Vi havde en åben skorsten foran den store bageovn. Der lavede mor maden på en trefod, og

spisekammeret var ved siden af som et lille hjørneskab.

Lige for gangdøren var døren ind til stuen, som udgjorde både spisestue, opholdsstue og soveværelse! Der var to store alkovesenge med omhæng for. Deri lå far og mor i den ene og børnene i den anden. I nogle år lå der fire, to i hver ende med benene mod hinanden. Vi var otte søskende. Der var $2\frac{1}{2}$ år mellem hver, og når de ældste var 10 år, kom de ud at

tjene. Jeg var den næst yngste, så jeg var kun med til, at vi lå tre i sengen. Stuens størrelse var cirka $4\frac{1}{2} \times 5$ alen. Af bohaver der et bord og fire stole og en lille bæk bag ved bordet med en kasse under til vort skoletøj. I stuen var der hvidskuret bræddegulv med sand på. Belysningen i stuen bestod af en lille petroleumslampe, en fladbrænder, der hang på væggen, og en blank skærm bagved kunne kaste det nødvendige lys ud i stuen. Det var mest

Efter en brand på Moesgård ved Århus blev hestestalden opført igen i 1922. Billedet viser det festlige rejsegilde.

Ved rejsegildet på Moesgård i 1922 var deltagerne samlet på et midlertidigt bræddegulv over hestestalden for at høre på taler og istemme hurraråbene.

mor, der skulle se at arbejde om aftenen. Hun spandt meget og strikkede alle vore strømper og lappede både trøje og bukser, som vi seks drenge kunne slide. De to piger lærte hurtigt at passe deres tøj selv, men foruden os børn og far havde mor også karle fra byen, som hun var vask- og stoppekone for, undertiden fire til fem stykker, og det fik hun tre kroner om måneden for fra hver. Så mor arbejdede hele vinteren hver aften til klokken 11 om af-

tenen. Vi børn kom i seng klokken 8, og far gik som regel i seng klokken 9. Foruden det hjemlige håndarbejde gik mor også ud og vaskede storvask på gårdene i byen. Jeg har set mor mange gange komme hjem om aftenen med huden slidt af oversiden af fingrene på begge hænder. Det var særligt to steder, hun vaskede, hvor de brugte at vaske i askelud. Det var meget slemt til at ødelægge hænderne. Daglønnen var 1 krone om dagen for at

vaské, men 1,25 krone for at binde op i høsten, hvis de da kunne høste hele dagen. Hvis ikke de fik begyndt at høste før frokost, så fik hun kun 1 krone.

Jeg kom bort fra beskrivelsen af vort hjems indretning. Til venstre for gangdøren førte en dør ind til den pæne stue. Der var kun lergulv, og der kom vi sjældent ind, for der var ikke mere plads mellem møblerne, end at to mennesker lige kunne gå forbi hinanden. Der stod ved den ene væg en stor dobbeltseng. Der kom vi børn ind, hvis nogen af os blev syge. Jeg husker nu ikke andet om sygdom, end at min ældre søster og jeg havde mæslinger, og vi lå da derinde og drak saftevand. At hente doktor kendte vi ikke til. På den anden væg stod to dobbeltskabe og en

dragkiste, og under vinduet stod en kiste.

I den sydlige gavl var der et lille værksted og plads til en ged og et brænderum. I de første år mine forældre boede i huset, havde de ikke værkstedet. Da var det en aftægtsstue, hvor enken efter den forrige fæster skulle bo, så længe hun levede. Hun døde vistnok år 1875. I den nordlige ende af huset var der en tilbygning. Vi kaldte den skuret. Det var bygget op af brædder og overalt beklædt med tagpap. Der var plads til en gris og oven over den en halv snes høns. Den øvrige plads var til fars værktøj, og han stod også der undertiden om vinteren og huggede sten som runde stenpiller eller vandtrug.

I tre år så jeg ikke ret meget til min far. Da arbejdede han omtrent hele tiden på

I sidste halvdel af 1800'erne satte godsejere ikke synderlig pris på små herregårde med hovedbygninger i form af lange lave længer i bindingsværk. Fotografiet af Østrupgård (nu Østruplunde) ved Odense Fjord fra 1870'erne viser et spændende hus, kort før det blev revet ned.

Da C. A. Beck i 1890'erne fotograferede Østrupgård, stod de nye bygninger færdige til ejerens stolthed. Hans fader havde foretaget store landvindingsarbejder, og de nye marker var begyndt at give udbytte. Læg mærke til stenpillerne ved indkørslen. De omtales i beretningen fra stenhuggerens søn.

Einsidelsborg. Ejeren var grev Petersdorff. Nu hedder gården Egebjerggård. Der var tre mil at gå, så far gik hjemmefra klokken 3 mandag morgen for at være på gården til arbejdstid, og så kom han hjem lørdag aften klokken 9. Det var meget store stenarbejder, der blev lavet der dengang, og min far fik to kroner om dagen og kosten. Det var mest på herregårde og proprietærgårde, at min far arbejdede, for bønderne havde vist ikke råd til at lade noget lave. Det var jo i begyndelsen af andelsbevægelsens tid, så der var ikke ret meget griseopdræt, og mælkeudbyttet var vist ikke ret stort. Mælkevognen fra Lunde mejeri husker jeg, da den begyndte at køre gennem byen. Det var kun et par spande, der stod ved hver gård. Der var

måske også noget politik i, at min far ikke arbejdede ret meget for bønderne. Det var jo lige i eller efter provisorieårene. Fra den tid husker jeg en episode. En gårdmand kom til min mor og spurgte, om min far var hjemme, eller hvor han var. Min mor svarede, at han var på Ølundgård. Da far kom hjem om aftenen, fik han at vide, at den gårdmand havde spurgt efter ham. Næste dag gik far derhen for at høre, hvad det var. Han fik da den besked, at der ikke var noget for ham, når han arbejdede for herremændene. Så havde han som gårdmand ikke brug for ham. Den politiske diskussion gik undertiden højt i de tider, og min far var gammel højremand, og han var også nødt til at arbejde på herregårdene, for den smule, der var hos bønderne,

kunne han ikke tjene til livets ophold ved. Der var højst en smule brolægning i et par hestestalde eller en rendesten, der skulle lægges om. Derimod var der store arbejder på flere herregårde.

På Østrupgård husker jeg, at han først i 90'erne byggede to cirka fire alen høje og fem kvart alen brede firkantede stensøjler muret op af store tilhuggede kampesten. De står endnu ved indkørslen til Østrupgård slot. Nu hedder det Østruplund. Den hovedbygning blev bygget først i firserne, og der er finthugget kampestenssokkel under hele bygningen, der er bygget i Rosenborg-stil. Sidst i halvfemserne havde min far et endnu større arbejde på Nislevgård. Der blev hovedbygningen bygget helt om med kampestenssokkel i omtrent

to alens højde. Hver sten var finthugget en tomme ind og hugget til, så de passede sammen, og hver sten var nummereret. Det tog også omtrent et årstid at lave det arbejde, og min far havde da otte mand til hjælp, deriblandt to af mine brødre.

Endnu et meget interessant arbejde havde min far i halvfemserne. Det var en mindegang, der blev lavet omkring en dam, der tilhørte Østrup præstegård. Pastor Hansen bekostede det hele for egen regning. Det bestod i, at præsten fik alle navnene på de tidligere præster, der har haft kaldet helt fra reformationen, og det år, de blev kaldet til dette embede, og der var ingen af alle disse præster, der søgte andet embede, men blev der, enten til de døde eller fik deres afsked på grund af alderdom. Hver præst fik en stor natursten med fulde navn og årstal indhugget, og stenene blev så stillet op med nogle alens afstand rundt om dammen, og på det smukkeste sted blev der lavet en stensætning af flere store sten. Der blev der indhugget en kort beskrivelse over, hvem der havde ladet den lave. Præstens ene datter tegnede alle navnene på tyndt pap og skar dem ud, således at far kunne male navnet over på stenen og bagefter hugge det ind, og det blev lavet med små spidse og skarpe hamre. Mejsel, som bruges nu, kendte far ikke.

Fars værktøj kan vanskeligt beskrives. Der var en uendelighed af hamre i alle størrelser fra den største ti til tolv pounds

Fotograf Skakke tog et fotografi af, hvad man i 1907 gerne ville gøre for Vemmetofte. Man ser tårnet og sydfacaden øst for porten.

Arkitekt Mogens Clemmensen har selv taget dette billede i 1910, således at man kan se, at kalk og puds er banket af Overgårds vægge, og nu var man i færd med at genskabe de sengotiske buer over vinduerne i stueetagen.

mokker og almindelige kløvehamre. Af håndhamre var der nogle, der kaldtes duks, og andre kaldtes sæthamre og klap-hamre. Tre til fire forskellige bekker var til at slå huller med, og der var tre til fire forskellige pudshamre til finthugget arbejde og de små, spidse og skarpe til at hugge navne med, og så havde han lange bor til at bore huller i stenene, når disse var så

store, at far ikke kunne kløve dem med kiler. Så blev der boret og fyldt op med krudt, stoppet efter med ler og et langt stykke fængtråd, så far kunne nå at løbe i sikkerhed, før stenen sprængtes. Der var brolæggerhammer og brolæggerstol. Den bestod af en rund, svær træplade, cirka en halv alen i diameter med et ben, cirka en halv alen langt, meget svært, og fornedet

var der en kugle på, for at den ikke skulle synke i den løse jord eller sand, de sad i. Han havde også en mængde jernstænger i forskellige længder og tykkelser. Der var bærebøre og stenbøre, meget lange, med et lille, men meget bredt hjul under. Der kunne køres meget store sten herpå. Et nivelleringsinstrument var hjemmefabrikeret, men virkede udmærket.

Min fars arbejdstøj bestod af et par svære mollskindsbenklæder og en løst-hængende, lyseblå lærredsbluse med ærmer i til at knappe om håndleddene og to knapper under hagen, således at den skulle trækkes over hovedet, når den skulle af eller på. En sådan bluse gik vi næsten alle med, drenge, så snart de var konfirmeret. Karle og gårdmænd brugte den også. Under den kunne de så bære vest, striketrøje eller islandstrøje, eftersom vejret var. Som fodtøj brugtes træsko med spids næse og kort overlæder. Om vinteren brugte min far træskostøvler. Hans søndagstøj, også kaldet stadstøj, var af sort klæde. Vesten var med to rækker knapper og lukkedes omtrent op i halsen, så han havde blot en sort krave til at knappe i nakken. Frakken var også med to rækker knapper og halvlång med en slids bagi med en lomme, så den mindede lidt om den senere fremkomne diplomat. På fødderne havde han fjederstøvler. Det var jo ingenlunde hver søndag, far var i den stads. Det var kun, når han gik i kirke. Til alters gik far og mor to gange om året, og så når de skulle ofre til præst og degn. Det samme tøj havde han også på til gilderne, høstgilde, bryllup og andre fester. (NEU 8904, skrevet 1951).

1. Frams, forstue.

Varme dage på ladetaget

Thorvald Petersen er født 1878 i et husmandssted i Snesere, Sydsjælland. Han tjente i en årrække hos bønder, senere prøvede han også at være tjenestekarl på herregårde, blandt andet Engelholm. Senere var han i perioder daglejer:

I 1900 deltog jeg som medhjælper ved tækningen af en stor lade på herregården Engelholm i Snesere sogn. Det gik hårdt og gemytligt til sådanne steder. Der blev drukket masser af brændevin. Alle gifte folk holdt sig selv med kost, også tækkene. Der var tre tækkere og tre medhjælpere, og der gik jævnlige bud til Tappernøje efter en fire til fem liter brændevin. Øl fik vi på gården, og vejret var varmt i de dage. Der blev tækket med isrør, for resten noget glat og ubehageligt materiale at arbejde med, da det ville løbe ned, før det blev bundet. En dag var det særlig varmt, og en af medhjælperne havde smagt lidt rigeligt på de våde varer, så han faldt ned fra den store lade to gange før middag. Da der var gammelt halm at falde i, kom han ikke noget videre til. Efter middagspausen faldt han ned igen og var enten faldet i søvn eller besvimeret. Vi stod og kiggede på. Forpagteren kom i det samme, og vi talte om, hvad vi skulle foretage os. Smid ham ind i møddingen til de andre svin, sagde han. Det var en stor mødding med mur omkring og to store lukkede porte. Der gik en halv snes gamle søer og nogle ungsvin. Vi tog fyren i hver sin ende og hev ham derind. Søerne tog ham på trynen. De skulle se det fænomen. Henad aften var han færdig med at kaste op og sove kæferten ud. Vi andre to havde udført hans arbejde. Det kostede ham to liter brændevin til frokost næste dag. Sådanne kunne en tækkedag også forløbe. (NEU 10560, skrevet 1953).

Om musikere i herregårdens rangorden

Josephine Andersen er født i Åstrup ved Fåborg 1883. Hendes fader Heinrich Johannsen var født 1837 på gården og teglværket Moos uden for Wien. Den musikalske familie sørgede for, at Heinrich lærte at spille på adskillige instrumenter. Han begyndte at studere, men ved faderens pludselige død var velstanden borte, og Heinrich Johannsen blev musiker. Med et cirkusorkester rejste han rundt i Europa, indtil det blev opløst i København. Der fik han engagement i Vester Skerninge orkestret, som bestod af tolv musikere. I en gulmalet charabanc kørte orkestret ud til herregårdene på Fyn for at give koncert og spille til bal.

At herregårdenes funktionærer undertiden ikke helt vidste, hvor et sådant orkester skulle indordnes i herregårdens rangorden, har Josephine Andersens fader fortalt om:

Far fortalte, at det var en nydelse at se herskaberne danse. Skønne var dragterne, med pocher og slæb og alle mulige farver. Der blev danset vals. Ellers var det menuet. De bevægede sig ud og ind imellem hinanden og nejede og bukkede, det så indviklet ud. Far fortalte mange pudsige historier fra deres spilleture. Engang på en herregård stod baronen ved siden af orkestret. Når de skulle begynde på en dansemelodi, sagde han, som man siger til en hest, når den skal gå. Når baronen syntes, dansen skulle holde op, sagde han »pr« som til en hest. Det blev dog musikdirektøren for meget. Han gik hen og sagde til baronen, om han ville erindre, at de var mennesker og ikke heste, og at de ikke ville tiltales som sådanne. Baronen stirrede forbløffet på direktøren, vendte sig og gik ud af salen. Så, nu kommer tjeneren

Beldringes gamle lade kræver øvede tækkere. Alligevel hændte det, at de rutchede ned. Mourits Mackeprang har taget billedet i 1915. Vi har desværre ikke noget fotografi af tækkemændene i arbejde på et sådant kæmpetag.

om lidt og beder os om at forsvinde. Tjeneren kom også, men med en bakke med tolv glas punch. Han skulle hilse fra baronen.

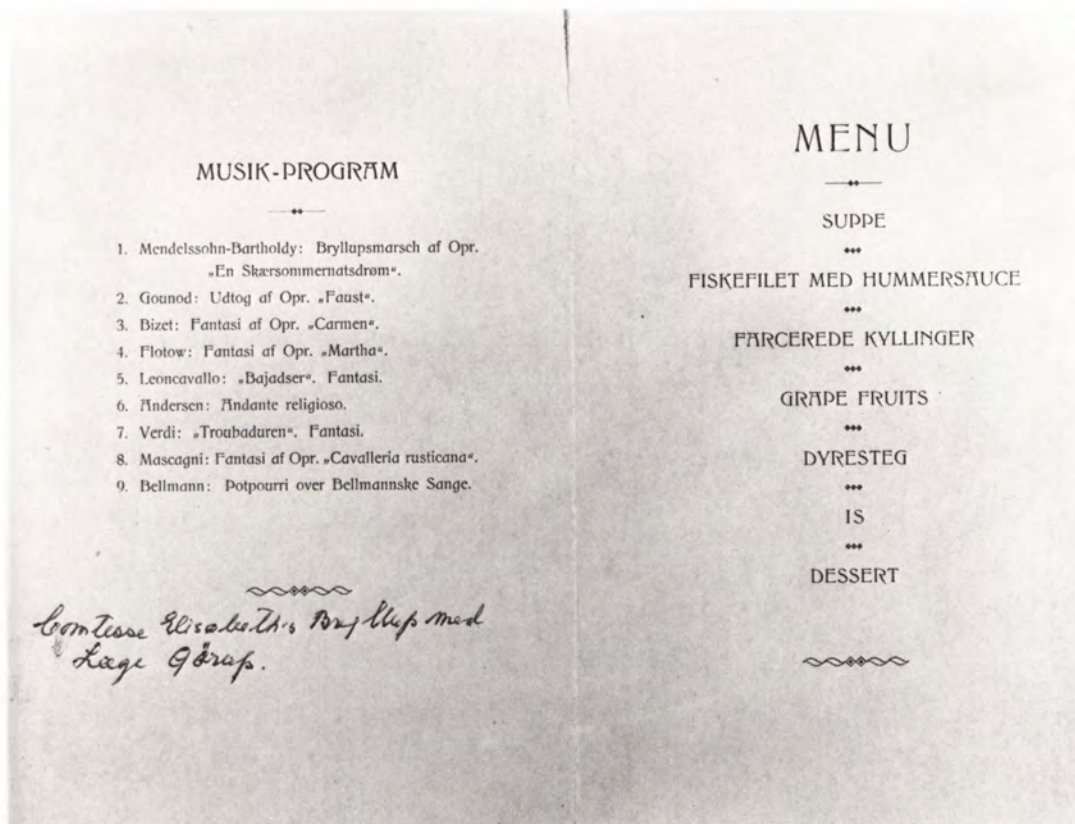
Engang var de på Tåsinge på Valdemar Slot. Da de ikke kunne komme hjem om natten, skulle de spise og sove der. Når der var middagsselskab før ballet, kom musikken tidligt. Der skulle spilles »over borde«, som det hed. Musikerne blev vist ned i folkestuen og budt på kold mælk og grød. De kunne jo nok blive mætte og morede sig over det forskellige, de kom ud

for. Da ballet var slut, spurgte de forvalteren, hvor deres logi var. Så viste han dem ned i laden. Der var rigeligt halm og hestedækkener. Det blev dem dog for meget. De tog hen på kroen og sov. Næste morgen bestilte de kaffe og brød og bad værten sende regningen til baronen. De hørte aldrig noget om det. Hvad betalingen var for sådan en spilletur, har jeg aldrig hørt.

Alle musikere havde deres håndværk ved siden af musikken, maler, snedker, væver og hele tre skomagere, så der må

være musik i den profession. Der var også en proprietær og en læge og flere. Far, der kom meget hos digteren Mads Hansen, fik engang en guitar af ham, som Mads havde fået af en zigeuner. Den blev til stor glæde for far, der ofte optrådte i selskaber og spillede og sang. Far elskede Bellmans sange. Far var ikke så lidt af en skuespiller og sang smukt. Da jeg var 25 år, forærede far mig guitaren, og endnu på mine gamle dage spiller og synger jeg i mørkningen, som min far gjorde.

Da far havde været i Danmark i to år, giftede han sig. Hans valg blev hilst med forbavelse. Han, der var så omsværmet og en dameven, at han giftede sig med en bondepige. Om deres første møde har de begge fortalt os børn. Der var fest på herregården Rødkilde, og Skerninge orkestret spillede. I en pause sad musikerne i en lille stue ved køkkenet, som var køkkenpersonalets spisestue, og spiste deres medbragte mad. Min mor var husjomfru, og hun bad kokkepigen lave en kande kaffe og sende ind til spillemændene. Da stuepigen havde været inde med kaffen, kom hun tilbage og sagde: I skulle bare se sådan en musiker. Han har kønne brune øjne og er så lystig, og så er han ikke dansker. Det var altså særlig spændende. Alle pigerne gjorde sig ærinde ind for at se den udenlandske spillemand. Jo, de var enige om, at han var lige en, man kunne forelske sig i. Kun husjomfruen var ligeglad. Hun havde hørt, at udlændinge ikke var til at stole på, og at brune øjne var falske. Imidlertid fik mor spildt kaffe på sit forklæde og måtte have et rent på. I stuen, hvor spillemændene sad, stod en dragkiste med rent tjenestetøj, forklæder og kjoler. Mor måtte ind og hente et. Hun blev betuttet over alle de mandfolk, hvoraf flere sad foran dragkisten, og sagde genert: Må jeg få lov til at komme i en dragkistesuffe? Far sprang galant op og sagde: Må jeg hjælpe

Dem i skuffen, lille jomfru? Mor fik forklædet og skyndte sig ud i køkkenet og sagde: Var jeg bare aldrig gået derind, jeg er så flov, han er da en fræk fyr. Far sagde derimod til kammeraterne: Det var dog en pokkers køn pige, hende kunne jeg tænke mig at få til kæreste. De andre lo: Nej, der er du færdig Johannsen, hun er ikke sådan at få fat i! Så væddede far en kasse øl, at han inden året var omme skulle være kæreste med hende. Skæbnen eller kærlighedens veje er mærkelige. Året efter var far og mor gift. Far lejede et lille hus i Vester Åby, en naboby. Dengang stod der ofte tomme huse. Mor havde lidt skillinger på kistebunden og købte de fornødne møbler.

(NEU 20704, skrevet 1965).

Den 2. juni 1920 var der bryllup på den fynske herregård Arreskov. Menukortet fortæller os også om musikken.

Godsejeren købte to tyre og et par heste

Hans Poulsen er født i sognefogedgården i Ambæk, Jungshoved sogn. Faderen var fra 1880erne en kendt opdrætter af køer af rød malkerace, og i 1897 var han færdig med at ombygge den gamle gård. Der er tale om stuehuset i følgende beretning:

En anselig bondegård havde far fået bygget. Han fortalte mig, at da murene var afsyret og fuget, og alt træværk og vinduer både ude og inde var malet, havde det kostet 7000 kr. Det var jo en overkommelig sum, og så havde han solgt kreaturer og svin for det meste af summen i løbet af sommeren. Den gamle greve Knuth på Lilliendal havde købt to unge tyre af ham og givet 1000 kr for den ene og 600 kr for den anden. Det kneb med at få greven til at give 1000 kr. Da far fortalte ham alle dyderne ved tyren, så sagde han: Så kan jeg ikke forstå, at De vil sælge den. Jo, sagde far, jeg har mere brug for pengene end for tyren. Dette argument kunne greven forstå, og så sagde greven ydermere: Min søn på Østergård og godsejer Malling på Vrangsgård (nu Stensbygård) vil sælge tyre til mig, men dem tør jeg ikke handle med, for de pudser mig, hvis de kan komme efter det. Far solgte tyre til greven mange gange.

Fra faderens virksomhed i forligskommission for handelsstridigheder fortæller Hans Poulsen:

De rigtig fine herskabsheste kom sjældent på marked. De blev opsøgt og købt i hjemmene. Adelen, som havde en egen kulør på sit firspand, måtte som regel give en lap eller to mere¹, når der var en hest, som passede ind i bygning, rejsning, gang og kulør. En lap var en hundredkronesedel. Man har hørt fortælle, at handelen

gik lettere, når bonden hviskede i øret på herskabskusken: Der er en lap til dig, Rasmus Hansen.
(NEU 33563, skrevet 1979).

1. Normalprisen for en arbejdshest var 7-800 kr.

At sige nej til en godsejer

Følgende er berettet af Emil Straarup og er fra en storbondegård sydøst for Kolding:

Kammerherre Niels Basse Fønss på Hindsgavl var meget interesseret i heste og var godt kørende. Min far Ole Olesen Straarup på Brødregård i Sønder Stenderup var ligeledes hestekender og havde nogle særdeles fine køreheste. Farfar Christen Straarup holdt sine gode slesvigske hopper til hærens blodshingste på Kolding Staldgård, og om denne første krydsning er der gået rent eventyrlige frasang. To berømte snippede øg havde farfar til køreheste, indtil de var 14 og 15 år. Engang i disse hoppers unge dage var de to hofjægmestre Fønss Hindsgavl og de Tygesen Damgård¹ på Brødregård for at se på heste, og Fønss ville købe de to unge hopper, men far ville ikke sælge dem til trods for, at hofjægmesteren blev ved at plage og sagde, at prisen kom det ikke an på. Den gamle sagde dog nej, og på køberens spørgsmål hvorfor dog, svarede han: Nej, for A holder også a å kør' stads!
(NEU, skrevet 1939).

Joh, det gav ry at sige nej til en mand som Basse Fønss fra Hindsgavl. Det har sikkert været pengene værd for storbonden, som havde en væsentlig del af sin indtægt ved handel med stude og heste.

1. Hindsgavl på Fyn og Damgård ved Fredericia.

Baronessens spindekone

Kirsten Hansen er født 1869 i Hammer sogn. Hun boede som barn med moderen i sognets fattighus, indtil moderen endelig døde af sin langvarige sygdom. Da var Kirsten Hansen 10 år, og hun kom ud at tjene. 21 år gammel giftede hun sig med en karl, der ligeledes var helt uden mulighed for at låne penge fra sin familie. De lejede et par værelser. Men kræfter havde de, og om sommeren kunne hun let få daglejarbejde:

Om vinteren var der ikke arbejde for mig. Så fik jeg opspurgt, at når man var under Gavnø gods, kunne man ved henvendelse til Reedtz-Thott, baronen, få spindearbejde, hør eller blår. Garnet lod hun (baronessen) væve og anvende til godsets arbejdere. Jeg fik en større sending med pålæg om at spinde det jævnt og blødt. Det var ikke så vanskeligt, da jeg havde øvelsen, men betalingen var sådan, at det kun med flid var muligt at tjene 10 øre om dagen.
(NEU 9886, skrevet 1952).

Om sommeren havde Kirsten Hansen tjent 50 øre om dagen, men da fik hun også kosten. De 10 øre om dagen krævede eget udlæg ikke alene af mad, men også brændsel og lys. Det var ikke en betaling for en ung kone, men var snarere beregnet for en gammel bedstemoder, eller også måtte man tolde lidt af hørren.

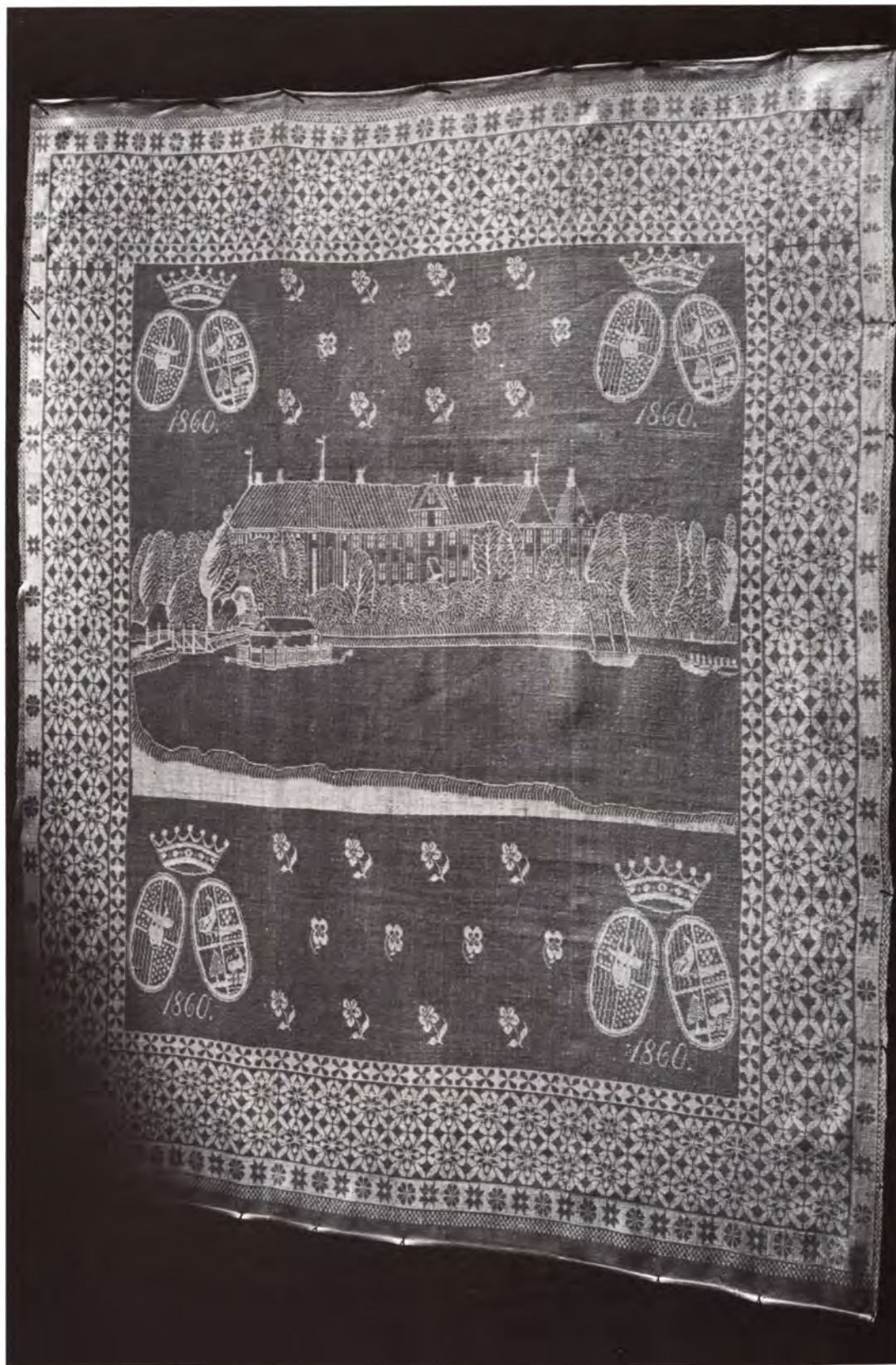
Landsbyvæverens store opgave

Murer Mikael Mikkelsen er født 1874 i Rask, Hvirring sogn ved Horsens. Faderen var væver og ejede en ejendom med 3 tønder land. Han havde en læredreng og en svend på sit værksted, og han blev en søgt væver. Han var født i lkast og giftede sig 1868 med enken i væverhuset:

Min far vævede for en stor herregårdsfrue på Rask, og hun fik meget vævet, sommetider 500 a 600 alen lærred til folkelagner. Hun gav ingen skønn¹, men måtte jo så betale en højere pris. Der skulle der altid gåes til vævergilde² til middag, så fik de middagsmad, ellers fik de ikke noget. Det var altid i herskabskøkkenet, der blev serveret, og der serveredes en god middag af samme gryde, som herskabet fik.

Et særlig godt sted at komme var hos en lille gårdmand i Boring Skov. Han havde i mange år været kusk på Rask og havde tilnavnet »Kusk«. Det skulle helst være en søndag og var så bestemt forud. Min far fik tørv fra ham, og far vævede til, og i 22 år betalte de ikke hverandre penge, men hver gang at der blev leveret vævning, blev regnskabet gjort op, og så blev det skrevet med kridt på bjælken i Kusks dagligstue.

Foruden almindelig landsbyvæver var min far også en dygtig drejlsvæver, og der kom folk langvejs fra med duge og andre fine ting og ville have ham til at væve. Jeg kan huske, jeg var nok en fem til seks år dengang, at grevinde Rantzau på Rosenvold oppe ved Vejle Fjord kom med noget meget fint hørgarn og ville have ham til at væve en dug til 24 personer, men den skulle væves sådan, at anretningen var indvævet i dugen: tallerkener langs med udkanten og stegefade og andre ting langs midten. Min far var meget betænkelig ved det, men hun lovede at betale godt, dersom det lykkedes for ham, og det lykke-

Spiseske af træ, dateret 1770. Den er til at folde sammen og skal være brugt af to generationer vævere i Appenæs. De havde den med i lommen til høstgildet på Gavnø, oplyser A. Strange Nielsen, der har udlånt den til fotografering.

des, men det tog over eet år for at få den færdig.

Min far stillede en væv op til det samme ude i et brændehus, hvor der var et stort vindue, og så arbejdede han på den ved lejlighed. Der var sommetider længe imellem, men så kunne han springe ud af sengen ved to til tre tiden om natten. Nu havde han ideen, hvordan han skulle bære sig ad. Så gik det løs et par dage, indtil en ny vanskelighed kom i vejen. Så kunne han godt gå i seng midt om dagen og spekulere. Men endelig oprandt dagen, dugen var færdig, og min far skulle til Rosenvold med den. Det var en hel højtidelighed.

Jeg kan endnu se min far med hans lange støvler, der var blankt pudsede og med lakerede kraver, iført hans allerfineste sorte tøj og med høj cylinderhat på hovedet begive sig på den fire mil lange vej til Rosenvold, og der var spænding hjemme, til vi så ham igen. Vi ventede ham ikke før næste dags aften. Han ville så se at få natlogi et eller andet sted, men det havde nu ingen nød for ham, for han blev taget

imod som en standsperson af både greven og grevinden og sov om natten i et af grevens fineste gæsteværelser, og dagen efter da han ville gå hjem, kunne han ikke få lov at gå, men grevens kusk fik ordre til at køre ham hjem. Min far sagde også, man skulle tro, man var en hel greve, og der var også stor opstandelse, da dette fine køretøj holdt for døren med far bag i vognen. Og det bedste af det hele var, at grevinden havde givet far 400 kr for hans arbejde, en efter den tid mægtig sum, så hun må jo have været tilfreds med resultatet. Jeg husker endnu, at far købte en sort ko for nogle af pengene. Vi havde kuns een og en kalv i forvejen, men kunne nok føde een til.

(NEU 3068, skrevet 1944).

1. Skønn var en traditionel gave af madvarer til væveren, som bestilleren afleverede samtidig med garnet, der skulle væves. Denne gave havde forskellige betegnelser, alt efter hvor i landet man var.
2. Vævergilde, traktament når væveren afleverede det vævede stof.

På Gavnø fik godsejerfruen i 1860 indvævet gården på en serie servietter. Hvor dette blev gjort, er ikke oplyst.

Herregårdens præg på omegnen

Det er endnu tydeligt for enhver, der ser sig om i det danske landskab, at herregårdene har sat sit præg herpå. Store marker, ofte omgivet af hegn, som det i sin tid har kostet et uhyre stort arbejde at indrette. Få veje fører gennem landskabet, der ofte indeholder skove og græsgange. Kyststrækninger ligger uberørte. Alleer peger mod herregården, der skjuler sig i have og park omgivet af forskellige funktionærers boliger. Men også på anden måde kunne herregården i den beskrevne tid 1880 til 1920 sætte sit præg på omegnen:

Når en herregård ejede skov, strand med tang til at lægge på tagryggen eller et andet bygningsmateriale som kalksten, kunne disse materialer fordeles over alle de byer, som hørte til godset. Fotografiet viser Ellegård i Sierslev på Stevns med udsavede kalksten til udmuring af bindingsværkets tvæl.
Holger Rasmussen tog billedet i 1944.

Greve Henning Moltke, Marienborg på Møn, på spadseretur med sin hund i et landskab, der er præget af at ligge i en sådan afstand fra en herregård, at dens besidder havde det for øje på sine daglige ture.

Tang eller halm midt på Lolland

Inden for et stort gods kunne retten til at udnytte strandens tang fordeles over et stort område.

Herom beretter gårdejer Chr. Rasmussen, der er født 1885 og levede et langt liv i Horselundgård i Rå, Hillested sogn. Der er tale om, hvad man dækkede de stråtækte huses rygning med:

De første år jeg husker, brugte vi tang, da fader, som havde gården på fæste fra Knuthenborg, havde tilladelse til at hente den tang, der var brug for til tagenes vedligeholdelse gratis fra Bandholm. Da fader så i 1907 købte gården, var den tilladelse annulleret, og så brugte vi halm. Byghalm var det bedste. De første år, jeg husker, blev der brugt rygningstræer, som parvis blev hængt over rygningen. Somme tider var de samlet med en træpind og somme tider bundet sammen med ståltråd, men det kunne jo hænde, at de i stærkt blæsevejr blæste ned, og så fandtes der på at binde trådned over, og når dette var syet godt fast ved begge sider, var oplægningen godt sikret. Vi havde en såkaldt tangslæde, som de trak tangen op på. Den var lavet af to brædder, der var skåret runde i enderne til meder i en bredde, der kunne gå på stigetrinene inden for rammerne, og så var de beslået med tværbrædder, der var længere, end stigen var bred, hvorved der blev bedre plads til tang. Slæden var 1 alen lang. Når de så havde læsset den, blev der bundet et reb eller en snor et par gange over, og opkørslen kunne begynde. Hvis tangen var grøn eller fugtig, kunne det knibe for en mand at trække læsset op, men så måtte en mand krybe bagefter og skubbe på. Halmen blev derimod båret op i reb. (NEU 17684, skrevet 1962).

Arvefæsternes ret til kridtsten

Jens P. Jensen er født 1878 og har levet sit liv i gården Louisenborg i Sierslev ved Store Heddinge på Stevns:

Foruden fællesdriften af byens jorder ejede bønderne i Sierslev en god tørvemose, der i det væsentlige forsynede byens beboere med brændsel. Ude ved Stevns klint ejede de en mograv, hvor de hentede fyld til vejene og ved gårdene, og en opvindeplads, hvor de kunne vinde både kridtsten og rullesten op. Arvefæsterne under Gjorslev gods havde nemlig ret til at skære de kridtsten, de selv havde brug for af de udfald, der jævnlig styrtede ned af klinten.

Jeg kan huske, at de gamle fortalte, at en af de fattigste i byen, hvis gård brændte, fik bygget den op næsten gratis, ved at alle bymændene hjalp ham. Godsejeren leverede ham det rå tømmer. Så tog byens mænd og tømmeren fat og huggede det til. Andre gravede ler op ude på marken og lavede lersten, andre gik til klinten og savede kridtsten, og således fik de i fællesskab bygget en gård til den fattige mand. (NEU 4174, skrevet 1945).

Byen mellem tre herregårde

Flade sogn på Mors lå mellem herregårdene Ullerup, Nandrup og Sø. Herom fortæller smed Valdemar Henriksen, som er født i et hus i Flade 1885:

Når man ser på et kort over Mors, ser man, at Flade sogn ligger på den smalle, flade landstrækning mellem Dråbyvig og Søbugt i Tisted Bredning. Det højeste punkt er Saljehøj. Bebyggelsen ligger fra gammel tid neden for bakkerne. Der var i min barndom så mange fattige og husar-

me folk i Flade. Grunden til det var nok, at byen lå mellem tre herregårde, og at der var mulighed for at hente en del levnedsmidler fra fjorden. Altid var der splid mellem både voksne og børn. Det hed sig, at den, som kunne komme gennem Flade uskadt, kunne komme igennem Helvede ubrændt. (NEU 28660, skrevet 1971).

Såvel herregårde som fjordfiskeriet gav eksistensmuligheder for ubemidlede landboere, men dette satte altså ifølge beretteren et særligt præg på hele miljøet.

Jens Langes gårde

I de to foregående beretninger er der givet eksempler på, at godsejere har givet et vist fællespræg på de gårde og huse, som hørte under godset, ved at give alle gratis adgang til at udnytte et naturligt materiale.

I det følgende fortæller Peder Pedersen om et særpræg, der er opstået ved, at en godsejer har prøvet at indføre en ny gårdtype. Den blev kun et særpræg, for den slog ikke an på egnen i almindelighed:

De almindelige hustage var 18 til 20 lægter høje. En undtagelse herfra danner dog de gårde, som ejedes af Jens Lange på Rødkilde i Ulbølle sogn, Salling herred. Da de blev udflyttet, blev de alle bygget som to-længede gårde i en sammenhængende vinkel med et stuehus til beboelse og en stor lade med stald til kreaturerne i den ene ende og korn og redskaber i den anden. Her var laden 30 til 32 lægter høj. Der findes endnu adskillige af disse ejendommelige gårde i Ulbølle og Hundstrup sogne. (NEU 2495, skrevet 1943).

Ligesom landsbykirker kan falde ud af egnens mønster på grund af en godsejers indgriben, kan også bøndergårde og huse have en afvigende byggeskik. Dette gælder i hvert fald fra 1700årenes slutning, og det ses tydeligt på denne mindre landejendom på Stokkebro Mark ved Sostrup på Djurslands nordøsthjørne. Fotografiet er fra 1895. I de fleste tilfælde følger herregårdens fæstegårde og huse den almindelige byggeskik, dog er funktionærers gårde og huse ofte bygget mere solidt.

Gårdmandssønnen og havekonerne

Jens Jensen er født 1875 i en gammel fæstegård Brolund i Langå på Fyn. Hans fader døde, da Jens Jensen var 18 år, som følge af en kørselsulykke. Den unge mand hjalp moderen med at drive gården videre. Det er fra tiden lige efter faderens død, følgende erindring stammer:

Den lange arbejdsdag mærkede arbejderen tidligt. Jeg og min mor gik i haven og arbejdede efter fyraften og så de gamle arbejdere og koner komme fra Glorup have. De skulle til Vormark, hvor de boede. Mændene bar på ryggen madæsken og foran på brystet en dunk, og konerne en kurv på armen, og de havde en kæp eller en stav i den ene hånd, og så var de så stive og trætte, så de dårligt kunne gå,

men de havde også cirka 2 mil at gå hver dag, og da vi så dem, sagde jeg til min mor: Nej, mor, hvis jeg skulle gå som de stakkels mennesker, ville jeg aldrig gifte mig! Når de var 60 år, var de fuldstændig slidt op. Den gamle tid var hård både ved mennesker og dyr. (IHA 1471, skrevet 1955).

Selv blev beretteren kloakarbejder og senere arbejdsformand. Han ledede blandt andet kloakeringen af Vordingborg. Fra godsledelsens side var beskæftigelsen af gamle arbejdere en form for pension. Det var absolut mod gartnerens ønske, idet denne hellere ville have yngre arbejdsduelige medarbejdere.

Og omgivelserne, der ikke kendte sagens sammenhæng, kunne få det indtryk, at en herregård i sognet betød fattige udslidte mennesker.

Herregårdens berusede karle

Marie Larsen er født 1883 i en gård i Mørkøv by nord for Torbenfeld. Man mærkede herregården på to måder:

Husmændene, der arbejdede på herregården, fik en krone om dagen, frit hus med en lille have, og til jul fik de en tønde rug, som de leverede hos bageren, og dette fik de så rugbrød for efterhånden. Og så kunne de gå hen på gårdene i byen og få en spand skummet mælk. Den gav de ikke

noget for. I høsten fik husmændene 1,50 krone om dagen, men det var også en lang dag. Hver onsdag kom Bassemor med to kurve i et åg og solgte kringler og langbasser. De kostede 2 øre stykket, og kunne vi få mor til at købe en til hver, var der vel nok glæde. Karlene på herregården kom også til købmanden den aften og drak bager og spiste langbasser. De lå så i grøften lige uden for vor have og råbte og sang. Vi var nabo til købmanden. (NEU 20937, skrevet 1965).

I sidste halvdel af 1800'erne blev der bygget havne ved købstæder og fiskerlejer. Herregårdene deltog i dette byggeri især på de steder, hvor der kunne transporteres korn, tømmer og andre produkter bort fra herregården. Tegningen fra Illustreret Tidende 1868 viser den nye havn ved Rødvig på Stevns bygget af Gjorslev gods. Denne havn fik betydning også for fiskeriet og nu for lystsejlerne.

Stuepigen fra proprietærgården på søndagsbesøg

Elna Jensen tjente omkring 1890 som stuepige på proprietærgården Christiansminde ved Nykøbing. Hun var født 1872 på Frederiksberg, hvor faderen var smed. Da det kneb med arbejde i hovedstaden, vendte familien omkring 1880 tilbage til Falster, først til Nykøbing og siden til Stubbekøbing og til Sakskøbing på Lolland (se også side 83 og 182). Elna Jensen kom efter konfirmationen ud at tjene i en forretning og senere som pige hos en bankbestyrer i Nykøbing. Der traf hun fru en på Christiansminde og blev stuepige på proprietærgården:

En søndag eftermiddag havde vi fri. Så kom ladefogden og sagde, at han skulle over på herregården Kringelborg, og han spurgte, om vi havde lyst til at komme med og se den. Det havde vi. Der var meget større forhold end hos os. Folkene var mere rå i det hele, syntes vi. Til karlene var der en meget stor stue med mange senge i rækker, der var slået sammen af brædder fyldt med sengehalm. Karlene sov til middag, men da vi kom derind, blev vi noget forbavset, for fra de fleste sengesteder kom et pighoved grinende frem af sengen. Det syntes vi, var uhyggeligt, så vi gik snart igen, og vi var glade, da vi tog hjem. Det var så sjofelt, syntes vi. Det så vi ikke hos os.

(NEU 13895, skrevet 1958).

Kringelborg var på den tid en stor forpagtergård (på 48 tønder hartkorn eller 450 tønder land) under Orupgård.

Plejebørn fra herregårdene

Ely Hansen er født i Bode Krog 1911 som nabo til Grund Fjord, der mod vest munder ud i Randers Fjord. Faderen var spillemand, og moderen og børnene passede husmandsstedet:

Jeg var 7 år, da vi begyndte at få plejebørn. Der var så mange polakker, som dengang arbejdede på Katholm. En ung pige kom med en lille dreng på 1½ år. Hun hed Valerka Lias, drengen hed Valdemar, og hun spurgte, om vi ikke kunne passe hendes lille dreng et stykke tid. Hun kunne ikke selv passe ham, da hun skulle arbejde. Mor ynkedes over hende, og vi fik Valdemar. Men der kom en epidemi, som hed den »spanske syge«, og den fik lille Valdemar, og han døde. Vi var utrøstelige, og Valerka var helt ude af sig selv. De måtte holde hende, da låget skulle på kisten. Hun ville ikke slippe sin lille dreng. Vi kunne ikke få ham begravet, fordi en katolsk præst skulle gøre det. Der kom en fra Randers, men der gik vist en halv snes dage.

Et stykke tid efter kom der en anden polak, som kendte Valerka og vidste, at vi var glade for børn, om vi ikke kunne tage hendes lille pige et stykke tid. Mor ynkedes også over den stakkels pige, som græd, så vi fik Josefa Sigvalto, men uheldigvis fik hun også spansk syge og døde. Det var meget strengt for os alle, og der var nogen, som hviskede om, at det var vores skyld. De blev ikke passet ordentligt. Men disse piger vidste, at vi passede deres børn godt og var glade for dem, og der kom igen en polsk pige, denne gang fra Gammel Estrup. Hun havde en lille dreng, som hed Frans Poulsen. Hun sagde også, at det kun var kort tid. Et par dage efter kom der en med Bromevars Sek. Nu havde vi to. De var også så kære. Jeg har et billede af lille Frans imellem Gudrun og

mig. Da var jeg 9 år. De sidste to polakker havde vi ikke så længe, for deres mødre kom efter dem, da de skulle rejse tilbage til Polen, og hvor var vi ulykkelige! Man kommer jo til at holde af dem. (NEU 36169, skrevet 1980).

Misfornøjelse med godsejer og herregård

I sidste halvdel af 1800'erne blev mange træk fra det gamle standssamfund ændret. Godsejerens vaner og holdninger repræsenterede ofte det, som var ved at forsvinde. I vide kredse var der en mere eller mindre udtalt harme over godsejerens eller godsstyrelsens adfærd. Sådanne overgangsproblemer er interessante, men desværre er det kun nogle hentydninger, som kan hentes i NEU's beretninger om herregårdsfolkets tilpasningsproblemer:

I en årrække var Jens M. Sørensen feriedreng i Holmegård i Ørby ved Brattingborg på Samsø. Han har skildret sine erindringer i en serie akvareller. Teksten til denne er: Komtesserne kører forbi Holmegård, og det gjorde de tit, og de blev skam hilst med megen ærbødighed. Det var et flot syn at se de velstriglede heste og blankpudsede vogne. I dag findes der vel ikke en vogn eller hest på godset. De har vel kun en bil, og de ligner jo alle hinanden.

Godsejeren og tildalesystemet

Lærer Karl Fjelster tog godsejeren med, da han berettede om takt og tone i Vindblæssyd for Mariager Fjord omkring århundredskiftet. Selv er han født 1888 i en gård:

Det var almindelig skik, at bønderne sagde »du« til hinanden. De sagde »De« til præsten, skolelæreren og enkelte storbønder, der talte rigssproget, »snakkede fint«, som man sagde. I det hele taget kviede bønderne sig ved at sige »De«. »Vi siger »du« til Vorherre, hvorfor skal vi så sige »De« til mennesker?« var det ræsonnement, jeg har hørt mere end én gang. Præsten sagde »De« til sine sognebørn. Dette gjaldt dog ikke for dem, han havde konfirmeret. Dem vedblev han at sige »du« til. Det samme var tilfældet for lærerens vedkommende. Såvidt jeg husker, skulle folk være henimod de tredive, før end både præst og lærer fandt det rigtigst at tiltale dem med høflighedsordet »De«.

Herremanden på Overgård, hofjægermester Friederich von Arenstorff sagde »du« til bønderne. Det fandt man sig i. Men bønderne titulerede ham med »hofjægermester« og »De« i tiltale. I omtale sagde man »hofjægermesteren« eller »nåden«, det vil sige nådigherren. (NEU 14563, skrevet 1959).

Godsejeren som husmandssønnen så ham

Hans Jensen er født 1880 og opvokset i et husmandssted i Barløse på Vestfyn. Hans forældre havde intet med herregården at gøre, og det har Hans Jensen heller ikke haft:

Der var over alt, hvad der vedrørte en herregård og en herremand, noget stort og respektfuldt, som ligesom mindede om træhest og hundehul og ridefoged med ridepisk. Og herremanden selv følte sig stadig som den, der havde magt og kunne tillade sig, omtrent hvad han ville, og han regnede ikke andre for ret meget. Han fyldte også ret meget fremdeles med de store arealer, marker og skove, hvor ingen måtte strejfe om med hunde. Man måtte ikke tage hunde med i skovene, når man hentede det brænde, man havde købt der. Han havde skytte og skovfoged og forvalter til at passe på alt det. Hunde og katte, som kom ind på området, blev uden videre skudt. Der var nok, der stadig bar herremanden oppe i den sfære, som hævede ham højt op over alle andre.

Nede ved vor mark havde kammerherren på Brahesborg en stor skov, og fra byen gik en vej ned til skoven, og hvad der ellers var dernede. Denne vej hed Skovgyden. Vi boede i byen, lige hvor Skovgyden begyndte. Faktisk boede vi i Skovgyden. Engang imellem kom kammerherren og så til sin skov. Han havde en

skovfoged til at passe skoven, og han boede i skovfogedboligen, som lå ved kanten af skoven. Der var jord til. Når kammerherren kom, så det flot ud. Han havde altid fire heste for, og det var fire ens, enten fire sorte eller fire brune eller anden farve. De var ganske ens af størrelse og bygning. Når så det fine, blanke, sølvpletterede seletøj, landaueren, kusk og tjener på bukken i ganske ens liberi med blanke knapper og høje hatte med en roset, dannede en helhed, da så det flot og imponerende ud. En af de fineste udstyrede biler i dag kan ikke måle sig i imponerende flothed med et sådant køretøj. I landaueren sad så herskabet. Jeg husker engang, kammerherren sådan kom kørende, at min fader havde tøjret en ko ude i vejgrøften. Det måtte man dengang. Og så var koen gået over vejen, og tøjret lå tværs over vejbanen. Kammerherren standsede køretøjet og råbte ind, at min fader skulle fjerne koen, ellers kørte han over tøjret. Det var ikke så meget det, han sagde, som det var tonen, han sagde det i, der var karakteristisk for herremandens syn på sig selv og andre. (NEU 12345, skrevet 1956).

Underdanighed og en smule opsætsighed

Frode Kajhøj er født 1896 i Låsby mellem Århus og Silkeborg og er vokset op i et håndværkermiljø. Farfaderen var oprindelig bygmester, men købte jord og blev som ældre mest gårdmand, idet han overlod håndværket til sønnen. Farfaderen tilbragte som gammel lang tid i sit værksted, der i den ene ende var smedje og i den anden snedkerværksted. En søn passede da gården. Frode Kajhøjs fader boede i et husmandssted og var især murer. Han

havde blandt andet været med til at genopbygge Kalbygård, da denne var brændt:

Grev Frijs på Frijsenborg kørte et par gange hver sommer forbi vores hus på Ryvejen. Det var et flot syn at se den store landauer trukket af to og somme tider tre heste med seletøj, der funkede i solen af sølv og guld. Men det flotteste var kusken i sin røde uniform og med guldkasket. Da jeg var mindre, troede jeg, at det var greven, der sad på bukken. Han var da langt finere end den tykke mand, der sad inde i vognen. I mine drengeår har jeg set husmændene stå i vejgrøften med bøjet hoved og huen i hånden, når greven kørte forbi. Der skal flere generationer til for at udslette sporene af træhesten.

En søndag morgen sad vi og drak kaffe, da der blev banket på vinduet. Det havde blæst stærkt om natten, og blæsten havde revet hul i taget på den nye hovedbygning på Kalbygård. Nu ville godsejer Dohlmann bede min far komme og reparere taget. Dohlmann holdt hesten an uden for vore vinduer og bankede på ruden med piskeskafet. Det var naturligvis meningen, at far skulle løbe ud og spørge, hvad nådigherren ønskede. Vi børn råbte: Far, far, det er Dohlmann! Men far blev roligt siddende. Hvis han vil mig noget, kommer han nok ind. Vi var målløse. Dohlmann bankede endnu en gang på ruden, og da der stadig ikke kom nogen ud, steg han af hesten og bandt den ved et træ i haven. Vi var sikre på, at nu blev far nok skældt ud, men Dohlmann spurgte bare, om far ville komme så hurtigt som muligt, for at taget ikke skulle lide større skade. Min far svarede, at han ville komme, når han havde drukket kaffe, og han spurgte Dohlmann, om han ville have en kop med. Det ville han dog ikke. Den herre drak nok ikke kaffe i en husmands

hjem. Da min far var gået, sagde mor: Det var rigtignok godt, at det ikke var hos jeres farmor, at Dohlmann havde banket på ruden, så havde han fået et kursus i god opførsel!¹ (NEU 20606, skrevet 1965).

Kaptajn Ingolf Dohlmann havde købt Kalbygård i 1906. Gårdens hovedbygning var brændt dette år, og den nye stod færdig 1907.

1. Farmoderen var meget kritisk over for sin svigerdatter, så denne vidste, hvad der kunne ventes.

Godsejeren og Møllerens ur

Mette Bisgaard er født 1898 i Holstebro, hvor faderen havde arbejde på slagteriet, indtil han i 1906 købte et husmandssted i Mejrup. Som stor skolepige kom Mette Bisgaard i 1910 ud at tjene i Savstrup mølle øst for Holstebro. Denne var fæste under Avsumgård, indtil den blev frikøbt 1914:

Der var en meget skøn natur omkring den gamle mølle. Den lille å snoede sig ud og ind i den idylliske dalsænkning. Det var en del år, før åen blev reguleret, og man kunne fange forskellige fisk i den.

I møllens gamle stuehus var der i stuen to alkover, som stødte op til hinanden. De var fyldt med halm, mus og andet godt. Jeg sov i den ene med husets unge datter på 20 år. I den anden sov familiens plejesøn alene.

Så er der noget andet, jeg må fortælle, og som står stærkt indprentet i min hukommelse. En dag, mens jeg tjente der, kom der en fin herre på besøg kørende i et fint hestekøretøj. Det var herren til Avsumgård. Den fine mand fremsatte sit

Hofjærgermester Frederik Sporon-Fiedler købte Nordskov på Sydfyn i år 1900. Han tog straks fat på at ombygge den gamle bindingsværksbygning fra 1700'erne. Kai Uldall fotograferede den nye gård i 1914. Ejeren var konservativ, og fra 1906 søgte han at blive valgt til folketinget. I 1914 lykkedes det i Fåborg-kredsen, og han var medlem til 1924.

ærinde. Jo, han ville da gerne have det bornholmerur, der stod mellem alkoverne i dagligstuen. Hvor stor en forhandling, der blev ud af det, ved jeg ikke, men han fik det da. Godt det samme, for ellers var det blevet ildens bytte, da stuehuset i 1937 nedbrændte. Så nu står det jo nok på Avsumgård til glæde for de slægter, der færdes der. Men forarget var jeg over udleveringen!
(NEU, skrevet 1981).

Godsejere til valg

Johannes Olsen er født 1896 i et husmandssted på Vetterlev Skovmark, hvor faderen var ved at oparbejde en næringsvej som bygmester. 1906 oprettede han et landbrug på 27 tønder land på Ringsted byjord, men fortsatte som bygmester og besad efterhånden flere udlejningsejendomme i Ringsted. Drengen holdt fast ved landbruget, og som nabo til Kærehave

husmandsskole blev han tidligt politisk interesseret og tilhænger af det radikale venstre:

Og jeg spurgte min mor, om jeg måtte løbe til valg. Men mor sagde, at det var da ikke noget for sådan en hvalp til dreng, for de står jo bare og skælder hinanden ud der oppe på torvet, men jeg fik da lov til at stikke af. Og på vej til Ringsted var der en strøm af vogne som på en markedsdag. Nogle måtte gå. Det var arbejderne, for dem ville venstrebønderne jo ikke køre for, selv om de var de bedste venner til hverdag, og arbejderne i øvrigt gjorde alt slæbet på gårdene. Men på valgdagen stod de hinanden imod. Og ad Haslevvejen (kaldet Rønnedvejen) kom to flotte vogne med fine heste for og kusk og tjener på den første vogn. Det var grev Moltke fra Bregentved og al hans stemmeberettigede familie. De holdt selvfølgelig ind på »Postgården« og fik det fineste værelse til ophold og spisning, så de ikke behøvede »at blande sig«. Bregentved lå i Haslev sogn, som hørte til Ringstedkredsens. Jo, der var da noget at se for en dreng, skal jeg mene. Oppe på torvet var rejst en tribune, hvorfra kandidaterne talte, efter at formanden for valgbestyrelsen havde læst alt, som jo skulle læses op: Vi Frederik den Ottende af Guds nåde og så videre. Og neden for tribunen stod folk (mænd altså) og hørte på de forskellige kandidater. Zahle var selvfølgelig første taler, og han fik meget bifald. Så var der en godsejer Sporon-Fiedler for højre. Han var en ældre mand med fuldskæg, og han blev tilråbt med, at han var gammel og tandløs, så han duede ikke, lad være at stemme på ham. Hvem der var kandidater for de andre partier, husker jeg ikke. Vælgerne kunne også få ordet, men det var der da ingen, der turde.

(NEU 35573, skrevet 1979).

Hofjægermester Frederik Sporon-Fiedler var søn af en dommer i København og hans kone var datter af en københavnsk grosserer. Hun var i øvrigt hans kusine. Han ville imidlertid være landmand, var landvæsenselev og blev 1881 forvalter, inden han skulle aftjene sin værnepligt. Han sluttede som løjtnant i artilleriet. 1885 blev Sporon-Fiedler landbrugskandidat og 1886-87 var han forvalter på Hverringe på Fyn og 1889-1901 forpagter af Bonderup ved Ringsted. År 1900 købte han herregården Nordskov på Sydfyn. I 1906 var han konservativ folketingskandidat i Kalundborg, i 1909 og 1910 i Ringsted. Først 1914 lykkedes det ham at blive valgt i Fåborgkredsens, og han sad i folketinget til 1924.

Dengang godsejere havde noget at sige

Herom fortæller savværksarbejder Holger Bruun i Skørping, idet han gengiver faderens beskrivelse. Farfaderen havde en ejendom med 6 tønder land og arbejdede dertil som skorstensfejer, murer og skovarbejder. Om vinteren tilhuggede han tøjrpæle og plejle til at tærskede med, men da han havde 21 børn, kunne han godt bruge den indtægt, som også krybskytteri og fiskeri kunne give:

Min far var landpost Søren Bruun, født 1861. Mor var mejerske, indtil hun blev gift i 1890, da hun var 19 år. Far arbejdede hos bønderne, til han 1886 fik arbejde som hestepasser på Buderupholm til 50 øre pr dag. En dag sagde godsejer Dahl: Søren Bruun, der skal ansættes en post mere i Støvring, tag en hest og rid til Støvring og søg pladsen, den giver 1 krone pr dag. Som sagt, så gjort. Da far kom tilbage,

stod godsejer Dahl i porten. Nå, hvordan gik det? Ikke så godt, stationsforstanderen sagde: Jeg bryder mig ikke om herregårdsbissere. Hva' Saten i Helvede! Kan sådan en snotnæse ikke tåle ærlige folk? Spænd de to brune for. Jeg skal Saten gale mig hjælpe den snotnæse. En time efter kom godsejer Dahl tilbage. Søren Bruun, du møder hos postvæsenet i morgen tidlig klokken 7. Det var, dengang jorddrotterne »havde noget at sige«.

(NEU 35588, skrevet 1979).

Faderen blev en anset mand. Han var formand for landpostbudenes organisation i Himmerland og sad i mange år i menighedsrådet.

Hvad godsejere engang kunne tillade sig

En af NEU's berettere kæmpede hele sit liv for at arbejde sig op til at få en lige så god gård, som faderen havde, da han på en nat spillede den bort i kortspil. Det var en stor velbeliggende gård, faderen måtte forlade for at slå sig ned i et hedehus. Det var en tragedie, som sikkert er blevet omtalt vidt omkring. Blandt herregårdsfortællingerne er der en kategori, der handler om fæstegårde, som på denne måde blev spillet bort. Sådan forklarede man, at en gård lå i en anden godsejers område. Vi gengiver Hans Vanges beretning. Han er født i en gård i Bjerrede by, Terslev sogn:

Bjerrede by hørte under Juellund gods, hvortil de hoveripligtige fæstere måtte udføre spanddags- og gangdagsarbejde. Juellund gods ejedes af Giesegårds godsejer. Ulstrup derimod hørte under Turebyholms gods og ejedes af Bregentveds

Løgismose ved Lillebælt midtvejs mellem Assens og Fåborg er omtalt fra 1300'erne, og det er karakteristisk, at den har haft stærkt omskiftelige ejerforhold. Grev Adam Frederik Trampe den yngre var optaget af landboreformer og i bedste mening solgte han fæstegårdene og udstykkede en del af gårdens agre til bøndergårde, før han solgte gården i året 1800. Siden da blev gården solgt med korte mellemrum, idet den svarede sig dårligt. Gårdens kapel blev nedlagt 1826. En ny kirkefløj blev opført 1885. Denne ses til venstre på C. A. Becks fotografi fra 1890'erne med et fint nyt støbejernsvindue i gotisk stil.

godsejer. For den ene Ulstrupgårds vedkommende gælder dog et særligt tilhørsforhold, idet den ved kortspil mellem de to grever, henholdsvis fra Bregentved og Giesegård, blev sat ud som gevinst af Bregentvedgreven. Han tabte, og Giesegårdgreven vandt spillets gevinst, »Vasegården«, matrikel nummer 6a i Ulstrup, på ruder syv. Hvornår det skete, ved jeg ikke, men længe siden er det. (NEU 13442, skrevet 1954).

Hvad en godsejer ikke kunne tillade sig

Niels Lundblad er født 1872 i Holstebro, hvor faderen havde et gartneri, men da drengen var tolv år, opgav faderen sit gartneri og blev herregårdsgartner på den fynske herregård Løgismose:

På Løgismose var der fra gammel tid en kirke, som var i den ene fløj af hovedbyg-

ningen, men den forrige ejer havde nedlagt den, og da han var, hvad man kaldte en ugudeligt krop, ville han ikke bygge den op igen, men brugte den som kornmagasin, og den meget smukke og store, udskårne kirkedør tog han og lagde over ajlebeholderen med de ord, at der blev den s'gu til mere nytte end i kirken. Lig nu der, din gamle synder! Der var nemlig et meget smukt træsnit indskåret i døren. Denne vandalisme kostede ham en stor bøde og en skrivelse fra biskoppen i Odense, men han ignorerede den ordre, han fik om at genopbygge og indrette kirken igen. Han var ligeglad og ville ikke gøre noget derved. Imidlertid døde han ganske pludseligt af et hjerteslag, og den almindelige mening blandt folk var jo den, at det var Guds straf for hans synder og især hans adfærd mod kirken. Da nu den nye ejer overtog gården, skulle kirken gøres i stand igen og bygges om, hvad den også blev. Men alt det gamle, smukke inventar var spredt for alle vinde eller ødelagt, således også den gamle altertavle, så den nye kirke kun var en svag afglans af den gamle. Men det var dog en helt pæn kirke, og den blev da også indviet af selve biskoppen med stor tilslutning fra beboernes side. Gudstjenesten blev hveranden søndag forrettet af præsten i Hårby og hveranden søndag af præsten fra Dreslette. Det var de to nabosogne, der lå op ad gården. Da kirken ikke var færdig, da jeg skulle gå til præsten, så kom jeg til at gå til præst i Hårby. Så blev jeg konfirmeret, og så var jo skoletiden forbi, og man var voksen, og det var jo ikke så lidt. Jeg blev hjemme i $\frac{3}{4}$ år, så kom jeg i lære hos gartneren på Frederiksgave. (IHA 648, skrevet 1951).

Hvad enkelte godsejere mente at kunne tillade sig

Christine Leth-Jensen har berettet om barndommen i den bondegård i Skrøbelev, hvor hun er født år 1900. Af og til dukker der en person op fra herregårdens verden. Her har vi samlet nogle bemærkninger fra to forskellige beretninger:

Greverne på Tranekær satte deres store præg på Nordlangeland, som de faktisk ejede i flere århundreder. De indkaldte håndværkere og gartnere fra udlandet, og deres »uægte« børn gav de gode giftermål og af og til lidt af deres navn »Lefeldt«, »Feldt«.

(NEU 32173, skrevet 1976).

Engang imellem besøgte vi frøken Feldt i Lindelse. Hun var lidt af fars familie og lidt af grev Ahlefeldts, hvorfor hun havde lidt af navnet og fornemheden. Hun havde en lille pigeskole og havde vist været lidt forelsket i vor farfar, Godtfred Jensen. Hun gjorde da megen forskel på Godtfred (beretterens broder) og os andre. Han måtte for eksempel klatre op i hendes kirsebærtræ og plukke løs.

(NEU 34713, skrevet 1978).

Gennemgående talte man et lidt finere langelandsk nordpå end sydpå og blev derfor kaldt »fisfornemme«. Man tjente gode penge på gårdene og forstod at gemme dem, mens det hed sig, at sydlangelænderne spændte to heste for vognen, kørte til Rudkøbing og gav deres ud.

Tranekær blev i lang tid kaldt Danmarks smukkeste landsby. Der var arkitekt på den, og ikke to huse måtte være ens. Det er selvfølgelig ikke tilfældet nu, hvor det også er tilladt at købe husene. Nu har Troense på Tåsinge ord for at være den smukkeste landsby.

(NEU 32173, skrevet 1976).

Hvad nogle mente en godsejer ikke længere kunne tillade sig

Snedkermester Jens Bech er født i Heden på Fyn 1847 og døde i Gestelev 1923. Som gammel skrev han på børnenes opfordring om sit liv, og hans dattersøn Jens Bek Pedersen har givet NEU et renskrevet eksemplar som indledning til hans forældres og hans egne erindringer. Erindringer fra flere generationer er meget velkomne.

Jens Bechs tipoldefader havde en gård i Heden kaldet Bækgården. Farfaderen (1774-1837) var husmand og håndværker i Heden. Han var belæst og havde blandt andet et atlas over Europas lande, så hans bysboere kunne se, hvor der var krig. Han skrev breve for folk. Faderen (1802-1866) var husmand og talsmand for husmændene over for gårdmændenes bylav. Jens Bech kom ud at tjene, og allerede som ung tjenestekarl fik han lyst til at læse bøger. Hos læreren lånte han bøger, og dennes unge husholderske blev senere hans kone. Både karl og pige blev grebet af den religiøse vækkelse. Han besluttede at lære tømrer- og derefter snedkerhåndværk. 1871 købte han et hus i Gestelev og giftede sig. Mand og kone sluttede sig til kredsen om Ryslinge valgmenighed, og snart blev han også politisk bevidst som venstremand. Efterhånden fik han en stor kundekreds som snedker og havde seks medhjælpere på værkstedet. Han var en mand, som ikke gik af vejen for en dyst. De to følgende afsnit er da også langt de udførligste i hans erindringer. For den gamle mand har de utvivlsomt været højdepunkter i et langt liv:

I vinteren 1887 kom husmand Peter Poulsen op til mig og spurgte, om jeg ville

være med til at oprette en sygekasse, hvortil jeg svarede, at dertil kunne jeg sige både ja og nej, for jeg ville nok være medlem af en sygekasse, men ville ikke arbejde for dens oprettelse. Så gik han videre fra sted til sted, og så godt som alle husmænd indmeldte sig. Ved et møde, som derefter afholdtes, blev Knud Andersen midlertidigt valgt til formand. Når det første kvartalsbidrag var indbetalt, skulle der indkaldes til en stiftende generalforsamling. Til min overraskelse blev vi indvarslet til møde, før de givne forudsætninger var tilstede. Vi holdt møde i skolen. Samtidig var gårdmændene forsamlet hos oldermanden. Gårdmand Morten Andersen var imidlertid, som udsending for gårdmændene, mødt sammen med os. Her skal indskydes, at der faldt stærke eller store ord om, at gårdmændene selvfølgelig ville give store bidrag, hvortil jeg sagde, at den tanke ville jeg advare imod. Vi gjorde bedst i at regne med os selv. Kunne vi så ikke ene klare sagen, antog jeg nok, at vi kunne regne med at blive støttet, hvad der hurtigt viste sig var den rette tanke. Knud Andersen begyndte med at sige, at han havde talt med gårdmændene om at støtte sygekassen, men dertil havde de sagt nej, og så kunne vi jo ingen sygekasse oprette. Nå, Knud Andersen fortsatte så med at sige, at vi også havde båret os forkert ad. Vi skulle have bedt gårdmændene om at oprette en sygekasse, som de så skulle styre, ellers kunne vi aldrig vente, at de ville støtte den. I modsætning hertil hævdede jeg, at vor fremgangsmåde var den eneste naturlige, at vi først søgte at hjælpe os selv. Viste det sig så, at vi ikke selv kunne magte opgaverne, havde vi mere grund til at anmode dem om at støtte os. Knud Andersen meddelte videre, at det, gårdmændene ønskede, var, at vi skulle indbetale vore penge i en hjælpekasse, som de ville

bestyre. Blev så nogen af os syge, kunne vi indgive et andragende om hjælp, og dersom de fandt, at vi var trængende, skulle vi få. Efter denne udtalelse spurgte jeg Knud Andersen, hvor længe han mente, at han eller jeg skulle være syge, før gårdmændene mente, vi var trængende, og tilføjede, at når jeg gav mit bidrag til en sygekasse, fordrede jeg det som en ret, at jeg i sygdomstilfælde fik, hvad der tilkom mig. Jeg ville ikke indgive et andragende, som gårdmændene muligt alligvel ikke tog hensyn til. Desuden fandt jeg det fuldstændig berettiget, at når vi skulle betale vort bidrag til en sygekasse, så ville vi også være medbestemmende ved dens forvaltning.

Derefter forlod den største del af forsamlingen skolen. Under hele den første forhandling havde Morten Andersen sidet tavs. Efter en længere forhandling mellem ham og nu afdøde husmand Knud Nielsen, Havrevænget, rejste denne sig og beklagede først, at de fleste var gået, vi var kun en halv snes mennesker tilbage, thi, føjede han til, vi havde grundigt misforstået Morten Andersen, for det var hans mening, at når vi indbetalte vore penge i hjælpekassen, så var det en sygekasse. Ja, sagde jeg, sådan har jeg ikke forstået det. Og henvendt direkte til Morten Andersen sagde jeg, at jeg havde forstået ham sådan, at kassen først og fremmest skulle benyttes til at hjælpe trængende med. Blev vi så syge, kunne vi indsende et andragende, og dersom de så fandt os trængende, kunne vi få, ellers ikke, og jeg føjede til: Var det ikke sådan, Morten? Jo, sagde han og tilføjede, Du kan jo nok forstå, at når den frie fattigkasse kun uddeler penge een gang om året, kan der godt træffe at blive trang til andre tider. Dette indrømmede jeg, men tilføjede, at så kunne de gøre her, som de gjorde andre steder, og bevillige 100 kr til

den frie fattigkasse, så kunne den i hvert fald godt uddele to måske fire gange, og så er den hage væk, men her i Gestelev havde jeg endnu ikke set, at der var bevilliget så meget som 10 øre. Han indrømmede det hele, men, sagde han, gårdmændene vil ikke være med på andre betingelser, og dermed gik han. Jeg henvendte mig derefter til de tilbageværende og sagde, at dersom de nu ville som jeg, så oprettede vi en sygekasse. Vi var da kun ti, så vi var nødt til efter omstændighederne at begynde meget småt. Dette blev så bestemt, og vi startede Gestelev sogns sygekasse den 1. juni 1888. Der blev ikke ydet anden hjælp i sygdomstilfælde end dagpenge, og disse blev sat til 30 øre pr dag. Dette var jo selv efter den tids forhold ikke overdrevet, men vi var enige om, at vi ikke skulle begynde større, end vi kunne fortsætte. Umiddelbart efter mødet i skolen gik min hustru inde i haven og hørte en samtale mellem to gårdmænd uden for, hvor de var ved at drøfte forholdene. Den ene sagde, at de dog skulle vise husmændene, at de var for små til at oprette en sygekasse, når gårdmændene ikke ville være med. Fra vor side blev der imidlertid taget meget roligt på det hele. Alt hvad der var passeret, lod vi fuldstændig uænset.

Jeg henvendte mig til etatsråd Kruise på Nordskov med anmodning om at støtte sagen. Han bad så om at få vore love at se, og efter gennemlæsning sagde han, at dette burde gårdmændene også støtte, og han tilbød at forhandle med dem derom, men kort tid efter blev jeg kaldt ned til ham, og han sagde da, at han fik et rent afslag. Jeg mente, føjede han til, at de i det mindste kunne have ydet fri kørsel efter læge, men heller ikke dette ville de indlade sig på. Han gav mig så 20 kr med løfte om senere tilskud til trods for, at Knud Andersen kort i forvejen havde søgt at gøre mig mistænkelig som formand.

Kruise gav ham følgende svar: Den mand tager jeg sku min hat af for, han er solid nok.

Henimod jul indgav jeg et andragende til sognerådet om støtte, hvad der bragte dem i forlegenhed. De ømmede sig ved helt at sige nej, og da de kendte gårdmændenes stilling, turde de heller ikke sige ja. De blev så enige om at foretage en indsamling til os i hvert sit distrikt, og den

indbragte 36 kr og 25 øre. Nu afdøde Peder Larsen, der omtrent til sin død stod som næstformand, var mig en trofast og værdifuld støtte. Den 14. juli 1889 fik vi afholdt en basar i skolens have, hvor der indkom 219 kr og 90 øre. Nu øgedes medlemstallet også stadig. Vi søgte selvfølgelig atter sognerådet, og da de ikke holdt af at foretage en ny indsamling, tilstod de os et beløb på 25 kr, som vi så

Nordskov på Sydfyn blev i 1835 købt af købmand Hans Kruse i Nyborg, hvis enke 1857 overlod gården til sønnen konsul, etatsråd Johan Kruse, der døde 1896. Det var en lille herregård på 28 tønder hartkorn og en 500 tønder land ager og eng og 100 tønder land skov. Fotograf Vilhelm Wils tog billedet af gårdens haveside engang i 1890'erne.

stadig fik i mange år, ligesom vi fra Vends Herreds Sparekasse, hvor vi havde vore penge anbragt, flere gange fik 30 kr. Nu var endelig kassens børnesygdomme overståede, og efterhånden som folk kunne se, at den stedse bedre kom til at virke efter sin hensigt, var der stadig jævn tilgang af medlemmer. I 1898 søgte vi og fik statsanerkendelse, og nu er alle jo medlem af sygekassen.

Det er vel nok en arv efter min far, men det har altid ligget til mig at tage parti for de små. Derfor er jeg heller aldrig blevet elsket af de store, men det viste sig dog senere ved samarbejdet med dem, at jeg ikke alene havde deres agtelse, men også deres fulde tillid, hvad der selvfølgelig glædede mig.

Her er det den uddannede håndværker, som er fører for husmændenes interesser, og han strides med gårdmændenes lav, medens godsejeren velvilligt støtter den nye sygekasse med godt en måneds løn til en landarbejder. Men godset spillede antagelig en større rolle i sammenhængen, idet gårdmændenes forsigtighed formentlig skyldtes, at de ikke ville betale for de herregårdsarbejdere, som de syntes, at herregården selv skulle bære ansvaret for. Jens Bech havde læredrenge og svende på sit værksted, i hvert fald noget senere ialt seks medhjælpere, og han kunne ganske givet som håndværker ikke vente nogen hjælp fra den hjælpekasse, som gårdmændene betalte til. Jens Bech fortsætter:

Sidst i firserne levede der en enke i et fæstehus nede ved Nordskov. Hendes yngste søn Rasmus, som nu er husmand og gartner i Øster Brønderslev, var en tid hjemme hos hende. Da han forgæves havde søgt at få huset overdraget enten som fæste eller som ejendom, rejste han for sin videre uddannelses skyld bort fra hjem-

met, men før han forlod dette, havde han fået et søskendebarn, som var gift, til at være hos hende. Han kom en del i vort hjem, og før han rejste, bad han mig hjælpe hans mor lidt tilrette, hvad jeg også lovede uden at ane, hvilke følger dette kunne få.

Folkene, som var kommet derned, blev der kun et år, så forlod de hende igen, Kruuses avlskarl ønskede imidlertid at blive gift, og da han ingen bopæl havde, lejede han huset af Kirsten, hvad jeg havde advaret hende imod, da en fæster ikke må udleje sin ejendom. Hun havde ellers flere gange forhandlet med Kruuse om afståelse, men syntes hver gang, han bød for lidt. Da så en tid var gået, sendte hun bud, at nu ville hun alligevel gå ind på hans betingelser, men så ville Kruuse ikke give så meget, og på den måde var der gået et par år. Kruuses avlskarl kom så derned, men efter godt et halvt år viste det sig, at de ikke kunne komme ud af det med hinanden. Hun klagede over, at hun ikke kunne få det, hun kunne spise. Vi tilbød så, at hun kunne komme op til os, og så skulle jeg forsøge at få forholdene med Kruuse ordnet. Nogle dage efter gik jeg så ned for at få en nabo med mig op til Kruuse. Manden fortalte mig så, at det var unødigt, for stævningsmanden var gået op for at stævne hende. Jeg mente derfor godt, at vi kunne gå derned, og han gik også med mig, men da Kruuse ikke var hjemme, fik vi ikke noget ud af det. Vi traf så aftale om, at jeg skulle gå derned alene, og dersom der var noget at gøre, ville han følge med. Kort i forvejen havde Kruuse imidlertid været i sognerådet for at få dem til at overtage hendes forsørgelse, hvad de selvfølgelig ikke ville indlade sig på. Der havde han blandt andet ladet den ytring falde, at nu var Jens Bech blevet hendes mand. Alt dette kom formanden, snedker Schmidt, en stærkt på-

virket indremissionsmand, om og fortalte mig bagefter, og samtidig advarede han mig mod at have noget med det at gøre. Både udtalelsen fra Kruuse og hans egen udtalelse bragte mig på kogepunktet, og jeg svarede ham: Nu skal jeg sige dig en ting, min gode Schmidt. Dersom Kirsten havde været velstillet, ville I hellere end gerne have hjulpet hende allesammen, men nu er hun en fattig enke, og så skal hun sejle i sin egen sø. Sådan er jeg imidlertid ikke indrettet, jeg har lovet at hjælpe hende, og jeg agter ikke at bryde mit løfte. Ja, svarede han, du kan selvfølgelig gøre som du vil. Hvortil jeg svarede, at det vidste jeg, før han fortalte mig det. Dette førte imidlertid til, at jeg gav mig til at gå fæsteloven igennem. Hun var nemlig stævnet til fæsteforladelse. Jeg så da, at det højeste der kunne ske var, at hun blev idømt en bøde på 10 rigsdaler, og dersom han ville anlægge sag mod hende, måtte han selv sørge for, at der blev beskikket en sagfører til at føre sagen for hende ved underretten, altså fuldstændig frit.

Da jeg først var blevet klar herover, var jeg knap så villig til at gå ind på alt, hvad Kruuse havde forlangt. Efter at jeg således havde studeret stævningen og fæsteloven, gik jeg ned til Kruuse for at få sagen ordnet. Jeg sagde først, at jeg allerede havde været der uden at træffe ham hjemme, men nu var sagen jo kommet i en anden gænge, så jeg vidste ikke, om det kunne ordnes endnu. Hertil svarede han, at han blot ville fremtvinge en afgørelse. Dette udtryk lagde jeg mærke til. Jeg spurgte så om vilkårene for en overenskomst, hvortil han svarede, at dem kendte jeg jo nok, når jeg havde konfereret med Hans Andersen. Ja, sagde jeg, dertil kan jeg svare både ja og nej. Det er givet, at jeg ikke går i byen uden at jeg ved, hvad jeg går efter, men nu er det Dem og mig, som skal forhandle, og derfor ønsker jeg, at De nævner mig

vilkårene. Ja, sagde han, før jeg optager en ny forhandling, vil jeg have en skriftlig erklæring fra hendes søn, som hun i så fald skulle flytte til, at han påtager sig at forsørge hende for livstid, for ellers kunne hun gerne komme til at falde kommunen til byrde, og så kunne han (det vil sige Kruuse) komme til at høre ilde, fordi han havde taget hendes gode fæstehus. Ja, føjede han til, de bryder dem sågu fanden om det, for det er mig og mine lige, der skal betale det. Dertil svarede jeg, at det vidste han jo intet om. Desuden, føjede jeg til, plejer den slags udgifter at blive lignet på hartkorn, og så betaler jeg og den mindrestillede jo hver en øre, der kan blive af vort hartkorn, og De svarer ikke en øre mere, end der kan blive af Deres, altså er det lige. Dertil svarede han blot ja.

Den omtalte erklæring ville han imidlertid have. Ja, fortsatte jeg, dersom han (sønnen) ville give den, jeg gjorde det i al fald ikke, om det var mig, og De gjorde det heller ikke, om det var Dem. Ja, sagde han så, det er en anden sag, når det er vor moder. Det indrømmede jeg, men tilføjede, at så gik vi ikke til fremmede og forhandlede om vilkårene, men sagde: kom blot hen til os.

Han holdt fremdeles fast på, at han ville have erklæringen. Jeg tilbød så at skrive til ham (sønnen) om sagen, men så skulle han forpligte sig til at få forliget udsat i 8 dage. Da jeg var bange for, at Rasmus ikke selv kunne klare dette, skrev jeg et udførligt svar, som jeg bad ham renskrive og sende Kruuse. I min følgeskrivelse havde jeg jo givet tilstrækkelig besked om det hele, men samtidig skrev jeg et andet brev, hvor jeg i knappe vendinger fremsatte stillingen og bad om at få den omtalte erklæring, og dette brev sluttede jeg med en anmodning om at svare Kruuse eller mig så snart som muligt. I det første havde jeg jo udtrykkelig bedt ham svare

Kruuse og så vedlægge mit brev. Forøvrigt sluttede jeg det svar, som han skulle give Kruuse, med, at jeg aldrig havde henvendt mig til fremmede for at handle om min moder, men jeg lod mig heller ikke stille vilkårene af fremmede for at tage min moder. Noget derefter blev jeg igen kaldt til Nordskov. Kruuse ville have læst brevet for mig, men da det begyndte at mørkne, opgav han det og sagde: Det siger forresten ingen ting, i slutningen står der, at han ikke har søgt fremmede, men agter heller ikke at lade sig stille vilkårene for at tage sin moder.

Jeg tænkte ved mig selv, at jeg nok vidste, hvad der stod, men sagde i stedet for: Hvad så? Dertil svarede han, at han ville give hende 250 rigsdaler, men à tre terminer. Da denne udtryksmåde forekom mig meget mystisk, føjede jeg til med det samme, at det så ville sige de tre førstkommende. Nej, sagde han, det var da ikke meningen, hvortil jeg sagde, at det forekom mig ikke at være mening i andet. Dette bøjede han sig for, men så ville han samtidig, at hun skulle betale 10 rigsdaler til hans sagfører for stævningen. Den har De jo skrevet selv, sagde jeg. Ja, det er rigtig nok, men jeg har rådført mig med ham, og de folk gør intet uden penge, og dem vil jeg ikke give ham. Derpå strandede det hele.

Forliget var udsat til næste mandag, og han lod mig vide, at for forligsretten skulle hun møde personlig, hvortil jeg blot sagde, at dette umuligt kunne forlanges. Jeg skrev så mig selv en fuldmagt, som hun underskrev, og med den på lommen mødte jeg så på hendes vegne i Fåborg. Der blev ikke vekslet mange ord mellem os, men det var stadig de 10 rigsdaler, det strandede på. Nogle dage før dette gik for sig, var jeg sammen med Hans Andersen gået ned i huset for at få manden der sagt op til fraflytning. Dette

voldte ingen vanskelighed, da han erklærede, at han var villig til at flytte til maj. Mens vi sad der, fortalte manden, at før han havde akkorderet med Kirsten, havde han henvendt sig til Kruuse for at få dennes billigelse. Kruuse frarådede med den motivering, at hun ikke var til at være ved, men ellers havde han ikke noget imod det, og samtidig sluttede de en akkord om, at han skulle have heste fra gården at drive jorden med. Da jeg var klar over, at her var et mægtigt vidnesbyrd i Kirstens favør, sagde jeg, da han havde endt sin fortælling: Det var da i grunden en morsom historie, tag og fortæl den en gang til. Det gjorde han beredvilligt. Da han sluttede anden gang, sagde jeg til Hans Andersen: Det hørte du på. Nu blev manden ængstelig og udbrød: Du fører mig da ikke i ulykke? Jeg beroligede ham med, at det kunne da aldrig falde mig ind. Kunne jeg spare ham, skulle jeg, men ellers forlangte jeg ikke andet af ham, end at han skulle fortælle, hvad han nys fortalte os. Et par dage efter forligsprøven i Fåborg kom han op til mig for at få at vide, hvordan det var gået. Jeg fik lige straks en mistanke om, at han var sendt af Kruuse, hvad også senere bekræftede sig. Jeg spurgte så, om han ikke havde talt med Kruuse. Jo, det havde han nok, men han sagde bare, at der intet forlig var blevet. Ja, sagde jeg så, det er også det eneste, jeg kan sige. Han tilføjede så, at Kruuse havde sagt, at sagen godt kunne ordnes endnu. Nå, sagde jeg, jeg tænkte nok, du var sendt herop af Kruuse for at føle mig på pulsen, men så kan du hilse, at vil han mig noget, så kan han træffe mig her. Jeg er gået til Nordskov efter en mindre nobel indbydelse, det agter jeg ikke at gøre en gang til. Jeg skal nok sørge for, at der kommer ordentlig hjælp til Kirstens pasning, samt at jorden bliver pløjet og sået, så mange penge har jeg endnu. Det var

store ord af mig, men ved hele den ræveagtige adfærd var jeg kommet i harnisk.

Men også dette hjalp Vorherre mig på en forunderlig måde over. Jeg bekendtgjorde i avisen, at jeg manglede et par mennesker, som ville pleje og passe en gammel kone og samtidig passe en jordlod på 6 tønder land, og det varede ikke 8 dage, før Jens Kristensen fra Årslev kom hen til mig og tilbød en svoger, som var kommet ud af sin stilling. Vi blev hurtigt enige, og i april måned flyttede de ind, og Kirsten kom hjem igen. Jorden var ikke blevet efterårspløjet, men så mødte Jens Kristian med to spand heste, og jorden blev pløjet og behandlet på bedste måde, inden den blev tilsået. Hans og Maren Andersen var et par elskelige mennesker, og det gik udmærket også med samlivet med Kirsten, indtil hendes død flere år efter.

Hun blev nu stævnet af politiet, men samtidig fik hun meddelelse om, at sagfører Groth Pedersen, Fåborg, var antaget som hendes sagfører. Jeg rejste så derud, for jeg mente, at skulle han føre hendes sag, så skulle han også kende den i hele dens sammenhæng. Hen i sommeren blev der så gennemført en synsforretning, som skulle godtgøre, at både hus og jord var vanrøgtet. Det var daværende sognefoged Anders Pedersen og gårdmand Niels Madsen, Heden, som var udnævnte. Jeg mødte selvfølgelig dernede, efter at jeg først havde ladet mig beskikke som Kirstens værge. Vi foretog først en runde i marken, men den var jo i bedste orden, så der var intet at sige der. Da vi kom tilbage til huset, mødte Kruuse frem og påpegede forskellige mangler ved dette, hvorefter han igen fjernede sig. Vi gik så ind i stuen, og nu forlangte sognefogeden Kirsten tilkaldt, hvortil jeg oplyste, at han jo godt vidste, at det ikke kunne nytte noget at få hende ind, men at jeg var villig til at for-

handle på hendes vegne. Efter denne oplysning lod han mig temmelig brutalt vide, at det var Kirsten og ikke mig, de havde med at gøre, så jeg kunne godt fjerne mig. Nu trak jeg min værgebeskikkelse op af lommen og bad ham læse den. Efter at have læst den sagde han temmelig spagfærdigt, at dette kunne jeg jo have sagt straks.

Jeg fremlagde derefter fæstebrevet, der viste, at det var et næsten faldefærdigt og meget forsømt hus, da det blev fæstet, og der var ikke senere foretaget nogen synsforretning, så jeg fordrede denne respekteret, dog ville jeg stille mig forekommende. Jeg tilbød da at lægge 3½ alen (fodtømmer) under et udhus samt at omtække et af mig nærmere betegnet stykke tag, både tømmeret og halmen var tilstede, og det skulle alligevel udføres. Ellers fordrede jeg fæstebrevet lagt til grund for synet og respekteret. Jeg tænkte nu, at jeg skulle underskrive forretningen, men dette turde sognefogeden ikke tillade. Jeg havde haft så travlt med at studere fæsteloven, at jeg ikke havde skænket synsloven tilstrækkelig opmærksomhed, ellers ville jeg have vidst, at det var min ret.

Da jeg nu ikke mente, at der var mere for mig at udrette, gik jeg hjem, men erfarede allerede samme dag, at de var gået til Nordskov, og der havde de efter Kruuses opfordring tilføjet noget mere, som jeg dog ikke vidste, hvad var. Efter denne oplysning skrev jeg øjeblikkelig til amtmanden og satte ham ind i situationen. Jeg forstod senere, at amtet igen havde sat herredsfogeden ind i sagen, for da de to herrer næste uge kom til Fåborg for at afhjemle forretningen, spurgte herredsfogeden, om de havde meddelt mig, at de havde været dernede. Da dette ikke var tilfældet, blev de afvist med den besked, at før de kom igen, skulle de meddele mig,

hvornår de rejste derned. Sognefogeden kom så ned til mig og meddelte mig, at de rejste derned næste mandag. Selvfølgelig gav jeg møde, og medens de to herrer blev stående inden for døren, gik jeg op til skranken og fik så at se, at de havde skrevet, at der var sået to stykker rug, byg og så videre. Jeg spurgte, om jeg måtte gøre en tilføjelse dertil, hvad der blev mig tilladt. Jeg bad dem så tilføje, at jorden lå to forskellige steder og altid var blevet drevet som to selvstændige parceller. Dette var synsmændene nødt til at godkende, og dermed var sagen til ende.

Sagen trak ud i to år, og skønt jeg een gang for alle uden nogen som helst fortæelse eller udsmykning havde sat Kirstens sagfører ind i det hele, fik jeg dog flere breve fra ham om oplysninger, som jeg var klar over, at det var Kruuses sagfører, der skulle fremskaffe, hvorfor jeg altid undvigende gik uden om. Først da han i september det andet år kom med en lignende anmodning, tabte jeg tålmodigheden og skrev tilbage, at jeg een gang for alle havde givet fuld besked, og da han var sagfører for enken og ikke for etatsråd Kruuse, forekom det mig, at han godt kunne overlade etatsrådets sagfører at fremskaffe de oplysninger. Nu hørte jeg ikke mere til sagen før dagen før nytårsdag. Da modtog jeg hele domsafsigelsen, hvori Kirsten var fuldstændig frifundet for Kruuses tiltale.

Således endte denne historie uden en øres udgift for gamle Kirsten. Knap så let slap jeg jo fra det, thi foruden at vi havde hende mellem 4 og 5 måneder, havde jeg jo ikke så få rejser og skriverier samt tidsspilde med at sætte mig ind i fæsteloven med mere, men alt dette fik jeg i grunden vederlag for ved den ret, jeg skaffede hende, og så den lykke at få et par gode mennesker til at passe og pleje hende.

Endnu to gange senere havde jeg sammenstød med Kruuse på andres vegne. I 1892 var jeg blevet valgt ind i sognerådet, og da dette det første efterår foretog sit sædvanlige vejeftersyn, fik alle lodsejere ved vejen streng ordre om at fjerne den plantning, som hængte ud over vejgrøften. Da vi så kom til Nordskov, var der træer, der hængte ud over hele vejen. De kunne endda dryppe ned i den modsatte mark. Jeg gav min sidemand et puf og pegede opad og spurgte, hvad han sagde til det. Det skal selvfølgelig af, det får han (Kruuse) ordre på hvert år. Dertil bemærkede jeg blot, at så var det temmelig hurtigt voksende. Ja, sagde han så, det er jo ikke så nemt. De andre var imidlertid også standset. Jeg gjorde også dem opmærksomme derpå, idet jeg tillige udtalte, at jeg var med til at få hegnet fjernet fra vore veje, men kun på den betingelse, at der skete husmænd og herremænd lige ret. Ja, derom var alle enige. Vi blev så enige om at give ham en bestemt frist, inden for hvilken han skulle få træerne fjernet, og på den fastsatte dato skulle vi så mødes igen for at syne. Da min nabo, som altid plejede at komme ind og tage mig med, lod vente temmelig længe på sig, gik jeg ind til ham. Det viste sig så, at han var syg, hvorfor jeg gik alene, men det førte alligevel med sig, at jeg ikke nåede derned, men mødte dem på vejen. Da jeg så spurgte om resultatet, fik jeg at vide, at Kruuse kun havde taget en enkelt riskvist bort og havde erklæret, at mere tog han ikke. Var vi ikke tilfreds dermed, kunne vi søge ham, hvortil jeg sagde, at det var rart, at han havde givet så ren besked, for så vidste vi, hvad vi havde at rette os efter. Maler Jensen, som i et par år var medlem af sognerådet, ønskede ikke denne afgørelse, men mente, at vi skulle have vejinspektøren en gang til. Han havde nemlig ved sit årlige syn året før givet en temme-

lig skrap reprimande i den anledning. Jeg rådede da, at ville vi skrive efter en næse mere, måtte de så inderlig gerne, men dog ikke til mig, jeg havde nok i den første. Efter megen snakken frem og tilbage og mange udflugter – de var nemlig alle sammen bange for godsejeren, skønt de hellere end gerne ville ham til livs – blev vi endelig enige om at henvise til hegningsmændene. Disse afgav så en kendelse, som han heller ikke tog mindste notits af. Så fik jeg sat igennem, at vi tvang hegningsmændene til at hugge. Da vi først var kommet så vidt, kunne jeg få det omtrent, som jeg ønskede, for nu mente de, at vi var fuldstændig uden for, og at det hele hvilede på hegningsmændene, skønt stillingen jo i virkeligheden var den, at vi tvang hegningsmændene frem, men det forstod de ikke. Sagen var flere gange ved at gå i stå, men så gav jeg den et nyt skub. Hegningsmændene lejede nu tre mand til at hugge dernede, men så samlede Kruuse sine folk og drev dem hjem. Så klagede han til amtsrådet over os. Et af dettes repræsentanter, Rasmus Christiansen, kom da for at mægle imellem os. Daværende formand Niels Jeppesen og jeg mødte så dernede på sognerådets vegne, men med det pålæg ikke at indgå forlig, hvad der jo heller ikke var min hensigt. Da Kruuse blev klar over, at der ikke var noget at gøre i den retning, sagde han: Nej, når De ikke vil forlig, Bech, sker det jo ikke, for de sidder jo sågu i Deres lomme allesammen. Jeg sprang da op og tog min hat. Da jeg lige ville ud ad døren, lagde Christiansen sig imellem og opfordrede mig til at blive. Jeg sagde da, at jeg ikke var kommet for at få ubehageligheder, hvorfor jeg ville gå min vej, men føjede til, at vi havde intet som helst mandat til at indgå forlig, men når vi fik at vide, hvad etatsråden ville, så ville vi indstille dette til velvillig forhandling i sog-

nerådet. Dette mente Christiansen endda lod sig høre, og det viste sig snart, at det Kruuse ville, var så lidt, at vi ikke kunne tage derimod.

Da hans forligstilbud så blev afvist, rekvirerede han landvæsenskommissionen, og enkelte højremænd glædede sig på forhånd til, at nu fik vi prygl. Min nabo Rasmus Hansen, som også var med i sognerådet, sagde en dag til mig: Ja, jeg forstår mig ikke på det, men jeg stoler på dig, og kan vi få de træer hugget, har vi aldrig gjort noget bedre.

Den dag landvæsenskommissionen skulle komme, skulle jeg til Vantinge til bryllup, hvorfor jeg bad mig fritaget for at møde, men det viste sig, at der ikke var en, der ville give mig den ønskede frihed, men alle var enige om, at jeg først og fremmest skulle møde. Da vi så blev samlede dernede og gik omkring i gården, hvor det skulle være, foreviste formanden en skrivelse fra vejinspektøren, hvori han meget stærkt understregede, at vi skulle hugge hegnene ved vore veje. Hertil svarede Kruuse: Ja, De har en til, men den vil De nok ikke ud med. Jeg bad da borgmesteren, om jeg måtte oplyse, hvordan det hang sammen, og sagde da, at vi kun havde den ene af formanden fremlagte, men at vi godt vidste at der var en til, for det sagde Christiansen den dag, han var her, men den er aldrig kommet i sognerådets besiddelse. Borgmester Damkær sagde: Det er godt, her er den ene, og etatsråden erkender selv, at der foreligger en til. Jeg havde fået vedtaget, før vi gik derned, at kun formanden skulle være ordfører, da jeg vidste, hvor det endte, om de alle fik lov at snakke med. Jeg greb heller ikke selv ind, før formanden var kørt fast og ikke vidste, hvad han skulle sige. Da Kruuse lod sine folk drive dem hjem, der var sendt ned for at hugge, sendte vi en klage til herredsfogeden over ham og forlangte

ham straffet, fordi han havde forhindret en embedsmand i at udføre sine funktioner.

Under forhandlingen kom herredsfogeden til at bruge det udtryk, at alle grene skulle fjernes, men kronen måtte ikke berøres. Da denne udtalelse ikke for mig var helt klar, spurgte jeg: Hvad er en krone og hvad er en gren? Dertil svarede herredsfogeden, at vi kunne gå ud og se på det en gang til. Da vi så kom derud, pegede jeg på et træ og sagde: I al almindelighed kalder vi dette stammen og det andet kronen, var det sådan De mente? Nej, gu er det ej, sagde han, kronen er den lille forlængelse af stammen, alt det andet skal af, lige op til himlen. Idet jeg takkede for oplysningen, føjede jeg til, at han måtte undskylde, men jeg ville helst altid have en besked, så jeg var fuldstændig klar over den, hvortil herredsfogeden blot sagde: Det kan jeg godt lide. Jeg sagde derefter, at nu kunne jeg ikke indse, at min nærværelse længere var nødvendig, da jeg egentlig skulle til bryllup og derfor gerne ville bede om orlov. Hertil sagde herredsfogeden, idet han rakte mig hånden: Ja, gå De til bryllup, Bech, De kan jo roligt rejse nu, for nu er vi jo klar, og god fornøjelse. Før jeg fjernede mig, kaldte jeg mine kolleger til side og sagde: Gå nu under ingen omstændigheder ind på at trække vor klage tilbage. Jeg fik næsten enstemmigt svar om, at det kunne aldrig falde dem ind. Desuagtet var det, det første de gjorde, da de igen kom ind. Forøvrigt gik forliget ud på, at alt skulle være hugget inden første februar, og en mulkt på 2 kroner betales for hver dag, der gik over.

Jeg er ikke i tvivl om, at Kruuse var klar over, at det værste han havde foretaget sig under hele affæren var, da han forhindrede hegningsmændene i at hugge. At forhindre en embedsmand i at udføre sin funktion kan nemlig ikke betales med

penge. Der skal kroppen bøde, så han har glædet sig, da klagen blev trukket tilbage. Da vi nåede første februar, var der imidlertid ikke hugget ret meget. Jeg bad så formanden melde ham, at vi fordrede forliget respekteret i alle sine enkeltheder. Det hjalp. Nu blev der hugget, og det langt ud over, hvad vi ville have ladet os nøje med, om han havde gjort det som andre lodsejere efter sognerådets anmodning. Men mulkten, betaling af landvæsenkommission, hugning og det hele kostede over 200 rigsdaler, og så måtte han endda af med sine hegner.

Den dag landvæsenforretningen skulle afholdes, var en af Kruuses mest hengivne, Morten Andersen, omme i smedien, og han gottede sig ordentlig, for nu fik vi nok kærligheden at føle, hvad vi også ærlig havde fortjent, så dumt vi havde båret os ad. Da derimod det hele var overstået, var der almindelig glæde, for i grunden undte de Kruuse det godt alle sammen. Han havde nemlig altid gjort, hvad der lystede ham, og ingen vovede at røre ham.

Endnu en sag fik vi med ham, så senere blev han skikkelig og forsøgte ingen rettigheder. Efter en mindre ildebrand på Nordskov lod han sine folk harpe og køre grus bort fra kommunens grusgrav. Sådan gik i hvert fald rygtet. Og da sognerådet nogle dage efter var på vejeftersyn, viste det sig, at det passede. I grusgraven holdt en af hans vogne fuldt pålæssede, ja, han bad endog formanden hjælpe sig med harpen, som også stod der. Vi bar den så ind til Jørgen Jeppesen, som boede lige op til grusgraven, og efter at vi havde låst bommen til grusgraven, gav vi ham også nøglen med den ordre, at han ikke måtte udlevere den til nogen uden, at han kom med en seddel fra en af sognerådets medlemmer.

Dette var ved middagstid. Hen på ef-

termiddagen kom en af Kruuses folk med et brev fra ham, hvori han beklagede sig over vor fremfærd og spurgte, hvor vi vovede at forbyde ham, en af de største lods ejere, at tage grus i grusgraven. Brevet fik vi overrakt, da vi gik på vejen ude ved Koholehavsgyden og med den besked, at han skulle have svar med tilbage, hvortil jeg sagde, om han troede, at vi kunne stå midt på vejen og skrive. Han kunne vente til i morgen, så skulle han nok få svar. Vi samlede derfor om aftenen for at få svaret på brevet. Nu var sagen, at en husmand ikke langt fra grusgraven havde taget nogle læs sand til fyld under et hus, han byggede. Derfor måtte han betale en bøde på to rigsdaler. Jeg bad den gang godt for manden, da det var materialer, vi absolut ingen brug havde for, men det hjalp ikke, han måtte betale. Dette for bedre at forstå min stilling over for Kruuse.

Da vi skulle til at formulere svaret, ville maler Jensen have, at vi skulle besvare de af Kruuse stillede spørgsmål. Dette satte jeg mig imod med den begrundelse, at det fik vi nok senere lejlighed til. Nej, sagde jeg, svar ham med et andet spørgsmål, med hvad ret han vover at tiltrænge sig adgang til sognets grusgrav og køre bort af gruset til privat brug. Men, føjede jeg til, vi må jo også stille fordring om en bøde. Dette kunne de jo ikke godt komme uden om, da husmanden måtte betale. Efter flere forslag fra min side blev det endelig bestemt, at Kruuse skulle give 10 rigsdaler. I grunden er det for lidt, sagde jeg, men da hovedsagen for mig er, at han kommer til at betale, kan jeg meget godt gå med hertil. Det blev derfor tilføjet efter hvert spørgsmål, at han skulle give 10 rigsdaler for selvtægt til kommunens kasse.

Efter dette klagede han over os til amtet, som sendte det hele hertil til sognerådets erklæring. Så sagde jeg, at nu var

tiden inde til at svare. Vi fik undersøgt, hvornår grusgraven var erhvervet af kommunen. Vi svarede, at grusgraven det nærmere betegnede år var erhvervet af kommunen for at skaffe grus til vore veje, og at aldrig nogen privatmand havde ret til at hente grus der, selvfølgelig heller ikke etatsråd Kruise. Efter at dette svar var afgået til amtet, hørte vi ikke mere til sagen. Da der var gået temmelig lang tid, sagde jeg en dag, vi havde møde: I skal se, de går os forbi, dette vil vi ikke finde os i. Skriv nu, sagde jeg til formanden, til amtet og få at vide, hvordan det hænger sammen. Dette hjalp. Få dage efter modtog vi fra amtet en genpart af den skrivelse, som var sendt til Kruise, og den lød kort og godt på, at han ingen som helst ret havde til at benytte grusgraven til privat brug, hvorfor han havde at holde sig derfra. Så sagde jeg, at nu måtte der kræves de 10 rigsdaler, for have dem ville vi. Maleren, der altid var rede til at frede om Kruise, mente, at da han ikke havde svaret på vort første brev, måtte der spørges en gang til. Dette blev der stemning for, men heller ikke denne skrivelse fik vi svar på, og da der fremdeles intet skete, tabte jeg tålmodigheden og foreslog, at vi skulle stævne ham for retten. De andre mente, at vi skulle spørge ham en gang endnu. Da forekommer det mig, at vi allerede har givet ham lang henstand nok, hvor mange dage skal han have at bestemme sig i? Vi blev så enige om fire dage. Godt, sagde jeg til formanden, skriv så, at dersom han nu ikke betaler inden fire dage, bliver han stævnet. Det hjalp, for dagen efter mødte en af godsejerens husmænd ude hos formanden og betalte pengene, men han skulle samtidig sige, at det ikke var, fordi Kruise var bange for at komme i retten. Det morede vi os over, da det jo først var den trussel, der fik ham til at betale. (NEU 31691, skrevet o. 1920).

Hvad væveren ikke kunne tillade sig

Anna Gundestrup er født 1907 i et husmandshjem i Barløse, men er vokset op hos morforældrene i Håre i Tanderup sogn, da der kom så mange børn hjemme. En moster var syerske, og det blev Anna Gundestrup også, og da hun blev enke, måtte hun i mange år leve af at sy og senere undervise andre deri. Som gammel

Æresport ved ritmester Gustav Alexander baron Berner Schilden Holsteins begravelse i 1889 ved Langesø Skovkapel vest for Odense. Billedet er formentlig taget af fotograf Christian Brøns. Det var kun ved prominente personers begravelse, at der rejstes æresporte. Ellers hørte disse til ved bryllupper.

er hun blevet oplæser på fynsk dialekt, og hun synger væver Lars Clausens sange. Dem lærte hun som barn. I 1943 blev hans digte »Viser og vers« udgivet af pastor Erik Spur, Husby. Væveren, der boede i et hus under Wedellsborg ligesom beretterens morfader, var en følsom og tænksom mand. Godsforvalteren på Wedellsborg mente, at han gik for vidt i sin skildring af systemet omkring lensgrevens begravelse, da han fik trykt digtet »Døden gør alle lige« i Fyns Tidende, en venstreavis, og dette digt var på rigsmål, så det kunne forstås af enhver, ikke på fynsk dialekt som så mange af hans digte:

Ved greve Carl Wedells død den 24. marts 1882 var der til begravelsen samlet 4-5000 mennesker både adel og bonde, og de blev som skikken var beværtet før kirkefærd. Derfor var der nok så mange med. Hvert af de nærmeste sognes folk mødte jo op og rejste hver sin æresport. Så der var ni æresporte mellem slottet og Husby kirke.

Samtidig døde en fattig arbejderkone i et af husene ved Wedellsborg. Hun skulle begraves et par dage før greven, men da var al pyntningen i fuld gang, og det blev betydet enkemanden, at hans kones kiste ikke måtte køre gennem de påbegyndte æresporte, så de måtte køre en omvej gennem Husby og Sønder Åby til kirken. Det oprørte Lars Clausen, og han skrev følgende digt, der siden stod i Fyns Tidende 31. marts 1882:

Greven er syg, paa den høje Borg
er Angest og Sorg.
Hundrede Bud til Vogns og til Hest
farer af Sted mod Øst og mod Vest
at hente Raad mod den frygtede Gæst:
Døden, hvem man jo vil sige,
til Slutning gør alle lige.

Intet blev sparet, mens Tiden randt,
og Kræfterne svandt.

Han, som kun ønskede for at faa
alt, hvad hans Øje hvilede paa,
saa arm og ussel som nogen laa!
Er det ej sandt, naar vi sige,
at Døden gør alle lige?

Skønt Telegrammer fløj hid og did
i en syndig Tid,
Læger forskreves fra Syd og fra Nord
fra København og fra – Gud ved hvor,
alt var omsonst, thi det gamle Ord
staar fast for arme og rige,
at Døden gør alle lige.

Sorgen var stor. En Morgen det lød:
»Nu er Greven død«.
Solen dog roligt beskrev sin Gang,
Lærken i Sky sig jublende svang,
mens for hvert opladt Øre der klang
en Røst, som synes at sige:
Døden gør alle lige.

Til samme Tid en Kvinde der laa
i en ussel Vraa.
Hende var Livet fra tidligste Vaar
en Kamp mod tunge og fattige Kaar.
Alt hendes Haab for Fremtiden staar
til Gud, at hun snart maa stige
did op, hvor alle er lige.

Men i sin Armod en Skat hun vandt,
som til Livet bandt:
En Flok af sultne, forgrædte smaa
i Kreds om hendes Dødsleje staa.
Hvordan, oh Gud, skal det disse gaa!
Hvor hjerteløst er det at sige,
at Døden gør alle lige.

Dog snart hendes Tvivl og Frygt bortveg,
til Hytten nedsteg
en Fredens Engel, med kærlig Haand
han løste Støvet trykkende Baand,
og frejdig hendes frigjorte Aand
sig svang mod det Lysets Rige,
hvor store og smaa er lige!

At hun, den fattige Kvinde »slap«,
det rygtedes knap.
At Graad og Klage fra Hytten lød,
forladdes Taarer i Strømme flød
ved hendes Baare, kun lidt betød.
Hvorfor dog skraale og skrige,
thi Døden gør alle lige.

En lille Skare sørgende Mænd
gik senere hen
tavse bag Kisten den tunge Gang,
mens Præsten talte, og Degnen sang,
Børnene græd, og Klokkerne klang.
En fattig Trøst kun at sige,
at Døden gør alle lige.

Ved Grevens Død, ak, det Sørgespil
gik ej saadan til.
Æresporte og Buer blev bygt,
med Flor og Kranse blev alting smykt
et Sorgens Mærke paa alt var trykt,
og dog er der dem, der sige,
at Døden gør alle lige.

Folk af forskellig Vilkaar og Stand
fra det halve Land
stimlede sammen ved denne Færd
til Grevens Ære – han var det værd –
drak og traadte hinanden paa Tæer,
de fattige som de rige,
thi Døden gør alle lige.

Alt er bevaret, en Fotograf
tog det hele af,
Grever, Baronier og Folk paa Straa
Bønder og Herremænd, store og smaa,
alt i eet, til Bekræftelse paa,
at de dog har Ret, som sige,
at Døden gør alle lige.

Over begge blev Graven øst fuld
af Stene og Muld.
Disse to, saa forskellig af Stand,
den arme Kvinde, den rige Mand,
mødtes som Frænder paa Gravens Rand.
Thi kan man med Sandhed sige,
at Døden gør alle lige.

Lars Clausen måtte stille til en alvorlig reprimande hos godsforvalteren, justitsråd Ewertz, og et par år senere flyttede han til Bredninge i Tanderup sogn. Hans bindingsværkshus uden for indgangen til parken er borte, men der er i den senere tid sat en mindesten på stedet. (NEU, skrevet 1982).

Landsby og herregård

I den næst foregående beretning er godsejeren først forbundsfælle med beretteren, en selvstændig håndværker, men ved et tilfælde bliver de modstandere, fordi godsejeren mener, at han stadig kan tillade sig lidt mere end andre. I det følgende bringes flere eksempler på berøring mellem herregården og landsbyboerne eller landbefolkningen i almindelighed.

At høre fra herregårdens verden

Der gik mange historier om herregårdene og de forskellige slags folk der. Fra Vendsyssel hører vi ofte om slagsmål på markederne mellem bondekarlene og de berusede herregårdskarle. Mikkel Christensen har en anden detalje at berette. Han er født 1879 på Guldager hede i Vrejlev sogn. Faderen døde, da beretteren var dreng, og siden 1889 var han ude at tjene hos bønder i Vrejlev og omliggende sogne:

Billedtekst til side 120–21:

Adskillige godsejere virkede for fremavl af bedre heste, såvel til ridebrug som til markarbejde. Christian-Einar greve Reventlow var stærkt hesteinteressert og holdt i en årrække fra 1890 hesteskuer for halvblodsheste i fynsk besiddelse på Brahetrolleborg. Skuet i 1904 er tegnet af greven, der har taget sig af hestene, og af Tom Petersen. En række af personerne i forgrunden er egnens kendte mænd. Fotografier viser skuet med mindre talstærk tilslutning end på stikket, som har været en form for reklame for den gode sag.

Hyppigst – tror jeg dog – kom karlene på besøg hos hinanden i karlekamrene. Var der kun to eller tre, blev der vistnok altid talt om deres specielle forhold som tyende, især om hvorledes det kunne blive muligt at finde en anden og bedre levevej end de kår, der kunne opnås for ubemidlede ved landbruget. – –

Var der besøg af en karl fra en af herregårdene, hvad der også skete enkelte gange, men kun når vi var på besøg på en lidt større gård, var det ham, der førte ordet, og med sit specielle kendskab til andre forhold end livet på bøndergårdene fortalte han om alt det, der for os var nyt, så at vi nærmest var lyttere.

(NEU 19634, skrevet 1964).

Mikkel Christensen gik ikke selv herregårdsvejen. Han skrev vers, og det lykkedes for ham at komme på kursus på landbrugsskole, således at han kunne blive kontrolassistent. Det vil sige, at han undersøgte mælkens fedtindhold i et vist distrikt. Han kom på kursus i København, og her kom han ind i politisk arbejde som socialist. Han fik ansættelse i en sygekasse og forblev i København.

Den dumme og dovne karl

Rasmus Vivike er født 1881 og er vokset op hos mormoderen i Torkildstrup på Falster. Som dreng og ung hjalp han til i omegnens bøndergårde. Senere blev han udlært i brugsforeningen, men efter soldatertjenesten søgte han ansættelse ved D.S.B. Følgende stammer fra hans skildring af arbejdsforholdene i en gård:

Andenkarlen gjorde rent i kostalden. Det vil sige, hvis der var husmand på gården den dag, var det hans arbejde at rense i kostalden og strigle og børste kørerne.

Hvis vogterdrengen var ledig, hjalp han til. Karlene holdt ikke af at rense i kostalden. De hørte til hestene. Kørerne var sådan set et lavere trin, men var der ingen andre til det, så var det den yngste karls arbejde sammen med vogterdrengen. Jeg har selv været med til det så godt som dagligt. Man hørte også somme tider, når en karl ikke kunde følge med i arbejdet, at han (karlen) kun kunne bruges i en kostald. Det skulle betragtes som nedsættende, for der kunne godt være en karl imellem, som både var dum og doven, og som kun svedte, når han skulle have mad, men jeg har kun truffet en i min ungdom på de gårde, hvor jeg har været. Så spørger man uvilkårligt, hvor blev de af. Som regel havnede de på en herregård eller et teglværk, men ellers tog de bønder jeg kendte kun dygtige folk, som regel fra samme sogn eller nabosognet efter først at have forvisset sig om, at vedkommende, som søgte pladsen, både var ordentlig og kunne udføre arbejdet tilfredsstillende.

(NEU 9629, skrevet 1952).

Den pensionerede rangermester levede sig så helt ind i sin drengetid, medens han skrev til NEU, at han fyldtes af datidens foragt for den dårligt begavede og arbejdsuwillige unge mand, som blev vraget af egnens gårdmænd og drillet af sine jævnaldrende, og som kun kunne håbe på en fremtid i herregårdens kostald eller teglværket. Det sidste sted var da vist ellers ikke for den dovne.

Om at blive isoleret

Anton Bruun er gårdmandssøn fra Bjerre sydøst for Horsens. En ældre broder var blevet forvalter på en herregård, og som 19årig tog Anton Bruun plads som landvæsenselev på Nislevgård på Fyn. Forholdene, der blev budt de unge mennesker på herregården, var et chok for ham, se bind 1 side 82-89 og bind 3 side 56-57. Men havde han tænkt sig, at de fynske karle og piger skulle se op til den unge gårdmandssøn med den strålende karriere foran sig og lytte til hans fortælling fra den store gård, så blev han endnu engang bitterlig skuffet:

Hverken elever eller tjenestefolkene kom sammen med omegnens gårdmandssønner eller -døtre til leg eller dans. Vi blev i omegnen betragtet som en pariaklasse, som ingen »bedre folks« børn ville have omgang med. Men vi savnede heller ikke dem, idet vi inden for gårdens enemærker morede os selv i al gemytlighed. Det eneste vi deltog i uden for gården var, når der var et offentligt bal i stationsbyen. Der var vi gerne med, og man mærkede en vis reserverethed fra de unge karles side, idet de havde en vis respekt for herregårdsbisserne, som vi blev betegnet, og vi mærkede en vis jalousi fra deres side, hvis vi dansede med omegnens piger, som ikke var så bange for herregårdsbisserne, men undertiden var meget inladende over for os og gerne ville i gang med os, idet de mærkede, at der også kunne findes gemytlige mennesker blandt herregårdsbisserne. Derfor mærkede vi til hverdag intet til omegnens unges lav, men savnede det heller ikke. Forholdene inden for elever og tjenestefolk var udmærket. Der var et sammenhold, som man ikke skulle tro muligt, men det viste sig særlig ved de ovenfor nævnte offentlige baller. Skete det en enkelt gang, at der kunne indtræffe

en lille episode mellem en fra gården og en karl fra omegnen, var vi som en samlet blok, og dette gav respekt, så det kom aldrig til håndgribeligheder. Som nævnt blev vi betragtet som en lavere kaste, men dette tog vi med godt humør. Med det kvindelige personale var forholdene også altid godt. Vi hjalp hinanden med gensidige småtjenester til gensidig tilfredshed.

Tjenestefolkene på gården var alle udensofns fra og var hentet fra fæstekontoret i Odense. Der var også et par svenskere blandt karlene – et par ualmindelig kraftige og dygtige arbejdere, men forrygende galhovede, der kunne fare i flint for en ubetydelighed, men som til gengæld var de venligste og mest hjælpsomme arbejdskammerater, når det gale sind var falden til ro. Eleverne var fra alle egne af landet, dog mest jyder der havde ønsket at se andre egne og søge frem efter en lederstilling inden for det større landbrug.

(NEU 9658, skrevet 1952).

Bondekarl om herregårdskarlene

Niels Ludvig er født 1870. Hans fader var træskomand og husmand i Volstrup i Ringe sogn. Som dreng og ung tjente han i omegnens bøndergårde, indtil han efter faderens død tog hjem for at hjælpe moderen. Som ældre har Niels Ludvig været frugthandler. I Volstrup boede der husmænd, som var daglejere på Egeskov:

Det var en nydelse at sidde og lytte særlig til pastor Karl Paulsens dæmpede tale. Ordene var akkurat så høje, at alle kunne høre ham, men han fordrede ro og var ikke bange for at henstille til menigheden om at holde hosten tilbage. Der var aldeles stille i kirken, mens han talte, enten det var fra prædikestolen eller fra alteret. Der var en mægtig salmesang i kirken. Mente pastor Paulsen, at der ikke blev sunget kraftigt nok, sagde han fra alteret: Skal vi ikke synge lidt højere, og så lød sangen kraftigt i kirkerummet. Den stærke kirkelige rørelse i Ryslinge satte sit præg på hele Midtjylland. Dels var den daglige tale nogenlunde fri for eder og usædelig tale. Egnens mange herregårdes tjenestefolk med deres rå tale var ikke anset for passende selskab for egnens ungdom, og denne holdt sig fra kroerne, hvor herregårdens ungdom holdt til. På mange steder holdt landboudommen baller i gårdene i steder for på kroerne. Mange bønder ville hellere overlade de unge storstuen en gang hver vinter, end de så ungdommen mødes på kroerne. Disse forhold havde tillige til følge, at bondeungdommen næsten aldrig kom sammen med tjenestefolkene på herregårdene.

(NEU 12254, skrevet 1953).

Om de Knivholt karle og Ribberholt drenge til marked

Niels Chr. Larsen, født 1889, er vokset op i Mygdal i Vendsyssel. Han giver i en beskrivelse af egnens markeder en karakteristisk af herregårdskarlenes adfærd. Tilsvarende oplysninger har en række jyske berettere givet:

Der var mange episoder af forskellig art, og politiet havde altid en del at ordne. Jeg så engang en spritter, der kendte de to politibetjente, var henne at præsentere sig og spørge, om ikke han var fuld nok til at komme med salatfadet til Hjørring, men det sagde de nej til: Da skal a snart se at blive så fuld, at I er nødt til at køre mig hjem, sagde spritteren. Betjentene grinede.

Knivholt ligger omgivet af voldgrave og store marker øst for Frederikshavn. Når karlene på denne gård er kommet i særligt ry for deres lyst til at slås med bønderkarlene, kan det skyldes, at gården har ligget stærkt isoleret og dog så nær købstaden, at karlene har kunnet gå dertil. Hugo Matthiessen tog billedet i 1934. Gården fik i øvrigt allerede omkring 1680 et haveanlæg, der regnedes for det største og fineste nord for Limfjorden.

Mange karle fra herregårdene i vid omkreds havde fridag og var mødt, og de var altid meget berusede. Herregårdskarle var typiske ved deres robuste udseende, noget hærgede af arbejdet i al slags vejr, deres ludende og hældende karakteristiske gang, hatten eller huen på sned, en stor karduskrå i munden med bule på kinden. En læderrem om livet til at holde bukserne oppe var snøret så fast, at det så ud, som om manden var ved at gå midt over. Nogle havde en stok med. Når så de blev meget berusede, kunne de nok se farlige ud, men de forulempede almindeligvis ikke andre markedsgæster. Jeg tror ikke, de ret tit drak i beværteteltene, men de drak brændevin, der var billig og kun kostede 25 øre for en trepæglflaske hos købmanden. Når det blev hen på aftenen, var der gerne nogle gamle stridigheder, der skulle gøres op, og det blev til store bråvallaslag med mange indblandede og kraftige eder og brøl, der leveredes med egekæppe og svingeltræer, der brugtes som våben. Blå øjne fra knytnæver forekom også. Jeg husker, at Knivholt og Ribberholt drenge var af dem, der skulle have regnskabet gjort op. Det hændte, at også andre kom i klammeri.

(NEU 30833, skrevet 1954).

Knivholt er en herregård og Ribberholt en landsby, og karlene fra denne herregård og dens nabolandsby lå åbenbart i konstant strid, i hvert fald i omtalen. De var i dele af Vendsyssel blevet et udtryk for den konstante modsætning mellem de to kategorier af unge. Ordet dreng betød i ældre sprogbrug en voksen ung mand.

Den selvstændige lejehusmand

Med mekaniseringen var der ikke længere brug for arbejdskraften fra alle de mange husmandssteder, som tilhørte herregårdene. Forbindelse mellem husmand og herregård ophørte dog ikke altid med det samme. Herom fortæller Ernst Andersen, der er født 1904 i Bjergene nord for Dragsholm. Faderen var født i et husmandssted i nabosognet Vallekilde. Han blev udlært som møllersvend, men som fisker lejede han sig ind hos familien i det hus i Bjergene, som han senere skulle overtage, idet han blev gode venner med datteren, og da hendes fader blev syg, giftede de unge sig, medens huset blev stående på det gamle lejemål. Først 1910 fik Ernst Andersens fader lejemålet, og da hørte der 17 tønder land til stedet. Det var mager jord, og huset lå 200 meter fra Sejro bugten, så afgrøderne var kun små. At stedet er et af landets smukkeste – ved foden af Vejrhøj – fik først betydning senere, da området blev solgt til sommerhusbebyggelse:

Dragsholm var i tidligere tid en af landets største herregårde med vidtstrakte besiddelser af kirker, store forpagtergårde, skove og i Bjergene ca 30 ejendomme på 10-20 tønder land, som havde en forpagtningstid på 8 år. En del år før 1914 var mange af besiddelserne afviklet, men baronens førte nærmest et lille hof med et meget stort personale.

Baronessen elskede at køre lange ture. Tit havde hun gæster med. Det var i jagtvogn, hvor kusken sad stram på bukken. Vidste hun, at nogle af arbejdernes eller forpagternes familier i Bjergene var syge, kom hun og besøgte dem og havde gerne frugt, vindruer eller andet med. Baronnen var altid ridende.

Arbejderboligerne lå i en afstand af en til to kilometer fra herregården, tre af

dem i Bjergene, en nær mit hjem. Manden var med til at passe kreaturer, og både han og konen var med til at malke hver 24 køer. Malkningen begyndte om morgenen klokken 4 og samme tid om eftermiddagen og varede 2 timer. Konen fik 2 kroner om dagen. Familien havde fem børn, som var ene hjemme, medens forældrene var på arbejde. De ældste måtte passe de små.

Forpagterne af de mindre ejendomme i Bjergene havde mere eller mindre tilknytning til herregården. Man skulle ind på et godskontor, hvor en godsforvalter passede godsets regnskaber, og betale sin halvårige forpagtningsafgift. Det var vist sådan, at de, der boede langt væk, havde mindst tilknytning. Hvis man skulle forny eller reparere sit hus, kunne man få bjælker eller lægter fra herregårdens skove gratis.

Fra mit hjem havde vi megen forbindelse med herregården. Fra gartneriet købte vi stueblomster og planter af køkkenurter til udplantning. Vores køer blev befrugtet ved herregårdens tyre, hestene blev skoet, og andet smedearbejde udført af herregårdens smed, tømrerarbejdet af herregårdens tømrer. I skovene blev holdt auktioner over brænde, hvor både forpagterne og omegnens beboere købte deres forbrug.

Baronen holdt fire til fem årlige klappjagter, med 8-10 jægere af omegnens godsejere og adelige samt familiemedlemmer, og der var vi drenge fra Bjergene klappere, som skulle drive vildtet til jægerne. Den første tid fik vi en krone pr dag, senere steg det til to kroner. Det var dage, vi børn så hen til både for fornøjelsen og fortjenesten.

På slottet var der en kirke, hvor præsten fra Fårevejle holdt gudstjeneste, og som også var kirke for omegnens beboere. Der er jeg døbt. Kirken bruges også i dag. Den er indrettet med et pulpitur, hvor der

var adgang for baronens og deres gæster.

Forholdet mellem de 30 forpagtere og baronens var godt. Man mødte dem med agtelse. Da baronens skulle have sølvbryllup, blev der indsamlet til en gave, og forpagterfamilierne blev senere inviteret til fest, til spisning i et telt, som var lejet til formålet. Da baronen døde, blev der indsamlet til en sølvkrans, som endnu opbevares i kirken, selv efter at herregården er gledet over på andre hænder.

Det var nok ikke alle beboerne, der havde lige megen tilknytning til herregården, da Bjergene er en ret lang strækning på 6-7 km, og mit hjem lå vel godt 2 km fra Dragsholm.

(NEU 35858, skrevet 1980).

Nogle vil måske tænke på den karakteristisk af Dragsholms daglejere, som findes i første bind af denne serie. I Ernst Andersens barndom var der ikke tale om drikkeri eller umoral i Bjergene. Indre missions strenge syn på livet var blevet udbredt, og missionshuset blev flittigt besøgt:

Blandt befolkningen i Bjergene var der stort set et godt forhold. Man kom i virkelig forstand hinanden ved og kendte hinandens forhold. Man havde omtrent samme økonomiske muligheder, men evnerne til at administrere var jo forskellige. De fleste levede under små kår. Enkelte var bedre stillet. Det skete da, at nogen kom og lånte hos far, som regel små beløb fra 10 til 100 kroner, og hvis det var større beløb, gik man i kaution for hinanden. Større selskabelighed tror jeg ikke man havde. Det var der ikke midler til. I mit hjem kom vi sammen med fire nabofamilier. De to stod også indenfor indre mission, en var baptist, og en familie kom ikke til møder, måske lidt i forsamlingshuset. Disse familier kom til en kop aftenkaffe,

hvor man drøftede dagens og egnens begivenheder. Derudover kom vi sammen med tre andre familier til spisning en eller to gange om året. De boede noget længere væk. De to familier tilhørte også indre mission, hvorimod den tredje familie holdt sig fjernt fra alt kristeligt arbejde, og hele deres bekendtskabskreds var mennesker uden for indre mission, som efter spisningen spillede kort til uret var 1-2 om natten, men i spillet deltog ingen af os fra vores hjem. Ingen af os kunne vist spille kort, og vores indstilling var vel også, at vi syntes, der var noget forkert i kortspil, eller at det nemt kunne blive en lidenskab. For dem der spillede, gjaldt det vist kun små beløb. Det var nærmest kun at betragte som underholdning og tidsfordriv.

Det kan ikke benægtes, at der var et skel mellem dem, der tilsluttede sig indre mission, og dem der ikke gjorde det. Alle vidste, hvem der tilsluttede sig, og hvem der ikke gjorde det, og nogle af dem, som kom i forsamlingshuset, bandede en del, men var de sammen med dem, som tilsluttede sig indre mission, undlod man at bande. Enkelte familier kom vist hverken i missionshuset eller i forsamlingshuset, idet man levede for sit arbejde og udkomme, og ellers holdt man sig passiv. Der var sikkert ingen af familierne, som tilsluttede sig indre mission, som kom i Ris forsamlingshus. Man mente måske ikke ligefrem, at det, der foregik i forsamlingshuset, var syndigt, men fandt snarere, at det lå så langt fra det, man selv levede i og gerne ville høre, så det havde ingen interesse, følte tomt og indholdsløst. Og modsat var det sikkert for dem, som kom i forsamlingshuset. De fandt missionsfolkene mørke i deres syn, at de tog det for tungt uden at kunne se lyst på livet og tage sig en glad aften. Det, man deltog i, var mest gymnastik, dilettant og festlig sammenkomst, som oftest sluttede med

dans. De unge havde vist et til to baller om måneden. Fra mit hjem mindes jeg aldrig, at nogen kom i forsamlingshuset, og selv har jeg aldrig været der, følte heller ingen trang til at komme der.

De familier, som tilhørte indre mission, må vist nærmest betragtes som en søskendeflok. Man følte, det var en af vore, det var dem, man havde forståelse for, delte samme tro og oplevelser med, hvor man havde samme interesser, hvilket bandt mennesker sammen på en måde, som vist skal opleves for at give den rette forståelse. Men man var jo almindelige mennesker og kunne have forskellige opfattelser blandt andet af dåbspørgsmål, som der godt kunne komme uoverensstemmelser om, og som en tid godt kunne bevirke, at man skævede til hinanden, og det hændte også, at en familie gik over til baptisterne.

Andre uoverensstemmelser kunne også dukke op, men der gik sjældent så længe, inden man fandt ud af, at man ikke kunne undvære hinanden.

Blandt andet husker jeg en ugift mand, der var missionsmand og havde en husbestyrerinde, som han var forlovet med. Hun måtte rejse hjem til en syg moder, og han fik sig en anden husbestyrerinde. Så blev han forlovet med hende, og disse to piger var han skiftevis forlovet med i ca 10 år, og de skiftedes til at være husbestyrerinde for ham hvert andet år, hvorefter han giftede sig med den ene. Der havde sikkert ikke bestået noget kønsligt forhold, kun havde manden ikke kunnet træffe en afgørelse, men det skabte et misforhold inden for indre missions kredsen i de år, og kredsen uden for talte jo derom, og man morede sig derved. Det var i 20'erne. Dengang var et sådant forhold jo ikke almindeligt.

Far begyndte aldrig et måltid uden bordbøn, og det gjorde han, enten vi var

Da Indre Missions vækkelse kom til Bjergene ved Sejerø Bugt, blev et gammelt husmandshus gjort nødtørftigt i stand til missionshus. Væggene blev beklædt med tagspån.

alene eller der var fremmede, der skulle have mad med, og efter morgenmåltidet blev der hver dag holdt andagt. Far bad en ret lang bøn, om Gud ville bevare og lede os dagen igennem og forlade os vor skyld og fejl. For os børn var det en ensartet bøn i ordvalg, men vi var nok ikke modne nok til at bedømme det. Efter bønnen havde vi N. P. Madsens andagtsbog med et stykke til hver dag, og det var gerne min søster, som læste det andagtsstykke.

I vores soveværelse stod fars og mors senge ud til hver sin væg med en gang imellem. På gulvet lå et fåreskindstæppe, og jeg kan endnu mindes, at min far hver aften lagde sig på sine knæ med de foldede hænder på sin seng og bad sin aftenbøn, til tider højt, men mest i stilhed. Det var vi jo vant til fra små, og jeg tror, at fars bøn var bøn og ikke kun ord, og hvor kristendom bliver levet i et hjem, vil det præge børnene, så det aldrig glemmes.

Af bibelske billeder var der ikke mange. Jeg er i besiddelse af tre af dem, et der forestiller Saul der salver David, et hvor Johannes døber Jesus i Jordanfloden, og et med en stor rosenkrans og i kransen står tre linier: Tro bringer Guds velsignelse, kærlighed bringer lykke overalt, håb bringer trøst i al vor nød. Alle tre billeder er olietryk. Det er muligt, der har været flere, men de er nok gået til i tidens løb. Desuden brugte den tid ret store familieportrætter.

En søndag i barndommen afveg ikke så meget fra hverdagen. Dyrene skulle jo passes. Alt var manuelt arbejde, som tog sin tid, men i mit hjem gjorde man ikke mere, end hvad der var nødvendigt. Der blev praktiseret: Kom hviledagen i hu, at du holder den hellig. Man arbejdede alle ugens seks dage.

I min første barndom gik mine forældre en del i kirke. Den daværende sognepræst tilhørte også indre mission, og det var ikke ualmindeligt, at hans gudstjenester havde en varighed på to til tre timer, og dog kunne han samle kirkegængere, men ved et præsteskit i 1918 blev der kaldet en præst, hvis virke var ret svagt og med en forkyndelse, som var lige så svag, og da holdt mine forældre op med at gå regelmæssigt i kirke.

Kirkegangen blev lille. Kun nogle stykker kom nu og da, men far tog bibelen og læste et kapitel, og vi børn var jo i søndagsskole i missionshuset og legede tit med naboens børn søndag eftermiddag.

En fire til fem søndage om året blev hestene spændt for en vogn, og vi kørte ud at besøge slægt og venner og spiste til aften, men måtte så ud på aftenen køre hjem og fodre køer og malke, men det skete ikke mange gange om året, man var indlevet i en tilværelse, der ikke krævede adspredelser og fornøjelser.

(NEU 34481, skrevet 1978).

Dansk Husflidstidende.

Organ

for

Dansk Husflidselskab.

Oremandsgaards Husflidskole.

1. Aargang.

Kjøbenhavn.

N. C. Homs Forlagsforretning.

Trykt hos J. H. Schultz.

1881.

Greven, gartneren, husflidsforeningen og sygekassen

Gartner J. Chr. Pedersen har beskrevet sin barndom og ungdom i gartnerboligen ved Lerchenborg syd for Kalundborg. Heri indflettter han faderen, Chr. Pedersens, levnedbeskrivelse. Faderen blev gartner på Lerchenborg i 1880, da J. Chr. Pedersen var 2 år gammel:

Den 1. maj 1881 anmodede greven mig om at overtage regnskabet for sognets husflidsforening, som greven var formand for, og som han selv havde oprettet. Denne ekstrabestilling, der jævnlig gav anledning til forhandling med greven, havde jeg, så længe jeg var på Lerchenborg, og jeg fik også overdraget ordningen af de hvert andet år afholdte husflidsudstillinger, som regel i et stort telt, rejst i den nordre allé. Der var med godt vejr stor tilslutning fra sognet med dans på estrade. »Havemændene« virkede i deres bedste skrud som kontrollører.

Også sognets sygekasse, der ligeledes skyldtes grevens initiativ, og som modtog hans økonomiske støtte, blev jeg formand for.

(IHA 982, skrevet 1954).

Da bønderne på grund af landbrugets intensivering og lettere adgang til håndværks- og industriprodukter begyndte at holde op med selv at lave småredskaber, fandt mange, at det var et tab, og der sattes ind på at fortsætte husflidstraditionen. Godsejerne deltog i denne ideelle bevægelse, og på forsiden af 1. årgang af Husflidstidende findes en tegning af Oremandsgårds husflidsskole syd for Præstø, der blev indviet så tidligt som 1872.

Højrehuset

Anna Pedersen er født 1885 i Strøby syd for Køge. Her var hun forskolelærerinde, og samtidig optegnede hun dialekt og beskrev ældre tiders dagligliv. Her følger en beretning om de unges gilder, som fra gammel tid blev holdt på skift i gårdene. Om den nyere tids udvikling fra 1870 og om godsejernes forsøg på at støtte den del af ungdommen, som var konservativ, berettes her:

I 70erne og indtil 1885, da forsamlingshuset byggedes, holdtes gilder i en sal, som en af byens smede byggede på sin grund. Ane Bentsen, født 1868, fortæller, at »Frederik Smed«, som ejede nævnte sal, blev uenig med de unge en overgang. Han havde en søn, der var spillemand, og det var jo en selvfølge, at han skulle spille til gilderne, men de unge var misfornøjede med hans musik, og så »lånte de gildes« på gårdene igen. Til »et gildes« købtes ind i fællesskab. Regnskabet gjordes op, og hver karl betalte sin part. Pigerne betalte ikke, men til gengæld blev der holdt et »pigegildes« – det fandt altid sted midfaste søndag – og her betalte pigerne.

Det første forsamlingshus byggede byens folk i fællesskab – vistnok 1885 – men da der snart blev så store modsætninger mellem »højre« og »venstre«, at man ikke kunne være i hus sammen, byggede Gjorslev gods »det nye forsamlingshus« på en grund, som godset ejede i byen. Dette kaldtes »Højrehuset« og det gamle af og til »Venstrehuset«. »Det nye forsamlingshus« blev kun brugt i nogle år. Så forfaldt det og blev revet ned.

(NEU 4101, skrevet 1945).

Om herregården og det nye åndsliv

Lærerinde Agnes Pedersen er født 1895 i Millinge, Svanninge sogn, hvor faderen var karetmager:

Der skete meget i Millinge skole, netop lige før jeg skulle begynde. Der blev bygget en forskole og ansat en forskolelærerinde til de første årgange, og omtrent samtidig gik gamle lærer Brøndum af. Hidtil havde det været en toklasset skole, og mine store søskende har fortalt, at de store skulle lære de små at læse. Der kom en ung energisk lærer til Millinge, der satte mange ting i gang: Korsang, hvor mange af vi søskende efterhånden deltog, og aftenskole. Det bedste var dog oprettelse af et bibliotek. Her kommer grevinde Bille Brahe Selby på Steensgård ind i billedet. Hun var en meget begavet og belæst dame og meget rundhåndet. Hendes juletræer glemmer man aldrig. De børn, hvis forældre på den ene eller den anden måde arbejdede for greven, blev inviteret med fra 6–7 til 14 års alderen. Der blev serveret chokolade, æbleskiver og julekage. Der var gaver og godteposer til alle, og grevinden gik selv og vartede alle unger op og delte gaver ud. Ja, og det var altså hende, der sammen med lærer Lauritsen startede et bibliotek. Hvor meget der blev givet, ved jeg altså ikke. Det var et meget stort fremskridt, at man kunne gå hen og låne bøger i skolen. Senere blev det delt, så Svanninge skole fik sin del.

Jeg husker tydelig, da vi fik den første bog. Der var en bestemt tidsfrist for lånetiden; det var jo nødvendigt, det blev overholdt, da antallet af bøger var ret begrænset i begyndelsen. Det har enten været i slutningen af 1903 eller begyndelsen af 1904. Bogsamlingen var vel mest af litterær art. Jeg mindes især Blicher,

som min far var særlig interesseret i, Johan Skjoldborg, hvor jeg endnu husker »En Stridsmand« og »Gyldholm«, Sofus Bauditz for »Hjortholm« og »Jul i Skovridergården« og »Rideknægten«. Men der kom også ret hurtigt bøger for de yngre aldersklasser. Som vi morede os over »Min søsters børn«, vi fældede en tåre over Judy i »Syv søskende« og familien på Uroligheden, og så var der selvfølgelig Oliver Twist, Frødeløs og Marryat og Jules Verne. Aladdin og Robinson Kruse læste lærer Lauritsen højt. Ja, og så var der H. C. Andersen, hvor jeg var meget betaget af »Snedronningen« og »Dyndkongens datter«. Men det vil tage for lang tid at opremse alle de bøger, der i min opvækst klæbede sig fast i hjernen. Jeg tror nok, der blev læst temmelig meget. Der var selvfølgelig de hjem, hvor man fandt, det var tidsspilde, eller hvor man hellere spillede kort, men der blev lånt mange bøger i mit hjem.

Den nærmeste landbrugsskole var Korint ved Brahetrolleborg, men der var for langt til, at man kunne holde møder der. De forskellige møder og sammenkomster blev holdt i »Malersalen«, der lå i nærheden af mit hjem. Det var et ret stort malerværksted. Jeg kan huske, at et par af mine voksne søskende gik i danseskole, og at vi unger engang fik lov at gå hen og se på maskerade, hvor vi beundrede de lokale Columbiner og andre fantasidragter.

Politisk set var der jo dem, der stadig halvsov. Når greven på Steensgård stemte Højre, så stemte hans arbejdsfolk også Højre. Min far var også god gammeldags Estrupmand ligesom vor nærmeste nabo, sognefogeden. Jeg husker, der skulle stemmes i Fåborg, og far kom lidt nedtrykt hjem, for det var, så vidt jeg husker, Venstre, der havde taget stikket hjem. De radikale fik fremgang blandt husmændene, og i byerne dannedes fagforeninger.

Der var en Venstreforening i sognet med mejeribestyrer Larsen Egedal som formand, men hvornår den var dannet, vides ikke. Allerede i 1889 var mejeriet »Egedal« oprettet, og mejeribestyrer Larsen sad som bestyrer i 24 år. Omkring 1920 blev det udvidet, men er nu blevet nedlagt. Hver sommer havde man mejeribal for andelshaverne med fællesspisning og bal. Ungdommen fik også et gratis bal, og så vidt jeg husker med kaffebord.

Der var en lille købmandsforretning i Millinge, hvor vi handlede. Ejeren hed Mette Jensen og var enke. Hun står i min bevidsthed som den venlige og hyggelige kone, der af og til stak os lidt bolcher i tilgift. Men omkring århundredskiftet begyndte man at snakke om brugsforening, og den blev så bygget i Østerby. Larsen Egedal, der var meget initiativrig, blev formand for bestyrelsen i 27 år. De øvrige bestyrelsesmedlemmer var smed Brodersen, skrædder Larsen samt to gårdmænd, S. P. Jakobsen og Rasmus Rasmussen. Mette Jensens datter, Laura Jensen, blev uddeler og bestred opgaven uhyre tilfredsstillende. I 1916 stiftedes gødningsforeningen under brugsforeningen. Der blev et par år senere købt et stykke jord, rig på mosekalk, tilhørende Jens Hansen, Stengården, og der blev solgt kalk til mange landbrug. Også her var Larsen Egedal primus motor. Intet under, at min far engang sagde: »Larsen Egedal er den klogeste af dem alle«.

Som omtalt havde man brugt malersalen til mødested. Ved et landbrugsmøde var grev Bille Brahe Selby til stede og udtalte, at sådan en mødesal kunne man ikke være bekendt. Det gav stødet til oprettelse af et aktieselskab. Sognefogeden, Peder Pedersen og Larsen Egedal begav sig en dag til Stensgård med indsamlingslisten og bad greven skrive først. Det blev et beløb, som folk talte meget om. Rygterne

gik fra 100 til 1000 kr., 100 kr. var jo meget i 1904. Jeg kan godt huske, hvor man var optaget af sagen. Hvor store aktierne var, ved jeg ikke. Greven var formand, skrædder Larsen, der fik huset til nabo, blev næstformand, og desuden vært ved de forskellige lejligheder.

Ved grundstensnedlæggelsen murede greven den første sten og Larsen Egedal den anden. Den 7. november 1904 var der indvielse. Ved denne lejlighed gav greven middag til alle aktionærer med koner. Larsen Egedal talte og håbede, at fordragelighed og samfølelse måtte vokse i dette hus, og desuden takkede han grevinden, fordi hun havde medvirket til at skaffesognet en bogsamling, der kunne drage ungdommen med gode idealer og være til velsignelse. Greven mente, at de klodsede bønderkarle også skulle lære at gå ordentlig på benene. Greven var formand og skrædder Larsen næstformand, Larsen Egedal var også med og vel også sognefogeden, der havde været med ved indsamlingen. Greven så man imidlertid ikke ret meget til. Han havde så meget andet at passe, så det var næstformanden, der blev den egentlige leder.

(NEU 28543, skrevet 1970).

Baronessens lånebogsamling

Hans P. Larsen beretter om Jungshoved sogn, hvor baroniet Stampenborg endnu ejede en stor del af gårdene og husene. Baronen boede på Nysø, og den lokale herregård Jungshovedgård var en forpagtergård under baroniet. Dette søgte at styre den politiske og åndelige udvikling, men:

Også på anden måde end i religiøs henseende skete der noget i de år, for eksempel på det litterære område, idet baronesse Astrid Stampe allerede i 1882 skænkede en lånebogsamling både til Jungshoved og Skibinge sogne. Bogsamlingernes udlån og administration blev i hvert fald på et tidspunkt varetaget af lærer Jens Døssing, Stenstrup skole, som også var initiativtageren til oprettelsen af Jungshoved bibliotek, idet han i 1922 indkaldte til et møde i Jungshoved forsamlingshus, hvor biblioteksdirektør Th. Døssing redegjorde for den forholdsvis nye bibliotekslov af 1920. Mødet resulterede i, at der blev nedsat et udvalg til at danne en biblioteksforening og oprette et bibliotek efter moderne principper. Derefter foretoges husbesøg i sognet, og der tegnedes 192 medlemmer. Men oprettelsen af et sådant bibliotek må have været et stort kulturelt fremskridt for sognet i en tid, hvor radioen var i sin spæde vorden og i hvert fald langt fra allemandseje. Efter opførelsen af Jungshoved centralskole flyttedes biblioteket hertil i et til formålet opført lokale. Biblioteket bestod indtil 1966, hvor det indgik i Præstø storkommunes nyopførte fællesbibliotek i Præstø by.

Godset Nysø (baroniet Stampenborg) ejede en stor del af sognets huse, husmandssteder og gårde, som de enten havde fæstet, lejet eller forpagtet ud. Godset Nysø sad således inde med en stor magt i sognet, men omkring århundredskiftet

begyndte man at sælge huse og gårde. Rent politisk begyndte folk også at røre på sig. Der var to partier, højre, der som bekendt var et godsejerparti, og venstre, som var kort sagt de andre, men da de fleste på en eller anden måde var afhængige af godset, og da afstemningen foregik ved at folk rakte en hånd i vejret, stemte de, som gerne ville stå sig godt med godset, naturligvis højre. Afstemningen foregik på torvet i Præstø.

Senere gik man over til hemmelig afstemning, og nye partier blev dannet. Så måtte selve godsejeren gå rundt til sine lejere, fæstere og forpagtere for at agitere for »sagen«. Således kom han engang ind hos en ugift pige, der ernærede sig dels ved at sy for folk og dels ved at hjælpe sin far med at dyrke jorden, som naturligvis var leje eller fæste under Nysø. »Nå ja, men her behøver jeg jo ikke at sige noget«, skal han have sagt, »for her ligger jo det lille kendte blad!« Det var et partiorgan, som højre udsendte dengang, men pigen stemte radikal. Det fandt man dog ud af på en eller anden måde, og så blev det familien forbudt at lade deres køer græsse i skoven, hvilket naturligvis var et stort minus for dem.

En ting, som vakte dyb og varig forargelse hos folk, var, at det af godset Nysø blev forbudt at samle nedfaldsbrænde i dets skove. Det havde altid været en fattigmandsret. En dag om ugen måtte man gå i skoven og samle så mange grene, som man kunne bære på sin ryg ud af skoven. Var man først ude af skoven, måtte man gerne hente brændet med hest og vogn. »Nu skal du Poul min dreng, til skovs at hente brænde«, hedder det i en gammel sang. Nu var den tid forbi uvist af hvilken grund, og folk udtrykte harme over det fornærede gods, og de søgte da også at omgå forbudet på forskellig måde. Gammel vane er sej. Jeg har gentagne gange

set en ældre kone på søndagstur i skoven, støttende sig til en gren. Det var ikke forbudt at tage sig en støttekæp (spadsrestok), men denne gren var af en sådan størrelse, at den umuligt kan have været til hjælp for den videre fremfærd, men når den først havde været under øksen, var der da altid brænde nok til at varme sig en kop kaffe ved.
(NEU 35307, skrevet 1979).

Om godsejeren som sognerådsformand

Møller Jensen er født 1881 i Albæk, hvor faderen var daglejer, indtil 1891 da han flyttede til nabosognet, Volstrup, i det østlige Vendsyssel. Beretteren har selv deltaget i land- og byarbejdernes politiske opvågning, og som formand for landarbejdernes fagforening havde han mange sammenstød med venstre-gårdmænd. Fra 1936 til 1951 sad han i byrådet i Sæby:

Det var et af de sidste år, vi boede i Albæk, at så snart et par mænd kom sammen, så lød det: »Har du hørt det?« og så videre. Der var nemlig sket det, at der havde været sognerådsvalg. Albæk og Vøer var dengang een kommune, og der var noget, der hed de højest beskattede, det var den trediedel af skatteyderne, der gav mest i skat, og de valgte den største halvdel af kommunalbestyrelsen, og når så den mindre halvdel skulle vælges, så stemte de selvfølgelig igen, så enhver vil forstå, at det ikke var husmænd og arbejdere, der sad i det vise råd. Forøvrigt var der få arbejdere, der havde stemmeret, for mange, ja de fleste, havde på et eller andet tidspunkt været nødt til at søge om lidt hjælp, og der var ingen anden hjælp end fattighjælp, og så gik stemmeretten.

Nå, men ved det her valg var altså godsejer Scavenius, Voergård, blevet valgt, og når godsejeren var valgt, så bød det sig jo selv, at han skulle være formand for sognerådet, og en af hans første handlinger som sognerådsformand var, at han kørte ned til Agersted til fattiggården. Han ville se, hvordan disse folk havde det. Først var han omkring og så sovepladserne, og han mente nok, at der kunne være nok så rent, men – sagde godsejeren – de er vel ikke bedre vant, men hvad får de at spise? Jo – siger bestyreren – om morgenen får de bart rugbrød og mælk, og om middagen, ja så får de jo kartofler og suppe og grød og lignende, og om aftenen får de rugbrød og mælk. Nå ja, de er vel ikke vant til bedre. Men det skulle laves om. Se fremtidig skal de om morgenen have en skive rugbrød med fedt eller smør, og så kan de spise bart brød for resten, om de vil have mere, og så mælk til. Om middagen skal de have to retter varm mad, en kødret og en forret, og til aften skal de have en skive rugbrød med kødpålæg, en skive sigtebrød med ost og så rugbrød og mælk foruden, og dem, der er vant til at bruge tobak, skal have et halvt pund tobak om ugen. Så kan de selv vælge, enten de vil have skråtobak eller røgtobak. De er dog Fanden pine mig mennesker. Se en sådan omvæltning i bestående sædvaner det var jo grueligt. Fattiggården gav underskud, og nu blev dette jo større, men det var ikke det værste, men når fattiglemmerne skulle leve sådan, så blev der ingen daglejere at få, for nu ville alle arbejderne s'gu på fattiggården. Nå, så galt gik det nu ikke, men det, at det var godsejeren, der satte sådan noget i scene, det var jo et helt mirakel, og der var jo ingen, der kunne forstå det. Men det var sådan, at en arbejder med kone og fire til fem børn ikke kunne få en bedre kost end den, godsejeren dikterede til fattiggårdens beboere.

Nævnte godsejer var iøvrigt en ejendommelig person, og han kunne ikke let vurderes sådan i al almindelighed. Han var jo højremand, som det dengang hed, men han havde en smed ansat på godset til at holde gårdens redskaber, skoning af heste med mere. Denne smed hed Lyngby og var kendt over hele Vendsyssel som agitator for venstre. Han rejste over hele egnen og holdt politiske møder og gav højre det glatte lag. Imidlertid var godsejer Scavenius også i amtsrådet, og en gang til et amtsrådsmøde henvendte en anden godsejer sig til ham og sagde, at den smed, han havde, måtte han se at lukke munden på, for de kunne ikke have ham til at rejse rundt og fylde folk med venstresludder. Nå, sagde Scavenius, gør han det? Ja, det må han selv om, jeg har ham til smed, og det passer han godt, så resten må han selv om. Det var jo et smukt standpunkt på den tid. Vi må jo huske, det var i 1880 til 1890.

(IHA 1478, skrevet 1952).

Nu kan læseren fundere over, om det er en virkelighedsskildring, eller om det er et stykke underfundig politisk propaganda, rettet mod venstre. Beretteren ventede nok ikke at omvende nogle højrefolk, men der var måske nogle, som kunne skifte fra venstre til socialdemokratiet. Men selvfølgelig kan en virkelighedsskildring også bruges på den måde.

En herregård betalte ofte en væsentlig del af kommuneskatten, men den kunne også tynde hårdt på sognets fattigkasse med syge, udslidte og gamle arbejdere, og den ønskede gårdmændene ikke altid at betale for meget til.

Herregårdens brandsprøjte

Gartner Alfred Johansen er født 1873. 1891 til 1892 var han gartnerelev på Hindsgavl:

Hindsgavl havde en brandsprøjte, som, når det blev tordenvejr, blev trukket ud til pumpen, og slanger blev lagt ud til glæde for hele gården. Det var en gammel en, der gik på meder. Ja, tjeneren, som man ikke engang månedlig så uden for jerngitteret, var nede at beundre den.

En aften viste der sig et brandskær over skoven. Sprøjten kom ud og blev læsset på en stiv vogn og mandskabet skrabet sammen, men så forlangte avlskarlen, at de skulle have madpakker med. Det tog sin tid, og da de nåede frem, var det skovfogedboligen, der brændte. En Middelfart-avis skrev om Hindsgavls sprøjtes seje ankomst.

(IHA 979, skrevet 1954).

Herregårdens brand og omegnens beboere

Murermester Mads Jensen er født 1865 i et husmandssted ude ved vestkysten af Langeland i Tranekær sogn. Som læredreng oplevede han branden på Stensgård:

Så kom jeg i murerlære 1. maj 1889. Det første sted, jeg kom til at arbejde, var ved Jens Jepsens stuehus. Det var lige kommet under tag, da jeg kom derud, og da vi den 8. maj sad og spiste frokost, så vi en vældig røgsky hen over Stoense, og det varede ikke længe, før vi fik at vide, at det var Stensgård, der brændte, så vi måtte afsted alle mand. Da vi kom derud, havde ilden allerede godt fat i de fleste huse. Vi kom der samtidig med sprøjten fra Snøde, og

Ved en brand i Liselunds avlsbygninger på Møn blev en af datidens brandsprøjter fotograferet i færd med at slukke de sidste rester af ilden. Fire mænd vipper pumpestangen op og ned, medens andre er optaget af at tappe vand fra en ajletønde på sprøjten. Baron E. Rosenkrantz har givet fotografiet til Møns Museum.

den blev stillet i haven syd for forpagterboligen. Her var mejeri i den østre ende. Beboerne i omegnen solgte deres mælk hertil, så de var svært ivrige for at få reddet mejeriet. Der var godt med mandskab, og vand var der nok af i graven. Vi blev stillet i to rækker nede fra graven og op til sprøjten med hver en spand, der blev fyldt med vand fra graven, og spandene gik så fra mand til mand op i den ene række og tomme nedad i den anden række. Vi var også snart klar over, at mejeriet var reddet. Men der blev også lavet arbejde, som var mere til skade end til gavn. Der var en

kvist ind til mejeriloftet, og her var et vindue ud til haven. Der var kommet nogle arbejdsivrige op på loftet, hvor der stod fade og tallerkener, og så syntes de, at det skulle flyttes ud, og de kom med favnen fuld af fade og tallerkener hen til kvistvinduet, men så kunne de jo ikke komme ned med det, men så råbte Hastrup fra Nygård: »Så smid dog det skidt ned«, og så ramlede den ene bunke efter den anden ned i haven, hvor det hele blev mast. Hvis det havde fået lov at stå på loftet, var der intet sket med det. (NEU 35104).

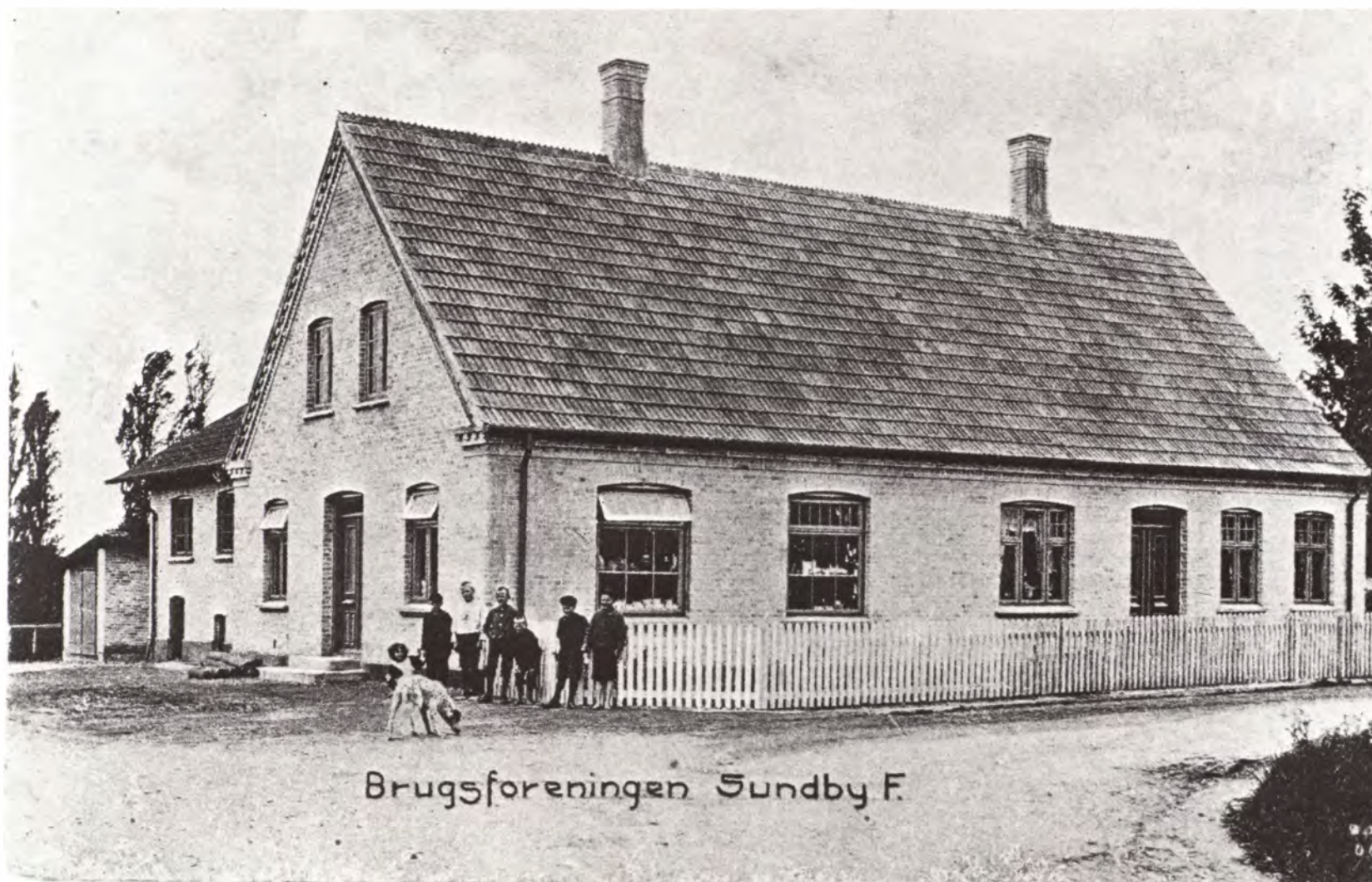
Husmanden der blev kaldt op på slottet

Frk Hansigne Nielsen (født 1892) beretter i sine erindringer fra Kræmmergården i Tryggelev på Langeland om gårdens plovmand, det vil sige en husmand, som gården pløjede for, fordi husmanden ikke selv havde heste:

Mine forældre havde i nogle år en ældre plovmand. En plovmand var en mand, der ingen hest havde. Han søgte hen på en gård, hvor han lånte heste og redskaber til at arbejde sin jord med, og så skulle han til gengæld hjælpe til i høsten og ellers andet arbejde. Denne plovmand var lidt ud over det almindelige, for han var en foregangsmand med mange interesser, og mange søgte råd og hjælp hos ham. Han havde ordet i sin magt, kunne tale og skrive og var god til at mægle mellem folk og udjævne stridigheder. Han var også med, når noget nyt kom op, og han sang i mange år i Østerskov sangforening, der blev ledet af lærer Sandager. Skolen var jo kulturcenter for egnens beboere, som altid følte sig velkommen og godt tilpas der.

Denne mand havde en lille ejendom på 2½ tønde land, og han lavede også træsko, de her vi kaldte danske med en blank kram over. Endvidere havde han ruser, som han fiskede ål med nede ved Frømosse, i renden der. De havde een ko, en stor rødbroget en, der hed Karen. Da han og

Lokale landhusholdningsselskaber spillede en betydelig rolle i udviklingen af landbruget i 1800'erne, og godsejere tog deres del af arbejdsbyrden, og deres prestige kunne komme til nytte som i beretningen fra Tranekær på Langeland.

Brugsforeningen Sundby F.

Sundby Brugs på Nordfalster fotograferet kort efter opførelsen i 1908. Huset er bygget for midler lånt af den stedlige godsejer, som også var brugsforeningens første formand ved oprettelsen i 1889 med en ung lærer fra Jelling som primus motor. Brugsen vil genopstå på Frilandsmuseet i Lyngby.

hans kone begyndte på denne lille ejendom, var der så fyldt med al slags ukrudt, som tænkes kan, men der blev luget og rensset, og inden mange år blev den indstillet til præmie for rene markbrug til Landhusholdningsselskabet, hvis formand var lensgreven på Tranekær slot. Han blev indbudt til at komme ud på Tranekær slot og få den fine præmie. Han følte det som en stor ære og glæde og fortalte om turen derud: Jeg skulle jo også spise på slottet, og jeg havde grevinden til bords, og den fine dame hun underholdt sig med og talte til mig ringe mand som sin lige. (NEU 33343, skrevet 1977).

Godsejeren og brugsforeningen

I begyndelsen af 1880'erne kom en grundtvigiansk præget lærer P. K. Pedersen fra Jelling seminarium til Sundby i Stadager sogn på Falster. Han var ivrig for at udføre åndsretningens ideer i praksis og begyndte med at samle bønderne til en aftenskole, hvor han lærte dem at føre et landbrugsregnskab. Senere holdt han aftenskole for de unge og oprettede en sangforening. Dernæst tog han initiativet til at starte en brugsforening. Det blev virkelighed den 22. januar 1889, og foreningens første handling var at vælge

136 *stamhusbesidder, cand.jur. Johan Ludvig Grandjean på Vennerslund til formand. Denne var antagelig ivrig for at skaffe sine landarbejdere og funktionærer mulighed for lokalt at kunne købe billige varer, og han stillede et hus på bygaden til rådighed. Godsejeren var formand til 1893, og da var den nye organisation i god gænge. Det gamle hus blev for snævert,*

og i 1907 blev der bygget en ny brugsforening. Byggesummen på 10000 kr lånte man af Grandjean, hvis godsforvalter var indtrådt i bestyrelsen. Direktøren for Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger Severin Jørgensen talte ved indvielsen. (Efter Lars Friis: Brugs og by i Det skabende Menneske, kulturhistoriske skitser tilegnet P. V. Glob, 1981).

Rundt om i det stille og fredelige Danmark findes mange mindesmærker. En gruppe af disse er rejst af taknemmelige beboere over en godsejer for dennes velgerninger. Den ukyndige læser føler vel ofte nogen skepsis ved at se de ofte fornemt udstyrede søjler eller stene. Fotografiet viser en sten rejst 1872 af stamhuset Giesegårds beboere over Knud Bille Anton greve af Brockenhuus Schack og hustru. En gammel husmands beretning hjælper os til at forstå.

Sadelmager, kammerherre og kammerpottemager

Peder Pedersen er født 1875 og er vokset op i en gård i Hjelmølille, Tybjerg sogn, hvorfra der i bind 2 er gengivet en anden beretning af Anders Andersen om den politiske strid mellem højre og venstre i 1880'erne og indtil 1894:

Jeg må omtale en årligt tilbagevendende fest. Det var sognets sygekasse, der arrangerede, og festen blev holdt den 5. juni som grundlovsfest i gårdejer Hans Iversens have i Hækkerup, en ualmindelig stor, velholdt, parklignende have. Det var en ualmindelig smuk ramme om festarrangementet. Første gang jeg var med, var 1888 til 100 års jubilæum for stavnsbåndets løsning. Det var jo i provisoriernes tid, og de politiske bølger gik højt. En af de mest sprælske var en sadelmager Hansen i Hækkerup, om hvem der var mange pudsige historier om hans sammenstød både med gendarmer og højre. Hansen var både slagfærdig og vittig og var en god mand at have med, når noget nyt skulle sættes i gang. Han var således den drivende kraft ved oprettelsen af et sognebibliotek. Det fejrede 25 års jubilæumsfest i 1891 hos gårdejer, sognefoged Jens Jørgensen, Hjelmølille. Der blev den første tanke fremsat om at rejse et forsamlingshus i sognet, og huset blev allerede rejst det følgende år. Jeg skal lige nedskrive en af de muntreste episoder, der fortaltes om sadelmager Hansen.

I lighed med flere andre sogne blev der i Herlufmagle-Tybjerg kommune oprettet en 5. juni folkeforening. Sadelmageren var naturligvis primus motor i dette foretagende, og han påtog sig det ikke ringe arbejde at gå rundt i kommunen og samle underskrifter og medlemskab. Det var et stort arbejde, og sadelmageren gik ingen

dør forbi. En dag mødte han så op hos kammerherre Grüner på Ravnstrup, der da var formand for kommunalbestyrelsen i Herlufmagle kommune. Kammerherren var stokkonservativ, men ellers god nok. Sadelmageren forklarede nu foreningens formål og begærede kammerherrens medlemskab og underskrift. Kammerherren vægrede sig naturligvis, men sagde skæmtsomt: »Ville De have haft min underskrift, burde De dog være kommet først til mig, nu skal jeg tilmed sætte mit navn efter denne pottemager« (i et lille hus lige før Ravnstrup boede en mand, der hed Hans Christensen og var pottemager). Sadelmager Hansen svarede da: »Det må kammerherren ikke tage anstød af. Manden er jo dog kammerpottemager«. Den kunne kammerherren ikke stå for. Sadelmageren fik underskriften og gik sejrstolt videre.

(NEU 3873, skrevet 1945).

Hvad greven godt kunne tillade sig

Peder Rydbert har fortalt en række træk fra Nordrup sogn, hvorefter følgende siger noget om vort emne:

For snart 50 år siden levede der i Farendløse ved Ringsted en fattig husmand, som hed Albrekt Kristoffersen, en oplyst mand og en god fortæller. Han var en tid sognerådsformand og blev som sådan afløst af greven på herregården Giesegård. Da der var gået nogen tid, kørte greven en dag ud på mosen, hvor Albrekt boede. Han blev vel sagtens noget forbavset over det fine besøg, men greven ville blot spørge om, hvad han skulle gribe til, når budgettet, som var lagt for det ny regnskabsår, ikke kunne holde. Hvad havde Albrekt fundet på i et sådant tilfælde? Hertil svarede Albrekt: Når det skete, så lod jeg greven betale de manglende penge. Greven fandt, at det var en god udvej og tilføjede, at han ville klare vanskelighederne på samme måde.

Denne mærkelige samtale fandt sted for omtrent 80 år siden. Så let kunne en vanskelig pengesag ordnes dengang. (NEU 9077, skrevet 1951).

Godsejeren som samler

Det er almindelig anerkendt, at herregårdene gennem århundreder har spillet en rolle ved at give arbejde til kunstnere og kunsthåndværkere og ved at opbevare disses produkter gennem lange tider. Forfattere af faglitteratur og digtere er blevet støttet, og store bogsamlinger har givet godsejere respekt. Navnlig i en lidt ældre tid spillede det en stor rolle, når videnskabsmænd og forfattere fik mulighed for at bruge disse store biblioteker. Uden for hovedstaden er det først i nyere tid blevet muligt billigt og hurtigt at få fremskaffet bøger.

Arkæologien, etnologiens søstervidenskab, har tidligt påkaldt sig godsejeres interesse. Når der blev fundet noget mærkeligt eller kostbart af en af herregårdens ansatte, var det sædvane at vise det til godsejeren om ikke andet så for at få en belønning i klingende mønt. Mange af disse fund er gået videre til Nationalmuseet eller Oldnordisk Museum. Men også rundt om på flere herregårde blev der skabt større eller mindre samlinger.

Den følgende beretning skal give et eksempel på problemet, når en godsejer blev konfronteret med Nationalmuseet som bevarer af de oldtidsminder, som godsejeren opfattede som noget, han selv ville tage vare på:

Biblioteket på Wedellsborg.

Godsejerens gravhøje

Oberstløjtnant Jacob Lund er født 1849 i en bondegård i Jelling sogn. Her oplevede han den tyske besættelse i 1864 til 1865, og da han senere kom på Rødkilde højskole på Møn, blev han så grebet af forstander Frede Bojsens nationale foredrag, at han – meget mod faderens vilje – besluttede at blive officer. Dette lykkedes ham ved en utrolig flid og viljestyrke. Han var skuffet over ikke at komme i krig med Danmark som Frankrigs allierede i 1870, og da han senere blev officer i Fredericia søgte han at motivere de menige i stedet for at tyrannisere dem efter gammelt mønster, og han viede megen tid på at hjælpe egnens nye skytteforeninger. Dette gjorde ham ikke populær blandt hans foresatte i Fredericia.

Her bringer vi Jacob Lunds skildring af mødet med Hans Christian la Cour, en søn af Laurids la Cour på Skærso, der var en af foregangsmændene i dansk landbrug, og som bragte den misrøgtede lille herregård på fode. Hans Christian la Cour kom efter en grundig landbrugsuddannelse 1866 til Trinderup ved Hobro som forvalter. To år efter blev han gift med ejerens datter, 1874 forpagtede han godset og blev 1880 dets ejer. 1898 til 1918 var han medlem af landstinget som konservativ:

Det var i 1912, jeg på Nationalmuseets vegne begyndte at søge gravhøje fredede. Det var et arbejde, der interesserede mig i

allerhøjeste grad såvel for dets egen skyld, som også fordi jeg derigennem kom rundt navnlig i Jyllands forskellige egne og færdedes i den herlige jyske natur mellem den jyske befolkning, som jeg elsker med dens dyder og fejl. Som regel gennemstrefede jeg egnen til fods og kunne betragte det som en herlig en à to måneders fodtur hver sommer, men mange mil har jeg dog også kørt på stive tungtlæssede vogne, når det gjaldt om at anbringe en af de mange fredningssten for eksempel midt ude på den øde hede. Det var derfor også med sorg, at jeg i 1918 måtte opgive dette arbejde på grund af mine dårlige øjne. At Nationalmuseet påskønnede mit arbejde, fik jeg mange beviser på i smigrende udtalelser af direktøren, Sophus Müller, blandt andet også i en udtalelse fra ham om, at han agtede at indstille mig til sølvkorset. Hertil svarede jeg forresten, at jeg var meget glad over, at museet var tilfreds med mit arbejde, men at jeg egentlig ikke ønskede nogen sådan offentlig påskønnelse.

Det er jo en selvfølge, at jeg ved således at færdes mellem mennesker af alle samfundslag oplevede mange små episoder, der, ubetydelige i sig selv, dog har skaffet mig megen morskab og har bidraget til at sætte lidt kulør på det daglige livs tynde suppe.

I en lidt afsides hedeegn nord for Hadsund skulle jeg sætte fredningssten på nogle høje, som ejedes af en mand, Jens Pejsten. Jeg traf konen i gården og spurgte,

om Jens Pejsten var hjemme. Jo, det var han da, og hun råbte over mod laden: »Jens, Jens, skynd dig og kom, hier æ en mand der kinner dæ«. Da jeg kom tilbage fra højene, blev jeg inviteret på kaffe, som – mærkelig nok – var ganske god, smør og ost var ligeledes upåklagelige. Da jeg roste madvarerne, erklærede konen, at det kom af, at hun ikke indlod sig med al det moderne humbug som mejerier og lignende. Hun var imidlertid gæstfri og venlig, om end hendes horisont var noget snæver, hvilket var både forklarligt og undskyldeligt, eftersom hendes berøring med den store verden uden for sognet indskrænkede sig til ganske enkelte besøg i – Hadsund. Hun blev meget interesseret, da jeg fortalte, at jeg var fra selveste København og udbrød: »Så kinner De vel Niels Johansen?« Da jeg satte et noget tvivlende ansigt, føjede hun til: »Han og Maren ska bo i en gård, der hedder Kristianshavn«. »Ja, ja«, svarede jeg, »nu kommer vi nok på sporet«, og jeg forlangte nogle flere oplysninger om ægteparret. »Herregud«, udbrød hun halvt utålmodig over min uvidenhed, »det var jo ham Niels, der fik Maren her fra æ sogn å 3000 kroner. De flyttede til København mæ de manne pæng. Æ pæng æ nok væk, men børn ska de nok ha«. For at glæde den rare kone tog jeg selvfølgelig hilsenen med til Niels og Maren – på Kristianshavn.

Herregården Trinderup ejedes af den nys afdøde landstingsmand la Cour af den bekendte slægt, der har skænket os så mange betydelige mænd. Jeg havde fået meddelelse om, at der på herregårdens marker fandtes flere fredningsværdige gravhøje, og i den anledning traskede jeg en skønne dag ind på gården og plumpede ned i et selskab af feriegæster, just som man stod i begreb med at samles om middagbordet. Jeg henvendte mig straks til la Cour og sagde ham mit ærinde, hvortil

han kategorisk erklærede, at han selv ville beholde rådighed over sine gravhøje og derfor ikke ville lade dem fredlyse. »Ja, så har jeg jo kun at gå igen«, svarede jeg, idet jeg beklagede godsejerens opfattelse i denne sag. »Nu må De i hvert fald først være så venlig at spise til middag med os«. Jeg tog mod indbydelsen i håb om, at han dog måske ville betænke sig, når han fik sundet sig lidt, men det gik ganske anderledes.

Han begyndte straks, henvendt til mig, en skarp kritik af Nationalmuseet, hvor overfor jeg imidlertid ret hurtigt henstillede, at vi sluttede denne debat: »Vi kæmper jo ikke under lige vilkår, eftersom jeg selvfølgelig ikke kan udtale mig så uforbeholdent om min vært, som De tillader Dem at udtale Dem om museet og mig«. Det var dog så langt fra, at denne henstilling lagde nogen dæmper på ham. Tværtimod. Og da jeg nu også var blevet vred, udtalte jeg i en skarp tone: »Såvidt jeg ved, er De medlem af finansudvalget, hvortil tilskuddet til museet drøftes hvert år. Jeg ville finde Deres kritik mere på sin plads der end her. De hører til det konservative parti, men der findes åbenbart visse nationale værdier, som De ikke finder det umagen værd at konservere; der er jo åndelige værdier, som der skal en vis grad af hjærtets kultur for at vurdere. Og nu taler jeg ikke mere om den sag«. Lydløs stilhed ved bordet. Efter middagen kørte han til Hobro, uden at vi endog sagde farvel til hinanden.

Men næste formiddag kom la Cour ned til mig i mit kvarter og ytrede, at han havde betænkt sig og dog ville have de gravhøje fredlyst alligevel. Jeg lovede naturligvis med glæde at komme ud og ordne tingene, tog derud, blev elskværdigt rost af alle, og alt endte i fryd og gammen.

Således får vi det interessante ordskifte refereret i Jacob Lunds erindringer, skrevet 1922 og stilet til hans børn. Heldigvis har NEU også fået lov til at tage en kopi af Jacob Lunds rejsedagbog, hvor vi får en redegørelse med flere facetter. Udgiveren ved af erfaring, at man kan blive træt af så lang tids rejse. Jacob Lund havde i 1915 været ude at rejse siden 10. juni, og 3. august skriver han:

3/8. Det er aabenbart heldigt, at jeg har kunnet afslutte Fredningsrejsen med i Dag, jeg har for mange Skuffelser og det tager paa Humøret.

Nu havde jeg tænkt at afslutte paa en pæn Maade med 4 Høje i Trinderup og 4 i Hornum.

Jeg gik da i Morges til Trinderup, Landstingsmand la Cour. Talte i Gaar med den ene Søn og han var meget velvillig og interesseret. Gik før over 1 Time omkring i Skoven og ledte efter en Høj uden at kunne finde den. Gik saa ned paa Gaarden, hvor Familien lige skulde gaa til Bords. Sønnen havde aabenbart meddelt Landstinget, hvad jeg vilde, thi den Gamle meddelte mig straks, inden jeg havde sagt mit Ærinde, at det aldeles ikke kunde falde ham ind, at – som han sagde – skænke sine Høje til Museet, alt meget brøsig. Jeg sagde ham meget rolig, at han aabenbart misforstod Aarsagen til mit Komme. Jeg var aldeles ikke en rejsende Agent, som Museet havde udsendt for at snakke Folk til at lade deres Høje fredl¹. Min Opgave var, hvor jeg traf Folk med national Sans og Sindelag, der kunde ønske at fredl. deres Høje, da at hjælpe dem til Rette dermed. Med andre Folk havde jeg intet at gøre og vilde derfor byde Farvel. Ja jeg skulde da i hvert Fald spise til Middag med, det kunde jeg vel nok, selv om Højene ikke fredl. Jeg gik ind herpaa navnlig af Hensyn til den øvrige ret talrige Fami-

Berømtest af oldtidssamlingerne på de danske herregårde er samlingen på den fynske herregård Broholm. Fra 1878 blev de udstillet i en særlig museumsbygning i parken. Stamhusbesidder Frederik Sehesteds oldtidssamfund blev omhyggeligt publiceret i samarbejde med Nationalmuseets arkæologer. Men vigtigst er hans indsats som pioner ved at eksperimentere med brugen af stenalderens redskaber, noget som fagarkæologer først har taget op i nyeste tid.

lie, som jeg følte, jeg havde paa min Side.

Det gik efterhaanden op for mig, at enten er han en stræng Husherre eller ogsaa særlig gnaven i Dag. Fruen, Søsteren og Sønerne søgte ved korte og beskedne Bemærkninger at mildne hans Sind. Men han blev ved at kritisere Fredl., Museum, Hedeselskabet o.s.v. altsammen meget ulogisk, saa jeg havde let Spil, navnlig da jeg jo ikke behøvede at tage og ikke tog de ærbødige Hensyn, som de andre. Naa Stemningen var jo noget trykket, og jeg fandt ingen Anledning til at være elskværdig. Ved Kaffen vilde han have at vide

hvilke Høje, det var, jeg vilde have; hvortil jeg svarede, at jeg aldeles ingen Høje vilde have, men jeg skulde gerne paa Kortet vise ham, hvilke af hans Høje der var fredningsværdige, hvis han ønskede dem fredl. Saa gjorde han opmærksom paa en af Højene med en Smule Hul i Toppen, den skulde i hvert Fald restaureres og det kunde gøres for 10 Kr. Men saa fik han paa Kortet Øje paa nogle andre af Højene, der var mærkede som fredede og spurgte, hvad det betød, og da jeg forklarede ham det, erklærede han meget kategorisk, at det passede ikke, han havde ikke

fredet dem. Højene var hans, og han havde ladet dem beplante med Understøttelse af Hedeselskabet. Og nu kom Museet bagefter og sagde, de ikke maatte beplantes (jeg havde ladet Manden læse en Deklaration) og det var et Snigløb o.s.v., om det var Museet eller Hedeselskabet der havde snigløbet ham, blev mig ikke klart. Efter at disse ulykkelige fredede Høje var kommen med paa Tapet og Sønnen viste ham, at han virkelig havde fredl. dem, faldt han tilbage til sit Første »ingen Fredl., det kunde jeg da nok forstaa«, hvad jeg nu aldeles ikke kunde. Saa kørte han til Hobro, det vil sige, jeg gik først.

Underlig nok, men Manden havde aabenbart Følelsen af at være i en noget falsk Stilling, han blev nemlig ved at opfordre mig til at se paa Højen i Skoven, den bedste af dem alle og forklarede, hvor den ligger. Det vilde ikke undre mig saa meget, om jeg faar Bud om, at han alligevel nok vil frede.

Gik saa til Kraghøj. Ejereren en lille Husmand vilde godt frede, skøndt han havde Brug for Højen. Den er imidlertid gennemgravet og ej fr.v.², og det samme gælder de 3 andre Høje i Hornum.

Saa kom Peter kørende for at hente mig og til min Forbauselse mødte han med

I den beskrevne periode fandtes der endnu store værdier af ældre tiders kunst og kunsthåndværk på herregårdene. En del af malerierne er dog kopier af de store mestre, for der var mange rum, som skulle dekoreres. Indkøbene svarede heller ikke altid til de offentlige museers smag, men det gør dem ikke mindre interessante for en etnolog eller kulturhistoriker. Fotografiet viser en trappe på Wedellsborg.

Landauer og Folk i Vognen. Det var nogle Slægtninge af Henriksen, der skulde have en Lysttur.

Det blev en dejlig Køretur. Vi fik paa Hjemvejen en saa formidabel Tordenbyge, at i hvert Fald jeg blev gennemblødt til Skindet.

I Morgen rejser jeg til Nimtofte. Haaber forinden jeg paa Fredag rejser til Dronninglund at faa Deklarationen fra Mariager (Nonneholt Plantage). I Ryomgaard skal jeg se paa Lushøj. Havde ventet Brev fra Tut i Dag, har ikke skrevet i længere Tid, men maa altid mindes – naar jeg forgæves venter Brev fra et af Børnene – hvorofte jeg i sin Tid lod mine Forældre vente forgæves paa Brev i lang Tid.

4/8. Tog til Nimtofte Kl. 12 1/2 og naaede Byen efter timelange Ophold paa forskellige St. Besøgte i Ryomgaard Mejeribestyrer Jensen for at faa Deklarationen paa Lushøj (Hem) i Orden, men nu viste det sig, at han ikke endnu havde faaet Skøde paa Gaarden og altsaa ikke kunde udstede Dekl. Fik efter nogen Vidtløftighed en Mand i Nimtofte til at love at køre for mig til Tustrup næste Morgen. Boede paa Afholdshotellet, eftersom der ikke var anden Logi at faa. Skulde med Toget Kl. 1 for at naa hjem om Aftenen. Kasserede min Kusk, der tog Tingene lidt for flegmatisk. Fik en Ostehandler til at køre. Lang Vej og daarlig Vej, lille Hest. Naaede lige at faa rejst Stenen paa Runddyssen og komme tilbage lige i rette Tid og naaede Onsild ved 7 Tiden. Hørte der, at la Cour havde været og spurgt efter mig. –

6/8. Stod op Kl. 8 og forberedte mig til at rejse til Dronninglund. Fik Besøg af la Cour, der bemærkede at »De sagde, jeg skulde tage den med Ro, og jeg har nu bestemt mig til at fredl. 3 Høje, hvilke vil jeg selv bestemme, men nu er det vel for sent, da De skal rejse«. Jeg lovede at opsætte Rejsen og komme til Trinderup,

hvor jeg altsaa har været og fik fredl. netop de 3 Høje, jeg vilde.

la C., i dag meget elskværdig, viste mig gamle Dokumenter vedrørende Gaarden, hvis Historie gaar til Erik af Pommerns Dage, og fortalte mig Familiehistorier. Undersøgte hvor den ældste Gaard havde ligget. Derefter gik han og en ældre Broder med ud til Lokes Hede, hvor han vilde vise mig en firkantet Plads med Jordvold, som han mente var Resten af en Vognborg. Tæt ved er Onsild Bro, hvor nok Kong Niels krigede, jeg husker ikke med hvem. Her ned til fører en gammel Hulvej, som er fredet. En af Mærkestenene var væltet. Tog Afsked med DHrr. la Cour med Tak for Turen, gik til Sognefogeden, som lovede at rejse den omtalte Sten, saa hjem og haaber at komme afsted i Mg. –

»Salfar« hedder Stedet ved Hulvejen. Gud ved, hvad det betyder. Jeg savner i høj Grad Trap.

Havde villet været ud paa Østerhede for at se Sporene efter den forsvundne Landsby, som Bengt Larsen skriver om, men den megen Snak havde taget megen Tid, og jeg gik hjem, i nogen Maade følende mig som Sejrherre.

(NEU 34320, indkommet 1978).

1. Fredlyse.
2. Fredningsværdige.

Nyt og godt fra herregården

Som det vil fremgå af de 7 foregående bind, udgjorde herregården ikke nogen lukket verden. Måske blev tjenestekarle i avlsgården og malkepigerne nogle steder isoleret af den øvrige landbefolkning, men gårdmænds sønner tjente der som landvæsenselever, og unge piger tog tjeneste hos de forskellige funktionærer, gartner, skovrider, forpagter og godsforvalter og også hos herskabet, såvel i hus som køkken. Mange af disse vendte aldrig tilbage til deres oprindelige miljø, men tog tjeneste i herskabshjem i købstæderne og i København, hvor de blev gift og fik deres fremtidige hjem. Men nogle blev da også gift på landet, og selv om det meste af den lærte finhed ikke lod sig indpasse i deres fremtidige liv, så var der dog noget,

Hængebro af jern i parken ved Brahesborg på Fyn, fotograferet 1912. Ikke mindst de fynske godsejere kappedes om at tage ny teknik i brug og gav derved opgaver til den nye tids fabrikanter.

som kunne bruges. En anden nyhedsformidling skete ved, at børn af herregårdens forskellige funktionærer og herskabet blev gift og bosat på landet blandt andet i præstegårde og lægeboliger.

I NEU's samling af beretninger dukker der af og til eksempler op i forskellige sammenhænge:

Herregårdens sene høst

Når bønder omtaler herregårdens landbrug hen mod slutningen af 1800årene er det ofte i nedladende vendinger. Herregården udnyttede ikke jorden så intensivt som bøndergårdene for slet ikke at tale om småbrugene, som steg stærkt i antal. Beretterne kommer som regel ind på det store kornspild, der skyldtes, at de store gårde ikke kunne få høsten bjærget i ordentlig tid.

Her fortæller Bertel Thomasen, der er født 1885 i en gård på 40 tønder land i Grinderslev i Salling:

Hjemme har vi aldrig anbragt kornet i mindre stakke til eftervejring. Jeg husker kun een gang i 1903, at vi måtte sætte et stykke havre i små stakke på marken, fordi det regnede hver eneste dag. Det år måtte de på Grinderslev Kloster sprede kornafgrøden på ca 40 tønder land og bagtefter pløje den ned. Den var fuldstændig ødelagt.

(NEU 15421, skrevet 1960).

Set og hørt over skellet

Anders Risbjerg er født 1876 i udflyttergården Risbjerggård, der lå op til herregården Damsbos marker mellem Fåborg og Assens. Anders Risbjerg måtte som ganske ung overtage driften af fødegården ved faderens tidlige død, og han har hele sit liv boet på gården. Alligevel var han en både dygtig og fremskridtsvenlig gårdmand, og han var tillige en vel afbalanceret og nøgtern mand. Hans beretning fortæller dels om hans egne iagttagelser, dels om hvad der fortaltes om den store gård – fra et hovedsagelig landbrugsfagligt synspunkt. Risbjerggård var på 55 tønder land, Damsbo på 600:

Damsbo har altid interesseret mig, siden jeg var der første gang i 1881. Gården ejedes dengang af grev Bille Brahe Selby, Hvedholm, men var forpagtet ud til forpagter Berg. Han holdt altid kusk og kom tit kørende om forbi os. Han skulle ned til købmand Lagoni i Sarup. Berg havde et par store køreheste, en lyserød og en hvid, og kørte altid i fuld fart. Berg var ikke så dygtig som landmand. Der gik flere år efter, at vi havde begyndt at avle roer, inden de fik roer på Damsbo. Der avledes kun korn og atter korn i en otte marks drift. Brak, rug-hvede, byg, blandsæd, havre og tre års græs. Brakmarken blev pløjet fire gang i løbet af sommeren, men det kneb med at holde kiddiken nede i brakmarken og værre var det i kornmarkerne. De var i lang tid helt gule. Berg anskaffede en

maskine til at tage hovedet af kiddiken, og den kunne nok tage en del, men langt fra det hele. Det var en tromle, som gik rundt med nogle kamme på. Der var ikke noget, der hed skrælploje dengang. Når der så havde været korn i fire år i træk, da kunne furerne nok hænge sammen af kvikrødder, når de pløjede om efteråret. Kløvermarken, som skulle være til hø, blev sjældent ret god, men det kunne heller ikke ventes, når jorden ikke havde fået gødning i fem år. Kunstgødning kendtes ikke dengang. Staldgødningen blev kørt ud tidlig om foråret på den mark, som skulle brakkes. Gødningen kom ikke til at virke inden næste sommer, efter at den var kørt ud. Vi skulle ikke tro, at der var mere kraft tilbage, når der sommeren igennem havde været vendt op og ned på den med plov og harve.

Når høsten kom, gik vi over i vor mark, som ligger lige ind til Damsbos marker, for at se, hvor mange høstfolk der var. Det højeste vi talte til var 40 jern¹ og lige så mange koner til at binde op og en sammensætter for hver fem jern. Med en forvalter blev det 89 ialt. I den første tid jeg kan huske, havde de et æsel med en sadel på med nogle kroge til at hænge øllejlerne på, og de havde en lejl, som hed Thor. Den kunne rumme 14 kander øl². Der var en dreng, som trak med æslet langs rækken af høstfolk. Det hed sig i den tid, at jo mere øl vi drikker, des større dagløn får vi, idet øllet var gratis. I den første tid jeg kan huske, var daglønnen en krone om dagen om sommeren og 66 øre om vinteren. Jeg mener at kunne huske, at omkring 1890 blev daglønnen sat op, så de fik 2 kroner om dagen i høsten.

I al den tid jeg kan huske, har de haft en bredsåmaskine på Damsbo. Når de skulle til at så om foråret, kom alle karlene ud med svenskharven, men når den brede såmaskine kom igang, nåede den dem med

svenskarven. Så kom Berg derud og sagde, så flytter svenskharven et stykke frem, og derved blev der et stykke, hvor kornet kun blev harvet med en sæddækker. Når høsten var inde, kom Berg ud at se på kornet, om der var forskel på det, der ikke blev svenskharvet, og han mente, der ikke var forskel. Det er fanme ingen nytte til at harve så meget, sagde Berg.

I høstens tid var Berg temmelig urolig. Han råbte højt. Hans Larsen, som hjalp os i høsten, gik til Damsbo, når vi var færdige. Han fortalte, at han blev sat til at smøre en vogn. Da kom Berg: Er du snart færdig med at smøre den vogn? Jeg mangler et hjul, men det kan være, at det ikke gør noget, fordi det ikke bliver smurt. Jo, jo, fanme skal det smøres Hans Larsen.

Husmanden Hans Larsen gav forpagteren en finte, fordi denne ikke fik harvet al jorden med svenskharven. Mon forpagteren forstod den? Men Anders Risbjerg har moret sig over historien, så han huskede den mange år senere, da han som gammel skrev til NEU. Med sådanne finter puffede landboerne til de sendrægtige og bremsede de fremfarende, små morsomme historier, som hurtigt løb landsbyen rundt. Ingen brød sig om at være målet for finten. De tunge svenskharver, der sinkede arbejdet med forårsåningen, blev iøvrigt snart overflødige, da roedyrkningen rensede jorden.

I den tid var der otte faste karle på Damsbo, som kunne stå i en skæppe og løfte en tønde rug på sig³. De fik grød 21 gange om ugen. En karl klagede til Berg over kosten på Damsbo. Berg svarede, at han spiste selv af samme mad – men der kunne nok være forskel på tillavningen. Der var en anden karl på Damsbo, som blev sendt ud i marken at sanke sten. Da han fik for-

klædet fuldt, gik han op til Berg og spurgte, hvor han skulle lægge stenene.

Da Bergs forpagtningstid var udløbet, blev der sagt, at greven forlangte mere i forpagtning. Berg ville ikke give mere, men forholdt sig rolig. Da tiden var udløbet, skrev greven til Berg, at nu var Damsbo forpagtet ud til en søn fra Lykkesholm, Lindegaard hed han, og han ville ikke have nogen forvalter. Han sagde til folkene, at de skulle lave alting, som de ville lave det, dersom det var deres eget. Der kom en del nye redskaber til Damsbo, men det første forår varede det længe, inden de fik tilsæt. Berg blev en tid på Damsbo. Han kunne ikke forstå, at det skulle vare så længe, inden der blev sået. Havde det været mig, sagde han, så havde vi fanme været færdig for lang tid siden. Folk var inde på, at nu ville vi få noget andet at se på Damsbos marker end hidtil. Men det var kun første år. Det sporede snart, at Lindegaard manglede kapital. Der blev sagt, at hans far på Lykkesholm kunne godt hjælpe ham, men han ville ikke.

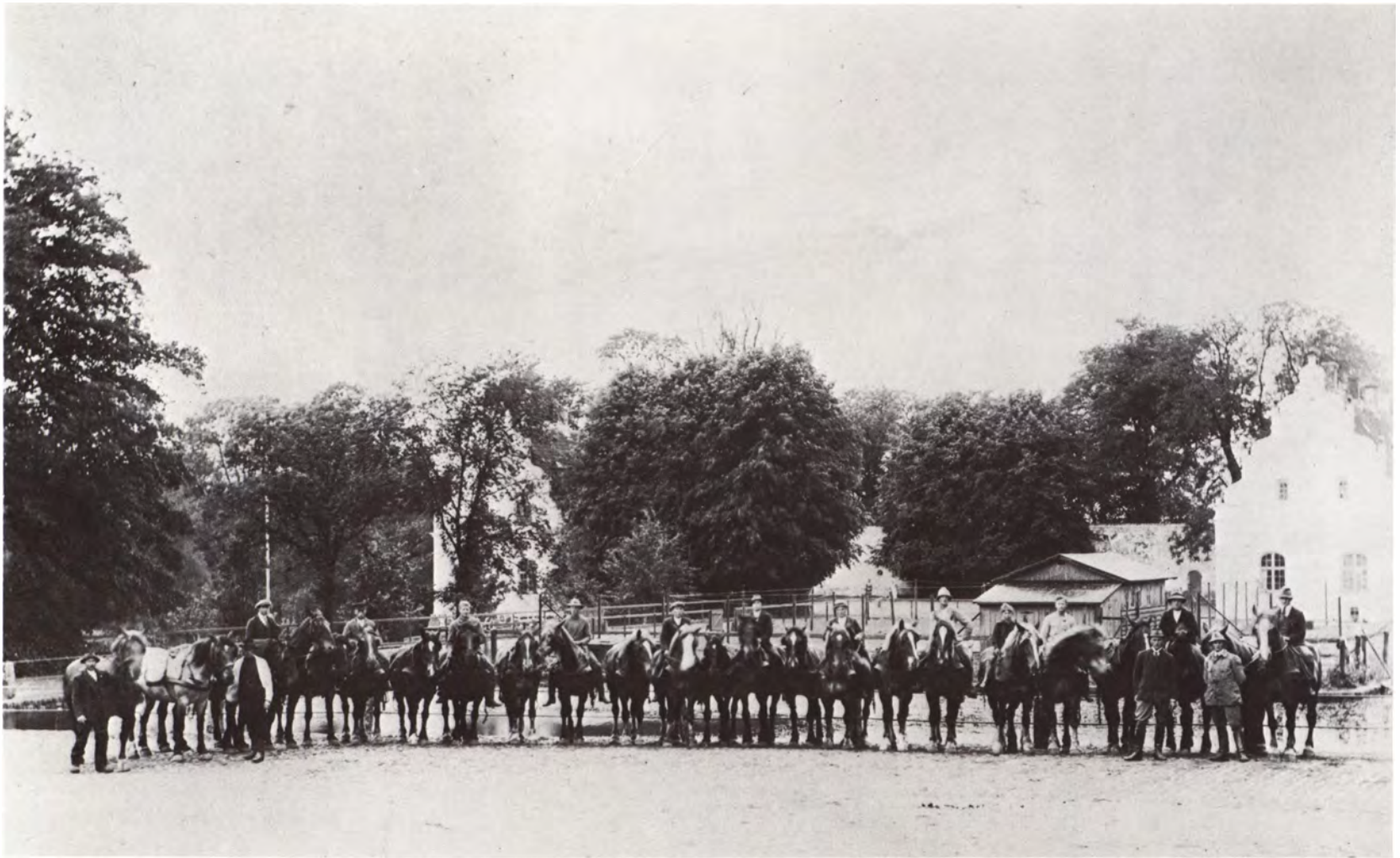
Lindegaard blev ikke på Damsbo ret mange år. Han rejste, og så kom der en bestyrer i hans sted, som hed Pedersen, en der rigtig kunne få det til at gå. Da Lindegaards forpagtningstid var udløbet, ville grev Bille selv drive Damsbo, og han beholdt Pedersen som bestyrer. Greven ville nu have en brakmark, og da blev alle markerne drænet, efterhånden som de kom i brak. Der arbejdede mange mand sommeren igennem med dræningsarbejde. Der blev bygget en ny hestestald, og den gamle tærskelade blev der sat en trempel på og nyt fladt tag. Parallelt med den gamle tærskelade blev der bygget en stor hjælm og en ny kostald. Inden for porten blev der bygget vognport med kalvebokse i den ene side. Der blev lavet en større svinestald ved den gamle, et redskabshus

Damsbo blev oprettet som herregård i 1552, ved at tre gårde blev lagt sammen. Et voldsted viser dog, at der tidligere har ligget en borg tæt ved. Den nuværende hovedbygning, der består af to parallelle længer forbundet med en mur, blev bygget 1656. 1758 blev gården testamenteret til stamhuset (senere grevskabet) Hvedholm. Da dette blev ophævet blev Damsbo solgt af Hendrik lensgreve Bille Brahe Selby i 1922 til broderen Preben baron Bille Brahe Selby. Kai Uldall har taget billedet af gården.

og et hesteomgangshus uden for laden i stedet for det gamle inde i laden med et stort knakhjul, hvorunder der gik seks heste rundt. Knakhjulet førte kraften ind til den gamle tærskemaskine. Det så jeg som dreng. Der blev også lavet en lille smedje i den ene ende af vognporten. Ole Klausen Haastrup var grevens tømrer og Kristiansen hans murer. Dengang var Aage Madsen Mygdahl konsulent i Odense, og han var grevens rådgiver angående gårdens drift.

Da greven havde fået det hele i orden i mark og bygninger, forpagtede han Damsbo ud til Gram Hansen. Det var lige før krigen 1914. Så vidt jeg husker, skulle han give i forpagtning to tønder byg pr tønde land. Gram Hansen kom fra Lolland, hvor de avlede mange sukkerroer. Nu ville han også til at avle sukkerroer på Damsbo. Inden greven afleverede Damsbo, holdt han en auktion, og da var Gram Hansen kommen til auktion og købte en del. Da var alle hans store vogne kommen

til Damsbo. Alle folk var enige om, at vognene egnede sig bedre til det flade Lolland end til bakkerne på Damsbo. Da Preben Skov senere fik Damsbo, købte han de store vogne af Gram Hansen, og der blev skåren en alen af dem, og de er store nok endda. Da krigen brød ud i 1914, havde de lige begyndt at høste på Damsbo. Da blev Gram Hansen indkaldt til sikringsstyrken i København. Han havde været gardist og befalingsmand, men han kom temmelig tit hjem en dags tid. Samtidig blev Venegaard på Frederiksgave indkaldt til København. Samme sommer havde Bondestændens Landboforening en markudflugt til Frederiksgave,

og det så vældig godt ud der den sommer. Uden for gården var vi ude at se en mand, der gik og pløjede blød eng, og hestene havde dyndsko på, nogle store plader, som var skruet på de rigtige hestesko. Det så ud til, at det gik fint, trods det at det var meget blødt. Det regnede lidt den dag, vi var på Frederiksgave, men da vi havde været i marken, kom vi ind i en fint rensket tærskelade, og der var stillet borde op. Vi fik smørrebrød og øl, som kom fra Ebberup kro. Venegaard udtalte: Nu har jeg mange gange i sommer kørt over Sjælland med banen, og det har ærgret mig at se alt det ukrudt og alle de tidsler, de har i deres marker. Jeg har sagt til mig selv, at alle de

Antallet af karle og landvæsenselever til markarbejdet giver et indtryk af gårdens størrelse, der i 1920 var 600 tønder land. Fotografiet er udlånt af Kristian Djernæs.

bønder skulle slåes oven i hovedet, indtil de fik deres marker rensed for ukrudt. Alle de gode sprøjtevædske, som landbruget nu har, var ikke kommen dengang. Vi var alle enige om, at det var en god og lærerig markudflugt. Konsulent Dinesen takkede Venegaard, fordi vi måtte få lov til at se hans bedrift. Vi kørte hjem i regnvej. Gram Hansen tjente mange penge på Damsbo under krigen, men det så ud til, at de forsvandt igen. Der blev sagt, at han spillede på børsen. Han forpagtede sammen med en anden en stor gård et sted, som det vist ikke gik så godt med. Gram Hansen var kommen så langt ud i det, at han måtte lave akkord med sine kreditorer.

Første gang jeg talte med Gram Hansen var i 1914. Da havde de lige begyndt at høste byg lige ud for vor mark med tre bindere. Han kørte selv den ene binder, men han kørte da modsat vej af de andre. Når han mødte de andre, måtte han holde ud, til de kom forbi, men det sinkede ikke så meget i en så stor mark. Da talte jeg med ham, mens han holdt stille. Han sagde, at efter avisen ser det ud til, at jeg snart vil blive indkaldt til sikringsstyrken i København, men det er der ikke noget at gøre ved, sagde han.

Engang havde jeg solgt en hest, som jeg fik tilbage, da den fik skyld for at være lungepiber. Jeg sendte bud til Gram Hansen, om ikke han havde brug for en arbejdshest. Han kom ridende over for at se den, men han mente, at den var for klejn efter størrelsen. Jeg bød ham indenfor at drikke en gang hjemmebrygget øl. Det er sgu godt øl, sagde han, bedre end det, vi brygger på Damsbo. Han fik en cigar, og så red han igen.

Engang ville han have roefrø i Bonde-
marken. Vi havde også roefrø, men det var af Slustrup stammen. Gram Hansen kom over, om jeg ikke kunne få Frøforsy-

ningen i Roskilde til at tage mit stamfrø tilbage. Så ville han give mig 20 pund stamfrø af sin stamme, for afstanden var ikke lang nok mellem de to stammer. Det gik jeg ind på, og Gram Hansen lovede at hjælpe mig at få frøet solgt tillige med sit eget. Jeg kørte til Damsbo og fik 20 pund stamfrø gratis. Da vi fik avlet frø, kom en frøhandler fra Odense og bød os 250 øre pundet. Gram Hansen ville ikke sælge til den pris. Jeg tænkte, han er vel klogere end mig, så jeg sagde også nej, men da vi nåede foråret, måtte vi sælge frøet langt under den pris, han bød om efteråret, men jeg solgte alligevel mit frø. En tid efter kom der bud fra frøhandleren, at nu måtte jeg komme til Odense og få afregning for frøet. Jeg tog til Odense, men da vi nåede Fangel, gik der bræk på lokomotivet, og det varede længe, inden der kom hjælp fra Odense. Da vi endelig kom til Odense, var kontorerne lukket undtagen hos frøhandleren. Jeg fik da afregning for frøet, men da jeg kom om i Landbosparekassen var der lukket. Jeg tog pengene med hjem, og dagen efter tog jeg til Hårby og satte pengene ind i en filial af Brorsons Bank i Fåborg. En lille tid derefter gik banken fallit, og der tabte jeg 25 procent af beløbet. Jeg regnede ud, at dersom jeg havde sagt ja til første bud for frøet og ikke sat pengene i banken, så havde jeg fået godt et par tusinde mere for det. Alt det tab fik jeg for at være flink over for Gram Hansen. Jeg skulle bare have sagt, at jeg ikke ville give afkald på Slustrup stammen. Så var han nødt til at lave om på sit stamfrø eller så det et andet sted, hvor afstanden var lang nok. Jeg var kommen først. Med hensyn til Brorsons Bank var jeg alligevel heldig. To dage før banken gik fallit, havde jeg udstedt to checks, en på 700 og en på 1600, og de var begge to udbetalt.

Et år havde jeg sået kålroefrø. Da kom Gram Hansen og sagde, at han havde

tænkt sig at avle hvidkålsfrø i sin mark ved siden af min, men han vidste ikke, om de to frøsorter kunne befrugte hinanden. Han søgte konsulenterne i Odense og fik at vide, at de to sorter ikke kunne befrugte hinanden. Konsulenterne i Odense havde sagt til en mand i Strandby, at det var mærkeligt, at Gram Hansen ikke vidste det, da han var landbrugskandidat. Gram Hansen lagde nogle store hvidkålshoveder og pløjede dem dybt i jorden. Henimod foråret gik folkene på Damsbo med en skovl og tog jorden af hovederne, for at de skulle skyde frøstængler op. Jeg gik ind til dem og sagde til Gram Hansen, at jeg havde set på Sjælland, at de gav hovederne et snit med en kniv, for at de bedre kunne skyde stængler. Det tror jeg skudde på, sagde han, at Vorherre har lavet noget så ufuldkomment, at der skal gå en mand med en kniv, for at de kan komme til at bære frø.

Et år skulle vi have roer ind til Bonde-
marken. Da sagde jeg til Gram Hansen, om han ikke ville hugge det store elmehegn, som var imellem os. Det sagde han ja til, men henimod foråret var det ikke hugget. Da sagde jeg til ham igen om hegnet, men det havde han glemmt. Han bandede på, at de ikke havde tid til at hugge hegn nu. Hvis du vil hugge det, må du have skidt, sagde han. Det sagde jeg ja til, og der blev fem læs brænde, men det var ikke større, end det hele kunne gå igennem kvashuggeren alt sammen.

Da Gram Hansens forpagtningstid var udløbet, kom Preben Skov til Damsbo. Han fik Damsbo efter sin fader, som boede i Kolding, grev Billes søn. Da han var så ung, blev Gram Hansen bestyrer for ham en tid. Senere fik han forvalter Hansen. Gram Hansen og hans kone er begge begravet på Jordløse kirkegård sammen med en lille datter, som kom ulykkelig af dage på Damsbo. Hun havde

et lille køretøj og to små heste, og hun kørte grus fra en grusgrav ikke langt fra gården. Der var ingen, som så det, men de mente, at hun havde gået ved siden af vognen på en skrænt og er faldet og er kommen ned under vognen. Da de fandt hende, lå hun i hjulsporet. De opdagede det først, da de små heste kom ene hjem. Gram Hansen og forvalter Hansen gik derop og bar hende hjem. Forvalter Hansen har fortalt derom, at det var strengt at se på, den store stærke mand græd bitterlig. Hun var så glad ved at ride og køre. I den tid var der altid væddeløb af børn og små heste, og pigen fra Damsbo fik altid præmier. Hun faldt ikke af hesten, selv om den slog sving ud til siden.

Beskrivelsen af den senere tids bestyrere udelades her.

Det er underlig at tænke tilbage på alle de fremskridt, der er kommen på Damsbo siden 1881, da jeg var der første gang. Den første tid jeg husker brugtes leen til det hele. Vi har stået ovre på stenhegnet og beundret hvert nyt fremskridt. Der kom tre slåmaskiner og siden to aflæggere. Senere kom to selvbindere, dem var vi også ovre at se. En tid taltes der om, at Damsbo ikke egnede sig til at bruge maskiner på. Der var for bakket. Men nu er der ikke noget i vejen for, at de kan køre over det hele med maskinerne. Inden Preben Skov døde, havde de lejet mejetærskere både til korn og frø. Jeg har været ovre og har kørt med og sad der oppe og så den ene sæk efter den anden gled ned. Jeg kan huske, at de har haft dampptærskværk med lokomobil i Bergs tid, men kun et enkelt år, da der var meget korn, men det var nu en begivenhed med et dampptærskværk. Karlene stod i mange år og rensede alt kornet på en rensemaskine trukket med håndkraft, og alt kornet blev båret op på

kornmagasinet over porten. Det var hårdt arbejde både for folk og heste. Al halmen blev bunden i knipper og sat op i gulvene. Der er vist ingen nu, der kan sno et halm-bånd, men det behøves heller ikke, der er bindegarn nok at få.

Da Gram Hansens kone blev begravet på Jordløse kirkegård, var graven lavet sådan, at de kunne gå ned i graven med kisten. Da præsten havde kastet jord på, tog Gram Hansen sin søn ved hånden, og de gik ned i graven. Da sagde han, når vi har besøgt moder på sygehuset, har vi bedt sammen med hende, og det vil vi også gøre ved hendes kiste. Gram Hansen bekendte troen og bad fadervor, og han gjorde det så kønt og myndigt, at det gjorde indtryk på følget.

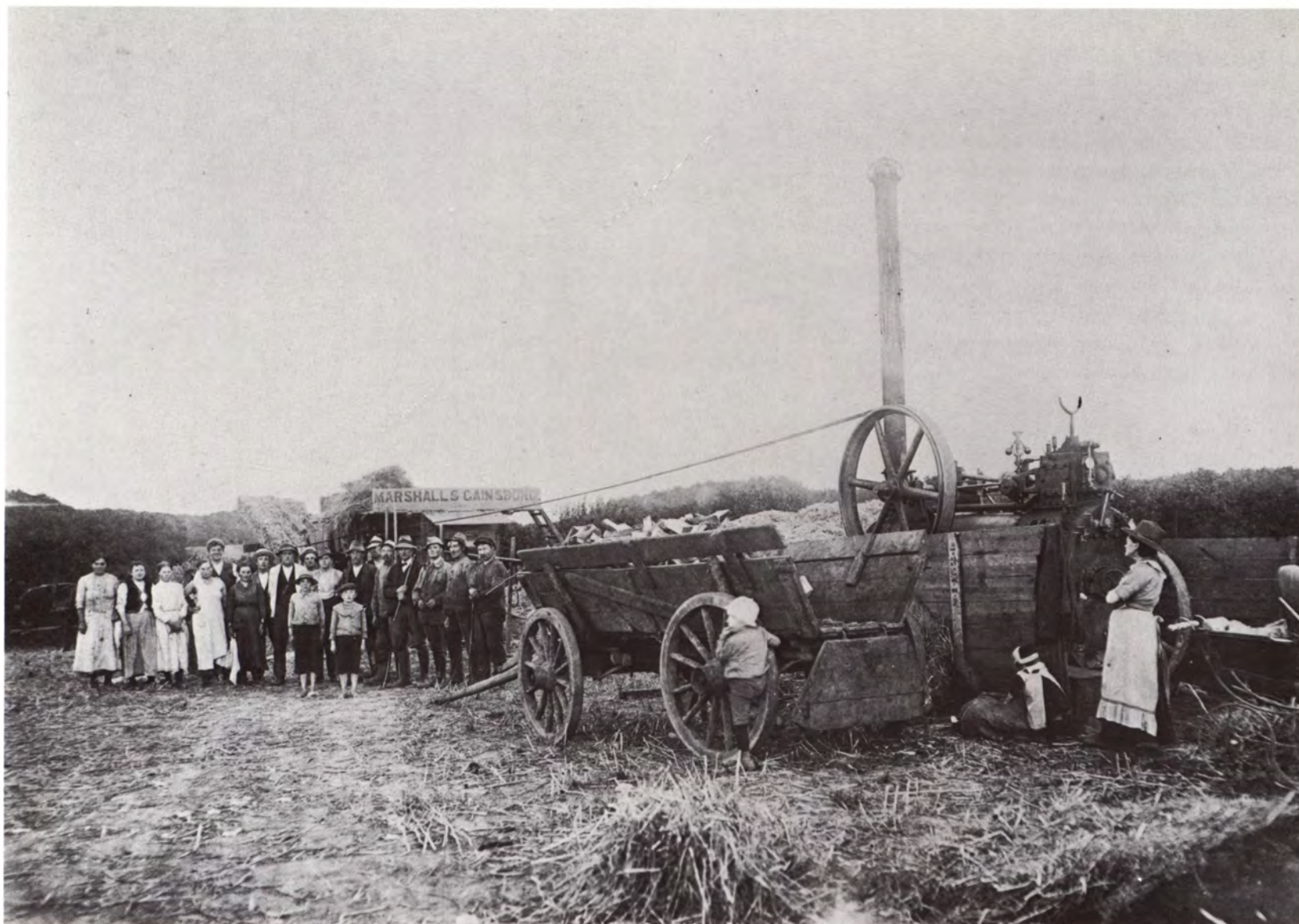
Gram Hansen kunne til tider være brutal både over for folk og heste. Men de, som fik ham lært at kende, kunne nok lide ham alligevel. Da hans dreng kom i Jordløse skole, klagede lærerinden til Gram Hansen, at drengen røg cigaretter. Da sagde han, det er en dårlig dreng, der ikke kan ryge en cigaret. Der var en daglejer på Damsbo, som ikke var for at bestille så meget. Da sagde Gram Hansen til ham, jeg har meget arbejde tilgode hos dig, Hans. Det kan godt være, sagde Hans, men han blev på Damsbo. Han led af tuberkulose og blev ikke gammel. Det er ikke nemt at sætte sig ind i andres forhold. En karl, som tjente i Jordløse hos Anton Pedersen, søgte plads på Damsbo. Gram Hansen spurgte Anton, hvordan karlen var. Anton sagde, at han var dygtig til alt arbejde, når bare vi kan få ham op af sengen. Ikke andet, sagde Gram Hansen, han kan da løftes.

Gram Hansen havde altid polakker til at arbejde i roerne sommer og efterår. De var dygtige til roearbejde. De levede mest ved kogte kartofler, som de fik på Damsbo. Om lørdagen rejste de til Odense for

at gå i den katolske kirke. De fulgtes ad til stationen og havde altid et tørklæde over hovedet. Da de rejste hjem til Polen, var der en, som blev her. Hun blev gift med en daglejer på Damsbo, som hed Hans Madsen. De har tjent mange penge på Damsbo, men er snart ved at holde op. For et års tid siden talte jeg med konen. Jeg fortalte hende, at jeg lige havde set mange billeder nede fra Polen i fem aftener. Dem ville jeg gerne have set, sagde hun. Men nu har de fået et fjernsyn selv, så kan det ske, at hun engang igen kan få noget at se fra Polen. I den tid polakkerne rejste til Danmark på roearbejde, var de meget fattige i Polen. Det kunne ses på dem. Der står i en sang om Polen: Derfor tabte Polens døtre deres muntre smil. Men efter det vi nu så i fjernsynet, så det godt ud i Polen, mange fine bygninger, men de har vel heller ikke vist os det ringeste, de har dernede.

Nu har fabrikant Fenger i Hårby forpagtet Damsbo. Han har fire fem traktorer og tre mejetærskere. Der har været 200 tønder land med grønærter, som er kørt til Hårby til fabrikken, og al halmen er kørt til Damsbo og fyldt i en stor silo. Det er den største silo i Norden, siger Fenger. Hans køer er aldrig på græs. De står inde og lever af ærtehal og lidt kraftfoder. Han skal have flere køer. Dem han har kan ikke nå at æde ærtehalmen. Den bliver sat op i høje bunker med plastic om. Køerne får ikke roer, uden hvis han kan købe dem billigt.

De har lige høstet raps på Damsbo, lige ud for vor mark. Der gik fire mejetærskere efter hinanden. Han havde lejet en foruden sine egne. I sommer blev rapsen pudret fra flyvemaskine. De kom ind over vor mark for at vende. Maskinen kom fra Odense. I de sidste par år har der ikke været dyrket ret meget raps. Prisen var for lav, men nu er prisen bedre igen, så

*Fotograf Chr. Jacobsen fra Håstrup stationsby
fotograferede omkring 1915 de imponerende
maskiner, som var i brug ved tærskningen på
Damsbo. Billedet er udlånt af Kristian Djernæs.*

det kan gå an. Fenger kan drive Damsbo med ti daglejere, to fodermestre og en mand på værksted, som førhen kun arbejdede med træhamler, svingler, kassevogne og høstvogne. Nu er det gummivogne, traktorer og andre redskaber mest af jern, men han kan nok lave mange små reparationer, som der altid bliver. Der er nu ikke en hest på Damsbo bortset fra fru Skovs ridehest. Førrige vinter var de herovre at låne en hest til at trække graner ud af skoven. Men nu har vi heller ikke en hest

her på gården. De har lige fået en maskine, som skulle kunne tage gulerødder op og skære toppen af roden. Da må jeg over at se nyt – ligesom for 80 år siden. (NEU 19116, skrevet 1963).

1. Med jern menes høstarbejder med le.
2. En kande var 2 liter.
3. Det vil sige, at der på een gang var otte meget stærke karle på Damsbo.

Herregårdens røgter som husmand

Fra Låsby sogn ved Silkeborg fortæller Frode Kajhøj om farfaderens nabo. Beretteren er født 1896, og tiden er omkring 1906. Farfaderen havde været murer, men havde arbejdet sig op til at blive gårdmand, medens hans sønner fortsatte som murere. Vi får en typisk beretning om en mand, der ikke følte sig bundet af skik og brug, men tillod sig at gøre ting anderledes, til inspiration og til forargelse for egnen:

Vor nabo mod vest var statshusmand Søren Kristian. Han var vistnok den eneste i sognet på den tid, der havde bygget med statsstøtte. Han havde været røgter på en herregård, og hans kone havde været malkepige. De var meget flittige og stræbsomme folk, og de havde drevet deres lille ejendom på 12 tønder land frem til et mønsterbrug. Der fandtes ikke ukrudt på deres marker, og de høstede et langt større udbytte end nogen anden husmand på egnen. Dette skyldtes blandt andet, at Søren Kristian dyrkede jorden på en rationel måde, idet han benyttede sig af forskningsens seneste dyrkningsresultater, som han studerede i landbrugsfaglige tidsskrifter. Han var den eneste i sognet med den brugsstørrelse, der ikke gik på arbejde hos andre.

Søren Kristian var foregangsmand på egnen, han var en selvbevidst og temmelig stridbar natur, men han var retfærdig og fornærmede ingen, når han fik lov at være i fred. Søren Kristian havde i folks øjne en stor fejl, han var socialist. Disse nymodens ideer, mente folk, kunne kun føre til spektakler og utilfredshed. Der var ingen i sognet, der var socialister. De var gode venstremænd, og som sådanne var de tilstrækkelig frisindede. Medens de

altså respekterede Søren Kristian for hans mønsterbrug, kunne de ikke tilgive ham for hans politiske ideer.

To så markante personligheder som Søren Kristian og min farmor måtte naturligt nok møde hinanden, og når dette skete, ville det slå gnister. Min farmor hed Karen Marie, men blev altid kaldt Kar-Mari. Min faster Katrine, der var først i tyverne og ugift, boede hjemme. Hun var udlært syerske, og hun gik rundt i hjemmene og syede. Søren Kristians Marie skulle have en ny kjole, og af den grund opholdt Katrine sig hos dem i nogle dage. Søren Kristian var syg og lå i sengen. Katrine havde arvet noget af sin mors selvbevidsthed, og hun var tilstrækkelig dygtig til at kunne hævde sig. Der må have været uenighed mellem Katrine og Marie om syningen, og diskussionen blev temmelig højroret, og ingen af parterne ville bøje sig. Da sprang Søren Kristian ud af sengen i sin bare skjorte og smed min faster ud og fulgte hende ud til vejen. Da Katrine kom hjem, gik min farmor hen til Søren Kristian. Hvordan dette møde spændte af, fik ingen at vide, men efter den tid var der ingen, der turde nævne Søren Kristians navn i min farmors hus.

Som før nævnt var Søren Kristian interesseret i alle nye fremskridt inden for landbruget. Han havde ladet foretage tuberkulinprøver på sine køer. I 1902 var metoden vel ikke så sikker som den senere blev. Resultatet blev i al fald, at fem af deres seks køer døde. Det var et katastrofalt tab for det lille husmandshjem, hvor der ikke var penge til indkøb af nye køer, og kreaturerne var familiens vigtigste indtægtskilde. Min farmor har sikkert haft svære anfægtelser i dette tilfælde, men hendes gode hjerte fik alligevel overtaget. Hun satte en indsamling igang, og i løbet af kort tid var der samlet så stort

et beløb, at der kunne købes fem køer. Der blev udpeget to mænd til at overrække Søren Kristian pengene. Men de kendte ikke Søren Kristian. Han bad dem om at forsvinde med deres »nådegave«. Han havde ikke tigget nogen om noget, og han ville have lov til at være i fred. Der måtte folk ud og tilbagebetale pengene til givnerne. Nu var der fjendskab for alvor mellem Kar-Mari og Søren Kristian. De talte aldrig sammen mere, og mødtes de, så de til den anden side. Søren Kristian blev ikke mere populær i sognet efter dette, man betragtede det som en storsnudet handling. (NEU 20606, skrevet 1965).

Via herregårdens have

At gartnere, havemænd og lugekoner har sørget for at sprede blomster og nytteplanter fra herregårdshaverne til bondehaver, giver Hanne Rasmussen et eksempel på. Hun er født 1885 i et husmandshus i Gudme sogn på det sydøstlige Fyn, og hun boede i Øksendrup, da følgende blev skrevet:

Multebær er næppe videre kendt i Danmark. Det er de derimod i Sverige, og undertegnede har nogle i min have. Det er lave buske, der er tornede både på grene og blade og bærer gule hindbærlignende frugter, som er noget syrlige. Disse planter har jeg fået af skovfogeden i Skellose, og han har fået sin bestand fra en broder, der var havemand på Halsted Kloster på Lolland. Multebærrerne formerer sig villigt. Bjørnstjerne Bjørnson nævner multebær i romanen: Det flager i byen og på havnen og skriver, at når multebær er frosset, er de det sarteste syn i naturen. (NEU 14741, skrevet 1959).

Fra herregårdens haver kunne omegnens beboere erhverve frugttræer, buske, planter og frø til både urte- og blomsterhave, og specialiteter kunne være bytteobjekt mellem særlig haveinteresserede. Således berettes der om muldebær fra Halsted Klosters have på Lolland, som Hugo Mathiessen fotograferede juni 1939.

Hanne Rasmussens oplysninger kom i forbindelse med NEU's hæfte om indsamling af vildtvoksende planter. Beretninger fra det nordøstlige Himmerland viser, at beboerne der plukkede de gule muldebær bestemte steder i Vildmosen, men der er planten nok kommet med trækfugle fra Norge, hvor bærrerne er meget yndede.

Gartnerens datter som præstefrue

Gårdejer Henrik Larsen er født omkring 1885 på Orø i Isefjorden, og der har hans forfædre boet i generationer. Derfor ved han, hvorfra orøboerne fik et tilskud til deres havebrug. I en periode solgte de frugt med skudskipperen til København:

Når der skal skrives om haverne på Orø, er der et navn, som man ikke kan komme udenom, og navnet er Frederikke Johanne Gørlt. Hun var datter af gartneren på Ledreborg. Hun var født 1776 og blev i 1796 gift med enkemanden Tellef Børresen, som var præst på Orø og forøvrigt nordmand. Hun kom så til at leve det meste af sit liv på Orø som præstekone. Det varede til 1835.

Hun var en meget energisk kone, som fulgte med i livet på Orø med interesse på mange felter. Da min kones oldemoder i 1807 skulle føde, fulgte præstefruen med i dette, men hun boede da også i et hus ved siden af præstegården. Da fødslen var overstået, konstaterede jordemoderen, at drengen var død. Da trådte præstekonen til og baksede så længe med ham, at der kom liv i ham.

Men hendes største interesse var havebrug. Det havde hun jo med sig fra barndomshjemmet. Der hørte et stort haveareal til præstegården, og det blev planlagt og lagt om og blev beplantet med mange sjældne buske og træer, så haven blev en skønhedsåbenbaring, som der gik ry af viden omkring. Ja, selv biskoppen omtalte den beundrende i sin beretning. Foruden beplantningen fik hun lavet en stor udsigtshøj på det højeste punkt i haven. Højen blev vel en 5-6 m høj, og der var en snoet gang til toppen, hvorfra der var en herlig udsigt ud over øen og Issefjordens vande og kyster. Jorden til højen blev i trillebørene hentet fra nabobyen Gamløse fra et sted, hvor der var planlagt en ny vej. Der har været gisnet om, at der har været en kæmpehøj der forhen, men det bliver vel snart konstateret, da højen vist nu til foråret bliver jævnet for at give plads til en kirkegårdsudvidelse.

Men præstekonen nøjedes ikke med sin egen have. Det var jo just i de tider, da en del af de gamle gårde blev flyttet fra den

lune landsby og ud på de stormomsuste marker, og der var hun rådgiver og anbefalede, at de fik lagt store haver omkring gårdene og sørgede for beplantning til læ og gavn. Men også de gamle gårde, som blev liggende inde i byen, sørgede hun for blandt andet med frugttræer. Endnu ved århundredskiftet stod der ved alle gårdene mægtig store frugttræer, som stammede fra hendes virke, men deres bedste tid var forbi, og de forsvandt lidt efter lidt. Hvad de forskellige frugter hed, kan jeg ikke oplyse, og det var forskelligt, hvad de kaldtes. Stod et træ ved en rendesten, kaldtes frugten rendestensæbler. Vi havde nogle røde som kaldtes kovelers, og vi havde tre af de gamle gravenstener. De to blev ryddet i 1901, men det sidste holdt stand til 1922, da det blæste om, og det er en af mine ungladessynder, at jeg ikke fik taget en podedkvist af det forinden, for dets lige findes ikke.

Af pærer havde vi kongepærer, kejserindepærer og gråpærer, og de tre slags var der mange af alle vegne. Andre steder havde de nogle, som hed figenpærer. De så ikke ud som andre pærer, men lignede mest af alt en langstrakt gammel kartoffel både i form og farve, og så var der næsten intet kærnehus, og pærerne kunne holde sig en tid i modsætning til andre pærer. I midten af degnens have stod et eksemplar af denne slags, det største og flotteste pæretræ jeg har set. Det første år jeg kom op i store klasse, blev vi drenge sendt ud i haven, da pærerne var modne. De største drenge blev beordret op i træet for at plukke, og vi mindre bar dem op på loftet, hvor de blev lagt i en stor bunke. Vi blev lidt skuffet over, at vi ikke fik nogle pærer for ulejligheden, men 14 dage senere blev vi stillet op i en lang række på havegangen, og så vankede der pærer. Pigerne fik ingen, men de havde selvfølgelig ikke været med at plukke. Træet blev nogle år

senere ryddet af en ny lærer, da intet kunne gro i nærheden af det.

En anden ting, som skyldtes præstefruen, var de mange dejlige morbærtræer, som en overgang var i næsten alle haverne, og som hun havde fremskaffet. Det var i mange tilfælde store træer med store saftfulde bær. En del var gået ud i vinteren 1893, men mange holdt dog ud til vinteren 1929. Vi havde to, og det sidste gik først ud i den sidste af de strenge vintre først i 40'erne. Og der er ingen mere tilbage, og mærkelig nok er der aldrig blevet plantet nye, for sorten er da nok ikke uddød.

(NEU 34526, skrevet 1978).

Løvrigt har udgiveren en lille smuk margerit med hvide enkle blomster og gult løv. Det er en pyretrum, som han har fra sine forældres have, hvortil planten var kommet fra morfaderens have, og morfaderen havde fået den fra Ledreborg.

Skjersø Lagkage

1 Pund fint Rismel, 1 Pund stødt Sukker, 1 Pund Smør, 12 Æg. Smørret afklares og røres derefter med Sukkeret til det bliver som en tyk Fløde, derefter kommes Æggeblommerne i, en efter en, saa Melet ved bestandig Omrøren og tilsidst de pidskede Hvider, den bages i 7 eller 8 Lag paa Papir. – Cremen som bruges imellem Lagene er lavet på følgende Maade. Man tager 10 hele Æg og pidsker, deri kommes 1 Pægl Rom, 1 Pægl Graves¹, 1/2 Stang Vanille, Sukker efter Smag, Saften af en Citron og Skallen hakket. Det sættes saa paa Ilden og man maa vedblive at røre eller pidske i det til det begynder at jævne, da tages det af Ilden. Naar det er koldt kommes det imellem Lagene, og Kagen sættes paa et

Sted, hvor der er fugtigt. Den bages et Par Dage før den spises.

Opskrift i væversken Johanne Siegumfeldts kogebog, som hun har skrevet omkring 1895, da hun styrede hus for faderen, der var præst i Søften ved Århus. Derfra var der ikke langt ud til Skærsø på Djursland, hvor moderen Dorothea la Cour var født 1834. Familien holder endnu nøje regnskab med, at den kommode og det skab er kommet fra Skærsø som medgift, selv om disse stykker på ingen måde adskiller sig fra andre af tidens møbler, og efterkommerne ved godt, at forfaderen Laurits la Cour på Skærsø ikke var nogen velhavende mand, men han var en dygtig landmand, der bragte en falleret herregård, som han 1825 havde købt billigt, i god drift. Opskriften bruges ikke længere, men dengang den unge præstefrøken skrev den, var lagkager endnu noget nyt og fint, som langt fra alle danskere havde smagt.

1. Graves, en hvid, tør Bordeaux-vin.

Fra stuepige til husmandskone

Johanne Olsen er født 1883 i et selvejerhusmandssted i Risleve sogn på det sydlige Midtsjælland. Beretterens fader var gift tre gange og sidste gang med en stuepige fra Gisselfeld, og det er dennes reaktion ved at komme fra den fine herregård til et gammelt husmandshus, som datteren kommer ind på i en skildring af hjemmets indretning. Side 79 har Johanne fortalt om at plukke skovhindbær. Hun lod gerne tankerne gå til det lille hus ved skoven, hvor tilværelsen var så helt anderledes end den i en lille lejlighed i København:

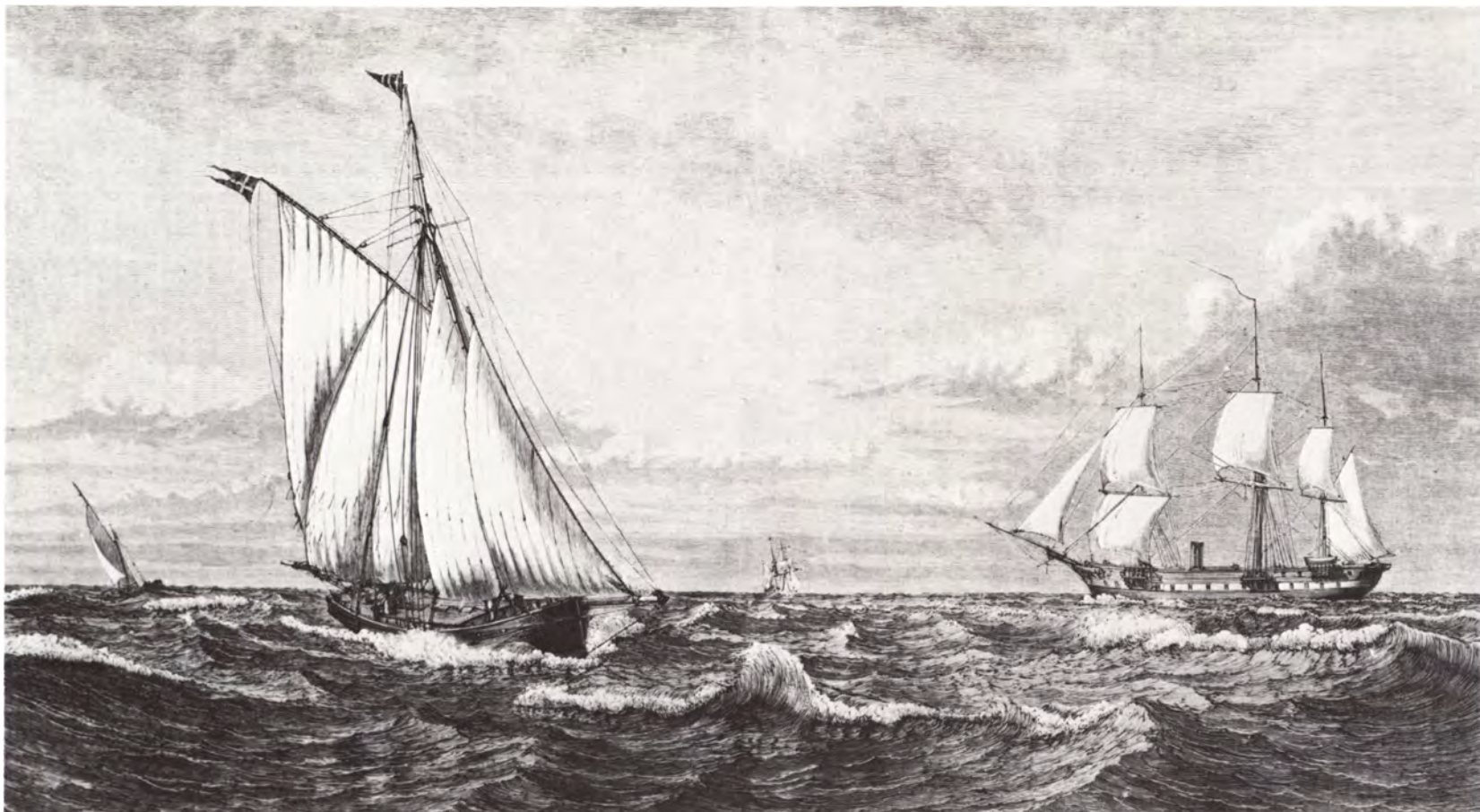
Jeg er ikke helt sikker på, om jeg kan huske at beskrive noget om, hvordan vores barndomshjem var møbleret, for det var kun gamle ting, som min farfar havde medbragt, da han købte huset, og efter hans død var min far gift tre gange, og der blev stadig bragt noget andet ind, men vi havde det kun småt, så længe jeg husker. Jeg har selv endnu en meget gammel lænestol, som min fars anden kone havde bragt med dertil, fortalte mor til os børn, medens vi endnu var hjemme. Ja, jeg kunne sikkert fylde en tyk bog, om jeg kunne huske at fortælle alt det, mor fortalte os om fra den dag, hun kom dertil. I dag er vort barndomshjem over 250 år gammelt, og kun stuehuset ligner sig selv. Jeg er der gerne en tur om sommeren, når min søn kan køre mig dertil.

Jeg begynder med køkkenet, for det var jo anderledes stort end de køkkener, vi har herinde i små to værelses lejligheder. Jo, der var dejligt i køkkenet, for vi havde et stort komfur, hvor al mad blev lavet, og en dejlig beholder i selve komfuret, hvor der altid var varmt vand. Den beholder kaldtes vandgryden, og den var uundværlig, da man jo bruger varmt vand hele dagen. Al spisning foregik i køkkenet især om sommeren, om vinteren mere inde i stuen, hvor vi fyrede i kakkellovnen. Med hensyn til vand da havde vi en brønd midt i gården, og dertil hørte en brøndvippe med en krog, hvorpå blev hængt en spand, som vi så sænkede ned i brønden og trak fyldt op. Den havde sin plads i køkkenet på en lav stol og kunne rumme ca 10-15 pottes vand. Al vask foregik ude i gården om sommeren, hvor alt vandet blev trukket op af brønden. Senere blev der i gården opsat en vandpost, som dog var noget nemmere end brønden. I køkkenet havde vi en stor brændekasse, som altid var fyldt med tørv og brænde. Af belysning var der såvel i køkkenet som i

stuerne petroleumslamper, een som vi kaldte køkkenlampen, og så en større bordlampe i stuen. Gulvet i køkkenet var cementgulv. Man kom jo lige ind fra gården og kunne ikke holde bræddegulve rene. Vi havde både tallerkenrække og flere hylder. Til dem klippede mor selv papir, som hun klippede en række tunger på i kanten, og ligeledes til alle skabshylder. Jo, mor var meget forfængelig med den slags, ja med alt i huset.

Stuen var meget spartansk møbleret, kun et meget gammelt langt bord, som havde været der i mange mange år, da min mor kom dertil. Så var der en lang slagbænk langs med vinduerne, hvor vi børn sad, medens vi spiste, og sov om natten, efterhånden som vi blev flere. Ja, så var der en bænk til i stuen, som stod for enden af bordet, altså ved den øverste ende. Ved den nederste ende var brødet anbragt, som mor skar af. Mor har aldrig ejet en brødmaskine, men skåret alt brød med en brødkniv i hånden, og det var ikke småting, eftersom vi efterhånden var seks hjemme hver dag. Ved nederste ende af bordet havde vi et hjørneskab. Det brugtes til kopper og glas, og øl og fars snaps i bunden, og så tror jeg kun, vi havde et mindre bord foran et gavlvindue, og der foran stod altså den gamle lænestol, som jeg har i dag, og den havner sikkert inde hos Dem, når jeg ikke er mere, for der er vist ingen af mine børn eller børnebørn, som vil have den trods dens høje alder. Da min yngste søster blev gift og overtog vort hjem, blev alt gammelt kasseret, og de anskaffede nye og mere moderne ting.

Med hensyn til at anbringe os om aftenen omkring lampen, da sad mor altid foran bordet med et sytøj, og vi børn sad langs vinduerne på slagbænken. Vi skulle strikke en bestemt portion garn op, før vi måtte lege med os selv, og vi skulle jo alle være omkring lampen. Vores far lå altid

på den korteste bæk foran bordenden og hvilede sig, til vi alle gik i seng.

Ja, De kan tro, vi havde blomster i stuerne. Mor havde mange potteplanter, og vi børn plukkede særlig mange markblomster, og i skoven, som vi boede lige op ad, var der særlig mange liljekonvaller og hvide og blå anemoner, som jeg også havde mit bryllupsbord pyntet med. Af pudsede ting medbragte mor en messingkaffekande med fyrfad, da hun kom til vort hjem. På væggene havde vi forskellige ting. Jeg husker, da jeg var hjemme, hang der blandt andet et billede med vores kirke og begge præsterne, som betjente den. Ja, lad mig lige fortælle, at da mor kom dertil, var der kun min far og hans mor i huset, og der var meget fattigt at komme ind, fortalte mor så tit. Gardi-

ner fandtes slet ikke, men det fik mor snart i orden, for mor havde tjent som stuepige på Gisselfeld Hovedgård og som barnepige på godset Lystrup, så mor var anderledes fintførende end vores farmor. Men de første gardiner, mor fik hængt op, var jo kun nogle billige blondgardiner, men hvor det hyggede, sagde mor så tit, og siden var der da altid gardiner oppe.

Foruden opholdsstuen var der kun et soveværelse, hvor alle sov bortset fra børnene, som sov i slagbænken i stuen.

Ja, toiletforhold var jo lige så primitive som alt det andet og lå omme bag huset, men det er nu ikke forandret, siden vi var børn, men med det samme vil jeg da sige, at alle vore skolekammeraters hjem var ikke stort bedre udstyret end vores. (NEU 25661, skrevet 1968).

Echo på Middelhavet 1875 tegnet til Illustreret Tidende af M. Lütken.

Billedet øverst på næste side.

E. von Holstein Rathlou på vej fra Horsens til Hesselø selv siddende med styrelinen. Bag sig har han besætning og gæster. Hjalmar er søn af fyrassistent Thomas Højrup på Hesselø. Han var hjemme en sommer for at gå på styrmandsskole og tog hyre på Echo kort efter århundredskiftet.

Godsejere, sejlsport og strandliv

At godsejere sammen med militærfolk var foregangsmænd i udviklingen af ridning til en sport er velkendt. Også i opbygningen af den moderne sejlsport tog godsejere del. Således var Ferdinand Tutein i 1866 medstifter af Dansk Forening for Lystsejlad, der senere blev til Kongelig Dansk Yachtklub. Han var søn fra Marienborg på Møn, og 1866 købte han selv Høgholt i Vendsyssel.

En af tidens bekendte godsejersjere var stamhusbesidder E. von Holstein Rathlou fra Rathlousdal ved Odder. Han lod skibsbygmester Benzons i Nykøbing Falster tegne en kutter på 28 tons, længde 50 fod. Med den sejlede han i 1875 med sin søster og dennes ægtefælle, der var søofficer, en tur gennem Middelhavet, og Illustreret Tidende gav en stemningsfuld reportage, der har fået mange velhavere til at tænke på, om de også skulle hejse deres sejl og tage rorpinden i hånd.

E. von Holstein Rathlou ejede Hesselø. I 1900 fik han arkitekt Martin Nyrop til at tegne en bjælkehytte med oldnordiske motiver, som var med til at være forbillede for den kommende udbygning af de danske kyster med fritidshuse, om end de fleste af disse ikke kunne stå mål med forbilledet hverken i skønhed eller størrelse. Fotografiet viser ejeren på Hesselø med en kænguru i favnen. Endnu et træk som varslede en kommende tid bør nævnes. Han holdt sin datters bryllup ude i sommerhuset, ikke hjemme i den pragtfulde herregård fyldt med skatte fra alverdens lande.

Vel har fødders trin nedslidt mangen herremands gravsten i vore kirkers gulve, fugt og orm har nedbrudt epitafiernes malerier, men gennem århundreder er kirkegængerne blevet mindet om fortidens herremænd og deres fruer. Her er det Caspar Markdanner og fru Sofie Oldeland, der ser på os i Rønninge kirke på Nordfyn. Han døde 1618. Kristian Hude tog billedet i 1903.

Minder fra fortiden

Få fænomener i tiden 1880 til 1920 var så præget af fortiden med hensyn til omgivelsernes holdning som herregårdene. Stærkest virkede de store gamle huse. I løbet af perioden sejrede det synspunkt, at de gamle bygninger skulle behandles hensynsfuldt uden for mange ombygninger af det gamle. De var vigtige kilder til landets historie, politisk, økonomisk, socialt og kulturelt. Tidligere havde man bygget om til tidens nyeste mode og en tid til den »oprindelige« stil, helst lidt forbedret, for bygningerne spillede stadig en rolle i den politiske kamp for at bevare godsejerens indflydelse på den politiske udvikling. En række historiske romaner udkom både for unge og voksne, hvori herregårdene spillede en stor rolle, og ofte kastedes der et romantisk skær over dem.

Stærkt omend mere lokalt kunne de gravsten virke, hvor fortidens herremand og hans frue kunne ses. Sådanne gravminder kunne understøtte den righoldige mundtlige »litteratur«, som endnu fandtes hos store dele af landbefolkningen, og som kunne tage form af den skarpeste fordømmelse af den onde herremand eller den onde frue, og om en tidligere tids arbejdspligt blev der også fortalt historier om den onde ridefoged, der med stor effekt blev brugt i den politiske kamp mellem højre og venstre.

Fra fæste til selveje

Martinus Vestergaard er født 1867 i Vestergård i Haldager i det vestlige hjørne af Vadum sogn på nordsiden af Limfjorden. Han fortæller som næsten alle NEU's berettere af gårdmandsmiljø om den fattige fæstegård, som faderen, bedstefaderen eller oldefaderen købte til selveje. Herved kom forbedringer i driften ejeren selv til gode. Til gengæld opstod der problemer ved generationsskiftet:

Min far var født i Biersted 1827 som søn af hjulmand Jens Nielsen. Han købte til selveje Vestergård i Haldager, en forfalden fæstegård under hovedgården Rødslet. Vestergård var på 130 tønder land. Fæsteren var stukket af fra den. Det var midt i 1840'erne. Bedstefar gav kun nogle få hundrede rigsdaler for den, men måtte gøre nogle enkelte dages hoveriarbejde i en eng på 100 tønder land, Hovengen kaldet, der lå umiddelbart mod en eng, der hørte til Vestergård. Fæsteren Husar Johan, der var gået i spånerne, var en tidligere husar, der vist var givet denne gård i fæste af Rødslets ejer jægermester Undall på grund af sin indsats som militær. Men havde han ikke ydet bedre tjeneste som soldat, end han gjorde som gårdfæster, så var den ikke meget bevendt.

Der var fire heste og tre køer og alle i en sådan tilstand, at de gik i »rejsningen«. Når de lå, kunne de ikke komme op ved egen hjælp. Først på foråret når de var kommet på græs i engen, måtte mandskab

ud om morgenen for at hjælpe hestene op. Til dette brug toges der træstænger, »læssetræer« ud i engen. Nu løftedes først hestens bagben så meget op, at et træ kunne stikkes under, derefter forbenene og ligeledes et træ ind under. Så en mand til hvert træ. En tog hesten ved klaptræet. Bymændene hjalp som regel hverandre, da de flestes var i samme forfatning, så det kunne jo tage sin tid, inden en sådan rejsning var overstået. Det var da godt, at der ikke gik lang tid, efter de var kommet på græs, før hestene var kommet så meget til magt, at de kunne rejse sig selv ved egen hjælp¹.

Min far var med i krigen 1848, dog ikke i noget slag, men han fik veterangaven og medaljen. Min mor var født i Biersted 1836. Hun var datter af gårdejer Søren Selvejer, et navn han havde fået på grund af, at han i modsætning til de fleste var selvejer. Han var født i slutningen af det 18. århundrede. Navnet Selvejer er gået i arv til slægten nu i fjerde led. Min mormor var født i Tise i Hjørring amt. Hendes forældre var fæstere under stamhuset Birkelse.

Min hustru var født i Vrensted 1872 som datter af Erik Knudsgaard, gårdfæster under Børglum Kloster. Hun var datter af andet ægteskab og blev født, da hendes var 70 år, så han var altså født 1802.

Ved sit giftermål 1854 overtog far gården i Haldager efter sin far, dog kun den halve. Den anden halvdel overgik til hans søster og hendes mand. Far ville gerne ha-

ve haft hele gården, men det turde bedstefar på ingen måde gå med til. Far ville da have overtaget den med en gæld på 1400 rigsdaler, som skulle betales i arv til hans søskende, og det, mente hans far, ville være at sætte ham i den sorteste armod. Gårdens jorder blev derfor delt i lige store dele og bygningerne ligeledes. Så skulle far og hans søster have hver sin halve gård, og hvilken gik til på følgende måde: Bedstefar tog to tændstikker, brækkede et stykke af den ene, satte dem med lige ender ud mellem sine fingre, og fasters mand og far drog så hver sin frem.

Desuden skulle de med lige store dele svare aftægt til forældrene. Foruden de forskellige ydelser i naturalier, som jeg ikke erindrer hvor store, skulle der indrettes aftægtsbolig med et værelse og alkove i et sidehus. De skulle have fri adgang til gårdens brønd. Et læs pænt hvidt strandsand årligt til gulvet. I sygdomstilfælde fornøden pleje. Efter døden en hæderlig begravelse efter egnens skik. Det var kun få år, at kontrakten fik nogen betydning, da bedstemor døde få år efter, og bedstefar da enten fik sin mad bragt ind, eller han gik ind og spiste hos de to familier. Han levede i 16 år, efter at han havde afstået gården og bevarede sin autoritet som patriark for familien. Min mor har ofte fortalt, hvor meget hun holdt af den gamle mand og aldrig har ønsket hans bortgang.

(NEU 7683, skrevet 1950).

1. Martinus Vestergaard genfortæller en almindelig historie om ældre tiders husdyrbrug. Man fodrede så dårligt om vinteren, at dyrene var så stærkt afkræftede om foråret, at de skulle hjælpes op. Beskrivelsen heraf ligner dog mere en skildring af at trække en hest op af for blødbundet en eng. At dyrene gik i bløde om foråret er en anden typisk historie om tiden omkring 1800, da græsgangene ikke var afvandede.

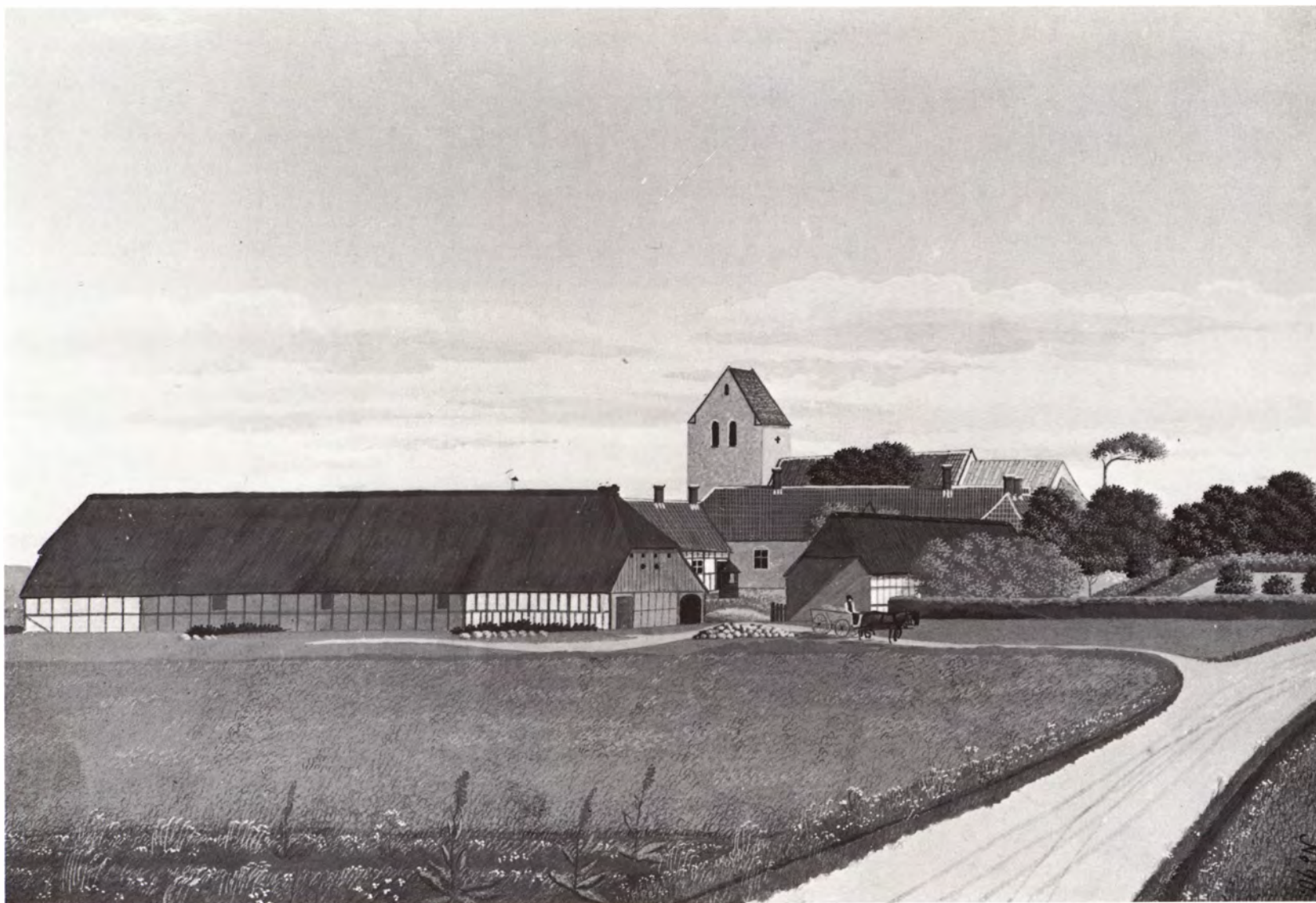
Forskelligt syn på hovararbejde

Bertel Thomasen har opdaget, at unge og ældre så forskelligt på fæstebøndernes arbejdspligt på herregårdene. Han er født 1885 i en gård i Stouby, Grinderslev sogn, hvor der lå fire herregårde Eskær, Grinderslev Kloster, Astrup og Nørgård:

Hoveriarbejde blev af mange, der var gamle i min drengetid, betragtet som en slags trællarbejde, noget der hørte hjemme i en mørk fortid. De kunne slet ikke indse, at der også havde været lyse

sider ved arbejdet på hovmarken. Det er disse lyse sider, jeg føler trang til – ja næsten har en vis forpligtelse til at fremhæve.

Min farmor, der var født år 1800, tjente i sine unge år på en gård i Roslev, og derfra var hun i høslætten og høsten med til at gøre hoveriarbejde på herregården Astrup i vort sogn. Hun omtalte efter min fars udsagn (jeg har aldrig kendt hende, hun døde 7 år, før jeg blev født), sommertiden som en tid ungdommen, men især pigerne, længtes efter, fordi de da ligesom kom

Grinderslev Kloster i Salling set fra syd af gouachemaleren Rasmus Henrik Kruse i 1838. Sådan har også hovbønderne set den ærværdige gård.

På et dørstykke (panelfelt over dør) på Rydhave ved Holstebro findes et maleri af høslætten. En af scenerne forestiller hovbønder, der fejrer arbejdets afslutning med dans på engen til to violiner. Sådan morskab har vi flere beretninger om fra en ældre tid. Arkitekt Hans Henrik Engqvist har taget fotografiet i 1957.

til at leve på en større radius. På hovmarken traf de sammen med ungdom fra andre sogne, og dette blev betragtet som en værdi, der kunne opveje det nedsættende, der var i eller kunne være i at skulle udføre strengt ulønnet arbejde, men ungdommen tænkte ikke så dybt over dette spørgsmål. Den udnyttede situationen for at få så megen glæde som muligt ud af livet. Kræfter havde den i overflod, så arbejdet kunne ikke tage modet fra nogen. I tre nabogårde i Rærup i vort sogn boede der engang tre søstre som kone i hver sin

gård. De var kommet til sognet fra Roslev. De havde lært deres mænd at kende på hovmarken. De blev stammødre til en stor del af befolkningen i vort sogn, den befolkning, som jeg kendte i min drengetid. Det er måske ubeskedent af mig at nævne, at der blev sagt om de tre søstre, at de ved deres gode evner og væremåde kom til at præge ikke blot sognets befolkning, men livet i hele sognet. Den ene af dem blev min oldemor, min morfars mor. (NEU 25672, skrevet 1968).

Det var de piger karlene syntes bedst om

Tømrer Niels Nielsen er født 1859 i en udflyttergård fra landsbyen Ris i Fårevejle sogn i Odsherred. Hans fader var født 1796, og også i sin ungdom som landmand har Niels Nielsen arbejdet hos mænd, som kunne fortælle om den tid, da bønderne havde arbejdspligt, ydede hovarbejde, på Dragsholm. Hvor de fleste fortællinger herom fra tiden 1880 til 1920 ellers er stereotype om den onde ridefoged, så har Niels Nielsen detaljer at berette:

Dette er fra hoveritiden, men er mig fortalt af gamle mænd, som havde været med ved høhøsten på Dragsholm, da det var pligtarbejde. Bønderne kørte dertil. De havde maden i en stor trækasse med skydelåg og jernhank. Øllet, som de bryggede hjemme, havde de på et træanker kaldet en træflaske eller ølbimpel, hvoraf de alle drak både piger og karle. Husmændene, som også gjorde pligtarbejde, havde deres mad i en lignende kasse kun ikke så stor. De bar den og ølbimpelen sammenbunden med en snor, kun sjældent en læderrem over skulderen. Nogle havde smør i en drejet træeske, som kaldtes en buderik¹. De havde så bare en humpel rugbrød i madkassen, som de skunne skære ud af og smøre smør på med deres lommekniv. Det skete nok også, at de ikke havde noget smør, men måske et lidet stykke flæsk. Der var ikke noget om, at de unge karle skulle gøre gilde, første gang de brugte leen², men da de unge gerne ville være karle, så kunne det ske, at de ikke kunne gå deres skår til ende sammen med de voksne. Så måtte de gå ud og hen ved skoven, hvor græsset var nedslaget. Der behøvede de ikke at arbejde så strengt, men så blev de ikke regnet for rigtig karl i det år.

Ved rivning af høet kørtes der på engen aftenen før. Der blev slæbt noget hø sammen til at sove i, men der blev nok ikke sovet ret meget, for de udenherreds – fra Vallekilde og Hørve sogne – kom sammen med dem fra Fårevejle, og så blev der leget og drukket brændevin det meste af natten. Det kunne ske, at den ene part skulle give brændevin måske på grund af væddemål, og det kunne ske, at en karl fra de udenherreds havde forlovet sig med en pige fra Fårevejle, og så måtte han give brændevin.

Samme dag som græsset var slået, blev det, hvor det lå tykt, strøet af pigerne, hvortil der brugtes en langtandet rive, en lorive³. Når høet blev slæbt sammen, skete det med et bræt 6 alen langt. Skaglerne blev forlængede med reb, som blev fastgjort i enderne på brættet. På midten stod karlen, som kørte hesten, og på hver ende sad en pige på hug. Hun holdt fast i skaglens forlængelse for at holde balansen. Når høet var slæbt sammen, blev det sat i kegleformede stakke ca 2 alen i diameter. Det sammenslæbte hø blev stakket på den måde, at en pige stod op i bunken, og en karl stak med en høtyv (en fork på jysk) hø op til hende. Det kaldtes at træde hø. Det var de piger, karlene syntes bedst om, der kom til det arbejde. De andre piger rev så rent med håndriver. Når stakken var færdig, blev der revet af den for at gøre den mere uimodtagelig for regnvand. Der blev så snoet et bånd af hø, som blev slået over stakken og stoppet ind i stakken en halv alen fra jorden, og der blev indstoppet en visk hø for at holde båndet fast. Resten af afrivningen blev af karlen stødt ind under stakken med foden. Båndet blev snoet, ved at karlen satte en lok hø om den ene ende af rivehovedet. Pigen drejede derefter riven rundt, og karlen trak hø ud af stakken, til båndet var langt nok. Det kaldtes et stakkebånd.

Ved hjemkørsel af høet var arbejdet i marken eller engen fordelt, således at pigen lagde læs, og karlen stak op. Det var de ældste og dygtigste piger, der lagde læs. Det havde nemlig megen betydning for karlen, når han skulle stikke høet af, at læsset var lagt godt, især hvis der skulle stikkes ind ad en lem. Lad på vognene brugtes ikke i de tider, så der skulle ret god øvelse til for at lægge et godt læs. Vognene kom i almindelighed til at køre i en rækkefølge, som det ikke gik an at bryde ud af, men de, der var dygtige til arbejdet, kom jo lettere fra det end dem, som var mindre øvede.

Dette passerede på Dragsholm i hoveriets tid fra 1826 og fremefter. Bertha Adeler, født Moltke, enke efter geheimekonferensråd og overpræsident Adeler til Adellersborg og Benzonslund var på den tid besidder af Dragsholm. (NEU 2788, skrevet 1944).

1. Den drejede smøræske plejer at blive kaldt bud-dik.
2. Herom spørges der i hæftet med spørgsmål om høslæt.
3. Den langtandede rive brugtes først og fremmest ved plejltærskning i loen.

Kammerherrens høje brøl

Hos Oluf Pedersen i Martofte så i 1961 daværende stud.mag. Alan Hjorth Rasmussen på en rejse for at optegne om tærskning en bog, hvori ejerens fader Lars Pedersen omkring 1910 havde skrevet om gamle dage. Da han var født 1835, havde han som stor dreng været med på hovarbejde på Schelenborg. Den giver et godt eksempel på, hvordan man omkring århundredskiftet mindedes den form for

Høstredskaber og lejler ligger ved et par høstakke på dørstykket i Rydhave, og mon det er kagesælgere, som diskuterer priser i forgrunden? Det ser meget troværdigt ud, men hverken høstakkenes form, høleernes eller vognenes udstyr passer på egnen om Rydhave i 1700'erne, så der må nok være et forlæg fra en anden egn bag i hvert fald detaljer i maleriet.

pligtarbejde. Den kan også kaste lys over andre forhold som for eksempel, hvorfor en godsejer var i besiddelse af et gloseforråd, som står i modsætning til det fine hus, han færdedes i:

Så kom tærskningen. Alt dette korn måtte tærskes med plejl, der kendtes ingen tærskemaskiner dengang. Af gårdene i Martofte skulle der gøres 84 tærskedage.

Vi måtte så have davren ved lys og møde lige i dagningen. Kom vi ikke til bestemt tid, blev vi jaget hjem og kunne så komme næste dag igen. Vi skulle tærske 6 udlæg. De 5 tærskede vi til middag, det 6. ville »tærskeren« ikke udlevere os før henimod aften. Dagen skulle jo gå dernede. Bagefter skulle vi så ned at rense kornet og bære det på loftet, som ikke skulle køres til Kerteminde. Der var ingen viftemaskine

før lige de sidste 4-5 år. Pigerne havde så den bestilling at møde med deres sold i en sæk og så skumme alt dette korn i et sold. Den mand, der var ansat som tærsker, var lidt streng. Så snart vi var færdige med et udlæg, skulle det rystes og sættes i rækker, og vi måtte ikke binde det sammen i knipper, førend tærskeren havde gået hele rækken igennem og efterset, om det var tærsket rent. Hvad han kasserede, måtte tærskes om. Når halmen blev bunden, blev den sat i en dobbelt bue og båren over i koladen. Det meste blev rakt ind ad kvisthullet over det såkaldte rasphus.

Når kornet skulle køres til Kerteminde, mødte alle hovbønderne, men de skulle kun køre med 4 tønder, formodentlig en bestemmelse fra den tid der var så dårlige veje, thi førend landevejen kom ud på Hindsholm, var vejene frygteligere, end de unge kan tænke sig. Så længe der var korn, mødte bønderne atter efter 4 tønder. Ved denne kornkørsel havde tærskeren også kommandoen, og han skældte ud på dem, der ikke var stærke nok til at løfte på sækkene, men på grund af sin strenghed måtte han døje mange drøje piller. Der var gerne nogle, der havde et stykke kridt i lommen, og når han forlod laden et øjeblik, var han temmelig sikker på at finde sit navn et eller andet sted med en pæn tilføjelse, som menneskeplager, bøddel og sommetider noget, der var meget værre. Vi lavede ham også spilopper imellem. Det var engang, der kørtes korn ved Schelenborg. I den gamle lade var der et rum i bagsiden, som kaldtes luen. Det var lidt langt at føre kornet derud. Da det forreste rum var fyldt op til bjælkerne, skulle vi til at fylde det store rum bagved, men det var der råd for. Der blev lagt nogle neg, som gik lidt ind over hullet og fremdeles lidt længere næste. Til sidst nåede vi taget, og det var helt overbygget, og glæden var almindelig, men o ve,

tærskeren kom op og ville se, om vi satte det godt, og da han kom over bagved, sank det hele med ham ned i det tomme hul. Det kneb for ham at komme op igen, og det kan nok hænde sig, at han var gal. Han skældte dygtig ud. Slå gjorde han ikke, han turde vel ikke for vore værgers skyld, for vi var altid kun drenge til at tage korn, men han stak lige straks op og hentede den gamle kammerherre Juul, og han var rasende gal. Han kunne skælde ud, så det forslog noget, og kunne han have kommen derop, så havde vi ordentlig fået klø, men han var for gammel. Men med sin banden og sine høje brøl kunne han ordentlig sætte os skræk i livet. (NEU 16731, skrevet o. 1910).

Herregården blev til en landsby

Peder Pedersen var fire år i 1879, da hans forældre købte en gård i Hjelsømagle i Tybjerg sogn på Midtjylland, hvor der stadig er mange herregårde. Som voksen gik Peder Pedersen mejerivejen, og han blev mejeribestyrer. Sygdom fik ham imidlertid til at vende tilbage til landbruget, og han købte en gård i Hjelsølille:

At Hjelsølille har været en samlet gård, derom gik der både tale og sagn, og jeg har for et par år siden i Historisk Samfunds årbog for Holbæk amt læst om en Claus Daa til Dalby, som også var ejer af en gård, hvoraf Hjelsølille var udskiftet¹ sidst i det 17. århundrede. Den er samtidig kommet under Tybjerggård som fæstegård, og bønderne blev hovpligtige dertil.

Gårdene blev solgt til arvefæste fra Tybjerggård omkring 1850. Min fader købte gården af Peder Hansens enke. Peder Hansen var kendt vidt omkring som hestehandler under navn af Store Per

Hans. Da han købte gården i 1854, forbeholdt Tybjerggårds ejer, den fra 1864 kendte general Steinmann, sig 15 tønder land af den bedste jord, der lå i skel med hovmarken. I betingelserne for købet var også, at Peder Hansen skulle flytte 150 favne stengærde til det nye skeldige mellem hovmark og bondejord. Af købesummen blev 2000 rigsdaler stående som første pant til Tybjerggård til en lavere rente i den første ejers levetid, siden til 4% p.a. Desuden var der en arvefæsteafgift af 30 tønder byg årlig at betale efter årets kapitalstakst samt ved ejerskifte det dobbelte altså 60 tønder byg, det år ejerskiftet fandt sted. Altså var ejendommen stærkt behæftet til godset. Dertil kom så 15 tønder kirketiende og 5 tønder præstetiende, og yderligere kom så kongetiende, amtstueskatter, kommuneskatter (fattigpenge) og til sidst sparekasselånet. Det var ikke blide kår for landbruget dengang med datidens priser, og hvor salget af korn var hovedindtægten.

Der har tidligere påhvilet fæsterne hoveripligt til Tybjerggård. Om det fortæller en gammel 84-årig mand, som var født i 1790'erne. Han var mit første bekendtskab i Hjelsølille, men døde først i firserne. Han hed Jens Jensen og rokkede afsted ved to kæppe. Han kaldte sig selv en gammel gubbenik. Han fortalte meget om, når de skulle til hov i gamle dage, men det blev jo ikke noteret op, og jeg var kun en 5-6 års knægt, så hvad husker man nu fra den tid. Dog husker jeg bestemt, hvorledes han fortalte, at de kunne aflede ladefogedens opmærksomhed fra et altfor stærkt tempo, når de fortalte ham om en bonde, der havde fået så meget et kønne bæst (hest). (NEU 3873, skrevet 1945).

I denne lille beretning rummes en hel del af vor landbohistorie. Fra 1300'erne og fremefter kan vi følge, hvorledes den ene

adelsgård efter den anden nedlægges som fri gård. Nogle blev udstykket, således at der kunne blive flere bønder til at arbejde på de resterende herregårdes marker. Andre blev fæstet (lejet) ud til ejerens slægtninge eller til funktionærer på godset. I nyere tid blev de til forpagtergårde. Se iverigt indledningen til 1. bind.

1. Herregården Hjelmsø blev udstykket til bøndergårde 1637 (Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård, 1957). 1682 var der 12 gårde i byen.

Herregården der blev til en sø

Medens Peder Pedersen i den foregående beretning meget rigtigt kæder nedlæggelsen af herregården sammen med ønsket om at få mere arbejdskraft til den gård, som man har valgt, så er der en meget udbredt fortælling, der har en mere dramatisk – og moralsk – forklaring på en herregårds forsvinden. Vi vælger en gengivet af gårdejer J. C. Christiansen, der er født 1873 i en gård i Valsgård sogn i Himmerland:

Der var dengang knyttet overtro til høslæt såvel som til næsten alle andre arbejder. Der var mange ting man skulle gøre, hvis man ville sit eget vel, og der var lige så mange ting, man ikke skulle gøre, hvis man ikke ønskede at bringe sig selv i ulykke. Når man gik hjem fra høslæt eller kornhøst med høleen på nakken, så måtte høleens spids ikke vende nedad, men skulle altid vende opad. Når man havde taget det sidste hug, før man gik hjem til middag eller aften, så skulle man altid stryge sin le af. Når man blot tog to eller tre lette strøg på hver side af leens blad, så var det godt, men vovede man at lade dette være, så kunne der let ske uheld på

en eller anden måde. Man glemte derfor aldrig at stryge leen af. Når man om foråret satte kvæget på græs, skulle det i køhusdøren både gå over og under stål. Man kunne så lægge en kniv ved dørtrinnet og stikke en ind over dørkarmen. Det behøvede just ikke at være knive, blot det var stål, var det nok, og så var kreaturerne sikrede hele sommeren imod trolddom og hexeri. Folk troede dengang på alt, hvad der tilsyneladende havde et mystisk tilsnit.

En gammel kone har for godt 70 år siden fortalt mig følgende om Madum Sø. Der hvor den ligger, har der i fordums dage ligget en stor gård. Den sidste, som boede der, var meget ugudelig. Engang han havde drikkegilde på gården, lod han præsten hente under foregivende 'af, at der lå en kone syg der, som gerne ville berettes. Da så præsten kom, blev han vist ind i sovekammeret. Derinde stod der en stol, på denne lagde han sin bibel, gik så hen til sengen og trak omhænget til side og ville tale med konen, men så var der lagt en død so i sengen. Derover blev han meget fortørnet og nedbad Guds straffedom over dette ugudelige sted, og straks begyndte gården at synke, og præsten måtte skynde sig bort for ikke at blive draget med ned. Da han var kommet et godt stykke bort, vendte han sig om og så tilbage, men da var gården forsvunden, og der var bleven en sø i stedet. Han kom så i tanker om, at han i skyndingen havde glemmt sin bibel inde på stolen, men da han så ud over søen, kom stolen sejlene med bibelen, som han så kunne tage, uden at den var bleven det mindste våd.

Hvert år druknede der en i søen, og var der gået et år, uden der var nogen druknet, så kunne man om natten høre en røst fra søen, der sagde – timen er kommen, men manden er ikke kommen, og når man hørte denne røst, så varede det ikke læn-

ge, inden der druknede en, og så havde søen fået det, man mente, den havde krav på i året, der var gået.

Den gamle kone troede fuldt og fast på, at det var gået til, nøjagtig som hun havde fortalt. Der er dog dette mærkelige ved denne sø, at den har et ikke ubetydeligt tilløb, men ingen afløb, og vandstanden er dog konstant hele tiden. (NEU 14577, skrevet 1959).

Fortællingen om den sunkne gård er selvfølgelig en forklaring på oprindelsen til en sø med en markant form, stor dybde eller andre særlige egenskaber. Det er en forklaring fra før geologiens tid. Men det er karakteristisk, at det næsten altid er en herregård, som præsten fik til at synke, og årsagen er et ondt liv, der kulminerer i at drive gæk med nadveren. På den beskrevne tid var historien dog ved at blive et kuriøst minde fra en uoplyst tid.

Iagttagelse og fortælling

Larsine Grønning er født 1878 i et husmandssted i Strandby på vestkysten af Himmerland:

Gunderupgård, som ligger helt i nordsiden af Strandby sogn, var i min barndom en meget stor herregård. Det var på denne gård, min far arbejdede, da vi i min barndom og første ungdom boede i det lille husmandshjem i Ertebølle.

Oprindeligt skulle gården ikke have været bygget der, hvor den kom til at ligge. Det vistes tydeligt derved, at der et godt stykke længere mod nordøst helt ude ved engene var gravet voldgrave med høje diger. Der var voldgrave både mod øst, nord og vest. Mod syd var der også et stykke på længde og bredde med de andre, men det var ikke så dybt gravet ud, heller

166

ikke så højt et dige. Nu groede der i disse grave og op ad digerne græs ligesom i de andre omliggende enge. Der var et umådeligt stort engareal til denne gård. Da der var flere husmænd, som ikke om vinteren af egen avl kunne føde de få kreaturer, de havde, så bjærgede de hø på Gunderupgård. Det gik til på den måde, at der holdtes høauktion. Så fik de udpeget et stykke eng, som husmanden selv skulle slå med le. Der kendtes jo ikke andet dengang. Rive og stakke det skulle de også, og så fik husmændene kun fjerde eller femte parten af høet. Resten tog herremanden. Foruden arbejdet de havde haft, skulle de eller deres koner gøre flere dages gratis

arbejde på egen kost på gården, for at få den smule hø der blev til dem. Blandt dem, der bjærgede hø på Gunderupgård, var også min far, og han havde i mange år disse voldgrave og diger at slå. Jeg tror, det var nok så billig, men var også besværlig at bjærge. Mens jeg var barn hjemme, var jeg altid med mine forældre, når de var ude at bjærge hø i disse voldgrave. Jeg har ofte gået og pjasket med mine bare ben og revet hø i disse grave. De var altid fugtige. Der stod også ofte vand i dem. Inden for disse fire voldgrave var der et stort firkantet stykke jord. Det var dengang dyrket med korn. Men at denne plads engang i tidernes morgen var

I mangel af et billede af Gunderupgårds voldsted bringes et taget af Poul Hauberg den 26. juli 1901 af engen med Stubberups voldsted i Rold sogn i Himmerland.

beregnet til at bygge gården på, det er sikkert en kendsgerning. Hvorfor skulle ellers voldgravene blive lavet der?

Sagnet fortæller, at de havde begyndt at bygge på gården, hvad også alle de sten kunne tyde på, som lå rundt i kanten ved digerne. Der skete det, at alt det, de byggede op om dagen, blev væltet ned om natten, så de måtte give op. Så blev bygherrerne givet dette råd: De skulle koble et par stude sammen, og så skulle de slå dem løse en aften, og der hvor de fandt studene om morgenen, der skulle de bygge gården. Dette råd blev fulgt, og om morgenen fandt de studene et godt stykke længere mod sydvest lige ved kanten af den store hede, som også hørte til gården. Der blev Gunderupgård så bygget, og der fik den lov at stå.

Der fortæltes også flere beretninger eller sagn om Gunderupgård. Den ejedes engang i længst svundne tider af en mand, som hed Poulsen. Han døde og blev begravet på Strandby kirkegård. Han må jo nok ikke have været af de bedste børn; thi der sagdes, at han gik igen, eller rettere kørte. Hver nat klokken 12 kunne det høres, at han kom kørende ind over gården og holdt for hoveddøren og kørte rundt, så der var en rumlen og et forfærdelig spektakel. Det blev den daværende ejer for meget, og han sendte bud efter en præst, om han ville komme og mane ham (Poulsen) ned. Der kom to præster. Den ene var en ældre mand, den anden var en ganske ung præst. De var så blevet enige om på gården, at den ældre præst skulle tage helt op på Strandby kirkegård og skulle så, når Poulsen stod op af graven, mane ham ned der. Men han kunne ikke holde Poulsen, som kørte fra ham efter Gunderupgård til. Imidlertid var den unge præst også gået ud ad vejen til Strandby, men han var ikke kommen ret langt fra gården, før han mødte Poulsen med samt

hans køretøj. Ja så, fortæller sagnet videre, sagde Poulsen til den unge præst: Nej, du er for grøn om din næse til at holde mig. Præsten svarede: Jeg er dog ikke mere grøn, end jeg vil prøve på det, og så manede han Poulsen og hele befordringen ned i heden ved siden af vejen kun et lille stykke syd for Gunderupgård.

I min barndom og ungdom blev den plet, hvor dette skulle være foregået, folk imellem altid benævnt »Poulsens hul«. Der var en fordybning i heden. Omkring siderne var der lyng, men i bunden var der ikke lyng, men kun grønt græs. For et par år siden havde jeg nogle familiefremmede fra København nogle dage på ferie. De ville jo gerne se dem lidt om i omegnen. En dag kørte vi over til skoven der ved Gunderupgård. Vi kom gående ad den samme vej, som jeg i min barndom og første ungdom så ofte havde gået. Da kom jeg til at lægge mærke til en fordybning i skoven der lige ved vejen. Jeg dvælede der et øjeblik og tænkte i mit stille sind, dette er vist »Poulsens hul«. Nu kunne jeg jo ikke så godt kende det, nu var det ikke omkranset af lyng, men af træer, og så var det jo skovbund ligesom overalt i den store nåletræsskov.

Der er også et andet sagn, som knytter sig til Gunderupgård. I min barndom var der foruden den store herregård kun bygget en lille gård, vel på størrelse med en almindelig lille bondegård på den store vidtstrakte herregårdsjord. Den gård hed Stødesholm og hørte til Gunderupgård. Den var bygget omtrent på udkanten af herregårdens jord. På den gård var ansat et par folk, mand og kone, som skulle passe gården og dens kreaturer og ellers alt, hvad der var anbragt der. Den var meget omgivet af engdrag, men midt i engdraget lidt nord for Stødesholm var en holm eller et højdedrag, som var dyrket med korn. Dette højdedrag har jeg aldrig,

i den tid jeg hørte til Strandby sogn, hørt anden benævnelse til end »Mordholm«.

I gamle dage før stavnsbåndets løsning, mens bønderne måtte gøre hoveriarbejde på de store herregårde, da havde de på disse herregårde en mand, som de kaldte en ridefoged eller ladefoged, som skulle passe på hovbønderne. Efter gamle beretninger var de som oftest værre til at pine og plage de stakkels bønder end selve herremanden. En sådan havde de også haft på Gunderupgård, og da han jo heller ikke havde været af de bedste børn, så var alle hovbønderne blevet enige om, at han skulle slås ihjæl. Dertil skulle de alle være med både mænd og kvinder. En dag de arbejdede på dette højdedrag, kom denne ladefoged og overfusede dem. Derefter stimlede de sammen om ham. De brugte de redskaber, de havde i hånden. Kvinder brugte river og kratter. Alle var med til at slå ham ihjæl. Derfor bærer den plet jord navnet »Mordholm«.

Den første ejer af Gunderupgård, som jeg kan huske, fra jeg var en lille bitte tøs, han hed Weinschenck. Det var ham, min far kom til at arbejde for, da han som ung mand kom til Ertebølle. Der havde også været en Weinschenck på Gunderupgård før ham; thi da jeg gik i skole, var der på Strandby kirkegård et indrammet gravsted med en gravsten, hvorpå der stod Weinschenck. For få år siden var jeg inde på Strandby kirkegård. Da var det gravsted der endnu. Det er ikke den sidste Weinschenck, som ligger begravet der. Nej, han gik fallit og måtte rejse derfra af armod. Han og hans familie kunne altså ikke få føden på den store gård. Jeg var ikke ret stor dengang, men kan alligevel huske, da der blev holdt auktion på Gunderupgård, men kun over noget gammelt skrammel. Selve gården blev overtaget af en bank i København. Jeg tror nok, det var Landmandsbanken, de kaldte den. Denne

bank satte så en inspektør på Gunderupgård, og denne inspektør drev gården i mange, mange år. Ham arbejdede min far også for i flere år. Det var samme inspektør, der begyndte at få den store hede afsvedet og beplantet til skov. Der blev taget et stykke ad gangen år efter år, indtil den 1200 tønder land store hede var plantet til skov. Der har både min far og mor været med til at plante en månedstid hvert forår i mange år. Jeg har da også selv plantet nogle af træerne; thi jeg var med til at plante der, da jeg var 16 år. Ja, det er så den skov, som ved indsamling af penge blev købt og foræret til daværende kronprins Frederik og kronprinsesse Ingrid til bryllupsgave.

Det varede mange år, inden Gunderupgård igen kom i privat eje, og så begyndtes der jo på udstykning. Den ene ejendom efter den anden skød op på den store herregårdsjord. Hvor stor selve den gamle gård nu er, det ved jeg ikke, vist ikke større end en almindelig lille bondegård. De store imponerende herregårdsbygninger, for eksempel laden, er forsvundet og erstattet med noget mindre. Ja nu er der mange familier, som lever og har deres udkomme på den engang så store herregårdsjord.
(NEU 19662, skrevet 1964).

Herregårdshistorier kan opdeles i en række typer. Det kan være interessant. Her ses vi imidlertid historierne i en sammenhæng fortalt af en person, for hvem fortællingerne betød noget. Vi ser, hvorledes beretningerne giver svar på en række problemer. Hvor smukt har man ikke fået forklaret det gamle voldsted. Et sådant findes ved mangfoldige herregårde, og vi ved fra udgravninger, at flytningen af gården skyldes, at gårdene engang var fæstninger, hvis beliggenhed var bestemt af tidens kamp teknik.

Den onde herremands endeligt

Utallige er de beretninger, som gennem tiderne er blevet fortalt om den onde herremand, som ikke kunne finde ro i graven, og som vedblev at genere både dyr og mennesker. Ofte følger der en skildring af, hvorledes genfærdet blev overvundet af en præst. Her er det Kirstine Hofmansen, som gengiver, hvad hun mange gange har hørt i Trandum ved Stubbergård syd for Skive, hvor hun er født i 1890. Hendes slutning på historien er særlig raffineret:

Og jeg mindes en aften, gamle Jens Kristian som sædvanlig sad for bordenden, hvor der stod et tændt tællelys. Imens Jens Kristian fortalte »bråned« han nu og da lyset ikke med brånsaksen men med fingrene¹. Når han så engang imellem førte fingrene op til næsen, endte det med, at næsen blev helt sort. Vi uartige unger kunne jo ikke bare os for at fnise. Og Jens Kristian, som troede, det var historierne, vi morede os over (hvad det til tider var), fortalte endnu mere. Men vi kunne også blive så bange for, hvad vi hørte, at vi fandt det bedst at trække benene op på bænken.

Og der blev fortalt om den onde herremand Knud Gyldenstjerne, Kristense Juels tredje mand på Stubbergård. Da han var død, fandt han ikke ro i graven, men stillede hver nat på Stubbergård, hvor han plagede dyrene, så de »brølede i vilden sky« (fortællerens udtryksmåde). Der gik bud til flere præster, men ingen magtede spøgelseset, da den, der skulle udføre dette hverv, ikke skulle være født på almindelig vis. Der gik da bud til præsten Bertel Ufødt i Vridsted. Han var, som man sagde dengang, skåret ud af sin mors side. Han kom så til Stubbergård en aften for at mødes med Knud Gyldenstjerne. Men han forlangte, at der ikke måtte være andre på

gården end en ren mø (fortællerens udtryk). Ved midnatstid begyndte dyrene ovre i ladegården at brøle. Præsten måtte så afsted. Men forinden lagde han et nøgleknippe på bordet i salen, hvor jomfruen opholdt sig, med den besked, at når han mødte Knud Gyldenstjerne, ville nøglerne begynde at vandre rundt på bordet. Så længe de blev på bordet, skulle hun intet foretage sig, selv om de kom ud på yderkanten. Men faldt de på gulvet, skulle hun skyndsomst forlade gården, for så havde Gyldenstjerne fået magten.

Mens nøglerne gled rundt, kæmpede præsten og Gyldenstjerne ovre ved Sougård. Det holdt hårdt. Gyldenstjerne havde flere ting at anklage præsten for, blandt andet at præsten engang var gået i kirke at forrette gudstjeneste uden først at have vasket sig. Præsten spyttede tre gange i hænderne og gned dem over ansigtet. Så var den anklage klaret, og præsten fik magten. Gyldenstjerne måtte ned. Imens havde nøglerne på bordet på Stubbergård vandret rundt. Engang hang de helt ude på bordkanten. Endelig gled de ind midt på bordet, hvor de blev liggende.

Endnu i min barndom fortalte en jæger om den grønne plet på Sougård's agre, hvor han mente Gyldenstjerne var manet ned. Denne plet var grøn både sommer og vinter. Men denne plet skal ingen lede efter i dag. Den er forlængst opslugt af beplantningen. En anden beretning går ud på, at nedmaningsstedet var Sougård mose, også kaldet »Djævlemosen«.
(NEU 23935, skrevet 1976).

Knud Gyldenstjerne var åbenbart en for-gældet adelsmand, som overtog Stubbergård ved giftermål med enken engang mellem 1612 og 1620. Det var nedgangs-konjunkturer, og han har velsagtens søgt at redde den magre gård fra fallit ved at være hård mod godsets bønder. Han døde

Eskær i Salling blev i 1781 solgt til Christian Lange, søn af Rødkildes energiske ejer. Han tog fat på at oparbejde gården, oprettede en avlsgård og solgte så begge gårde i 1797 for næsten den dobbelte pris. Han overtrådte så grundigt de normer, bønderne havde for en godsejers opførsel, at han kom til at gå igen efter døden på sine marker.

1638, og Christence sad som enke endnu nogle år. Derefter blev godset delt mellem hendes mange arvinger, og det blev senere kun delvis samlet igen.

Knud Gyldenstjerne har i senere tids folkelige overlevering fået skyld for at have nedrevet Trandum kirke, men det blev gjort af Christence Juels svigerfader Iver Juel. Han noterede det selv i sin dagbog 1554, og han brugte kvaderstenene til genopbygning af Stubbergård, som oprindeligt var et nonnekloster. Dette var halvt nedbrændt, da Iver Juel købte det af kongen 1548. Han forpligtede sig til at underholde de overlevende 11 nonner til de døde.

løvrigt fortælles der også om en helt anden Knud Gyldenstjerne, som ejede den nærliggende herregård Nørre Vosborg.

Han døde 1568 og gik også igen, og der måtte hele tre præster til at mane ham ned, så der atter kunne blive fred på gård og egn om natten.

Man kan læse herom i artikler af Villads Christensen i Historisk Årbog for Hardsyssel 1911 og af Jeppe Aakjær i Historisk Årbog for Skive og omegn 1926 samt i 17. bind af Danske Slotte og Herregaarde redigeret af Aage Roussell, hvor Gorm Benzon 1967 har skrevet om Sagn og Spøgelse. I Traps Danmark er en række af årstallene fra de ældre artikler korrigeret.

1. At bråne (brande) er at fjerne den brændte del af vægen i et tællelys med neglene eller en lyse-saks.

Godsejerens langvarige straf

Bertel Thomasen fortæller om sin fødeby Stouby i Grinderslev sogn i Salling, hvor han er født i 1885. Han kommer derved til at vise bøndernes syn på godsejernes ret til at nedlægge bøndergårde. Efter bøndernes synspunkt var det en utilgivelig synd, som man ikke kunne finde ro i graven for:

Gårdene i Stouby har ligget spredt langs en vej. Denne har gået igennem mindst to af byens syv gårde. Af disse har Langesgård, da den af justitsråd Lange blev udskilt fra herregården Eskær, fået tildelt jorden fra to Stouby-gårde, som derefter er blevet nedlagt. Justitsråd Lange kan som følge af denne bedrift ikke få ro i sin grav. Han går igen på den mark, der blev udskilt fra Stouby.

Byen bestod således i min drenge- og

Langesgård blev oprettet som avlsgård til Eskær, ved at jord fra forskellige gårde blev lagt sammen, blandt andet Stoubygård på 9 tønder hartkorn, således at selve gårdens ager blev på 17 tønder hartkorn, og dertil fæstegods på 8 tønder hartkorn og tiender vurderet til 26 tønder hartkorn. Gården blev solgt 1798. I 1909 brændte den, og et konsortium købte den med 22 tønder hartkorn, og halvdelen heraf blev udstykket. Den afspejler en kamp, om bønder eller ikke bønder skulle besidde jorden. Se også bind 4 side 179-180. Fotografiet viser gården omkring århundredskiftet.

ungdomstid egentlig kun af fem gårde. En sjettede gård er senere kommet til ved sammenkøb af jordstykker fra andre gårde, men den ligger ikke ved den gamle vej, men ved en senere anlagt kommunevej. Den foran omtalte vej har gået gennem vor gård, idet stuehuset har ligget på den ene side af vejen og udhusene på den anden side. En af de nedlagte gårde har ligget på vor mark. Min far har fundet og fjernet syldestenene under dens huse. Det fremgik af disse, at stuehuset har ligget på den ene side af vejen og udhusene på den anden. Sådan en placering af gårde omkring en vej må vel betegnes som en by. Den har i hvert fald fået navnet Stouby. (NEU 22080, skrevet 1966).

Jeg har allerede nævnt, at vor nabo mod syd var en lille herregård Langesgård. Den skal af justitsråd Lange være udskilt fra hovedgården Eskær. Ved dens oprettelse skal – efter sigende – jorden fra to Stoubygårde være lagt ind under den, men tiendeafgiften af disse to gårde skulle være blevet fordelt på de andre Stoubygårde. Derfor gik – igen efter sigende – denne justitsråd Lange igen på den jord, der var blevet taget fra Stouby. Der er nu ingen, der har set ham i mange år. Den sidste, der har mødt ham, var Esper Andersen, den mand der ejede mit hjem før min far. Min far købte gården af hans enke i 1881. Esper Andersen ville en aften skyde genvej fra Øster Breum til Stouby, altså over omskrevne mark. Justitsråden kom da ridende hen imod ham og slog stokken ud af hans hånd, idet han sagde, at han ikke ville tåle, at en bonde gik med stok på hans mark. Da Esper Andersen efter sin forskrækkelse kom sig igen, var justitsråden borte, og ingen har set ham siden.

En sypige Sine Cortsen kom til os flere gange om året. Hun syede det meste af det tøj, vi drenge sled, men desuden havde vi

hende i mange år som fast høstpige. Hun kunne sådan fortælle om, hvad hun hørte og så, når hun kom sognet rundt på professionens vegne. Der kunne komme regnvejrdsdage også om høsten. Sådanne dage blev høstpigen tillige med pigen, hvis hun da ikke var optaget af andet arbejde, sat til at knytte bånd, som skulle anvendes til at binde negene sammen med to og to før hjemkørslen. At knytte bånd var et forholdsvis let arbejde. Materialet til disse bånd var strid rughalm. De blev bundet i knipper med 30 stykker i hvert knippe. Når man så vidste, hvor mange knipper bånd der var brugt, så vidste man også, hvor mange travet korn, der var kørt ind. Pigerne sad ude i laden til det arbejde gerne på en malkestol og lod de færdige bånd falde ned bag ved sig. Ved det arbejde kunne der snakkes og fortælles. Vi smådrengene havde også lyst til at være med, hvor der skete noget. Derfor tog vi os et halmknippe og anbragte os på. Så kunne vi følge med i snakken.

Sine Cortsens hjem var et lille hus, som lå ude ved skellet mellem Langesgård og Mogenstrup mark. Sines far havde været daglejer på Langesgård, men var død, endnu mens børnene var små. Sines ældste søster Hanne tjente i mit hjem, vistnok i 5 år. Jeg kan lige huske hende.

En af Sines historier skal fortælles her. Så er det unødvendigt at forklare, hvorfor vi drenge så gerne ville høre på hende. Jeg vil lade hende selv fortælle: Det var et år lige ind til jul. Det var blevet frostvejr. Min mor, som gik ud som vaske- og rengøringskone, havde lovet at gøre rent i karlekammeret på Eskær til jul. Nogle af karlene havde fået juleferie lillejuleaftensaften, så min mor kunne godt begynde tidligt på arbejdet juleaftensdag. Hun rejste sig derfor klokken 3 om natten for at blive færdig så tidligt, at hun kunne nå at komme hjem og få lavet juleaftensmad til

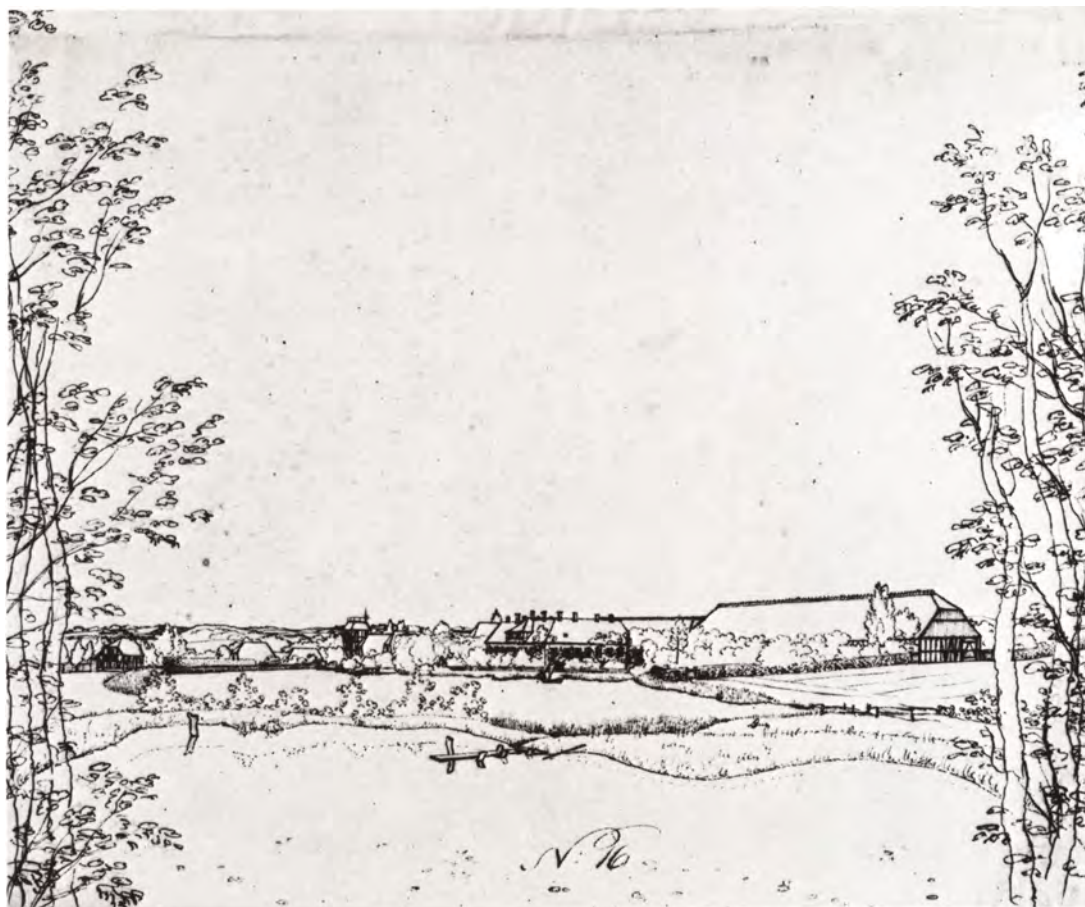
os børn. Der var faldet et tyndt lag sne om aftenen, men jorden var frossen underne- den, og hun bestemte sig til ikke at følge vejen, men at gå lige tværs over Langesgårds mark. Det var klart måneskin, men månen stod lavt på himlen. Den ville snart til at gå ned, men sneen lyste, så hun kunne sagtens finde vej. Det var koldt, og hun gav sig til at småløbe for at holde varmen, og hendes skygge, som aftegnede sig skarpt på den hvide sne, løb ved siden af hende. Da hørte hun pludselig en stærk vognrummel, sådan skrås bag sig, og da hun drejede sig for at se, så hun, at der kom kørende tre vogne i hurtigt trav hen over den frosne pløjemark. Hun undrede sig over, at folkene fra Langesgård skulle i skoven så tidligt på morgenstunden og også over, at de ikke fulgte vejen, men kørte så stærkt henover den ujævne mark. Lidt efter kunne hun høre, at vognene kom længere og længere bort. Da hun så vendte sig for at se, hvor langt de var kommet væk, kunne hun ingen vogne se, men der hvor hun havde set dem, så hun nu en rytter fare afsted, alt hvad hesten kunne rende, og hun kunne høre hovslagene mod den frosne jord. Da var det, ligesom hun mærkede, at håret brændte om ørerne på hende. Derefter smårendte hun ikke mere for at holde varmen, men hun løb, alt hvad hun kunne uden at se sig tilbage en eneste gang mere. Hun kom til Eskær, endnu før nogen var stået op. Hun blev færdig med sit arbejde i god tid før middag og ville så gå den samme vej tilbage, som hun var gået om natten. Hun gik dog lidt længere over på marken. Hun ville se det sted, hvor vognene havde kørt. Det havde været vindstille, og der var ingen ny sne faldet om formiddagen, men hverken vognene eller rytteren havde efterladt sig noget spor.

Her må tilføjes, at både Sine og hendes mor var pålidelige mennesker. Sine blev

gift nogle og tredive år gammel. En dag, da jeg kom hjem fra konfirmationsforberedelse, sagde min mor, at jeg ikke skulle klæde mig om, sådan som jeg plejede, for jeg skulle over til Sines hjem med en brudegave til Sine. Brudegaven bestod af drejl til seks håndklæder. Sine skulle dog selv sy stropper i og sømme dem. Sine havde en symaskine. Min mor fik aldrig lært at benytte en sådan.

Når jeg her på en noget for bred måde har fortalt om Sine og hendes fortællekunst, så er det ikke blot for at give en skildring af miljøet på en regnvejrsdag om høsten i mit barndomshjem, men jeg ville også gerne prøve at finde noget af det frem, som den tids mennesker kunne være så optaget af, så grebet af. I vore dage er der ingen, der rigtig forstår dette. Den tids mennesker – i al fald i Salling – førte med sig fra forudgående slægter en egen sans for alt, hvad der var noget mystisk ved. Nu er der snart ikke flere, der har oplevet, hvor dybt den slags kunne gribe både fortælleren og tilhørerne, især når tilhørerne var børn. Hvis jeg også senere skulle komme til at male med en noget for bred pensel, så er hermed sagt en gang for alle, at det er for at få den tids menneskers tanke- og åndsliv – en form for åndsliv – med ind i billedet. Tjenestefolkenes åndsliv stod på samme stude, på samme højde som andre jævne menneskers. (NEU 13643, skrevet 1958).

Justitsråd Christian Lange var søn af ejeren af Rødkilde på Fyn. Han købte Eskær 1781 og 1786 Stoubygård. Denne blev udvidet og omdøbt til Langesgård. Han solgte gården 1798. Nu er der næppe nogen, der møder Christian Langes genfærd, men nutidens strukturrationalisering har da også nedlagt langt flere gårde i løbet af få år, end herregårdene har gjort

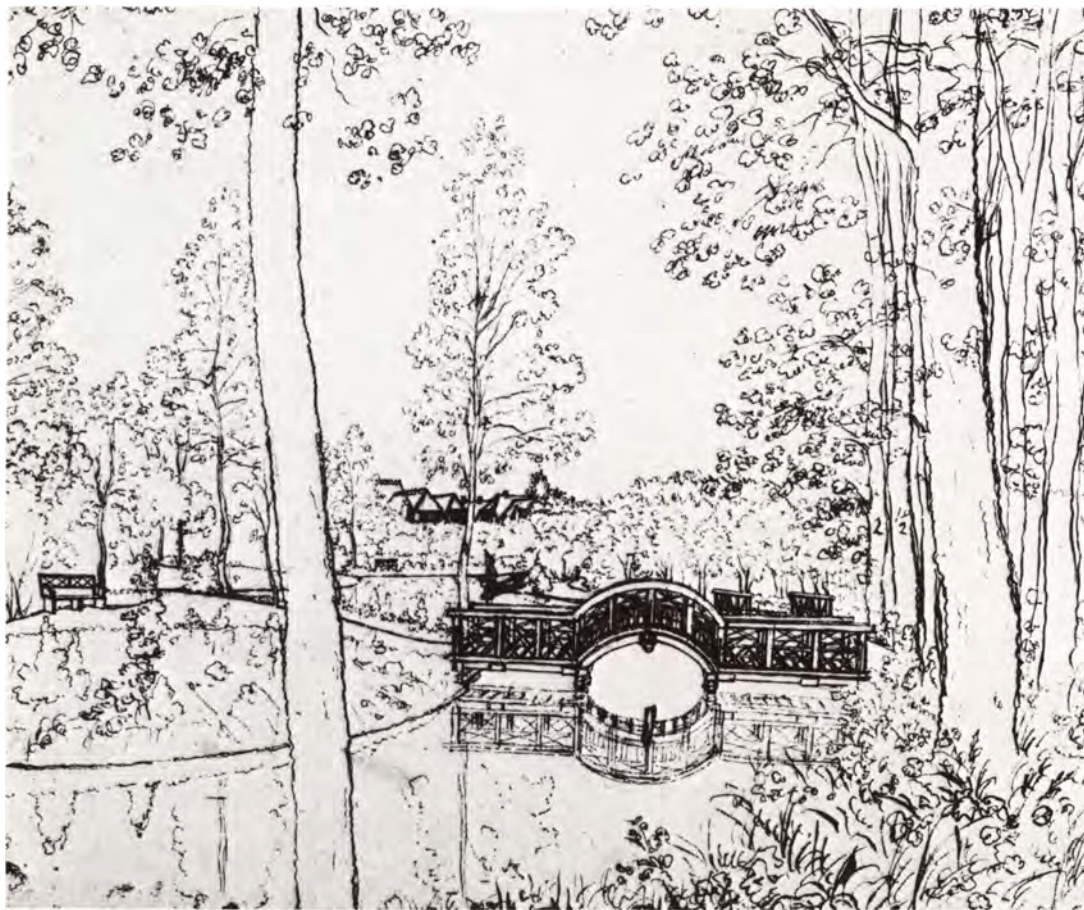
i løbet af århundreder. Jeppe Aakjær har i Skivebogen, historisk årbog for Skive og omegn, bind 15, 1923 skildret Christian Langes energiske, men hårdhændede fremfærd. Lange solgte Eskær med stor fortjeneste. Gudmund Schütte har i samme årbog bind 16, 1924 skrevet artiklen: Eskjærs mytologi, hvori Lange som genfærd omtales.

Herremandens vilde ridt

Josephine Andersen er citeret flere gange i denne serie med meget positive skildringer ud fra hendes egne erindringer fra Nakkebølle og Brahetrolleborg. Fra hendes ægtefælle (se bind 4 side 160) har hun fortællinger, hvori en ond herremand forekommer. Stedet er Rødkilde, naboher-

regård til Nakkebølle, hvor den usalige Christian Lange fra den foregående beretning er født:

Det spøgede på Rødkilde, det var noget enhver vidste. De gamle fortalte, fra deres gamle, om en ond herremand, der pinte sine folk, brugte hundepisken og træhesten hjerteløst. Han havde bundet en ung piges hår til sin ridehests hale og slæbte hende til døde. Hun blev fundet i en lille skov med blodig hovedbund og afrevet hår, livløs. Der blev ikke gjort noget. Ingen turde træde op mod herremanden, men han styrtede en nat med sin hest og brækkede halsen. Siden den tid så man herremanden i vildt ridt om natten. Dampen stod som ildtåge ud af hestens mule. Der var især et værelse på gården, hvor

Af Rødkilde mellem Fåborg og Svendborg er her valgt tegninger fra omkring 1830 af Niels Ringe, for at man kan få et indtryk af gården, som den kom til at se ud i familien Langes tid. Endnu lever udvaskede minder om godsejeren, som efter døden måtte sone sine gerninger. Han opfyldte tidens værste forventninger til ridefogeden, der blev herremand.

han regerede og råbte. Ingen turde være på gården, og tjenestefolk kunne de slet ikke holde. Så tog præsten fra Ulbølle til Rødkilde og manede ham ned inde i det værelse, hvor han særlig holdt til. Således fortælles der.

En anden sandfærdig historie er imidlertid, at der i Fjellebroen boede en gammel tømrer. Han havde i sine unge dage arbejdet meget på Rødkilde, og han fortalte min far, at han engang skulle reparere gulvet i en stue, der ikke blev brugt til andet end opbevaring af seletøj og forskellige ting, som man har i pulterkamre. Gulvet i et hjørne var råddent. Der var svamp i gulvet, og der måtte graves dybt ned for at rense grunden. Tømreren og hans hjælper stødte pludselig på et par velbevarede thekopper, der var gravet

ned. Kopperne, både under- og overkop, bar spøgelsesgrevens navnetræk i guld. Alle var sært rystede ved opdagelsen. Det hed sig nemlig, at når et menneske blev manet ned, skulle han eller hun have noget af sine ejendele med. Kopperne blev sat ned under gulvet igen, da brædderne skulle lægges på.

Noget andet mærkeligt var, at i den skov, hvor den unge døde pige blev fundet, kunne ingen gå igennem efter solnedgang. Flere havde erfaret, at de måtte gå hele natten rundt i skoven, der syntes helt vildsom. Først ved solopgang kunne de gå ud af skoven. Både min far og mor fortalte mig om et sælsomt tilfælde. Det er ikke ældre end fra 1916. Der boede i Vester Åby en mand, kaldet Jens Slagter. Han skulle en søndag på jagt med min far nede i Syltemaen på min farfars jord. Jens kom tidligt søndag morgen, men min far havde noget arbejde, der skulle være færdig, det var smørdrøtler til mejeriet, og Jens gik. Da min far var færdig ved tretiden, gik han med bøssen. Da han kom i nærheden af føromtalt skov, hørte han nogen jamre og råbe. Far gik efter lyden ind i skoven og så til sin forbavselse Jens Slagter gå rundt og rundt om en hyldebusk. Han havde trådt en dyb fure ned i jorden. Hjælp mig dog herud af, sagde han. Far rakte ham en hånd, og nu kunne Jens gå ud af ringen. Han var udaset og træt. Sveden haglede ned ad ham, der havde han gået fra om morgenen. Han fortalte, at da han kom til hylden, blev han drevet rundt i kreds uden at være herre over sine bevægelser. Den en halv alen dybe fure fortalte, at han talte sandt. Endnu betragtes skoven som hemmelighedsfuld, og min far gik aldrig på jagt der.

Der var nu også en spøgeshare på marken nær Rødkilde. Gang på gang skød far på den, uden at den faldt. Det ærgrede ham, og han ladede bøssen med særlig

store hagl. Haren sad med mellemrum på samme sted, som om han ventede på far. Når far var skudnær og skød, sprang haren op og forsvandt. Da far engang fortalte det til en gammel fisker, sagde denne: Den hare kan du ikke skyde, uden at du lader bøssen med en sølvknap. Den er der flere der har været efter. Så kom far ikke oftere der, og der kom en ny ejer på Rødkilde, der selv overtog jagten. (NEU 20482, skrevet 1965).

Rødkilde har haft et par ejere, som blev ramt ikke af Guds, men af samfundets hårdeste straf. Timme Lauridsen Abildgaard blev 1314 dømt fredløs af Erik Menved som hovedmand i et oprør af adelsmænd midt under et felttog mod Sverige i 1309.

I 1661 blev dens ejer Kai Lykke dømt fra ære, liv og gods, fordi han i et brev til sin elskerinde havde hævdet, at dronningen lå i med sine lakajer. Selv var Kai Lykke i besiddelse af et uimodståeligt kvindetække, ikke mindst over for tjene-stepigerne på Brahetrolleborg, hvor han boede. Kongen manglede penge, og Kai Lykke var umådelig rig. 1661 blev en voksfigur i hans skikkelse henrettet. Kai Lykke havde bragt sig i sikkerhed i udlandet, men hans godser blev konfiskeret. 1685 vendte han dog hjem til sin trofaste hustru, der havde beholdt sine egne godser.

1736 købte den energiske ridefoged Jens Lange gården, og det er hans navn, som er knyttet til de gengivne fortællinger. Greve blev han ikke. Han samlede og indhegnede dens jorder, indførte som den første på Fyn femvangsdrift, udskiftede Ulbølle by af agerblandingen med fem andre byer, udflyttede gårdene, se side 100, oprettede 1764 en vandmølle, der senere udvidedes til en stivelses- og pudderfabrik, anlagde et teglværk, et skibs-

værft og et udskibningssted. Han var hård mod fæstebønderne og lå i langvarig proces med dem. 1790 overgik gården til sønnen Johan Lange, der ligesom broderen Christian Lange bortsolgte fæstegårdene og oprettede avlsgårdene Margrethesminde og Ringsgården. Det er ikke alt dette, som sagnene fortæller om, men man har brugt nogle motiver, som også bruges om mange andre gårde. Sandheden i fortællingerne er måske, at nogle godsejere havde energi og viden til at gøre nye og uvante ting, som har harmet fæstebønderne, der som den svage part våggede over de hævdevundne forhold. De frygtede, at alt nyt var til deres skade.

Haren, der kun kunne skydes med en sølvknap som kugle, havde ikke noget at gøre med en usalig godsejer. Skød man den med sølv, var der altid en gammel kvinde, der i den følgende tid lå syg med et dårligt ben. Hende var det, som havde omskabt sig. Historien var ganske almindelig, og mange troede på den, i hvert fald indtil århundredskiftet.

Poul Hansen har skrevet et fint studie over virkelighedens Jens Lange i *Årbog for Dansk Kulturhistorie 1892*, side 105-209.

Sypigen om sine oplevelser på herregården

Jacob Nielsen er født 1873 i en gård i landsbyen Mammen øst for Viborg, der har Himmestrup som nabo:

I de lange vinteraftener sad vi foran kakkelovnen ved et tællelys anbragt på et bræt, som hang i en jernkrog ned fra loftet. Mor sad ved spinderokken. Vi store børn sad og kartede ulden. Sådan gik de lange vinteraftener. Det skete jo også, at der kom en af naboerne og slog en sludder

af. Jeg husker særlig en ældre sypige, som tit kom om aftenen, og så fortalte hun gerne spøgelseshistorier. Hun syede for fruene på herregården Himmestrup, og når hun sov der om natten, vågnede hun ved, at der stod en stor sort hund uden for sengen og stirrede på hende med et par gløende øjne. Der var dengang meget med spøgeri særlig på herregårdene. Vi børn lyttede jo opmærksomt på hendes spøgelseshistorier. Når vi så skulle ud, inden vi skulle i seng, turde vi ikke gå ene ud. Så var vi to tre stykker med hinanden, og så kunne vi se spøgelse alle vegne, så vi kom hurtigt ind igen. Det havde en uheldig indvirkning på mange børn. Ved at høre om alle de genfærd og spøgelseshistorier blev de mørkerædde og turde ikke gå ud om aftenen.

(IHA 1516, skrevet 1951).

Hvorfor Skovsbokorset blev rejst – igen

Marie Jørgensen er født 1868 ved Brahetrolleborg. Her beretter hun om Skovsbokorset og gengiver heldigvis, hvad den gamle kusk på Stensgård havde at fortælle om spøgeriet:

Ved herregården Skovsbo en mil fra Kersteminde står i alleen op imod gården et krucifiks. Der fortælles derom, at en frue på gården var meget svagelig. En dag var hun gået ud at spadsere. Et bøsseskud fra gården havde hun sat sig til hvile på en sten, og da hun rejste sig, mærkede hun til sin store glæde, at hun var blevet rask. For at takke Frelseren for denne vidunderlige helbredelse, lod hun et krucifiks rejse på stenen, som hun sad på.

En af gårdens senere ejere lod krucifikset fjerne for at bruge stenen til noget

bygningsarbejde, men straks blev der et voldsomt spøgeri på gården, og der udbrød sygdom blandt kreaturerne. Ved midnatstid blev portene slået op. Om også de var blevet forsvarligt låsede om aftenen og nøglerne afleverede til herremanden, så sprang de dog op, og en vogn med sorte heste kørte ind over gårdspladsen, gnisterne stod fra hestenes hove. Herremanden blev meget bange og lod krucifikset rejse igen, og straks holdt spøgeriet op, og kvæget blev rask. Krucifikset står der endnu som en prydelse for egnen. Sådan lyder sagnet, som jeg læste det i min barndom.

Afdøde barber Olof Anderson i Korinth tjente i sin tid som kusk på Stensgård, og han har fortalt mig om spøgeriet. En meget gammel mand ved Stensgård fortalte, at hans far havde været med til spøgeriet. I den tid var folk så overtroende, at de var nemme at skræmme. Arbejderne var vrede over, at korset var blevet fjernet. De lod deres træsko beslå med stål og fik en tung vogn at trække. Vægteren åbnede portene, når klokken slog 12, og de for igennem gården, så gnisterne fæg efter dem. Næste morgen var portene låsede, som om intet var sket. Røgteren og staldkarlen fortalte herremanden, at snart var det ene, snart det andet kreatur sygt. Herremanden var så bange, at han ikke turde se efter, hvordan det forholdt sig. Han lod korset sætte på plads igen. Og med det samme ophørte sygdommen, og spøgeriet forsvandt.

(NEU 1774, skrevet 1942).

Skovsbokorset skal være opstillet af Erik Hardenbergs frue Anne Rønnov omkring år 1600. Det er et usædvanligt syn i nutidens Danmark.

Gengangeren der var forsvundet

Jørgen Jørgensen er født 1880 i Søllested. Efter at have arbejdet en tid som kontrol-assistent blev han regnskabsfører på Fredsholm, se bind 5 side 32–55. Her oplevede han, at avlsbygningerne brændte i 1908, mens den gamle hovedbygning blev stående:

Efter at Fredsholm var skilt fra Rudbjerggård og bygningerne opført i 1632, blev den overdraget til en søn derfra ved navn Fritz Barnewitz. Gården blev opnævnt efter ham og fik navnet Fritzholm, der senere er ændret til Fredsholm. Han døde umiddelbart, før stuehuset var opført, og hans enke fru Øllegaard Pentz giftede sig igen med gehejmeråd Hartvig von Passow. De opførte hovedbygningen, hvorpå der på gavlen står 1634.¹ Fru Øllegaard overlevede sin anden mand og tog Fredsholm til enkesæde. Hun var en meget myndig dame, der selv styrede gods og avling med kraftig hånd og førte et strengt regimente. Hun havde tidligere været hofdame hos dronning Sofie, hvor hun havde lært at vinde respekt. Her på Fredsholm var både piger og andre tjenestefolk under streng tugt. Det oplyses, at fru Øllegaard skulle være død i 1654, men hun kunne ikke få ro i graven. I sildige aften-timer har man ikke så sjældent set denne hvide dame skride majestætisk gennem huset. Hun kom som regelen ned i entreen fra trappen, der førte til loftsværelserne på hovedbygningen, gik videre til højre, hvor der da var kontor, til et der bag ved liggende gæsteværelse med en meget stor kostbar himmelseng med silkeomhæng, og der igennem til et øst for dette beliggende værelse, der altid benævntes som spøgelsesværelset, hvor hun forsvandt.²

Fra 1847 til 1890 ejedes Fredsholm af godsejer C. Jensen. På et tidspunkt omkring 1880 var han meget ked af fru Øllegaards spøgeri, og han spurgte den daværende provst Nannestad her i Vestenskov, om det ikke kunne lade sig gøre at skyde fru Ølgaard på hendes vandring igennem huset, men provsten havde sagt: Det må De ikke, det bliver Dem selv, der bliver skudt. Så blev der ikke talt mere om den sag, og senere synes man ikke at have set noget til fru Ølgaard.

År 1908 efter avlsgårdens brand den 13. august måtte der gøres plads i hovedbygningen til 22 karle og elever, der var blevet husvilde ved branden. Jeg var dengang regnskabsfører på gården og boede på hovedbygningen. Jeg tilbød at flytte ind i det før omtalte værelse for at give plads til de brandlidte. Der boede jeg så omtrent to måneder til den 10. oktober, til jeg flyttede her op. I al den tid så jeg ikke noget til fru Ølgaard Pentz. (NEU 18266, skrevet 1962).

1. På et stik fra 1844 står der 1632, se bind 5 side 42.
2. På planen bind 5 side 45 herskabets ikke nummererede værelser til venstre for indgangen fra gårdspladsen til hovedbygning.

Malkepigen og spaniolerne

Førstelærer H. F. Frydendahl har nedskrevet nogle af husmand Jacob Rasmussens beretninger. Han var født i Muldbjerg i Hillerslev sogn i 1865, og hans farmoder, som er kilden til følgende, er født i 1785. Her er overleveringen ikke en offentlig kendt historie, men noget som fortaltes i familien, og her er det ikke godsejeren eller ridefogeden, som er hovedpersonen, men en malkepige. Spanio-

lerne er de spanske hjælpetropper, som Napoleon sendte til Danmark i 1808. Trolleborg er den lokale betegnelse for Brahetrolleborg:

Da spaniolerne var her, tjente Gammelmor på Trolleborg. De gik ud og fangede grøfteål, og de spiste dem lige til navlestykket. Det skar de fra. Ellers stegede de dem, ligesom vi andre steger ål. Det var snoge. De kunne have hele klynger sådan trukken, ligesom når vi andre går ud og fisker. Så hang de dem over dørene til pigerens kamre. Når så pigerne kom og lukkede døren op, slog snogene tilbage og slog pigerne i ansigtet.

Der lå så mange spaniolere på Trolleborg, at der var næsten ikke til at være for dem. Gammelmors søster blev slået ihjel på Trolleborg. Malkepigerne lå sammen to og to, og så ville den anden have en spanioler til at ligge hos sig. Det ville Gammelmors søster jo ikke have. Ved de så kom ud og malke om morgenen, slog den anden malkepige hende med malkestolen. Først drev hun koen fra hende, da hun satte sig for at malke. Det ville søsteren jo ikke have. Hun lod så, som hun ville gå hjem, men det var ikke hendes mening alligevel, og hun vendte sig så for at se tilbage. Men så kylede den anden malkestolen i hovedet på hende. Hun ramte hende lige over næsen. Da søsteren så kom hjem, skulle hun fyre under hede-kedlen i bryggerhuset. Men da mejersken kom, var hun næsten død; næsten alt blodet var løben af hende. Der blev sag af det. Herredsfogeden kom, og da sad min Gammelmor så og skreg med forklædet op for øjnene. Den anden, der havde gjort det, blev ført væk og fik sin straf. (NEU 15809).

Nabosorger

Gårdejer Laurits Pedersen er født 1870 i gården Dalsgård i Mygdal sogn i det nordlige Vendsyssel, og han har ejet gården Skarndal i samme sogn. Laurits Pedersen kommer i en beretning om svineavl også ind på et par af egnens herregårde og fortæller en gammel overlevering:

I de rigtig gamle dage, som man siger, fandtes der jo ikke mange svin her i landet. Med undtagelse af herregården havde de fleste ikke mere end nogle få stykker, der blev født op til egen husholdning, men på herregårdene havde de jo en del, der gik i skoven, hvor de levede mestendels af olden. Her i Mygdal sogn havde vi en hovedgård, der kaldtes Odden. Manden på denne gård og manden på hovedgården Asdalgård i Asdal sogn kom engang i en heftig trætte om et svin, som de mente begge to var deres. Det endte med, at de måtte have en uvildig mand til at dømme dem imellem, og kendelsen kom til at lyde på, at svinet skulle slagtes, og en del af flæsket skulle hænges op på hver gård, og der, hvor det kunne holde sig længst uden at svinde bort, havde de retten. Sagnet fortæller, at der har været prøvet at smide flæsket væk, men der er da bleven en sådan støj og uro på gården, så de har været nødt til at hænge det op igen. Flæsket blev hængt op i et træskab i hovedbygningen og kaldtes på Asdalgård for »Karl Pølses flæsk«, på Odden kaldte man det »Kaj Skås flæsk«. At flæsket har hængt der, er rigtigt nok, da flere af mine bekendte har set det på Odden.

Den første tid der huskes, ejedes denne gård af en tysker, men for ham kom gården helt ud af drift, af hvilken årsag kendes ikke. Den købtes så af en sagfører Tvermose i København, som ansatte en driftsbestyrer N. Rodskjær til at drive gården, og det viste sig, at han havde væ-

ret heldig og fået fat i den rigtige mand. Efter få års forløb var gården sat i udmærket stand igen, og Rodskjær købte gården, der var på godt 700 tønder land, og han drev den op, så den blev en pryd for egnen. Der var en stor mølledam på den ene side og en smuk bøgeskov på den anden side, i og uden om gården var anlagt smukke parker og haver. Denne proprietær Rodskjær var kendt langt uden for egnen for sin dygtighed, men han blev ingen gammel mand og døde nogle år op i dette århundrede. Gården solgtes så af fru Rodskjær lidt før krigen i 1914. Siden den tid har gården haft flere ejere indtil sidste verdenskrig, da den blev købt af nogle gårdslagtere, der stykkede gården helt ud og lavede den til en ruin og et skræppeparti. Den smukke toetages hovedbygning måtte de lade stå, da den var fredet. Nu er det ikke, fordi jeg har noget imod udstykning, tværtimod, der er jo op gennem årene oprettet mange gode og veldrevne hjem på herregårdenes jorder, men det var på den måde det skete. For os som har boet i Mygdal hele vor tid og holdt af egnen, gjorde det ondt at se, at sådan en dygtig mands arbejde skulle ødelægges, og at egnen skulle skamskændes, for at nogle gårdslagtere kunne tjene nogle sølle kroner.

(NEU 17715, skrevet 1962).

På flere af Vendsyssels herregårde blev der fra gammel tid opbevaret skind, skinker eller andre dele af svin. Overleveringen har haft svært ved at finde en rimelig forklaring. I nogle lande har man opbevaret noget fra svineflokkens hjemme i den tro, at man derved kunne sikre, at flokken af svin ville vende hjem fra den ofte fjerntliggende skov, hvor svinene fandt deres føde om efteråret. Sidste del af beretningen om Odden fører os over i et følgende afsnit.

Når vi her har bragt et afsnit om, hvad der uden for herregården fortaltes om denne, så er det en samling fortællinger, beregnet på at blive fortalt i en kreds af mennesker for overraskelsens, spændingens og morskabens skyld eller med andre mere eller mindre bevidste formål. Dette har øvet indflydelse på form og indhold. Virkeligheden i disse historier er først og fremmest, at således blev der fortalt.

Navnlig gengangerhistorierne havde en dobbelthed i virkningen. De gav et spændende gys hos vel de fleste i den beskrevne periode, men nogle vidste godt, at det bare var spændende historier, som enhver kunne sætte sammen af dele fra andre historier. Men hos mange levede spændingen mere eller mindre stærkt i sindet, og ved lejlighed, når man fik et indtryk af noget usædvanligt, stod historierne øjeblikkelig lyslevende i hukommelsen, og hårene rejste sig på ryg og hoved. Dette gjaldt navnlig børnene. Det var spændende at fortælle sligt og se en tilhørerskare lytte åndeløst. Det var spændende at høre og gyse i den varme stue, men ude i mørket, i lavtliggende tåge, var det ikke rart.

Mekanismen i spøgelseshistoriernes virkning er tydelig, men den samme ligger uden tvivl bag alt, hvad vi får fortalt eller i nyere tid læser eller ser. Nogle familier ville da heller ikke have, at der blev fortalt gengangerhistorier eller andre fortællinger, der kunne have en uheldig virkning.

Der fortaltes også om onde mennesker fra andre miljøer, der ikke kunne finde fred i graven, men det er nu meget ofte herremænd og også deres fruer som optræder i denne rolle, og der er ikke tvivl om, at fortællingerne lagde et odiøst skær over herregården, der fik mange til at tage afstand fra herregårdsmiljøerne, men på den anden side kunne de også gøre de store huse spændende.

Der er jo noget særligt ved de store huse

I de foregående beretninger er der givet både ros og ris til herregårdene i tiden 1880 til 1920. Der er vel givet mest ris fra herregårdens naboer, og en forfærdende arv fra fortiden tyngede. I vinteren 1981 var jeg ude at holde foredrag om herregårdsliv i en stationsby, der lå omgivet af herregårde. Jeg vidste, at der på disse havde været usædvanlig slette arbejdsforhold langt op i tiden, og jeg var spændt på, hvilken holdning tilhørerne ville have. En af de første jeg talte med, en gammel husmandskone, sagde: »Ja der kommer nok mange i aften. Der er jo noget særligt ved de store huse«. Javist de gav arbejde, som var slid og slæb, men de fængslede også folk. I de store huse levedes et helt andet liv, som man af og til fik et glimt af og hørte om, og som man talte meget om.

I 1904 blev Bjørnsholm på vestkysten af Himmerland fotograferet nede fra engen. En bro fører trafikken fra Løgstør til Viborg over Bjørnsholm å. Siden 1400'erne har trafikanten set ind på den lange fløj ud mod vejen. Dengang var den store gård klosteret Vitskøl, Vitæ Scolæ, livets skole.

Uldkræmmeren om besøget på herregården

Niels Ludvig er født 1870 i et husmandssted i Ringe sogn på Fyn. Der og i nabosognet Gislev tjente han som tjenestekarl:

Både hos enken og Peter Jeppesen havde vi nogle hyggelige aftener i dagligstuen sammen med husbond og madmoder. Kvindfolkene spandt eller kartede. Lampen blev hængt hen over gulvet, så alle kunne se ved den. En af os, mest Rasmus Jensen og ved Peter Jeppesen jeg, læste ofte en roman. Jeg sad ofte og lavede skeer, eller vi trak børster af hestehalehår. Begge steder kom der ofte naboer på besøg, så spillede vi »sjervensel«.

Pæne handelsfolk fik ofte lov at bo en nat hos enken. Der var særlig et par unge uldkræmmere, der ofte overnattede hos hende. De var særlig gode til at fortælle oplevelser fra deres ture. Det var meget interessant. Den ene fortalte en aften, at han og en kammerat fulgtes ad en dag. På turen kom de til Egeskov. De blev da enige om at aflægge greven et besøg. Den ene gik i køkken og folkestue, den anden til greven. Han fik foretræde for hendes Nåde, og hun erklærede, at hun gerne ville se hans varer. Han havde en uldklokke, som Nåden fandt smag i, men da hun hørte prisen, var den alligevel ikke stor nok. Han forklarede Nåden, at hans kammerat, der handlede i køkkenet, havde en lidt større, derfor også lidt dyrere.

Ønskede hendes Nåde det, ville han gerne hente den. Det ville hun gerne. Han kom med den, men den var dobbelt så dyr, og den kunne Nåden bruge. Hvad forskel var der så på de to uldklokker, spurgte enken. Den første var noget dyrere end den anden, derfor havde jeg fået den i pakken til Nåden, sagde han; men prisen var for lav, af den grund kunne Nåden ikke bruge den.

(NEU 9137, skrevet 1951).

Sådan fortalte uldkræmmeren, og sådan har naboerne til herregården forestillet sig, at besøget forløb, men nu ved vi, at samme historie er blevet fortalt – og bliver det stadig – om mange andre. Uldkræmmeren vidste nøje, hvad der skulle fortælles de forskellige steder, for at historierne kunne falde i tilhørernes smag.

Troskabens problemer

Uldkræmmerens fortælling er et eksempel på, at det ikke alene var fortiden, som blev dyrket i omegnens snak om herregården. Samtidens begivenheder blev i høj grad debatteret ofte ud fra en ret spinkelet viden. Rasmus Nielsen har fra Majbølle gengivet en sådan fortællingskreds om tjeneren, der blev fæstebonde:

En ung baronsøn fra Oreby havde en dag været så uheldig at slå en kostbar vase itu. Dette turde han ikke fortælle faderen,

hvorfor en af de unge tjenere, vel halvt i spøg, sagde til ham, hvad han ville give ham for at tage skylden på sig. Den unge baronsøn sagde da, at han ville give tjeneren en fæstegård under baroniet, når han engang kom til styret. Dette gik tjeneren med til og tog skylden og ubehagelighederne for uheldet.

Mange år efter kom samme tjener så til den unge baron og mindede ham om løftet, hvad baronen heller ikke havde glemt, og tjeneren fik sin gård i fæste. En tid efter opdagede baronen imidlertid, at fæ-

steren drev krybskytteri i godsets skove, hvad der ærgrede ham meget, og han sagde til manden, at dette havde han ikke ventet. Men nu kunne han få en anden gård i stedet, der lå i Majbølle og langt fra baronens egne skove. Ganske vist var der skov i nærheden, men denne hørte til Krenkerup, så det kunne ikke skade baronen, om der blev skudt vildt i denne. Gården ligger endnu ved bagvejen i Majbølle, hvor vejen til skoven drejer fra denne. (NEU 25525, skrevet 1968).

Dette fotografi af Bjørnsholms haveside kom til Nationalmuseets 2. afdeling i 1897, så det er i denne have, at mejersken holdt stævnemøde.

I parken i måneskin

Efterfølgende digte har Nationalmuseet fået sammen med Anders Kristian Jensens skudsmålsbog. Denne oplyser, at han var født 1871 i et husmandssted i Næsby nord for Bjørnsholm, og 1891 til 1896 tjente han – med en afbrydelse – i Lundgård, som er herregårdens nabo. Da hans kæreste og senere ægtefælle var mejerske, har vi et minde om den tid, da velstående gårdmænds døtre blev sendt ud for at lære mejeribrug, for at hun som gift kunne anvende de sidste nye metoder ved tillavning af gårdens smør og ost. I dette tilfælde slog parret sig dog ned i Horsens, hvor han ernærede familien ved at sælge bøger. At han var en læsehest allerede som tjenestekarl, fremgår klart af digtet til den elskede pige med den bølgende barm, som han havde stævnemøde med i herregårdens have:

Digtet Lørdag d. 29. Juli 1893

Bjørnsholm

Det gamle Bjørnsholm ligger ved den tindrende Fjord,
højt hæve sig dets Mure paa blomsterklæte Jord.
Naar Solens sidste Straaler forgyldte stort
og smaat,
da ligner Bjørnsholm ogsaa et gyldent Ridderslot.

Midt i Borggaarden sidder hensunken i Blund
Endymion, der kysset Dianas Rosenmund;
han drømmer om de Tider, som ere
svundne bort,
mens Billeder henglide paa brogede Kort¹.

Igjennem Bjørnsholms Enge en Aa sig
fremad snor,
paa Breddens grønne Banker en Blomstervimmel
gror,
og dybt i Aaens Vande svømmer Fisken omkring,
mens Halen snildt udfører mange kunstige Sving.

Hvor herlig her at dvæle en dejlig Sommerdag.
Her kan man ret sig hvile i Ro og i Mag

og drømmende betragte den gamle Herregaard,
som højtidsfuld og stille ved Havstranden staar.

Da stige gamle Minder i Tankerne frem,
man drømmer om de Tider, da Gaarden var
et Hjem
for Riddersmænd og Damer af højædel Stand,
hvis bankende Hjerter for Danmark stod i Brand.

Naar Lærken slaar sin Trille, da er det som om
den synger om de Tider, da Ridderne kom
med Falke og med Hunde i Borggaarden ind,
lidt trætte efter Jagten paa Skovens lette Hind.

Hvor ofte blev da ikke under Kjerternes Glans
i Riddersalen opført mangen yndig Dans.
Da Amor sine Pile i Hjerterne skjød,
saa Kinden blev af Elskov helt bludsende rød.

Da sejlede paa Vandet til Riddersborgens ind
letflydende Baade for en sagte Vestenvind;
fra Søen lød da stundom en dejlig Elskovssang,
mens Fløjte-toner yndigt fra Dansesalen klang.

Paa Aaens anden Side er Engen noget gold,
her ligger lave Banker, der dannede en Vold,
da Ridderborgens op mod Himlens Sky
med Spire og med Taarne, som gav mod
Fjenden Ly.

Ved Midnatstide farer der døde Aander her,
man siger tvende Kjæmper staar med dragne
Sværd
og fægte mod hinanden paa Liv og paa Død,
saa Vaabenklirren ofte igjennem Natten lød.

En stor og dejlig Have mod Øst for Gaarden staar
her Droslen sine Triller i Buskene slaar,
naar Solen sig nedsænker i Havets dybe Blaa,
da er det allerdejlignst i Haven at gaa.

Naar Maanens milde Straaler belyser hvert
et Blad,
da iler tidt en Elsker gjennem Haven saa glad,
blandt Roser og Jasminer han slutter i sin Arm
den elskede Pige med den bølgende Barm.

Tillæg

Men Øst for Haven findes en næsten nøgen Plet,
som aldrig nogen Sinde bar Blomster til Buket,
kun nogle stive Tisler paa Stedet stundom groer,
og ingen Fugl sig satte paa den banlyste Jord.

Paa Stedet er nedmanet en ond og grusom Aand,
som der ligger bunden i de stærkeste Baand,
men Sagnet det fortæller, at den et Hanefjed,
hver Nytaarsnat sig nærmer mod Gaardens
ene Led.

Naar Aanden en Gang kommer til
Ridderborgens ind,
da vil denne falde for Vejr og for Vind,
hvor der fordum har været et prægtigt Ridderhus,
der bliver da tilbage en stor Dyngge Grus.

Lundgaard i 11/95 Anders Chr. Jensen

1. Endymion, i græsk mytologi månegudinden Selenes elskede, der sov en evig søvn uden at ældes. I digtet sættes han i forbindelse med jagtgudinden Diana.

Bakker, skov og firspand

Smed J. Olesen er født 1908 i Esbjerg, men er vokset op i et husmandssted, der efterhånden blev til en lille gård i Egknud ved Ølgod. Han fortæller smukt om indtrykket af den store gård Nørholm. Den ligger ved Varde Å i en dybt nedskåren kløft omgivet af gammel skov bestående af løvtræer, der også dengang stod med høje rette stammer i modsætning til egenens lave forblæste egekrat. Godsejeren havde forstået at værne skoven omkring Nørholm, medens bøndernes skove for århundreder siden var reduceret til forkrøblede krat:

Efter høbjærgningen fulgte en vidunderlig tid, hvor pligterne kun var pasning af køer og får samt andre småting, og så en udflugt med skolen, som jeg kun var med til tre gange i min skoletid. Den første var en tur, der gik til herregården Nørholm, hvor vore forældre var med, og vi blev transporteret med hestekøretøjer. Det var en uforglemmelig oplevelse, især fordi vi jo boede ude på det flade land, hvor vi ikke havde andre træer end de, der udgjorde skellet mellem de forskellige gårde og samtidig var læhegn mod sandflugt. Og her kørte vi i en mægtig skov med en å, der snoede sig igennem, og hvor der flere steder var små vandfald. Vi samledes alle ved et skovløberhus, hvor vore forældre købte kaffe, og vi børn fik en sodavand. Derefter blev vi stillet op i række to og to, og med degnen i spidsen marcherede vi så gennem skoven og ned for at se gården og slottet samt vandmøllen, der lå bag slottet, og som var i fuld gang med at male korn. Vi så også ved et tilfælde frøken I. K. Rosenørn-Teilmann ankomme til gården i landauer forspændt fire heste og med kusk i liberi på bukken. Det var en oplevelse, jeg kun har haft den ene gang i mit liv, og som jeg levede på længe, og det

var, ligesom de pligter, jeg havde at udføre derhjemme, gik meget lettere i lang tid derefter.

(NEU 35411, skrevet 1977).

Det store og skønne slot

Elna Jensen har i erindringerne fra ungdomsårene i Saksøbing givet et indtryk af en ung piges syn på herregården, som hun kendte fra spadsereture og måske skovballer, hvor hendes broder som blikkenslagerlærling skulle passe de kulørte lamper. Hun er født 1872 i København, hvor faderen var smed. Arbejdsløshed fik ham til omkring 1880 at søge arbejde i købstæderne på Falster og Lolland. Side 81 og 103 har hun fortalt om andre oplevelser:

Da jeg kom til Saksøbing i 1887, var fornøjelserne ikke mange, men der var mange store og flotte slotte. En kvart mil fra Saksøbing lå Hardenberg. Nu kaldes den Krengerup. Der var vel nok meget at se. Der var masser af folk til at lede det, godsforvalter, ritmester, fasanjæger, over- og undergartnere, husmænd, røgere, herskabskuske og kuske, bestyrer til at dyrke jorden. Der var mange huse, som folk boede i, når de fik plads der.

Greven måtte køre med fire heste. Det var et flot syn, når de kom til byen. De lagde mange penge i forretningerne, og de var flinke til at handle der, så købmandsstanden tjente mange penge. I den tid greven boede på slottet, havde de mange gæster fra ind- og udland. Greven havde foruden Hardenberg ved Saksøbing også et slot i Tyskland. I Danmark skulle de opholde dem en vis tid hvert år.

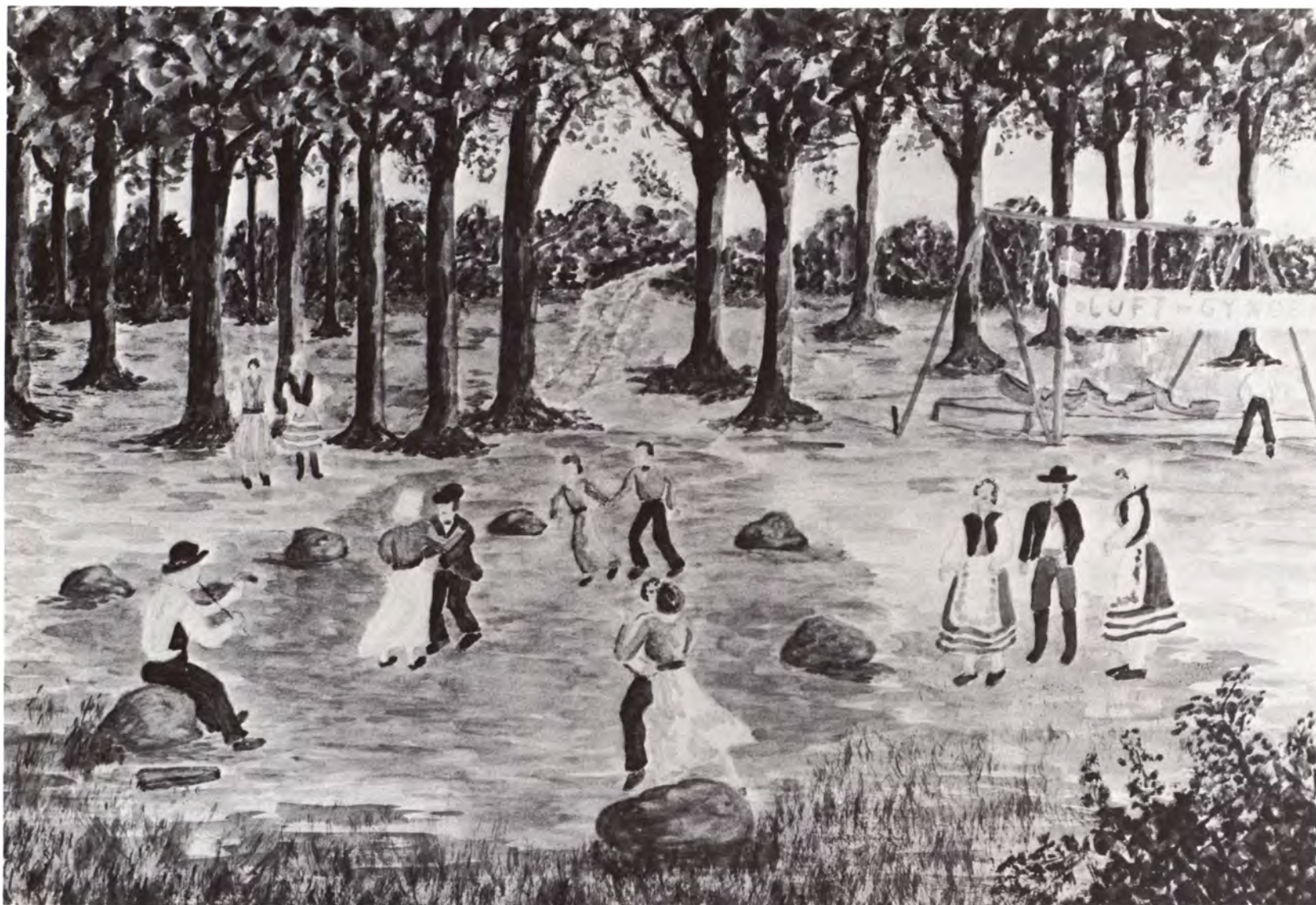
Der kunne vi gå i dagevis og se alt det, der fandtes. Sikken en have med drivhuse, blomster, palmer, frugter og havesager

herfra og fra syden, store fuglebure med alle slags fugle. Der var noget at se. Haven var tilgængelig onsdag og søndag. Nu skulle man tro, at den så forfærdelig ud efter så mange besøg, men haven var lige så pæn, når folk gik derfra, som når de kom (dengang), men senere var det ikke så, men så spærrede de af.

Der var en meget stor hæk på flere tønder land. Den kaldtes Labyrinten. Der kunne man gå, og det varede længe, inden man kom ud igen. Der var en stor ridesal, hvor ritmesteren red hestene til. Der var en balkon, hvor folk kunne stå og se, når han red dem til. Der var store forgyldte spejle fra gulv til loft, så hestene kunne se sig selv, når de red og sprang. Det var et flot syn.

Der var en stor dyrehave med mange flotte og dejlige dyr. Der var noget at se, for mange af dem var tamme og søde. I forbindelse med dyrehaven lå Holmeskoven. Den var så stor, at den gik lige til Saksøbing. Der var ikke langt at gå. Der førte en allé til byen, så der var trafik til skoven hver dag. Man kunne daglig se børn komme hjem med blomster og grønt. Nu var der så bal i skoven nogle gange om året. Der var ingen pavillon dengang, men der var nogle restauratører, som sørgede for, at folk kunne få noget at drikke. Der var en blikkenslager, som skulle sørge for belysningen, da der ingen fandtes i alleen eller skoven. Det var kulørte lamper, som blev tændt og hængt op på snore.

Greven var en flink mand. Hans folk var mange år hos ham. Lønningen var jo ikke stor dengang, men husmændene havde frit hus, en bestemt mængde mælk om dagen, en gris at slagte til jul, en stor have til huset og løn, men skat var der ikke meget af. Jeg har for eksempel aldrig betalt skat som ung og aldrig sygekasse. (NEU 14316, skrevet 1959).

Herregårdens skove og parker var yndede udflugtsmål for beboerne både i by og på land. Mange steder var der bygget traktørsteder eller en skovfoged eller skovløber solgte kogende vand eller kaffe. Jens M. Sørensen har i sine billederindringer malet en skovfest i Brattingborgs skov 1904–08, hvor dansen går lystigt. Dog er 5 polakker i deres karakteristiske festdragt tilskuere.

Tændte lys i alle vinduer

Marius Maretti er født 1886 i Horsens, hvor faderen var bødker på et bryggeri og senere arbejder på en tekstilfabrik. Her begyndte beretteren selv at arbejde som tiårig, men også han har erindringer om herregårde:

Horsens havde et godt opland til alle sider blandt andet flere herregårde. Jeg nævner tre, som har haft betydning for byen. Stensballegård blev brugt som udflugtssted. Hver søndag holdt byens vognmænd

i Amaliegade med deres kapervogne. Så kunne man køre for 25 øre dertil. Boller lå ved modsatte side af fjorden. Der kunne man sejle til med en lille damper, der hed Aktiv, men greven lukkede omsider skoven for besøgende. Senere blev Elbæk åbnet, og så gik turen dertil, og så var der Bygholm, men her var kun skoven åben, så det var ikke noget yndet udflugtssted. Lad mig til sidst nævne Frederikslyst, det var et yndet sted for skovture. Den var berømt for sine smukt klippede træer og hegn.

Til slut lidt om herregården Boller. Den giver vidnesbyrd om vidt forskellige tider gennem sin arkitektur. Af de fire grundmurede fløje alle af røde mursten og i to stokværk er den sengotiske nordfløj fra 1500tallet den mest anselige. Boller tilhørte gennem 200 år slægten Rosenkrantz. Senere købtes den af Christian IV's svigermøder. Hendes datter, kongens forviste hustru Kirstine Munk, døde her 1658. Fra 1663 kom Boller under grevskabet Frijsenborg og siden 1933 den selvejende institution Hvilehjemmet Boller Slot. Boller skovene har gennem generationer været kendt for deres imponerende træer. I slotsparken stod indtil 1902 det mægtige lindetræ Vellingtonia, hvorunder Christian VIII i 1844 lod dække til et kongeligt selskab på 18 personer. Grev Frijs boede på slottet i halvfemserne, og det var ikke så sjældent, man så ham komme kørende til byen i sin fine karet forspændt med fire sorte heste, og på bukken sad hans fine kusk, hans navn var Bjørn, en høj statelig mand med et stort overskæg og iført et flot liber. Det var et smukt syn at se, når han kørte op foran Jørgensens hotel. Greven døde på Boller. Jeg husker endnu, da hans jordiske rester blev ført fra Boller igennem byen. Da så man tændte lys i alle vinduer. Der var sorg i byen. Det var sidste gang man så det smukke køretøj.

De erindringer jeg har fra herregården Bygholm er ganske få. Når køerne kom på marken om sommeren, boede røgtereren i et træhus på to hjul. Så kunne han følge køerne, efter som de kom frem. Maden fik han bragt derud, så det var et frit liv, han førte. Høsten var også interessant. Før maskinerne kom, måtte de jo bruge leen, og man kunne godt tælle op til hundrede mand med leer, og lige så mange kvindelige optagere. Alt dette er nu kun en saga. (IHA 1540, skrevet 1955).

Den gamle baronesse og hendes selskabsdame

Sophie Nielsen er født omkring århundredskiftet i København. Som ældre kom hun i berøring med to ældre frøkener, og her gengiver hun, hvad de fortalte om deres fortid, når hun sad ved deres sygeleje. Vi får her herregårdsverdenen i en særlig version. Den er stærkt farvet, men giver os alligevel en række oplysninger:

Etatsråd Fog var ejer af gården Risinge på Fyn. Hans datter Betzy var kun femten år, da hendes mor døde, så hun fik nøglerne ved lænd, som de sagde i middelalderen. Det gav værdighed og pligt til at låse for skuffer og linnedskabe samt fadebur. Det var slet ikke, fordi de mistroede deres folk, det var bare skik og brug. Betzy blev så afholdt, at det var en stor sorg for alle, da etatsråden blev gammel og solgte gården, men Betzys far gav hende lov til at lave en afskedsfest for dem alle. Den nye ejer ville ikke have noget at gøre med at lave høstgilde eller andre fester for sine folk.

Siden hen blev det et problem, da hendes far døde. Hvad skulle hun nu. Det var svært for piger af stand, som det hed. Der var ikke så mange muligheder. De kunne blive sygeplejersker, selskabsdamer eller guvernanter. Men Betzy var heldig. Grevinde Rosenørn-Lehn på Hvidkilde søgte en sekretær, og da Betzy var sprogkyndig og havde en meget smuk håndskrift, dertil forstand på regnskab, blev hun straks antaget. Grevinden var svagelig, så Betzy blev en uvurderlig hjælp for hende. Der var flere døtre på Hvidkilde, og Betzy fik mange glade stunder sammen med dem. Greven førte sine døtre i stramme tøjler. De skulle lære alt, hvad de havde evner til, også at være gode ved deres folk. På den tid brugte de meget at tale fransk eller

tysk på de store herregårde, men han forlangte først og fremmest, at de skulle tale perfekt dansk, så han hvervede skuespiller Jerndorff Jessen, og de måtte stille til timer hos ham. Det var de ikke så glade for, men blev senere taknemmelige, fordi deres far havde været så forudseende.

Grevinden sørgede også for, at de kunne hjælpe med meget. På den tid var der polakker her i landet. De skulle hjælpe til ved landbruget og boede sammen i et af arbejderhusene, men var ilde stillet på så mange måder. En dag erfarede grevinden, at en ung polakpige var syg. Grevinden bad sin datter Polly om at besøge hende. De to unge piger sad og så på hinanden, men kunne ikke tale sammen. Da kom Polly i tanke om, at som katolik kendte den unge pige latin, og nu fik de to en hyggelig stund sammen. Det var også skik, at de skulle købe konfirmationstøj til de børn, hvor der var mange søskende. Mange af dem kom siden på gården som karle eller piger, der blev oplært i husvæsen. De unge mænd blev flinke til landbrug, og når de giftede sig, fik de som oftest et af gårdens små huse at bo i, og som også gav dem fast arbejde. De, der ikke selv havde ko eller ged, fik billig mælk, og de fik lidt brænde fra skoven. Det var en stor dag for folk, når de havde fået brænde hjem, de fik altid en kammerat til at hjælpe dem med at save, hugge det op og senere samle det i en fin stak. Det gik med munter snak og vakte glæde i hjemmet. Frokosten bestod af fedtebrød, spegesild, øl og snaps samt hjemmelavet sylte og rullepølse. Det var altid på en søndag. Det var også til herremændene, folk søgte, når der var sorg eller andre problemer, der tyngede dem. Det var småt med deres skolekundskaber. Det var mest med at kunne tabellen, bibelhistorie eller remse salmevers op. Præsterne var også afhængige af de store godser, da de

fleste kirker hørte under dem, og deres løn var iberegnet offer. Det bestod i, at folk skulle give et beløb for alle kirkelige handlinger alt efter evne. Derfor var der ofte forskel på præsternes taler ved begravelser. Det var, som om de velhavende havde nemmere adgang til det himmelske, og de fattige blev også formanet til at være ydmyge og gudfrygtige og takke Gud for det daglige brød.

Årene gik, og meget blev forandret på Hvidkilde. Greven og grevinden døde, og da de ingen sønner havde, og gården var et len, skulle den gå i arv til en mandlig slægt. Det blev grev Ahlefeldt-Laurvigen. Døtrene flyttede fra gården, og Polyxene, nu baronesse, købte en ejendom. Med sig tog hun den elskelige og dygtige Betzy Fog. De fandt sig godt tilrette, rejste meget en tid både i England, Frankrig og Italien. De havde altid rare og dygtige folk derhjemme til at sørge for, at alt var i orden. De to passede altid på at behandle dem lige venligt allesammen. De små skærmydsler folkene indbyrdes kunne de dog ikke altid afværge. En dag havde baronessen købt en hest, og kusken, der havde været husar og derfor var hestekender, vidste intet om den handel, hvor han ellers plejede at være med, men det måtte han erfare på en lidt sårende måde. En dag da han sammen med sine medtjenere sad i deres spisestue kaldet kammerstuen, sagde en af stuepigerne drillende: Nå Jens, du har nok ikke været med denne gang, da baronessen købte en ny hest, har du vel? De andre så medlidende på ham. Baronessen skal ikke have en ny hest, svarede Jens. Jo, hun har købt en, lo pigen. Jens ærgrede sig, men dagen efter gik han op til baronessen. Han stod først lidt forlegen, men bad så om, hun ville rådføre sig med ham, inden hun købte en ny hest. Det ville være en skam, om hun blev snydt. Han skulle da se efter, om den

havde spat i benene eller andre fejl, og han skulle da også se den i mulen, om den havde alle sine tænder. Baronessen lovede ham, at han nok skulle blive spurgt til råds, men tilføjede så med et lunt smil: Jeg har købt en hest nu, men det er til min nevø, og det er en gyngehest.

Da baronessen og frøken Fog blev op i årene, kom de her til byen. Først boede de på et hotel, men det tog tyskerne under besættelsen. De fik så nogle små stuer for sig selv og var glade for at have et sted, hvor de havde det rart. Der lærte jeg dem at kende. Jeg hjalp dem med syning og andre ting, og når de var syge og havde sygeplejerske, løste jeg hende af, når hun havde fri. En dag bad baronessen mig komme som gæst til en reception. Hun vidste ikke, hvor mange der kom, men frøken Fog blev firs år og skulle hædres lidt. Jeg kom og havde skrevet disse to små vers til hende. Jeg læste dem først op, men blev så bedt om at synge dem. De gjorde lykke.

Mel. Nu er dagen fuld af sang

Nu kom dagen frøken Fog,
De til de firs er nået,
kan med glæde mindes dog
de år, som nu er gået.
De har rejst så langt omkring
og har set så mange ting,
er dog så beskeden.

De er stille, kan dog le
noget så fornøjet,
sikken fryd det er at se
det glade blink i øjet.
Derfor kære frøken Fog
alt godt ønskes for Dem – og
hjertelig til lykke.

Baronessen døde 1951. Frøken Fog kom på et plejehjem, men da det var en veninde af

mig, der var ejeren, fik jeg lov til at være om frøken Fog og at sidde hos hende i hendes sidste stund i 1957. Gode minder har jeg nu om de to dejlige mennesker. De behøvede ikke at agere fine – de var det. (NEU 31755 og 33153, skrevet 1975 og 1977).

Sommerpensionat og husholdningsskole

Medens herregårdene var beboet af godssejere, husede de om sommeren et væld af slægtninge og venner. Som erhverv kom pensionatsvirksomheden rigtig frem efter 1920, men allerede tidligere kunne også andre få lejlighed til at prøve at bo som en herremand. Her følger et eksempel fra Sønderjylland, fra et af landets smukkeste steder. Ingeborg Poulsen beretter derom. Hun er født 1901 i gården Nørremølle på Sundeved. Hendes fader Christen Hanssen havde været landvæsens-elev hos Otto Lawaetz på Kallundborg Ladegård og hos Laurids la Cour på Skærsø. Hans broder var politiker H. P. Hanssen, der sad i den tyske rigsdag fra 1906 til 1919 valgt af de dansksindede sønderjyder:

I årene 1907–1915 havde min far Christen Hanssen, Nørremølle, forpagtet Sandbjerg Slot. Godset tilhørte dengang grev Reventlow, Brahetrolleborg. Godsinspektør Jensen, mine forældres gode ven, havde givet ideen til at bruge hovedbygningen som sommerpensionat og husholdningsskole. Vi var en søskendeflok på 7 piger og 2 drenge, og hvis vi ikke alle blev gift, var der da en levevej. Min søster Agnete på 23 år, dygtig og selvstændig, skulle være værtinde. Min far gav hende i den anledning et fjorten-dages kort, og så rejste hun rundt til forskellige steder for

at se, hvordan lignende steder blev drevet, og hun snusede lærdom til sig. Vi morer os nu lidt over den »uddannelse«, men hun klarede det flot. Min ældste søster Julie kom for at tage sig af køkkenet, men det varede ikke længe, for hun blev bestyrerinde for Herning højskolehjem i 17 år, indtil Niels Bukh fik hende overtalt til selv at bygge et højskolehjem i Ollerup.

På Sandbjerg blev slottet møbleret. Arkitekt Gudrun Trier Mørch tegnede møbler til havestuen, blågrå farvet egetræ med guldforsiring og rødt kunstlæderbetræk, en sofa med to sideskabe, en sofa med et sideskab, et ottekantet bord med hylde under til blade og rundt om mange forskellige læderstole. Boghylde var der vist også og et skrivebord. I spisestuen var der en fyrretræsskænk, to skabe med grønt glas og et langt bord med stole.

Hver morgen blev der bagt friske rundstykker. Fem theen var med hjemmebagte kiks, appelsinmarmelade og sandkage. Det syntes vi var særlig lækker. Middag med tre retter var vist ved halv otte tiden.

Når min to år ældre søster Rigmor og jeg kom derned – det tog godt en halv time at gå fra Nørremølle, gik vi gennem Lilleskoven, der dengang havde de højeste lige bøgetræer. Vi skulle jo holde os i baggrunden, men var der børn, legede vi da tit med dem. Da vi hoppede på stentrappen, faldt dr. Schæffer Holtes datter Else og knækkede en fortand. Jeg var dog forfærdet over, at hendes fader sagde: bare det havde været et ben, men forstod det bedre som voksen. Højdepunktet var dog vandet, hvor vi roede og badede. Vi havde båd i mølledammen og i Alssund en stor og en lillebitte båd, som Rigmor og jeg roede i langs strandkanten og satte hinanden af på store sten, som vi legede var øer. Der var badebro og på lavt vand et badehus for børn, en lille indhegning med

markise over, så vi ikke kunne ses. For enden af bådebroen var der badehus for voksne og længere ude en platform for dem, der ville springe i. Vi fangede krabber fra broen, og somme tider soppede vi og fangede rejer med en kejs (rejenet). På varme sommer aftener kunne der være morild, så vandet lyste som ild, når vi plaskede i det. I mølledammen måtte vi ikke ro alene, men jeg husker, at vi fangede gedder der.

Der var meget smukt både mod mølledammen og Alssund. Vi havde flagstang med rød vimpel med S. S. Flag var jo ikke tilladt. På Nørremølle havde vi en stor charabanc med plads til 4–5 på hvert sæde. Der var også malet fint monogram S. S. på den. Heri fik gæsterne tit køreture til Dybbøl og i omegnen. Jeg husker, at vi to små piger var kørende til Sønderborg med et hold gæster, hvor forfatteren Ingvald Kieler var med. Han ville altid gå med mig ved hånden og lære mig at gå pænt, for jeg var så hjulbenet, så jeg stavrede af sted med udadvendte tæer. Han fyldte mig med marcipan og chokolade.

På den tid var der dampskibsforbindelse fra Sønderborg til Åbenrå. Mange sejlede fra Sønderborg til Bøgely og gik til Sandbjerg for at drikke eftermiddagskaffe med hjemmebag i haven. Vi kunne fra vor bro holde øje med, hvor mange der stod af skibet og kunne fortælle i køkkenet, om der blev stort rykind. Sankt Hans aften var vi alle på Sandbjerg og brændte blus på stranden. Bagefter fik vi kaffe i »laube«, et rundt stråetækt lysthus. Udenfor stod et hult træ, hvor vi en aften talte 103 flagermus flyve ud.

Der var forskellige forpagtere af landbruget til Sandbjerg, Dau, Jørgensen og Dan Jørgensen. I mange år havde greven væddeløbsheste, og jorden var udlagt med græs. En englænder, mr. Castle passede hestene. Han boede da i forpagterboligen

og havde have ved siden af inspektørboligen. Mr. Castle havde så mange fine lat-hyrusbede, hvert sort og farve for sig. Det var fantastisk flot. Han blev arresteret af tyskerne under krigen og var i en lejr – jeg mener i Holland.

Den nederste gang i parken var dengang som nu offentlig tilgængelig. Derfra gik trappen ned til vor badebro. Gangen gik forbi æblehaven, hvorfra Agnete om efteråret plukkede og solgte mange æbler. Vi havde hjulpet med plukningen og lagt dem på gulvene i nr 3 og nr 4. Jeg husker ikke, hvor mange værelser der var ovenpå, fire var der forneden, men jeg ved ikke, hvor mange gæster vi kunne have.

Da sommersæsonen er kort, holdt min søster med en lærerinde husholdningsskole om vinteren, og hun underviste i kjolesyning. Det foregik i spisestuen, og jeg husker, hvor koldt der var ved aftensmaden efter den grundige udluftning, og kaminen skulle der ikke fyres mere i den dag.

Nederste havegang udmundede i et smalt skovbælte langs med Alssund, som vi kaldte Vandgangen. Den endte ved Louisehøj med et stort pæretræ. Der blev sagt, at der var general Bülow's hest begravet. Så kunne vi gå videre gennem Storskoven til Sottrupskov, og vi kom da forbi stedet, hvor tyskerne i 1864 gik over til Als. Den lange tur gik vi gerne, når anemonerne var der.

(NEU 35419 og 35490, skrevet 1979).

Da krigen brød ud i august 1914 rejste sommergæsterne hjem, og da forpagtningen udløb i 1915 ophørte forsøget på at udnytte hovedbygningen som somerpensionat og husholdningsskole. Nu tilhører gården Århus Universitet, og det fine hus anvendes til kurser. Men efter 1. verdenskrig skulle udbudet af tomme hovedbygninger til herregårde stige stærkt.

Kristian Hudes billede fra 1905 af Gyldensten på Fyn kan vel stå som symbolet på den store smukke gamle gård. Den ligger fredeligt og romantisk bag sin voldgrav med åkander. Indsamleren og udgiveren af beretningerne om herregårdsliv håber at have fyldt en virkelighed i et sådant billede.

Herremanden i os alle

Følgende er skrevet af en gammel husmand, hvis forældre også var husmandsfolk. De var selvejere, og da det ottende barn, døbt Otto Sørensen, blev født i 1890, var der et spring på 8 år. Han beretter om sin barndom:

Ja, legeting som nu om stunder kendtes ikke. Dengang havde vi nogle kæppe, som skulle forestille heste, og jeg havde også stald til dem af murstensbrokker. Man kunne dengang blive godsejer med både 20 og 30 heste på stald, og så kørte man rundt til naboens drenge og handlede heste og kom hjem med både bedre heste og

penge på lommen. Kunne man så en enkelt gang få far eller mor til at se og beundre sine heste, ja så var man lykkelig. (NEU 8844, skrevet 1951).

Drengen blev ikke godsejer. Ved flid og målrettet stræben blev han en solidt stillet husmand, men drømmen havde han som barn. Senere blev han klar over, at den frieste mand i verden er husmanden, for han er ikke afhængig af nogen. Vel at bemærke, når man har så meget jord, at man kan leve af den.

Men det gælder den kultur, som vi er vokset op i, at den giver os ubevidst en beundring for det store --.

Registre

Herregårdsliv 1–8

Beretterne

Marie Louise Alanen
III 89.

Anders Andersen
II 183.
IV 191.
VIII 70. 78.

Anna Andersen,
se J. Bek Pedersen.

Astrid Andersen
VI 85.

Christian Andersen
VIII 85.

Ernst Andersen
VIII 125.

Hans Andersen
II 203.

Josephine Andersen
II 94.
III 55. 87.
IV 160.
V 57.
VIII 92. 172.

N. E. Andersen
I 15.

*Godsejer Niels Erik Hofman-Bang i samtale med
gæs og børnebørn på Hofmangave ved Odense
Fjord.
NEU søger også at formidle viden fra generation
til generation.*

Niels Peter Andersen
II 18.
III 107.
IV 143.

Anton Andreassen
II 100.

Martin Attrup
II 203.

Anna Banasik,
se Karen Gylling

Jens Baunsgaard
III 170.

Margrethe Baumann
IV 81.

Viggo Bay
efter Julius Sennichen.
II 31.

Jens Bech
VIII 110.

Grethe Bendix
V 206.

Esther Bentzen
II 60. 69.
V 77.

Lily von Benzon
IV 135.

Mette Bisgaard
VIII 106.

Chr. Boelt
III 104.

Anton Bruun
I 82. 90. 159. 203.
II 147.
III 56.
VIII 123.

Elinor Bruun
VI 157.

Holger Bruun
VIII 108.

Kirstine Brems
III 73.

Poul Bødker
III 53. 153.

Danielle Christensen
III 14.

Fanny Christensen
IV 159. 165.

H. R. Christensen
efter Senius Juel
II 69.

Hans Christensen
II 33.

Hans Christensen
II 151.

Hans Christensen
III 110.
IV 51.

Knud Christensen
II 38.

Mikkel Christensen
II 39. 122.

Otto Christensen
II 37. 100.

J. C. Christiansen
II 43.
VIII 165

N. C. Christiansen
III 49.

Margrete Dreyer
VII 117. 128. 139. 147. 157.

Axel Dybro
II 201.

Tage Ekelund
II 86.

Christine Engholmer
IV 91. 161.

Else Estrup
VIII 37.

Paul Hauch Fenger
I 31.

Karl Fjelster
VIII 105.

A. Jul Frandsen
III 207.

- Barbara Østerberg Flittner*
III 63.
- Sine Frederiksen*
VIII 80.
- Lars Friis*
VIII 135.
- H. F. Frydendahl efter Jacob Rasmussen.*
VIII 176.
- Karen Gjødesen*
VIII 77.
- Magnus Grønnegaard*
V 128.
- Larsine Grønning*
VIII 165.
- Anna Gundestrup*
IV 190.
VIII 118.
- Karin Gylling efter Anna Banasik*
III 67.
- Anna Hansen*
V 210.
VI 107.
- Christian Hansen*
II 72.
III 53.
- Ely Hansen*
VIII 103.
- H. C. Hansen*
II 102.
- Helene Hansen*
II 118.
III 34.
- Helga Hansen*
VI 17. 83.
- Jenny Hansen*
VI 24.
- Jens Chr. Hansen*
II 151.
- Karen Hansen*
III 89. 186.
VI 50.
- Kirsten Hansen*
VIII 95.
- Kristian Hansen, se Erik Kjersgaard.*
- Maren Hansen*
VIII 62.
- Marie Hansen*
IV 167.
- Marie Hansen*
IV 61.
- Marie Agathe Brønnum Hansen*
V 179. 184. 189. 195. 197. 198. 203.
- Niels Peter Hansen*
II 34.
- Gerda Hanson*
VIII 36.
- Frants Helt*
III 93.
- Valdemar Henriksen*
III 30.
VIII 106.
- Kirstine Hofmansen*
VIII 168.
- Anna Holm*
VI 57.
- Kirstine Høgh*
VI 66.
- Otto Høyer*
I 127. 152. 167.
- Christen Iversen*
II 13. 151.
- Niels Iversen*
VI 13. 109. 133.
- Peter Jakobsen*
IV 182.
V 55.
- Alfred Jensen*
III 189.
VI 13. 122.
- Anders Jensen*
VIII 181.
- Carl Jensen*
IV 17. 87. 157. 200. 222.
- Elna Jensen*
VIII 83. 103. 182.
- Else Land Jensen*
VIII 15.
- Hans Jensen*
VIII 105.
- Jens Jensen*
I 106.
III 15.
- Jens Jensen*
VIII 59. 101.
- Jens Jensen*
VIII 77.
- Jens Chr. Jensen*
I 79.
- Jens Ole Jensen*
III 48.
- Jens P. Jensen*
VIII 100.
- Jens Peter Jensen*
VIII 60.
- Louise Jensen*
VIII 76.
- Mads Jensen*
VIII 132.
- Marinus Jensen*
III 96.
- Møller Jensen*
VIII 131.
- Niels Jensen*
III 78.
- Niels Peter Jensen*
VIII 53.
- Peter Jerndorff Jensen*
VI 159.
- Alfred Johansen*
III 189.
IV 162. 217.
VI 15. 27.
VIII 132.
- Johan Johansen*
II 130.
- Senius Juel,*
se H. R. Christensen.
- Hans Christian Jørgensen*
VIII 55.
- Hans Peter Jørgensen*
VIII 74.
- Helga Jørgensen*
VI 36.
- Jørgen Jørgensen*
II 67.
V 32. 40. 44.
VIII 176.
- Kristian Jørgensen*
I 187.
II 61.

- Laurits Jørgensen*
VI 141.
VII 169. 177.
- Marie Jørgensen*
VIII 174.
- Ragnhild Jørgensen*
VI 146.
- Frode Kajhøj*
II 73.
VIII 106. 152.
- Thomas Kaufmann*
II 62.
- Karen Kibæk*
III 202.
- Ada Kiær*
VIII 225.
- Erik Kjersgaard*
 efter Kristian Hansen.
VI 112.
- Carlin Klæsøe*
IV 178.
V 213.
- Caroline Konow*
IV 169.
- Sofie Kristensen*
V 213.
- Ingeborg Lange*
VII 37. 68. 74. 79. 83. 91.
 110. 115.
- Christian Larsen*
III 168.
- Hans P. Larsen*
VIII 131.
- Henrik Larsen*
VIII 153.
- Lars Peter Larsen*
II 40.
- Marie Larsen*
VIII 102.
- Niels Chr. Larsen*
VIII 124.
- Marie Laursen*
II 105.
- Christine Leth-Jensen*
VIII 110.
- Marie Antoinette von Lowzow*
VI 139. 189.
VII 187. 203. 215. 219.
- Niels Ludvig*
III 53.
VIII 78. 81. 123. 179.
- Jacob Lund*
VIII 139.
- Niels Lundblad*
VIII 109.
- Christian Lunn*
VII 11. 22. 32.
- Annelise Lykkegaard*
 efter Alma Pedersen
VI 95. 130.
- H. C. Lykke-Meyer*
IV 124.
- Hans Lærke Lærkesen*
VIII 80.
- Cathinka Madsen*
II 53.
IV 171. 185. 201.
V 223.
- Ingrid Madsen*
VIII 65.
- M. H. Madsen*
III 97.
- Peder Madsen*
II 32. 69. 88. 173.
III 13. 17. 55.
- Marius Maretti*
VIII 183.
- Mikael Mikkelsen*
VIII 96.
- Peder Mikkelsen*
VIII 69.
- Johan Miskow*
IV 105.
- Christian Mogensen*
I 161.
V 17. 163.
- Margrethe Mogensen*
V 168.
- Vita Moldenhawer*
V 148.
- Anna Møjen*
II 139.
III 40.
- L. Møller*
IV 54. 198.
- Harald Neergaard*
I 67. 72. 208.
III 51.
IV 151.
VIII 57.
- Alfred Nielsen*
I 110.
VI 13.
- Ane Marie Nielsen*
VI 40.
- Hansigne Nielsen*
VIII 134.
- Jacob Nielsen*
VIII 174.
- Jenny Nielsen*
VIII 64.
- Jens Kjær Nielsen*
IV 185.
- Kristine Weber Nielsen*
VIII 76.
- Marius Nielsen*
I 41. 52. 59. 114. 146. 151.
 190.
II 45. 47. 48. 86.
VI 111.
VIII 59.
- Nicolai Nielsen*
III 187.
V 17.
- Niels Nielsen*
VIII 162.
- Rasmus Nielsen*
VIII 59. 77. 179.
- Sophie Nielsen*
VIII 184.
- Thomas Nielsen*
III 81.
- J. Olesen*
VIII 182.
- Astrid Olsen*
III 198.
- Carl Olsen*
IV 15.
- Johanne Olsen*
VIII 79. 155.
- Johannes Olsen*
VIII 107.
- Karl Olsen*
IV 206.
- Hedevig Overgaard*
V 69.

- Agnes Pedersen*
VIII 129.
- Alma Pedersen,*
se *Annelise Lykkegaard.*
- Anna Pedersen*
V 31.
- Anna Pedersen*
VIII 129.
- J. Bek Pedersen*
efter *Anna Andersen*
VIII 62.
- J. Chr. Pedersen*
III 190.
VIII 129.
- Johan Pedersen*
II 96.
III 28.
- Jørgen Nissen Pedersen*
III 195.
- Lars Pedersen*
VIII 162.
- Laurits Pedersen*
VIII 177.
- Niels Pedersen*
IV 217.
- Peder Pedersen*
VIII 100.
- Peder Pedersen*
VIII 137. 164.
- Valdemar Pedersen*
III 31.
- Marie Petersen*
II 205.
- Olga Petersen*
efter *H. J. Rasmussen*
III 109.
- Rasmus Petersen*
IV 46.
- Rosa Engholm Petersen*
IV 175.
- Thorvald Petersen*
II 36.
IV 61.
VIII 73. 79. 81. 92.
- Henrik Ploug*
II 157.
- Hans Poulsen*
II 200
V 14.
VIII 95.
- Ingeborg Poulsen*
VIII 185.
- Johanne Kjær Poulsen*
V 214.
- Alfred Povlsen*
IV 177.
- Gregers Christian von Raben*
VI 127.
- Else Rafn*
III 199.
- Chr. Rasmussen*
VIII 100.
- H. P. Rasmussen*
VIII 73.
- Hanne Rasmussen*
II 148.
IV 218.
VIII 78. 79. 152.
- Irma Rasmussen*
III 42.
- Jacob Rasmussen,*
se *H. F. Frydendahl*
- Niels Rasmussen*
III 155.
IV 162.
VIII 85.
- Anders Risbjerg*
VIII 145.
- Inge Rudbeck*
VI 14.
- Peder Rydbert*
VIII 137.
- Gustav Rønholt*
V 103.
- Povl Schmidt*
IV 71. 78.
V 13.
- Julius Sennichsen,*
se *Viggo Bay.*
- Martin Skovgaard*
IV 65. 188.
- Niels Nielsen Skrivergaard*
III 27.
- Magda Solhøj*
V 212.
- Johanne Siegumfeldt*
VIII 154.
- Rasmus Storm*
IV 222.
- Emil Straarup*
VIII 95.
- Hulda Svenningsen*
III 145.
- Anna Sørensen*
VI 29.
- Axel Sørensen*
VI 122.
- Otto Sørensen*
VIII 187.
- S. Chr. Sørensen*
II 174.
- Valborg Sørensen*
VI 75.
- Bertel Thomasen*
III 32.
IV 179.
VIII 83. 145. 160. 170.
- Anna Thomsen*
III 58.
- Marie Therkelsen*
V 214.
- Axel Thrane*
IV 151. 172. 204.
- Christen Toft*
III 76.
- Kai Uldall*
IV 187.
- Hans Jørgen Undell*
VI 63.
- Hans Vange*
III 107. 148.
IV 143.
VIII 108.
- Martinus Vestergaard*
VIII 70. 159.
- Rasmus Vivike*
VIII 122.
- Ejnar Wagner*
I 113.
II 150.
III 20.
VI 57.
VIII 39. 62.

Sagerne

Sagregistret lægger især vægt på de forskellige kategorier af beskæftigede på herregårdene. Hver af disse har en hovedomtale i et bestemt bind, og ved registrets hjælp kan man finde, hvad andre har sagt for eksempel om vægteren.

En * markerer illustration, f betyder følgende side og ff de følgende sider.

Afholdsforening

II 33. 35. 144.

III 42.

Afvanding, inddæmning, se også dræning

I 99.* 146ff. 199. 203ff.*

V 41f. 69–77.

Amme

VI 139. 144.*

VII 18f.

VIII 64.

Andenkøkepige, se køkepige

Familien Hofman-Bang sidder og snakker i forstuen, medens de venter på at modtage de indbudte gæster på trappen. Dengang der var herregårdskuske til, var det deres stolthed, at vognen standsede foran trappen, medens klokken slog. På steder hvor mange mennesker er afhængige af hinanden, er præcision en måde at være hensynsfuld på.

Andenstuepige, se stuepige

Arbejdende forvalter, se forvalter

Arbejdsulykke

I 87ff. 98.

III 15.

IV 144.

V 136.

Aufseher, polske roepigers kontaktmand

I 144f. 187f. 189f.* 200.

II 48–67.

III 36.

V 32. 46ff.

Avlsforvalter, se forvalter

Avlskarl, se også forkarl

II 201.

V 189f.

Badning, badehus

IV 119.

V 23. 109. 151. 171. 221.

VII 97ff.* 127f.

VIII 29.

Baldirektør

VII 184.

Barnedåb, se fødsel

Barnefrøken, se barnepige

Barnejomfru, se barnepige

Barnepige, hos godsforvalter, overinspektør

V 57–67.

VI 30.

Barnepige,

bestyrer og forpagter

V 32. 44. 71ff. 93. 161. 165.

Barnepige, godsejer

I 92.

VI 32. 75. 109.* 139–187.

VII 118, 169. 206. 226.

VIII 8. 38.

Barnestuepige,

bestyrer og forpagter

I 92.

III 57.

Baron, med familie

I 195f.

II 176ff.

III 187.

IV 15ff. 83ff. 140.

V 17.

VI 17. 34.

VII 225–232.

Begravelse

II 25f.

III 88.

IV 31. 34.

V 67. 178.

VI 150.

VII 130. 150f. 154ff.* 217.

VIII 118f. 126. 184.

Berider, til væddeløbsheste

V 109.

Bestyrer af herregård,

se inspektør

Betalende landvæsenselever

I 92.

Brændemand,

se også køkkenkarl

I 167.

V 194.

VI 5.* 12ff.* 32.

VII 125f.

Bryggepige, bryggerspige, bryggehone

II 16f.*

III 18f. 74. 80.

V 71ff. 189.

VI 24ff.

VII 70.

VIII 65.

Bryllup

I 78f.

II 137f.

III 68. 197.

IV 24ff. 84ff.

V 88. 100f. 155f. 165f.

VI 35. 88.

VIII 8. 63. 94. 157.

- Brøndgraver*
III 107.
- Budkone*, for godsforvalter
V 55.
- Bødker*,
se også mejeribødker
I 31.
- Børn født uden for ægteskab*,
syn på problemet
I 20. 28f. 37f. 97. 113. 156.
II 16. 54. 135. 157.
III 35. 46. 55f. 73. 81.
V 115. 192.
VI 154. 191.
VII 219.
VIII 55f. 103. 110. 176.
- Chauffør*
VI 20. 36. 50. 102f. 124.*133.
VII 201. 222.
VIII 67.
- Daglejer*, *husmand*,
landarbejder på herregård
I 20f. 23. 30f. 34. 37ff. 59.
69. 79. 84. 89. 102. 105.*
107. 112.* 142f. 155. 174ff.
207f.
II hele bindet.
III 41f. 110ff. 198.* 207ff.
V 17. 32f. 40ff. 48. 72ff.*
74.* 161. 189f. 191.* 205.
VI 27.
VII 18ff. 24.* 71.* 178. 201.
VIII 46ff. 56f. 65. 77. 125.
171.
- Dans*, se også *høstgilde*,
julefest m.m.
I 52. 56. 76f. 81. 97. 156.
164. 185ff.
II 47.
V 162.
VI 75. 82.
VII 34. 57ff.* 158. 182ff.*
VIII 182f.*
- Distriktsjæger*, se også *skytte*
IV 158.
- Dræningsarbejde*,
se også *afvanding*
I 174.
V 40f. 167.
VIII 146.
- Dyrskue*
I 68.
V 35. 166.* 168.
VIII 120f.*
- Enepige*, for godsforvalter
V 31ff.
- Fagforening*
I 188f.
II 138. 151ff.
III 85. 143.
IV 16. 21. 31.
VI 87. 91.
VIII 46. 49.
- Fangst med fælder*, *sakse*,
snarer, *grav*
II 113.
IV 76. 167. 188ff.* 190.
- Fasanjæger*
IV 110. 119.
- Fastelavn*
I 76.* 77.* 79.
IV 132.
V 83.
VI 36. 143.
VII 90.* 96.* 147f.
- Fattighus*, *fattiggård*, *stiftelse*,
hospital
II 37ff. 157.
V 52.
VI 4.* 53. 100.* 109.
VIII 57–67. 132.
- Feriehus ved strand*
VIII 157.
- Fisker*, *fiskeriforpagter*,
fiskemester
IV 214*–224.
VI 33. 45f. 52. 59. 88.
VII 216.
- Fiskere som høstarbejdere*
I 69.
II 69ff.
V 73ff.
- Fiskeri*, sport, fornøjelse,
eget fiskeri
IV 134. 218.
V 173. 183.
VII 63.* 79f. 95.* 110ff.*
- Fjerkræ*, *hønseskone*, *gåsepige*
I 167.
III 26. 87ff. 90f.* 186.
IV 100ff.* 136.
VI 27. 51. 150f.*
VII 109*
- Foderelev*, *lærling*
I 124. 193.
III 20ff. 61.* 78. 190.
V 71f.
- Fodermester*, *mester*,
hollænder, *mejeribødker*
I 20. 41. 52. 69. 92. 145.
173. 193f.
II 139ff.
III 17ff. 20ff. 34ff. 37.*
40ff.* 50. 56.* 78.
IV 100.
V 32f. 41ff. 70ff. 85ff. 114ff.
131f. 209.
VI 41. 52. 61.
VII 14. 70. 79. 188.
VIII 59.
- Folketro*, se *tro*, *uofficiel*
- Forkarl*
I 24f. 34. 64. 98. 112.* 113ff.
129. 155ff.
- II 13. 18ff. 28f. 31. 106f.*
135f. 204.
- III 13.
- V 18. 32. 40ff. 122. 148. 156.
- VI 56.
- VIII 51. 65. 132.
- Forlovelse*
II 118ff.
IV 82f.
V 29f. 99.
VI 35. 62. 82.
VII 70.
- Forpagter*, af herregård
I hele bindet
II 34. 53ff. 63.* 80. 150f.
157.
III 15. 20. 26. 49. 95. 120.
IV 100.
V 5.* 9.* 17. 65. 102*–232.
VI 15. 102. 147.
VII 169. 188.
VIII 45ff. 59. 92. 145. 186.
- Forpige*,
leder for polske roepiger
I 113.
II 54f. 61. 80.
III 67.
- Forsorg og omsorg*, se også *jul*
II 167.
III 120. 182. 210.
IV 105–124.
V 20. 31. 61. 161.
VI 35f. 55. 128.
VII 24.* 178. 199.
VIII 54*–67. 125.
- Forstassistent*
IV 9.* 78ff. 106. 110. 121f.
- Forstelev*
VI 35.
- Forstinspektør*, *skovrider*
IV 21. 194.

- Forstkandidat*
VI 35.
VII 137.
- Forstråd, skovrider*
IV 93. 104.*
- Forvalter,*
arbejdsleder af landbruget
I hele bindet.
II 5.* 13. 18ff. 45. 48ff. 75ff.
106f.* 153ff. 196.
III 13. 77. 187.
IV 54ff. 201.
V 32f. 44. 70. 71ff.* 77ff.
91.* 112ff. 121f. 152ff. 165.
167. 206ff. 211.
VI 53. 144.
VII 70. 84. 137. 169ff. 178.
180. 182.
VIII 44. 51. 59. 93.
- Fyns Stifts Patriotiske Selskab*
V 168.
- Fyrbøder*
I 92.
III 182.
V 32.
- Fæstegårde og -huse*
VIII 99f. 113ff. 125. 159.
180.
- Fødsel og dåb*
I 28. 185. 187.
II 108. 133. 151ff. 216.
III 37f.
V 83. 161.
VI 35.
VII 162f.
- Fødselsdag*
II 47. 167.
III 175. 179.
IV 24. 100.
V 197.
VI 53. 70. 73.
VII 83. 130. 161.* 182.
- Førstekokkepige, se kokkepige*
- Førstestuepige, se stuepige*
- Fåreavl, klipning,*
se også hyrde, sjæfer
I 47. 195f.
II 130.
- Gartner*
I 31. 47.
II 22.
III 154*–250.*
IV 100. 162.
V 20. 32. 40. 43f. 65. 71.
167.
VI 24. 36. 41. 51. 61. 85.
103. 125. 131. 145ff.
VII 70. 79ff. 122. 125. 161.*
174. 180f. 200. 209ff.
VIII 23f. 56. 58. 154.
- Gartnerdreng*
III 141f.
VIII 56.
- Gartnererelev*
III 155–213.*
IV 165.
V 25.
VI 15. 36. 85.
VII 70.
- Genfærd, se tro*
- Godsejer, godsejerens familie,*
se også greve, baron
I 176.*
II 25. 29f. 45. 62ff. 203ff.
III 36f. 42ff. 58ff. 67ff. 109.
V 195ff.
VI 49. 50ff. 77ff. 95ff.
VII hele bindet.
- Godsforvalter,*
administrator af herregård
I 154.* 160.*
II 91. 114. 165. 203.
III 95. 100. 141f. 187f.
- IV 74. 115. 131.
V 6.* 12*–33.* 46.* 108ff.
165ff.
VI 30ff. 53. 85. 125. 144.*
VII 129. 176. 180. 182.
VIII 37. 70. 125.
- Godsfuldmægtig*
IV 68. 69.* 115.
V 26ff. 47.*
VI 30. 125.
- Golf*
VI 179f.
- Greve, med familie*
I 114. 190ff.
III 74. 107f. 174f.
IV 21ff. 31. 45. 63. 131. 151.
V 17ff. 57ff. 166.
VI 85.
VII 186–223.
- Grundlovsdag*
I 20.
IV 132.
- Græsauktion*
I 148ff. 203ff.
II 88ff.
IV 73.
VIII 68ff.* 166.
- Grævlingfork, jagt med*
IV 185.
- Guldbryllup*
VII 154.
- Gymnastik*
I 56.
V 171.
VI 92.
- Gæs, gåsehyrde, se fjerkræ*
- Harefangst med net*
IV 163.
VII 110.
- Havekone, se også lugekone*
III 154*–213.*
VIII 56. 101.
- Havemand*
III 154*–213.*
VI 31f. 54. 101.
VII 123.* 181. 214.
VIII 56. 101. 152.
- Havnebyggeri*
IV 53.*
VIII 5.* 102.*
- Hedeselskabet*
V 167.
VIII 141.
- Hellig Tre Kongers aften,*
stjernemænd, lys
IV 132.
V 206.
VII 95. 185.
- Hestestutteri*
I 190. 196.
V 119.
VII 17.* 74. 229.
VIII 120f.*
- Hestevæddeløb*
I 196.
V 109.
VI 55.
VII 226.
- Hjulmand*
V 21ff.
- Hjælpekasse*
II 167.
V 52.
- Hollænder, se fodermester*
- Hovarbejde, i ældre tid*
VIII 159ff.*
- Hovmester, førstetjener*
I 49.
VII 200.

Huggehusmand, huggemand
I 129. 167.
III 107.
VII 120. 126. 171.

Husbestyrerinde
III 43ff.
IV 93.
V 17ff. 33. 149ff.

Husflidsskole
II 113.
VIII 128f.*

*Husholdningselev, bestyrer,
forpagter, godsforvalter*
I 92.
III 57. 79.
V 71ff. 149. 165.* 206ff.
VI 30.

Husholdningselev, godsejer
V 58.
VI 19. 40–61. 77. 137. 144.*
164.
VII 70. 150ff.*

*Husjomfru, avlsgård,
forpagter, bestyrer*
I 92. 129. 177. 185.
II 9.* 22. 23.*
III 19. 57. 73. 107.
V 32. 43ff. 71ff. 79. 148ff.
189ff. 206ff. 212.
VII 23.

Husjomfru, godsejer
I 49.
III 179.
IV 165.
V 26. 33. 58.
VI 16ff*–109. 125. 136. 144.*
146ff.
VII 70. 151. 203. 214. 230.
VIII 19. 31. 37f. 94.

*Husmand på herregård,
se daglejer*

Hyrde, vogter
III 20. 21.* 27.* 28.* 32f. 41.
IV 128.

Hyrdedreng
III 21.* 30.
IV 65. 110ff.
V 182.*

Hyrde for svin
II 72.
III 210.
V 23.

Hyrde for får
I 47.
III 52f.*
IV 144.

Hyrde for stude
III 30ff.
V 182.

Høgilde
II 21. 45. 50f.
VIII 160.*

Hønsepige, -kone, se fjerkræ

Høslæt
I 55f. 85ff. 86.* 136f. 148ff.*
206ff.
II 18ff. 69ff. 88ff.* 130.
180.*
III 64.
IV 115ff.
V 40f.
VIII 160ff.*

Høstarbejdere
I 21ff. 69. 102. 107. 113.
II 18. 68*–104.* 124.* 151.
III 73. 107f. 119f.
V 49. 50ff.* 73ff. 138.* 139.*
VIII 65. 69.

Høstgilde
I 81. 114.
II 45. 94. 99ff.* 113f.

III 74f. 104f. 107f. 120. 190.
IV 15. 132.
V 42f. 176. 198ff.
VI 27. 33. 62. 63.
VII 86ff. 171ff.*

Høstskikke
I 113.
II 59. 63.* 96. 98.* 99ff.
V 41.
VI 27.
VII 86. 169.

Ildebrand
I 47. 66.* 180.
II 25.
III 26. 87.
IV 144.
V 54f. 194.
VIII 132f.*

*Inspektør, bestyrer af
herregårds-landbrug*
I 55. 129. 146ff. 152. 190ff.
II 48ff. 116.* 124.*
III 101. 182.
V 32. 43ff. 68*–101.
VIII 44ff. 65. 177.

Ishus, iskule
I 28.
VI 21.* 22.* 23. 34. 49. 52.
102.
VII 21.

Jagt, jagtselskaber
I 150. 215.
IV 76. 119. 157–213.
V 98. 196f.*
VI 24. 34. 46ff. 73. 102. 119.
125. 175ff.
VII 5.* 21.* 94.* 100*–110.
177ff. 199f. 225f. 228.*
VIII 77.

Jagtbetjent, skytte
VI 33ff.

Jagtiskal
IV 76. 172.

Jagtfoged, opsynsmand
IV 157.

*Jordens tilberedning,
pløjning, såning*
I 24ff.* 34f. 44f. 71f.* 85f.*
92ff. 131ff.* 141. 169ff.*
213ff.
II 12ff.*
V 40ff. 115ff.
VII 148f.
VIII 145ff.

Jul, træ, pynt, ferie, gaver
I 27. 79. 165.
II 114. 133. 174. 179. 207.
III 36. 85. 140. 179. 181.
207. 215.
IV 15. 99. 132f.
V 26ff. 31. 65f. 75f. 81ff. 97.
134f. 161. 203ff.
VI 27. 34. 36. 77. 86. 92.
135.
VII 19f. 22ff. 32ff. 45ff. 67.
88ff.* 147. 177ff.* 198f.
VIII 33. 60. 62ff.

Jæger, som bestilling se skytte

Kammerjomfru, godsejerfrue
I 49. 113.
IV 159.
V 26.
VI 20. 31ff.* 35f.* 50. 55.
77. 83. 91. 125. 129. 134ff.
189ff.
VII 192. 203. 206. 214. 222.

*Kammerpige,
se kammerjomfru*

Kammertjener, godsejer
I 49.
III 175.
VII 200.

- Kanekørsel*
 III 132.
 VI 118ff.
- Klappere, ved klapjagt*
 II 111f.
 III 120
 IV 17. 68. 162.
 V 98. 197.
 VII 178.
 VIII 77. 125.
- Kok, for godsejer*
 I 49.
- Kokkepige, bestyrer, forpagter*
 I 16f. 81. 92.
 II 17. 22. 29. 37.
 III 18f. 57.
 V 32f. 43ff. 58. 71ff. 83.
 156ff. 189ff. 206. 208ff.*
 VI 19. 109. 125. 144* 147.
 164.
 VIII 65.
- Kokkepige, godsforvalter
 overinspektør*
 V 57ff. 65f.
 VI 30f. 85.
- Kokkepige, godsejer*
 VII 70. 214.
- Konfirmation*
 II 115f. 134f. 204.
 III 59. 142.
 IV 132.
 VI 35.
 VII 135ff. 151. 230.
 VIII 58ff.
- Konge og kongehus*
 I 196.
 V 166.*
 VI 75f.
 VII 59f. 165. 198f.* 226. 228.
 230.
- Kontorist på godskontor*
 VI 30.
- Kontrolassistent,
 kontrolforeninger*
 V 32ff. 34.* 119. 166f.
- Kornhøst*
 I 22f.* 24.* 34, 50, 56. 57.*
 69. 70* 87. 88.* 111.* 113f.
 134.* 135f. 149. 155.
 176ff.* 178.* 179.* 213f.
 II 45, 68*–103.* 111. 203.
 III 119f.
 IV 119f. 151.
 V 41. 115f. 122.
 VII 83ff.* 168*–176.*
 VIII 146ff.
- Kristendom, se tro officiel*
- Krybskytte*
 I 102, 200.
 II 135f.*
 IV 76. 98. 143. 158. 160.
 165. 194ff. 200ff. 206ff.
 VI 185f.
 VIII 180.
- Kusk, forpagter*
 I 31. 185.
 V 9.* 152ff. 213f.
 VIII 145.
- Kusk, gartner*
 I 47.
- Kusk, skovrider*
 IV 139ff.*
- Kusk, godsforvalter*
 V 31.
- Kusk, godsejer*
 I 47ff. 59. 78.* 83. 145.
 II 22. 23.* 25. 32. 113.
 III 51. 175. 183.
 V 17. 26. 59f. 62.* 65f. 197.
- VI 5.* 17f. 21.* 27. 36ff.
 40ff. 46. 52. 77. 85.
 98ff.110*–125. 133ff. 144.*
 146ff. 160ff.
- VII 28f.* 38. 70ff.* 126f.
 200ff.
- VIII 23. 37f. 62. 67. 95. 97.
 125. 175. 182. 184.
- Kvægtuberkulose*
 I 91f.
 III 47.
 V 114.
 VIII 152.
- Køkkenkarl,
 se også brændemand*
 VI 36. 77. 85. 90f. 179.
- Køkkenpige*
 VI 17ff.
 VII 70.
- Ladefoged, arbejdsleder på
 herregård*
 I 41. 45. 129. 131. 152ff.
 II 31. 69. 77ff.
 V 70. 73.* 148ff. 206ff.
 VII 169ff.
 VIII 167.
- Landboforeninger*
 II 205.
 V 168.
 VI 46.
 VIII 148.
- Landbrugslærlinge,
 se landvæsenselever*
- Landhusholdningsselskab*
 I 15.
 II 205.
 VIII 134f.
- Landvæsenselev*
 I hele bindet.
 II 13. 61. 106f.* 122.* 198f.
 III 190.
- V 29f. 48. 71ff. 78ff. 91.*
 111ff. 148ff. 165. 172.
 206ff. 210f.
 VI 40. 45. 57f.
 VII 115.* 178.
 VIII 123.
- Lappekone*
 VI 46.
- Ledvogter, ved skov*
 IV 143.
- Leg, børn og unge*
 I 76.
 II 168ff. 210ff.
 III 120–140.
 IV 17. 137ff.
 V 18ff. 93ff. 146. 156f. 173ff.
 186ff.
 VII 30. 34. 50ff. 68f.* 76f.
 81f.* 116ff.* 128ff. 164.*
 175. 183. 195f. 226.
 VIII 38. 62.
- Linnedjomfru*
 I 49.
 VI 20, 85ff.
- Ludder*
 II 82.
- Lugedrenge*
 II 135.
 III 210.
- Lugekone*
 III 154*–213.*
- Lærer, lærerinde, sproglærer
 på herregården*
 I 92.
 II 14.
 III 74.
 V 9.* 17. 23. 32. 46. 60. 71.
 81. 93. 151. 172.
 VI 5.* 83. 94.* 134f. 144.
 156*–187.*
 VII 83. 118. 122. 128ff. 178.
 192. 195. 217. 227.

- Læsning, bøger, blade, bibliotek*
 I 56. 59. 161.
 II 37. 128f. 162ff. 178f. 207ff.
 III 36. 80. 85. 194.
 IV 44. 115ff. 130.
 V 23. 26. 73. 81. 148. 171ff. 184ff.
 VI 143. 148ff. 174ff.
 VII 49f. 50.* 92. 142. 151ff. 183. 196. 217.
 VIII 21. 129ff. 152.
- Lønkrav*
 I 188.
- Magasinforvalter*
 I 60.
 VIII 44.
- Magasinmand, maler, foderstoffer*
 I 145. 169.
- Malkepiger, -koner*
 I 21.* 38. 50ff.
 II 9.* 119.* 139ff. 151ff.
 III 17–80. 206f.*
 V 32f. 71. 148. 189ff.
 VIII 176.
- Maskinmand, motorpasser*
 I 167. 182.
- Materialkusk*
 II 22. 152.
 III 20. 40.* 179.
 VI 36.
- Materialforvalter*
 III 179.
 VI 125.
- Mejeribestyrer*
 I 31. 92.
 III 78ff.
 IV 100.
 V 32f. 41ff.
 VI 59.
- Mejeribødker, se fodermester*
- Mejerielev*
 III 56.* 73f. 78ff.
 V 53.*
- Mejeriforpagter*
 VII 127. 174ff. 182.
- Mejeripige*
 I 20. 92.
 III 20. 55. 56.* 78f.
 V 83. 206ff.
 VII 70, 175.
- Mejerist*
 III 76f. 81ff.
 V 33. 155.
- Mejerske*
 I 80. 92.
 II 15.
 III 17. 57. 73. 78.
 V 32f. 43ff.
 VI 61.
 VII 70.
 VIII 181.
- Mellempige, se stuepige*
- Mindesmærker*
 I 52.
 III 179f.
 IV 24. 149.*
 VII 203. 212.
 VIII 27f. 136. 174f.*
- Musik og sang*
 I 56f. 75.
 II 54. 106.*
 IV 102f.
 V 26. 29. 60. 148. 152. 155ff. 175f. 193. 209f.
 VI 15. 20. 143. 147. 158.
 VII 60.* 121. 133f. 144. 148. 153. 178. 194.
 VIII 15.
- Mælkekusk*
 I 64.
 III 20ff. 81.
 V 33.
 VI 18.
- Møller*
 II 201.
 VIII 29. 106f.
- National bevidsthed*
 I 114ff.
 II 62ff.
 VII 218f. 227ff.
- Nisse, se tro*
- Nytår*
 IV 132.
 V 204f.
 VII 30. 95.
- Oldfrue*
 I 49.
 II 165f.
 III 179.
 V 59.
 VI 32. 50 53ff. 77. 125. 146. 152.
 VII 192. 214. 230.
 VIII 37f.
- Opsynsmand, i skov*
 II 204.
- Opvaskepige*
 V 58. 211.
- Overforvalter, se forvalter*
- Overførster, skovrider*
 IV 92f. 126.
- Overgartner, se gartner*
- Overinspektør, overordnet administrator*
 V 57–67.
- Overjæger, se også skytte*
 I 215.
 IV 158.
- Overkokkepige, se kokkepige*
- Overstuepige, se stuepige*
- Parkmester, arbejdsleder ved lugning af gange og slåning af plæner*
 VI 33.
- Pinse*
 VII 157.
- Plantearbejde i skov*
 II 169.
 V 40.
- Planteskole, skovtræer*
 IV 61ff.
- Politik*
 II 132, 165. 183ff. 200.
 IV 131.
 V 128. 194.
 VII 148. 202f. 228f.
 VIII 89. 107f. 110ff. 129ff. 140ff. 170ff.
- Polske arbejdere, mænd og kvinder*
 I 49.* 92. 113f. 126.* 142.* 144f. 173. 189.*
 II 48*–67. 79ff. 151. 197f.
 III 36. 37.* 65.* 67ff.* 89. 105. 190.
 V 32f. 40ff. 54. 84.* 85.* 88.* 131. 170. 209f. 211.
 VI 40. 147.
 VIII 103. 150. 184.
- Portner*
 I 91. 100.* 101.*
- Præst og herregård*
 II 26.
 VII 128f. 138. 150.
 VIII 5.* 34ff. 64. 109f. 125. 154f.
- Pøsegilde*
 II 151.
 IV 48. 100.

- Påske*
I 51. 102.
II 113. 215.
IV 132.
VII 97.*
- Regnskabsfører*
I 187.
V 32–55.
- Rensemand, hjælper i stald*
V 32.
- Rideknægt*
I 48.
II 17. 175.
III 182.
V 59f.
VI 20. 75. 77. 110–125.
VII 70.
- Ridning*
I 17. 48. 107ff. 159. 185.
211f.
IV 142.*
V 35. 60ff. 95.* 130.* 132.*
133. 151. 156. 172. 175.
VI 17. 55. 111. 170f.*
VII 69.* 196. 211. 226ff.
- Roer, arbejder, dyrkning*
I 20. 49. 67. 80. 87. 101.
113f. 126.* 140ff.* 189.*
205.
II 48–67. 111. 135. 138. 167.
III 36.
V 32. 40ff. 54. 76f. 114f.*
VIII 65. 145ff.
- Roeforvalter, se forvalter*
- Røgt, daglig pasning af husdyr*
I 20.
II 21f. 84f.* 108. 141.
III 9*–95.
V 33ff. 71. 135ff.
- Røgter*
I 20. 45. 70. 164.
II 15. 21f. 25f. 119.* 196.
III 16*–78. 210ff.
V 18. 32f. 41. 71ff. 148.
193f.
VIII 152. 175.
- Samle agern og bog til frø*
IV 61.
- Samle tørre grene*
III 120.
VIII 76ff.* 131.
- Samle pille kornaks*
VIII 65. 78. 83.
- Samle nødder*
VIII 79f.
- Samle skovhindbær*
VIII 78f.
- Samle skovmærker*
VIII 78.
- Samle på antikviteter*
V 181.
- Samle på fugles æg*
IV 152ff.
- Samle på mønter*
VII 206.
- Samle på oldsager*
V 181ff.
VIII 141.*
- Sankt Hans aften*
I 79.
IV 132.
V 157.
VI 36.
- Savskærer, savmølle, savværk*
II 201.
IV 52.* 54ff.* 146ff.*
- Sejlsport*
VII 158.
VIII 156f.*
- Selskabsdame, for godsejerfrue*
III 66.
IV 40.
VI 49ff. 58ff. 83. 91. 94.
VII 203.
VIII 64. 184.
- Sjæfer, schäfer, se hyrde*
- Skilsmisse*
V 162.
VI 36.
- Skovarbejder, skovhugger*
II 157. 202.
III 48.
IV 5*–213.
V 43. 115.
VII 178.
VIII 57. 60. 65. 75. 79.
- Skovauktion*
II 165.
III 119.
IV 66ff. 69.* 73. 97.* 99.
VIII 74ff.
- Skovfoged*
II 151.
III 120.
IV 9–213.
V 32. 43ff. 197.
VI 125.
VII 123.* 169. 176. 179.
VIII 73. 75f.* 81. 106. 132.
- Skovfogedelev*
IV 71ff.
V 197.
- Skovhugger, se skovarbejder*
- Skovkusk*
IV 50*ff.
VIII 63
- Skovløber*
IV 64*–213.
V 31.
VIII 65. 182.
- Skovrider*
III 95. 149.
IV 9*–213.
V 29. 32. 43. 95* 98 197.
VI 102. 125.
VII 109.
VIII 75. 77.
- Skriverkarl, kontorist*
IV 66.
V 55.
- Skræmmevæsen, i voldgrav*
V 171.
- Skytte, jæger*
I 190. 200. 215.
III 120.
IV 58. 68. 73. 98. 156*–164.*
V 26. 32. 197.
VI 38. 51. 85. 88. 102. 125.
131. 165ff.
VII 70. 101.
- Skyttelev*
IV 158ff.
- Skytteforening, skydning*
VII 138. 149.*
- Skøjteløb*
I 187.
II 170.
III 123.
V 19. 96. 173.
VII 182.
VIII 30.
- Slagsmål, voksne*
I 76f. 97. 177. 187f.
II 33. 36. 45. 72. 86. 88.
135f. 155. 196.
III 190.

- Slotsgartner, se gartner*
- Slå undergivne, tjenestefolk*
I 19. 111. 159. 177. 180. 193.
II 27. 30.
III 26. 52.
IV 89. 143.
- Smed*
I 31. 129. 167.
II 79.
III 92*-105.
IV 100.
V 26. 32. 43f. 93.
VI 167ff.
VII 70. 120. 125. 169.
VIII 125. 132.
- Snedker, se tømrer*
- Solbad*
V 171.
- Sommerferie, feriegæster*
I 66.
V 26. 60. 97. 108ff. 145f.
157. 162. 164. 172. 184ff.
205.* 214ff.*
VI 55, 75f. 102. 107ff. 140.
VII 31*. 52-72.* 158ff. 229f.
VIII 14-38.
- Spindekone*
VIII 95.
- Spøgelse, se tro*
- Stalddreng, godsejers køre-
og rideheste*
I 48.
II 175.
V 26.
VI 20. 85. 110-125.
- Staldkarl, landbrugshestene*
I 75.* 92. 97. 174. 214.
II 18ff. 32.
III 12ff.*
V 18. 32f. 43ff. 71ff. 130
210.
VIII 175.
- Staldkarl, godsejers køre-
og rideheste*
I 48.
III 179.
V 26.
VI 20. 39. 77. 98. 101.
110-125.
VII 70.
- Staldknægt, godsejers køre-
og rideheste*
I 145.
V 59f.
VI 36. 110-125.
- Staldmester, se staldkarl*
- Statskonsulent for husdyrbrug*
III 23.
- Stikke fasaner*
IV 204f.
- Striglemand*
V 32.
- Studeopdræt*
I 162f.
III 31ff.
V 179ff.
VIII 20.
- Stuepige, bestyrer og forpagter*
I 92.
III 34f.
V 32, 43ff. 71ff. 80. 155.
189. 206. 208f.* 210.
- Stuepige, godsforvalter,
overinspektør*
V 57ff. 65.
VI 85.
- Stuepige, godsejer*
III 179.
V 33. 58.
VI 5.* 20-109, 125. 136.
144.* 146ff. 160ff.
VII 40. 70. 151. 214. 230.
VIII 38. 155f.
- Svenske arbejdere,
karle og piger*
I 15. 52ff. 115. 132. 152.
167.
II 18. 35. 40ff. 47. 51. 61.
66f. 111. 142ff. 151ff. 196f.
III 74. 77. 190. 209.
V 48. 54. 122. 148. 152.
VI 40. 50. 57ff. 95. 160.
VII 169.
VIII 47.
- Svinerøgter, -mand*
I 31.
II 15.
III 16.* 51.* 81. 209. 215.
V 32. 43f. 71. 81. 173.
VII 70.
- »Svogerøl«, traktere kærestes
medtjenende
II 196.
- Sygekasse*
V 129.
VI 86f.
VIII 110ff.
- Syjomfru, sypige*
I 49.
III 179.
VII 25.* 70. 170.
- Sølobryllup*
VII 100.*
VIII 126.
- Taffeldækker*
III 175.
- Teater*
VII 149.
- Teglværk, - arbejder, bestyrer*
II 151.
III 95. 148ff. 150.* 151.*
V 181ff.
VIII 29f.
- Tennis, en nyhed*
VII 143f.*
- Tigger*
III 58ff.
V 77.
- Tjener, her forpagter*
I 185.
- Tjener, hos godsejer*
I 49.
II 22.
III 179.
V 25f. 59f. 65.
VI 5.* 17. 20. 24. 32. 36. 53.
75. 77. 83. 85. 93. 97* ff.
103ff. 116. 125. 126*-137.*
VII 182. 200. 205f. 214. 220.
VIII 58. 64. 93. 132. 180.
- Tjenerelev, -dreng*
VI 20. 34.
VII 214. 222.
- Tjenerstuepige*
VI 46ff. 127. 136. 147.
- Tjenestekarl,
herregårds landbrug*
I 39. 45. 112.* 115ff. 131.*
135.* 141f. 155. 159. 168.*
172.* 173ff. 190. 208.
II hele bindet.
III 48. 60ff. 74. 190. 208.*
V 18. 32f. 40ff. 148ff. 156.
189ff. 206ff.
VI 15.
VII 14ff.
VIII 47. 102f. 122ff.

- Traktørsted, i skov*
 III 126. 128.*
 IV 79.* 93f. 140.
 VIII 182.
- Tredjestuepiger, se stuepige*
- Tro, officiel*
 I 145.
 II 52ff. 118ff. 165ff.
 III 85. 181.
 V 18. 67. 76. 175. 211.
 VI 141. 147.
 VII 39. 42ff. 61. 92. 95.
 VIII 15. 27.* 32. 39–53. 110.
 126ff.
- Tro, uofficiel, genfærd*
 III 68ff. 96.
 IV 17. 119ff. 140.
 V 29f. 62f. 152.
 VI 36. 132f.
 VII 63f. 192ff. 209.
 VIII 167–176.
- Tro uofficiel, kirkelam*
 V 64.
- Tro uofficiel, djævel, fanden*
 III 96.
 VII 217.
 VIII 174.
- Tro uofficiel, nisse*
 VIII 62.
- Tro uofficiel, hare*
 IV 188.
 VIII 173.
- Tro uofficiel, ellefolk*
 III 33.
- Tro uofficiel, musik*
 V 63. VII 194.
- Tro uofficiel, forbandelse*
 VII 190. 217.
 VIII 173. 181.
- Tro uofficiel, spådom*
 V 67.
 VI 98.
 VIII 181.
- Tro uofficiel, varsel*
 VII 68.
- Tyveri*
 I 60. 64. 107.
 II 30. 55. 66. 136. 149.
 III 26. 58. 211.
 V 194. 212.
 VI 60. 186.
 VIII 49.
- Tækkemand*
 II 142.
 III 109–143.
- Tærskning*
 I 18ff. 25f. 27.* 34. 38f.*
 40.* 60f. 67. 69. 74f. 83.*
 84f.* 137*ff. 149f. 214.
 II 35. 83. 148f. 162. 164.*
 165. 172.
 V 41f. 112ff. 167. 176. 220.
 VIII 163f.*
- Tømrer, snedker*
 I 31.
 II 142.
 III 78. 106.* 108.* 113.*
 118.*
 V 43f. 73.
 VI 122f.
 VII 70.
 VIII 23. 84*f. 125.
- Tørvegravning*
 I 69.
 II 189f. 191.*
 III 149ff.
 IV 46. 47.*
 V 69. 183.
 VI 27.
- Udflugt*
 I 17f. 20. 77. 89. 107. 200.
 IV 132.
 V 23.
 VII 97ff.* 157ff.
 VIII 33.
- Udlandet, besøge, rejse i*
 I 49. 125. 196ff.
 II 106.*
 VII 72. 138. 141ff. 163ff.
 220ff. 230f.
- Udlandet, sprogkunderskaber*
 I 114ff.
 V 60.
 VII 133f. 138ff. 151. 195.
 217. 227.
- Udstilling*
 I 165f.
 III 95. 101.
 VII 144. 148ff.
- Ulykker med børn*
 II 128.
 V 176.
- Under administration, grevskab og baroni*
 I 109.
 III 120ff.
- Underfodermester, se fodermester*
- Underforvalter, se forvalter*
- Undergartner, se gartner*
- Underkokkepige, se kokkepige*
- Understuepige, se stuepige*
- Vagtmand, opsynsmand i skov*
 IV 158.
- Vaskekone*
 V 71.
 VI 20. 46. 100.* 109.
 VII 230.
 VIII 65. 171.
- Vildtskade*
 IV 55. 151. 198. 199.* 211f.*
- Vinterophold i København, godsejer*
 V 26. 65ff.
 VI 80.
 VII 209. 211. 220. 230.
- Vægter, nattevagt på herregård*
 I 64. 100. 109.
 III 179.
 V 62. 74.
 VI 13f. 20. 53. 77. 125.
 VII 192.
 VIII 63. 175.
- Væver*
 VIII 96f. 118f.
- Våbenbroderforeningen*
 VI 46.
- Ægtefælle, valg af*
 I 129. 147.* 161. 187. 190f.
 II 23f. 37. 72. 175.
 III 34. 42ff.
 IV 80. 81ff. 106. 159. 165.
 213.
 V 26. 31. 98f. 151ff. 163ff.
 209. 213. 214.
 VI 35. 36. 39. 53. 61f. 63.
 66. 82. 94. 132.
 VII 57. 68ff. 84. 137. 158ff.
 226.
 VIII 65. 94. 181.

Stederne

Stedregistret omfatter de omtalte herregårde, således at man ved hjælp af registret kan finde alle beretninger om en bestemt gård. Forpagtergårde søges i reglen under herregårdens.

Aggersvold, Sjælland
I 139.*

Aggerup, Lolland
I 190ff.*
VIII 59.

Anhof, Fyn
II 148f.
IV 218f.

Arreskov, Fyn
IV 214.*
VI 14.* 85ff.*
VIII 94.*

Asdalgård, Vendsyssel
VIII 177.

Assendrup, Sjælland
II 183ff.*
IV 191ff.

Kreaturerne fra Hofmansgave drives en morgen på græs ude på Fladstrands holme. Dette og de foregående fotografier findes i Elin Nordmanns album med sommerminder fra århundredets begyndelse.

Astrup, Salling
VIII 160f.

Avnsøgård, Sjælland
II 68.*

Avsumgård, Vestjylland
VIII 106f.

Baggesvogn, Vendsyssel
II 201ff.

Bangsbo, Vendsyssel
II 36.* 215.*
V 106.*

Bannerslund, Vendsyssel
II 139ff. (2. opl. 143*)
III 40ff.*

Bavelse, Sjælland
I 184.* 211.*
V 118f.*

Beldringe, Sjælland
VIII 93.*

Bidstrup, Østjylland
IV 161.*
VI 138.* 192.*

Billesborg, Sjælland
II 102.*

Billeskov, Fyn
V 218.

Binnitse
III 109.
VIII 50.

Birkelse, Vendsyssel
III 57.*
IV 159f. 165f.* 177f.
VI 67.*
VIII 70. 159.

Biskopstorp, Fyn
VII 224ff.*

Bjørnemossegård, Fyn
I 84.* 85.*
III 22.*

Bjørnsholm, Himmerland
VIII 178.* 180.* 181.

Bjørum, Vendsyssel
II 69ff.*
III 13. 17ff.*

Boller, Østjylland
II 24.
III 173ff.
IV 36.* 37.* 38.* 39.* 89.*
90.* 133.*
VIII 184.

Bonderup, Sjælland
I 40.* 76.*
IV 173.*
VIII 108.

Borreby, Sjælland
I 170.*

Brahesborg, Fyn
VI 38.* 76ff.*
VIII 105f. 144.*

Brahetrolleborg, Fyn
II 12.*
IV 107.* 108.* 111.* 112.*
113.* 118.* 120.* 123.*
160. 217. 218.*
V 56ff.*
VI 58.* 78.* 79.* 80.* 120.*
121.* 132.*
VIII 62ff. 120.* 121.* 174.
176.

Bramsløkke, Lolland
I 143.*

Brattingsborg, Samsø
VI 75.
VIII 77. 104.* 183.*

Bregentved, Sjælland
I 133.*
III 107f.
IV 17ff.* 26.* 27.* 30.* 67.*
87ff. 157ff. 193.* 195.*
197.* 200f. 222ff.
VIII 5.* 108f.

Bremersvold, Lolland
I 189.*
VIII 80.

Brendegård, Fyn
I 148.*

- Brobygård*, Fyn
III 24.* 25.*
- Broholm*, Fyn
I 18.*
VIII 79. 141.*
- Broksø*, Sjælland
II 190.* 199.*
VIII 70ff.
- Broløkke*, Langeland
II 72f.
III 53.
- Buderupholm*, Himmerland
VIII 69. 108.
- Bygholm*, Østjylland
VIII 183f.
- Bækkeskov*, Sjælland
VI 36ff.*
- Børglum Kloster*, Vendsyssel
II 37ff.
III 67ff.*
IV 176.*
VIII 14.* 159.
- Bådesgård*, Lolland
II 74.*
VIII 45f.*
- Christianssæde*, Lolland
II 157ff.*
III 109.
- Dalbygård*, Falster
VI 24ff.
- Dallund*, Fyn
II 106f.*
- Damsbo*, Fyn
VIII 145ff.*
- Ditlevsløst*, skovridergård
se Brahetrolleborg
- Dortheasløst*
se Knabstrup
- Dragsholm*, Sjælland
I 31ff.* 81.
IV 172ff. 182ff.* 204ff.
V 6.* 55.
VI 125.
VIII 125f. 162.
- Dronninglund*, Vendsyssel
IV 159.*
- Duelund*, Midtjylland
III 78ff.
- Egebaksande*, Thy
I 71.*
- Egebjerggård*, Fyn
I 212.*
VII 219ff.*
VIII 88f.
- Egeløkke*, Langeland
III 66.* 166.*
IV 40.*
- Egemarke*, Sjælland
II 31f.*
- Egense Kloster*, Himmerland
V 195ff.
- Egeskov*, Fyn
III 53.
VI 59.*
VIII 123. 179.
- Egholm*, Sjælland
V 117ff.*
- Einsidelsborg*
Se Egebjerggård.
- Ellinggård*, Vendsyssel
II 139. 141, (2. opl. 144*).
V 99ff.
- Endrupholm*, Vestjylland
V 30.*
- Engelholm*, Sjælland
II 36. 150.* 151.
VIII 92.
- Engestofte*, Lolland
II 55.* 57.*
III 170.*
IV 201ff.* 205.*
VIII 43.*
- Erholm*, Fyn
I 111.* 186.*
III 156.* 157.*
IV 69.*
- Eriksholm*, Sjælland
II 42.
V 26ff.*
- Eskær*, Salling
II 102f.
III 33. 96.*
IV 180.
VIII 83. 169ff.*
- Estvadgård*, Vestjylland
II 70.*
- Fladså*, Sjælland
VIII 79.
- Flenstofte*, Fyn
VIII 34.* 35.*
- Fraugdegård*, Fyn
IV 219.*
- Frederiksdal*, Lolland
VIII 48f.
- Frederiksgave*, Hagenskov, Fyn
IV 70.* 91ff.* 129.* 161f.
VI 29. 34. 36.
VIII 148f.
- Fredsholm*, Lolland
II 67.
V 32ff.*
VIII 47. 176.
- Frijsenborg*, Østjylland
I 166.*
III 87.*
IV 93.* 143. 162. 179.* 211.*
VIII 106.
- Frisendal*, Østjylland
III 53. 153.
- Fuglsang*, Lolland
I 110.
II 46.* 61.
III 9.* 31.* 158.* 159.*
VI 28.* 110.*
- Fuglsig*, Vendsyssel
II 38.*
- Fyrrendal*, Sjælland
II 58.* 59.*
- Førslevgård*, Sjælland
V 163.* 164.*
VIII 54.*
- Gammel Estrup*, Djursland
I 131.* 168.*
II 14.*
III 46.* 94.* 179.*
IV 163.*
V 5.* 207.* 208.*
VI 14.
VIII 63.* 103.
- Gammel Kirstineberg*, Falster
II 103.* 104.*
VI 108.* 118.* 151.*
- Gammel Vrå*, Vendsyssel
II 92f.
- Gavnø*, Sjælland
I 77.*
VII 230.
VIII 72.* 73. 95.
96.* 97.*
- Gedsergård*, Falster
I 51.*
III 50.
- Gelskov*, Fyn
III 27.
V 163ff.* 168ff.*

- Giesegård, Sjælland*
I 172.* 213.*
II 93.*
III 38.* 103.* 148ff. (1. opl.).
34.* 35.* (2. opl.).
IV 33.* 50.* 60.* 143ff.*
198.*
VIII 108f. 136.* 137.
- Gisselfeld, Sjælland*
II 184.* 185.*
III 97.*
IV 192.*
VI 128.*
VIII 70ff. 73. 155f.
- Gjorslev, Sjælland*
V 47.*
VI 126.*
VIII 99.* 100. 102.* 129.
- Glomstrup, Mors*
V 160.* 162.
- Glorup, Fyn*
III 175ff.*
IV 156.* 218f.
VI 13. 23.* 68.* 81.* 89.*
VIII 101.
- Gram, Sønderjylland*
I 124.*
III 76f.*
IV 216.*
- Grinderslev Kloster, Salling*
II 103.
III 32f. 96.
VIII 145. 161.*
- Grøngrøft, Sønderjylland*
II 62ff.
VIII 74f.
- Gudumlund, Himmerland*
V 179ff.*
- Gunderslevholm, Sjælland*
I 160.* 201.*
II 5.* 9.* 65.*
III 50.* 86.* 89. 154.*
IV 71ff.* 158.* 185.
V 12.* 13. 14.*
VI 5.* 39.* 53. 90.* 92.*
94.* 112ff.*
VIII 76. 84.*
- Gunderupgård, Himmerland*
VIII 165ff.
- Gyldenholm, Sjælland*
I 88.*
II 109.*
- Gyldensten, Fyn*
VIII 187.*
- Hagenskov, se Frederiksgave*
- Hagsholm, Østjylland*
II 153.*
- Halsted Kloster, Lolland*
III 49.*
V 37.* 38. 136.*
VIII 152f.*
- Hanneslund, se Stensgård, Fyn*
- Harrestedgård, Sjælland*
I 112.*
III 56.*
- Haven, Vendsyssel*
VI 63f.
- Havløkkegård, Lolland*
V 232.*
- Havnø, Østjylland*
III 31.
- Hegnetslund, skovridergård, Sjælland*
IV 126.*
- Hejselt, Vendsyssel*
IV 151ff. 172.
- Hellenæs, Lolland*
VI 61f.*
- Herningsholm, Vestjylland*
II 181.*
- Hessel, Djursland*
VIII 60f.
- Himmestrup, Midtjylland*
VIII 174.
- Hindsgavl, Fyn*
II 96.*
III 141.* 189.
IV 162. 215ff.*
V 31f.
VI 13. 15. 27f.
VII 214ff.*
VIII 95, 132.
- Hjermitslevgård, Vendsyssel*
II 69. 88ff.*
III 13. 90.*
- Hofmansgave, Fyn*
III 199.*
IV 164.*
VIII 190ff.*
- Holckenhavn, Fyn*
I 59ff.*
VII 201.*
- Hollufgård, Fyn*
III 209.*
IV 169.
- Holmegård, Sjælland*
II 34f.*
III 150.* 151.*
IV 64.*
V 9.*
VIII 71.* 79.
- Holmgård, Himmerland*
III 21.*
- Holsteinborg, Sjælland*
I 14.* 110f.
III 61.* 198.* 213.*
IV 167.
VI 13. 171. 188.*
VIII 40.*
- Holstenschus, Fyn*
IV 5.* 46ff.* 81ff.* 160.
VIII 66.*
- Holtegård, Lolland*
I 151f.*
- Høgholt, Vendsyssel*
III 58ff.*
V 152ff.*
- Højbygård, Lolland*
I 181.*
VIII 46f.
- Højgård, Østjylland*
V 214.
- Højris, Mors*
VI 122ff.*
VIII 37f. 61.
- Hvedholm, Fyn*
II 130ff.*
IV 222.
VI 122.
VII 202ff.*
VIII 145.
- Hverringe, Fyn*
III 165.*
IV 128.*
VI 72.*
VIII 108.
- Hvidkilde, Fyn*
II 74ff.*
VIII 184f.
- Hørbygård, Sjælland*
II 202ff.*

- Hørbylund, Vendsyssel*
II 145f.
VIII 53.
- Jensgård, Østjylland*
III 184.*
- Jernit, Østjylland*
III 182.
- Juellinge, Sjælland*
II 66.*
- Juellund, Sjælland*
III 93ff. 208.*
IV 143ff.*
- Juelsberg, Fyn*
V 211.*
- Jungetgård, Salling*
III 80.*
- Jungshovedgård, Sjælland*
V 15.*
VIII 131.
- Juulskov, Fyn*
V 210f.
VII 69f. 83. 88. 94.* 99.
- Kabbel Hovedgård, Vestjylland*
II 178.*
- Kalbygård, Østjylland*
VIII 106.
- Kalø, Djursland*
III 82.*
- Katholm, Djursland*
III 16.* 40.*
VI 15.*
VIII 103.
- Kathrinebjerg, Sjælland*
II 43. 86.
IV 207.*
- Kiding, Sønderjylland*
I 114ff.*
VIII 74f.
- Klintholm, Møn*
III 34ff.*
V 46.*
VIII 68.* 75.*
- Knabstrup, Sjælland*
III 36ff.*
VII 10–35.*
- Knivholt, Vendsyssel*
III 32.*
VIII 124f.*
- Knuthenborg, Lolland*
I 90ff.*
III 211.*
IV 171f.
VIII 100.
- Knuthenlund, Lolland*
V 54.*
- Kongsdal, Sjælland*
I 175.*
- Korsebølle, Langeland*
I 167ff. (2. opl. 167ff.*)
- Korselitse, Falster*
I 193.
II 61.
III 160.*
IV 42.* 43.* 44.* 51.* 52.*
53.*
V 128ff.*
- Korsholt, Vendsyssel*
III 58.
- Krabbesholm, Salling*
I 27.*
III 52.*
IV 153.*
- Krastrup, Himmerland*
III 145f. 148.*
- Krengerup, Fyn*
I 5.* 9.* 12.*
- Krenkerup, Lolland*
I 191.*
III 192.* 193.*
V 33.*
VIII 60.* 61.* 180. 182.
- Kringelborg, Falster*
VIII 103.
- Kristiansdal, Vendsyssel*
I 137.*
- Kristianslund, Østjylland*
II 18ff.*
III 107.
- Krogsdal, Vestjylland*
II 175ff. (2. opl. 175ff.*)
- Købelevgård, Lolland*
I 159.
- Kølbygård, Thy*
I 70.*
- Kærgård, Vestjylland*
VI 25.*
- Kørup, Fyn*
V 206ff.
- Kås, Salling*
III 202ff.*
- Langesgård, Salling*
III 33.
IV 179f.
VIII 170ff.*
- Langesø, Fyn*
II 148.* 149.*
IV 14.* 54.* 55.* 56.* 57.*
VII 224ff.* 231.*
VIII 118.*
- Ledreborg, Sjælland*
III 146.* 147.*
VI 44.*
VIII 154.
- Lerbæk, Vendsyssel*
II 139ff.*
- Lerchenborg, Sjælland*
I 106ff.*
II 105ff.* 118ff. (2. opl. 116.*)
III 15. 190ff.* 205.*
IV 175.*
VI 87.*
VII 134.
VIII 129.
- Lilliendal, Sjælland*
V 17ff.*
VIII 95.
- Lindholm, Sjælland*
IV 124ff.*
- Lindved, Fyn*
III 109.*
- Liselund, Møn*
VIII 56.* 133.*
- Lundbjerg, Østjylland*
II 25ff.*
- Lundegård, Fyn*
II 164.*
VI 29f.
- Lundenæs, Vestjylland*
I 44.*
- Lundsgård, Fyn*
VIII 67.*
- Lungholm, Lolland*
II 75.*
- Lykkesholm, Fyn*
IV 168.* 174.*
VIII 146.
- Lykkesholm, Djursland*
VII 115.*
- Lystrup, Sjælland*
VIII 156.
- Løgismose, Fyn*
VIII 109f.*

- Løjstrup, Østjylland*
II 19.* 27ff.*
III 172f.* 182ff.
- Lønborggård, Vestjylland*
III 63ff.
VIII 85.
- Løndal, Midtjylland*
VI 16.*
- Løvenborg, Sjælland*
II 201.*
IV 135ff.*
VIII 52.*
- Løvenholm, Djursland*
IV 78ff.
- Majaslund, skovridergård
se Løvenborg*
- Margård, Fyn*
II 96.
III 28f.
- Marienburg, Sjælland*
II 168.* 169.* 170.* 171.*
III 92.*
IV 31.
VIII 98.*
- Mineslund,
se Lerchenborg*
- Moesgård, Østjylland*
VI 65.*
VIII 86.* 87.*
- Mylenberg, Himmerland*
IV 54ff.
- Møgelkær, Østjylland*
IV 68.* 131.*
- Nakkebølle, Fyn*
II 94ff.*
III 55. 87f.
V 212.*
- Nakskov Ladegård, Lolland*
I 126.*
V 32ff.*
VIII 47.
- Nandrup, Mors*
III 30.
VIII 100.
- Nedergård, Langeland*
VI 146ff.*
- Nielstrup, Lolland*
I 134.*
- Nislevgård, Fyn*
I 82ff.*
II 147f.
III 56f.
VIII 89f. 123.
- Nordskov, Fyn*
VIII 107f.* 111ff.*
- Nybøllegård, Fyn*
VI 85.*
- Nybølgård, Sønderjylland*
I 122.* 123.*
III 77.*
- Nysø, Sjælland*
IV 34.* 35.*
V 14ff.
VIII 131.
- Næsbyholm, Sjælland*
III 89. 186.* 212.*
IV 117.* 220.* 221.*
VI 50ff.* 124.* 184.
- Nørholm, Vestjylland*
VIII 36f.* 182.
- Nørre Elkær, Vendsyssel*
V 142ff. 148ff.*
- Nørre Vosborg, Vestjylland*
III 30.* 108.*
VI 136.*
VIII 15–33.* 169.
- Odden, Vendsyssel*
VIII 177.
- Oksholm, Øster Hanherred*
IV 154.*
- Orebygård, Lolland*
I 195.* 197.*
III 187f.*
V 16f.*
VIII 59. 77. 179f.
- Orupgård, Falster*
I 75ff.
II 52.* 53.* 54.*
III 51ff. 195ff.*
- Overgård, Østjylland*
III 110.*
VI 159ff.*
VIII 91.* 105.
- Palsgård, Østjylland*
IV 181.*
- Pederstrup, Lolland*
I 152ff.*
V 58ff.
VI 117.*
- Petersgård, Sjælland*
I 78.*
II 63.* 92.*
IV 23.*
V 111ff.*
- Pårupgård, Lolland*
II 53ff.
IV 171f. 185. 201.
V 128. 223ff.*
- Rask, Østjylland*
VIII 96.
- Rathlousdal, Østjylland*
II 27.* 28.*
VI 21.*
VIII 156.* 157.*
- Ravnholt, Fyn*
IV 65ff. 186f.* 188ff.*
VIII 64ff.
- Ravnstrup, Sjælland*
II 198.*
III 168f. 171.*
VIII 137.
- Rodvigsballe, Østjylland*
III 170f.
- Rosenfeldt, Sjælland*
I 169.*
II 35. 192.* 193.*
III 98ff.
V 124ff.*
- Rosenvold, Østjylland*
VIII 96f.
- Rosvang, Thy*
V 68ff.*
- Rudbjerggård, Lolland*
I 55. 144.*
II 48ff.* 86ff.*
III 83.* 88.* 162.* 196.*
IV 72.*
V 38f.
VI 12.*
VII 7.*
VIII 49f.*
- Rydhave, Vestjylland*
II 182.*
VI 127ff.
VIII 160.* 163.*
- Rygård, Sjælland*
I 135.*
II 208*ff.
III 72.*
IV 131.
- Rygård, Fyn*
II 99.*
VI 45.*
VIII 59.

- Rysensten*, Vestjylland
II 177.*
IV 152.*
- Rødkilde*, Fyn
VIII 94. 100. 172f.*
- Rødslet*, Vendsyssel
I 110.* 183.*
VIII 159f.
- Rønnebæk*, Sjælland
VIII 79.
- Rønninge Søgård*, Fyn
VIII 158.*
- Rørbæk*, Fyn
VI 107ff.
- Saltø*, Sjælland
III 23.* 37.* 189.*
IV 105ff.
- Sandagergård*, Fyn
I 216.*
- Sandbjerg*, Sønderjylland
I 117.*
VIII 185f.
- Sanderumgård*, Fyn
VIII 50.*
- Schackenborg*, Sønderjylland
I 120.* 121.*
- Scheelenborg*, Fyn
VIII 162ff.
- Selchausdal*, Sjælland
VI 95ff.* 130ff.*
VIII 58.* 76.
- Selsø*, Sjælland
II 151.
- Skjoldemose*, Fyn
III 99.*
- Skjoldnæsholm*, Sjælland
III 110ff.*
IV 51ff.
- Skovbøl*, Sønderjylland
I 116.*
VIII 74f.
- Skovnæs*, Lolland
VI 57ff.
- Skovsbo*, Fyn
III 42ff.*
VI 32.*
VIII 174f.*
- Skovsgård*, Langeland
VI 157f.*
VIII 62.
- Skullerupholm*, Sjælland
II 40.* 41.* 42.
- Skærso*, Djursland
VIII 139. 154f.
- Skørringe*, Fyn
I 52ff.* 198.*
II 45. 47.
- Sophiendal*, Midtjylland
III 27.*
VIII 77f.
- Sostrup* (Benzon), Djursland
II 97.*
IV 223.*
VI 66ff.
VIII 101.*
- Sparretorn*, Fyn
III 12.*
V 214ff.*
- Spøttrup*, Salling
II 15.* 16.* 17.*
VI 26.*
- Stensballe*, Østjylland
IV 91.* 134.*
VIII 183.
- Stensbygård*, Sjælland
V 114ff.*
- Stensbæk*, Vendsyssel
II 69.
V 154.* 156.
- Stensgård*, Fyn
IV 114.*
VI 139ff.* 189ff.*
VII 186–223.* 228.*
VIII 129f. 175.
- Stensgård*, Langeland
III 91.*
VIII 132f. 175.
- Store Djernæs*, Thy
I 67ff.*
- Store Estrup*, Vendsyssel
V 158.
- Store Frederikslund*, Sjælland
IV 145.*
- Store Grundet*, Østjylland
I 26.*
- Store Restrup*, Himmerland
II 173f.*
III 55.
- Strandholm*, Lolland
VIII 51.
- Stubbergård*, Vestjylland
VIII 168f.
- Stubberup*, Himmerland
VIII 166.*
- Svenstrup*, Sjælland
III 5.* 168.* 169.* 185.*
214.*
IV 13.* 15ff.* 62.* 63.*
VI 13f. 17ff.* 74.* 83f.* 109.
129.*
- Sæbyholm*, Lolland
V 38.
VII 127. 167.
- Sæddingegård*, Lolland
VIII 51ff.
- Sø*, Mors
VIII 100.
- Søby Søgård*, Fyn
II 51.*
III 54.*
V 167.
- Sødal*, Midtjylland
II 23.* 101.*
VI 133f.
- Søgård*, Langeland
II 73.*
- Søgård*, Sønderjylland
I 119.*
VIII 74f.
- Søholm*, Sjælland
II 35.*
- Søholt*, se Søllestedgård
- Søllestedgård*, Lolland
I 127ff.*
V 38ff.
VI 141ff.*
VII 116–167.* 168–185.*
- Sønder Elkær*, Vendsyssel
I 79ff.*
- Søndergårde*, Fyn
III 206.*
V 31f.
- Sørup*, Sjælland
III 94.* (2. opl.)
- Søvang*, Midtjylland
I 146ff. 203ff.
- Tidselholt*, Fyn
II 156.*
- Tjele*, Midtjylland
II 154.*
III 111.* 112.* 113.*
VI 134ff.*

- Toftholm, Sjælland*
IV 142.*
- Torbenfeld, Sjælland*
VIII 102.
- Tranekær, Langeland*
IV 178. 206ff.*
VIII 110. 134f.*
- Trinderup, Himmerland*
VIII 139ff.
- Tryggevælde, Sjælland*
V 119f.
VI 75ff.
- Turebyholm, Sjælland*
I 208ff.*
IV 31.
VI 22.*
- Tvis Kloster, Vestjylland*
III 144.*
- Tybjerggård, Sjælland*
II 197.*
III 168f.
V 102ff.*
VIII 71ff. 164f.
- Tybrind, Fyn*
I 15ff.* 113f.
II 150f.
III 20ff. 73f.
VI 32f. 57.
VIII 44. 56f.
- Tyrrestrup, Østjylland*
I 176.* 178.* 179.*
II 90.*
- Tårnborg, Sjælland*
I 187ff.*
II 61.
- Ullerup, Thy*
VIII 100.
- Ulriksdal, Lolland*
II 98.*
- Ussinggård, Østjylland*
III 48f.
V 50.* 51.*
- Valbygård, Sjælland*
I 57.*
III 74.* 75.* 207ff.
- Valdemarsslot, Tåsinge*
IV 169f.* 171.*
V 108ff.*
VII 224ff.* 232.*
VIII 93.
- Vallø, Sjælland*
VIII 76.*
- Valnæs, Falster*
I 199.*
- Vemmetofte, Sjælland*
VIII 5.* 90.*
- Vennerslund, Falster*
III 190.
VIII 135f.
- Viborggård, Sjælland*
II 195.*
- Vilhelmsborg, Østjylland*
II 122.*
VI 64.*
- Vindum Overgård, Midtjylland*
III 14f.
- Visborggård, Himmerland*
I 171.*
II 44.* 100.
VI 156.*
- Voergård, Vendsyssel*
I 147.* 151f.
II 32.* 33.* 37. 60. 69.
III 14.* 51.* 79.* 100.*
V 77ff.*
VIII 53. 132.
- Vognserup, Sjælland*
III 28.* 29.*
- Volstrup, Vestjylland*
II 180.*
- Vrejlev Kloster, Vendsyssel*
III 59.* 62.*
IV 150.*
- Vår, Himmerland*
III 104f.*
- Wedellsborg, Fyn*
I 72ff.* 214.*
IV 61ff. 103. 104.* 151. 190f.
VI 30ff.*
VIII 38f.* 44. 55f. 57f. 62.
118f. 138.* 142.*
- Zastrov, Fyn*
II 96ff.
- Ørbækklunde, Fyn*
II 146.* 147.*
III 106.* 118.*
IV 168.* 174.* 183.*
VI 93.*
VII 5.* 36–115.*
- Ørumgård, Østjylland*
I 194.*
- Østergård, Østjylland*
I 161ff.*
II 13ff. 151ff.
- Østrupgård, (ved Fåborg)*
III 89.*
VI 9.*
VIII 44.
- Østrupgård (ved Odense Fjord)*
III 155ff.*
IV 162ff.
VIII 85ff.*
- Ågård, Thy*
III 199ff.*
- Åkær, Østjylland*
VI 40ff.*
- Ålholm*
I 41ff.* 59.
IV 185. 201.
VI 111. 127ff.
VIII 59.

Udflugt 1913 fra Hofmangave ad Hals Tange til udløbet af Odense Fjord. Billedet kan få os til at tænke på, at her ser vi en livsform, som snart skulle forsvinde. Men vi ser også en holdning til strand, motion og sol, som ad åre skulle blive allemandseje.

